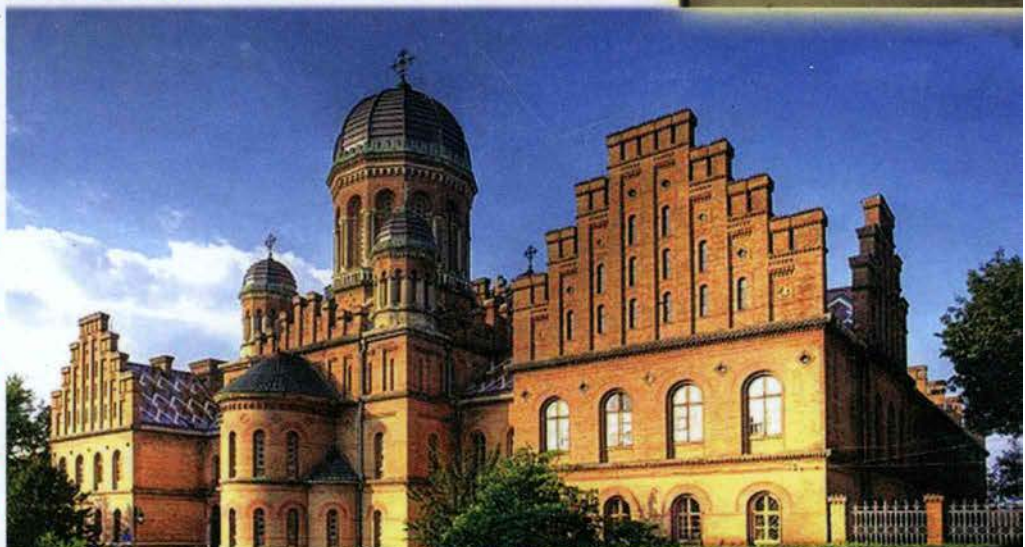
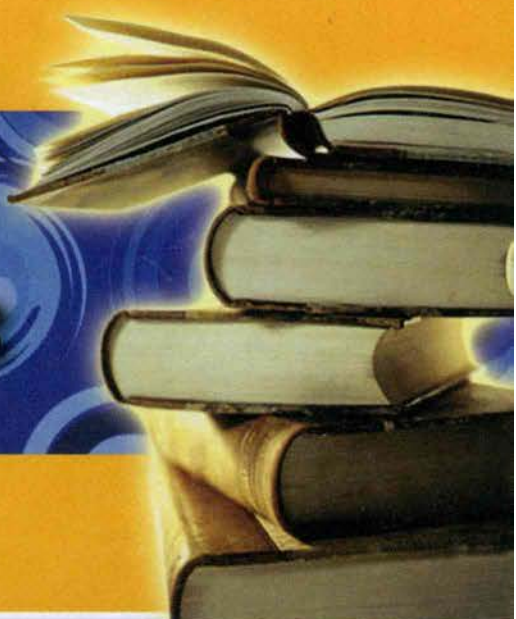

О.В. Заболотний, В.В. Заболотний

Українська мова

11 клас

Рівень стандарту

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України № 235 від 16.03.2011 р.)*

Наукову експертизу проводив
Інститут української мови НАН України.
Психолого-педагогічну експертизу проводив
Інститут педагогіки НАПН України.

Умовні позначення

- – теоретичні відомості
- – завдання дослідницького характеру
- – завдання з розвитку зв'язного мовлення
- – завдання для роботи зі словником
- – завдання підвищеної складності

Заболотний О.В.

З-12 Українська мова : підручник для 11-го кл. загальноосвіт. навч. закл.: рівень стандарту / О.В. Заболотний, В.В. Заболотний – 2-ге вид., – К. : Генеза, 2012. – 256 с.

ISBN 978-966-11-0058-8.

Підручник укладено відповідно до чинної програми з української мови для 11-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. Це видання завершує профільне вивчення української мови на рівні стандарту в старшій школі.

Тематичне наповнення підручника спрямоване на вдосконалення знань старшокласників із синтаксису, пунктуації, лінгвістики тексту і стилістики; засвоєння нового теоретичного матеріалу з риторики; практикування у висловленні й обґрунтуванні власної думки тощо. Для учнів, які прагнуть досягти високих результатів, передбачені завдання підвищеної складності, робота з додатковими інформаційними джерелами.

ББК 81.2Укр-922а

Шановні одинадцятикласники!

Цим підручником завершується профільне вивчення української мови на рівні стандарту в старшій школі.

Минулого навчального року ви поглибили й систематизували набуті раніше знання з орфоєпії, фонетики, лексикології, фразеології, будови слова, морфології. В 11-му класі ви вдосконалите свої знання з **синтаксису, пунктуації, лінгвістики тексту і стилістики**; **пізнаєте мистецтво риторики**; навчитеся правильно висловлювати думки, розвивати здібності до **мовленнєвої взаємодії та взаєморозуміння**.

Працюючи з підручником, ви наблизитеся до опанування мови своєї майбутньої професії, оскільки зміщені в ньому матеріали співзвучні з профілем вашого навчання. У багатьох випадках ви зможете обрати завдання чи текст певного напрямку – математичного, природничого, спортивного та ін.

Матеріали параграфів представлені так, що нові теоретичні відомості подаються паралельно з повторенням уже відомих. Тому опрацювання кожної теми радимо розпочинати після ознайомлення з ключовими питаннями та пригадування раніше вивченого, у чому вам допоможуть узагальнювальні таблиці, розміщені в додатках. Достатня кількість різноманітних вправ дасть змогу визначати обсяг і рівень складності робіт. Для учнів, які прагнуть досягти високих результатів, передбачені завдання підвищеної складності, дослідницького характеру, робота з додатковими інформаційними джерелами. Варто звернути увагу на вправи з позначкою *«Експеримент»* – це один з пріоритетних напрямків у самоосвіті й саморозвитку особистості.

Вправи *«Попрацюйте в парах»*, *«Два – чотири – всі разом»*, *«Мозковий штурм»*, *«Мікрофон»* виконуються за окремими правилами, ознайомитися з якими можна в додатках наприкінці підручника.

Рубрика *«Самооцінка й самоперевірка»* стане вам у пригоді при повторенні вивченого та підготовці до державної підсумкової атестації.

Сподіваємося, що багато цікавого й корисного для себе ви знайдете і в рубриках *«Моя сторінка»*, *«Культура мовлення»*, *«Мовленнєва ситуація»*, а також отримаєте задоволення від колективної роботи над *проектами*, виконання творчих завдань та читання пізнавальних текстів.

Отже, УСПІХІВ вам під час мандрівки складним і цікавим світом **МОВИ!**

Нехай дороговказом для вас залишаються Шевченкові слова:

Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь.

Автори

ВСТУП

Українська мова у світі. Українська діаспора

Нашого цвіту по всьому світу

1. Прочитайте висловлювання. Яку думку висловлено в кожному з них? Поясніть роль рідної мови в житті людини. Чим є рідна мова для того, кого доля закинула далеко від батьківщини? Два висловлювання запишіть у зошит (на вибір).

* * *

Знання іноземних мов пробуджує бажання працювати для утвердження і розвитку рідної мови, сприяти тому, щоб вона зайняла гідне місце серед авторитетних мов світу (*І. Огієнко*).

* * *

Упродовж віків український народ творив і шліфував свою мову, заносячи в мовну скарбницю переплавлені в ніжній душі добірні перлини пізнання, почуття, мрії (*І. Вихованець*).

* * *

Рідне слово – це невід’ємна частина рідного краю. Для українця це закучерявлені темними парками схили Дніпра в Києві, над якими велично здіймається в небо дзвіниця Печерської лаври; неповторні вулиці під тінними каштанами; це старовинна архітектура Львова, у якій класичні форми чергуються з пишним декором бароко, а тут і там височать шпилі готичних костьолів; це золотoverхий Чернігів над срібною Десною, де під склепіннями стародавніх соборів спочивають київські князі і видатні діячі давньої України; це струнки і строгі хмарочоси індустріального Харкова; це буйнозелена Волинь із сумними плесами озер (*А. Матвієнко*).

* * *

Яке то щастя – мати мову, якою створено «Кобзар»!
Оту святу, многовікову – наш найдорожчий Божий дар!
(В. Квітневий)

А. Скрипка. Спогади

* * *

О мово українська! Ти – вода
З кринички, над якою гнуться верби,
Холодна, і прозора, і проста,
А без води я вже давно помер би.

(Ю. Бедрик)

* * *

Історія української діаспори – разючий приклад виживання людності наперекір обставинам і долі... Створяться нові родини, так би мовити, інтернаціональні, долі онуків переплетуться з долями вихідців з інших країн, кожна з яких має свої національні традиції, але й українськими традиціями в нових родинях не будуть нехтувати. І між собою говоритимуть українською мовою (В. Дрозд).

* * *

Мова – найважливіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що зв'яже віджилі, живущі і майбутні покоління народу в одне велике історично живе ціле (К. Ушинський).

**Українська
мова у світі**

Українська мова належить до високорозвинених мов з давніми писемними традиціями і дуже поширена в сучасному світі. Нею розмовляє близько 45 мільйонів людей.

Українська діаспора

Українська мова – державна мова України й національна мова українців. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, її вважали рідною 67,5 % жителів країни. Поза межами нашої держави українська мова побутує серед населення **української діаспори** (від гр. *diaspora* – розсіяння). Нею послуговуються етнічні українці Росії, Білорусі, Казахстану, Польщі, Словаччини, Румунії, Канади, США, Австралії, Великої Британії, Аргентини та інших країн.

9 листопада в Україні традиційно відзначають День української писемності та мови.

Нині кількість осіб українського походження, які проживають за межами України, за приблизними підрахунками становить від 12 до 20 мільйонів. Вони своєю любов'ю і працею оживили чужу землю і відстояли себе по світах як нація і народ.

Представники діаспори видають українською мовою книжки, газети, журнали, створюють сайти в Інтернеті, проводять теле- та радіопередачі. У багатьох країнах є українські бібліотеки, музеї, театри, художні колективи, наукові товариства. У Канаді, Австралії, Польщі, Молдові, Литві діють україномовні загальноосвітні школи, а в деяких країнах – недільні школи. Україністика викладається в майже 30 університетах і коледжах США, а в понад 10 університетах Канади створено кафедри української мови.

Найбільше закордонних українців проживає в Росії. За результатами Всеросійського перепису населення 2002 року, їхня чисельність становила майже 3 млн осіб. Проте згідно з неофіційною статистикою чисельність української меншини в Росії сягає понад 10 млн осіб. За даними перепису населення 2006 року, в Канаді проживало 1 млн 200 тис. осіб українського походження. Чисельність українців у США за результатами перепису 2000 року сягала близько 900 тис. Серед країн проживання найбільших українських громад зарубіжжя – Бразилія (600 тис. осіб), Казахстан (550 тис.), Молдова (455 тис.), Аргентина (300–350 тис.), Білорусь (237 тис.), Німеччина (140 тис.) (*Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України*)

2. Прочитайте уривки з матеріалів, підготовлених журналістами газети «Урядовий кур'єр». Поділіться своїми думками щодо прочитаного. Що нового ви дізналися про життя української діаспори, підтримку нею української мови? Чим ви могли б доповнити одержану інформацію?

УКРАЇНЦІ В АРГЕНТИНІ

Що об'єднує сьогодні Україну з далекою Аргентиною? Про це Надзвичайний і Повноважний Посол Аргентини в Україні Ліла Ролдан Васкес де Муан розповіла в інтерв'ю кореспонденту газети.

– Пані посол, в Аргентині проживає одна з найчисленніших у світі українських діаспор. Яке місце вона посідає в житті вашої країни?

– Українці – дуже важлива спільнота в Аргентині. Точної цифри кількості аргентинських українців немає, проте, за деякими даними, це

понад 300 тисяч осіб. І це люди, які дуже гармонійно інтегрувалися в наше суспільство. Адже Аргентина – гостинна країна, у нас живуть іммігранти з усього світу. Українці в Аргентині ведуть активне культурне і громадське життя, тут діють представництва таких українських громадських організацій, як «Просвіта», «Відродження», «Пласт», є українські церкви, бібліотеки, школи. В Аргентині фіксується чимало змішаних аргентинсько-українських шлюбів, діти в яких говорять двома мовами і поважають обидві культури.

Як відомо, імміграція з України в Аргентину була в чотири хвили. Перша хвиля сталася наприкінці ХІХ сторіччя. І вже тоді формально було важко сказати, скільки точно українців прибуло до Аргентини. Адже перші українські родини переселилися до нас зі Східної Галичини, коли там панувала Австро-Угорська імперія, тобто документи переселенців офіційно не були документами громадян України. І лише представники четвертої хвили імміграції, яка сталася після розпаду Радянського Союзу, мали офіційний статус громадян України.

І. Марчук. Мати

ВАЖКО НЕ БУТИ В УКРАЇНІ

Восени 2009 р. у Києві виступали митці діаспори. Переважна більшість співаків, музикантів попрощалися з Батьківщиною 10–20 років тому і нині проживають у Росії, США, Канаді, Німеччині, Естонії. Були й колишні солісти наших обласних філармоній, оперних театрів. Публіка аплодувала кожному виконавцю так, ніби це були «зірки» світового рівня. Після концерту я зустрівся з деякими співаками – моїми давніми знайомими. Вони більше плакали, ніж говорили. Слова були зайвими. Очі співрозмовників говорили про все. Не склалася їхня професійна, можливо, й життєвська доля в Україні. Сьогодні ці артисти поширюють національну пісенно-музичну культуру в іншомовному світі.

Днями до рук потрапив бюлетень однієї з українських організацій Канади. У ньому було вміщено одкровення невідомого іммігранта. Як він оповідає, щоранку дивиться на світлини неба України. «Ці фотографії, – пише автор, – збивають мене з пантелику. Я втрачаю спокій, коли їх бачу. Встаю, зачиняю вікно, закриваю свій життєвий простір для тих хмарин на хвилину... Мені важко дається не бути в Україні».

ДО УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ У... ПАРИЖІ

Французькі діти охоче вивчають українську культуру в Українській школі мистецтв у Парижі. Уже більше п'яти років цей навчальний заклад гостинно відкриває двері для дітей від 4 до 17 років, які хочуть долучитися до української культури, мови, навчитися співам, хореографії, грі на бандурі, – повідомив «Укрінформу» третій секретар посольства України у Франції Олександр Дем'янюк.

З 2007 року школа має статус закордонного українського навчально-го закладу. У червні 2009 року перші учні склали іспит та отримали свідоцтво про повну середню освіту.

Школа також плідно співпрацює з французькою асоціацією батьків, які всиновили українських дітей (таких у Франції 1 тис. осіб). «Французькі родини з великою зацікавленістю відгукнулися на запрошення відвідати школу, оскільки всі вони добре розуміють, що дитина, виховуючись у багатокультурному середовищі, зберігає національну ідентичність, духовно збагачується та росте повноцінною людиною», – відзначив О. Дем'янюк.

ГОСТИНИ НА ЛЬВІВЩИНІ

У 2009 р. на малій батьківщині Івана Франка, у селі Нагуєвичі на Львівщині, урочисто відкрито літню міжнародну українознавчу школу. Упродовж семи днів вона працюватиме на базі місцевої загальноосвітньої санаторної школи-інтернату № 1. Навчатимуться тут діти із шести країн – Росії, Естонії, Казахстану, Польщі, Румунії та Сербії.

Разом з однолітками з діаспори в школі перебуватимуть й учні з Горлівки Донецької області, адже Львівську область з Донеччиною пов'язує угода про співпрацю, яка передбачає обмін шкільними делегаціями в літній період.

За період навчання в літній школі гості з діаспори та Донеччини не лише поглиблюватимуть знання з рідної мови, а й ознайомляться з народними традиціями галицького краю. Програма занять передбачає проведення майстер-класів з народних ремесел, вивчення українських пісень, обрядів. Учні також братимуть участь в урочистостях, присвячених Дню Державного прапора України, Дню Незалежності нашої держави, краєзнавчих екскурсіях, зустрінуться з відомими вченими, письменниками.

3. Мікрофон. Що, на вашу думку, слід робити для підтримки й розвитку української мови, культури в Україні та за її межами? Хто цим мусить займатися?

*Пам'ятник Тарасові Шевченку у Вашингтоні.
Споруджено в 1964 р. зусиллями української громади.
Скульптор Л. Молодожанин*

Громадські
об'єднання

Порівняно з іншими світовими діаспорами, українські громади мають найбільшу кількість різних **громадських об'єднань** (за приблизними підрахунками – близько 3 тисяч). Найбільше їх у Канаді – майже тисяча осередків: політичних, культурно-освітніх, професійних тощо. Авторитетною міжнародною українською організацією є **Світовий конгрес українців**, який об'єднує близько 300 громадських організацій закордонних українців з більше ніж 30 країн світу.

Статус
нацменшини

У низці держав Східної і Центральної Європи, а також у країнах Балтії законодавчо закріплено статус української громади як **національної меншини**. Це забезпечує державну підтримку зусиль місцевих українців щодо збереження своєї національної самобутності, здобуття освіти й інформації рідною мовою тощо.

Державна
підтримка

В українських дипломатичних установах понад 30 країн світу діють **ради громадських організацій** закордонних українців, які сприяють розвитку їхніх зв'язків з історичною батьківщиною. У 15 країнах відкрито українські **культурно-інформаційні центри**. Підтримуючи своїх співвітчизників, Україна вбачає в них потужну силу, здатну пропагувати нашу культуру, мову, просувати економічні та політичні інтереси за кордоном.

4. Виконайте одне з поданих завдань.

1. Підготуйте висловлювання на тему «Скрізь, де живуть українці, є Україна».
2. Напишіть замітку до газети про подію, пов'язану з темою уроку.
3. Візьміть інтерв'ю (на вибір): а) у представника української діаспори; б) у представника органу влади чи громадської організації, що опікується питаннями роботи з українською діаспорою; в) в особи, яка була за кордоном і зустрічалася з представниками української діаспори.
4. Доберіть з газет, журналів, посібників, Інтернету інформацію на тему «Українська мова в світі». Підготуйте повідомлення на основі дібраного матеріалу.

? Запитання і завдання для узагальнення

1. Як ви розумієте твердження про те, що мова єднає українців у просторі і часі?
2. Які функції виконує українська мова в Україні?
3. Розкажіть про поширення української мови в світі. У яких країнах проживає найбільше носіїв української мови?
4. Яка роль діаспори в пропаганді та розвитку української мови, культури?
5. Розкажіть про співпрацю нашої держави з українською діаспорою.
6. Чому співпраця з діаспорою повинна бути одним з пріоритетів зовнішньополітичної діяльності держави?
7. Пригадайте і запишіть кілька крилатих висловів про рідну мову.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Антисуржик

Правильно	Неправильно
висловлювати подяку вимкнути світло говорити не до ладу заважати працювати замовити обід мати рацію наступного разу недбале ставлення не надивуєшся однак, проте опанувати себе перекладати текст правильно розв'язати розробити заходи	виражати подяку виключити світло говорити невпопад мішати працювати заказати обід бути правим слідуючого разу халатне ставлення диву даєшся тим не менше оволодівати себе переводити текст вірно розв'язати розробити міроприємства

Наголошуйте правильно!

весті визнання вимова всередині гетьманський донька зовсім кажу кидати кілесо котрій	легкий новий незручний нести обруч одинадцять блень підуть полéжати посідіти різом	різкий середина солодощі спіна товстий тонкий український хто-небудь черговий черствий чотирнадцять
--	--	---

Розрізняйте!

- **Адрес** – ювілейне привітання (*вітальний адрес, підписаний адрес*).
Адреса – місце проживання (*службова адреса, адреса школи*).
- **Військовий** – який стосується війська (*військовий лікар*). **Воєнний** – який стосується війни (*воєнна розвідка*).
- **Дружний** – одностайний (*колектив, клас*). **Дружній** – приятельський, доброзичливий, прихильний (*погляд, усмішка*).
- **Компанія** – група осіб, промислове об'єднання (*компанія дівчат, телевізійна компанія*). **Кампанія** – сукупність заходів для здійснення важливих політичних, господарських, культурних завдань (*виборча, посівна*).
- **Музикальний** – здатний тонко сприймати музику (*слух, хлопець, сім'я*).
Музичний – який стосується музики як виду мистецтва (*відділ, кіоск, супровід*).

Найвище щастя і радість людська –
спілкування з людьми.

В. Сухомлинський

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ І КОМУНІКАЦІЯ

Ви знатимете:

- поняття комунікації, ділового спілкування, комунікабельності;
- особливості комунікації в професійній сфері та міжкультурної комунікації;
- ознаки культури мовлення.

Ви вмітимете:

- дотримуватися вимог культури мовлення з метою ефективної комунікації;
- моделювати ситуації професійного спілкування з дотриманням етики професійного спілкування;
- ефективно використовувати засоби передачі інформації;
- урахувати особливості міжкультурної комунікації під час спілкування;
- уникати комунікативних помилок під час спілкування.

*Визначна архітектура столиці України:
Маріїнський палац*

§ 1. Комунікативна діяльність

*Про поняття комунікації,
використання вербального й невербального коду в комунікації,
модель вербальної комунікації, а також
про культуру мовлення як передумову ефективної комунікації*

Пригадайте

- Що таке спілкування?
- Які є засоби спілкування?
- Які основні ознаки культури мовлення?

5. Прочитайте. Поміркуйте, чому, попри спільне бажання співрозмовників разом сходити в кіно, їхній план не здійсниться. Виправте помилку, допущену під час спілкування. Зробіть висновок, за яких умов інформаційний обмін учасників спілкування буде ефективним.

Хлопець звертається до дівчини: «Може, сходимо в кіно?». При цьому він має на увазі: розважальний комплекс, бойовик, увечері тощо.

Дівчина відповідає: «Гаразд». При цьому вона розуміє пропозицію так: камерний зал, мелодрама, у суботу, вдень.

Поняття комунікації

Комунікація – це діяльність людей з метою інформаційного обміну та взаємовпливу.

Коди в комунікації

Варто розрізнити поняття «комунікація» і «спілкування». Спілкування за змістом є поняттям ширшим і загальнішим, а комунікація – конкретнішим.

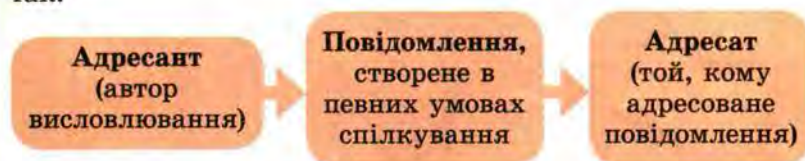
Для передачі інформації в комунікації використовують такі коди (засоби передачі інформації):

- **вербальний** (передача інформації за допомогою слів);
- **невербальний** (передача інформації за допомогою різних немовних знакових систем).

До **невербальних засобів** передачі інформації належать жести, міміка, поза, погляд, дотик, дистанція, потискання рук, поцілунок, обійми, запах, косметика тощо.

Модель комунікації

Модель вербальної комунікації умовно можна показати так:

Комунікація буде **ефективною** тоді, коли адресант правильно закодує інформацію (створить повідомлення) і відправить її, а адресат отримає інформацію, правильно її розкодує і зрозуміє.

**Комуніка-
тивні бар'єри**

На шляху передачі інформації можуть виникати перешкоди, так звані **комунікативні бар'єри**. Наприклад: незнання мови, неохайна зовнішність, неуважність, політичні переконання тощо.

**Комунікатив-
ні помилки**

Недосягнення комунікативної мети й відсутність взаєморозуміння між учасниками спілкування вважаються **комунікативними помилками**.

**Комунікація і
особистість**

Кожен учасник комунікативної діяльності є **особистістю**. У процесі комунікації особистість формується і самовизначається, виявляючи свої особливості: інтелект, характер, волю, емоції, темперамент, почуття власної гідності, досвід, інтереси тощо. Тому правила комунікації вимагають ставитися до партнера спілкування як до особистості, враховувати його особливості, виявляти повагу до нього.

**Культура
мовлення**

Важливою передумовою **ефективної комунікації** є дотримання **вимог культури мовлення**. Як відомо, мовлення мусить бути змістовним, логічним, багатим на мовні засоби, виразним, точним, доречним, правильним.

6. Мозковий штурм. Які відмінності між поняттями «комунікація» і «спілкування»?

7. І. Прочитайте текст. Розкажіть, якою людиною був професор Яворницький.

ПАМ'ЯТНА ЗУСТРІЧ

Це було в 1939 році. Олекса Коваль – талановитий кобзар і різнобічно обдарована людина – прийшов у дім відомого вченого-історика Дмитра Яворницького. Коли двері відчинив господар будинку, Олекса на якусь мить розгубився. Та опанував себе:

- Дозвольте, професоре, я до вас.
- Прошу, будь ласка, заходьте, – промовив Дмитро Іванович. Узявши під руку гостя, господар повів його до свого кабінету.
- Сідайте, добрий чоловіче, розповідайте, що вас привело до мене.

Коваль, не відразу знаходячи слова, висловив свою занепокоєність, що нині відчувається якесь знехтування народним мистецтвом. Дмитро Іванович, погладжуючи сиві вуса, уважно вислухав гостя, усміхнувся, а після мовчання промовив:

- Час такий... Вибачте, як вас?
- Олекса Семенович...

– Час такий, Олексо Семеновичу... Нові пісні заволодили людьми. Та я впевнений, колись повернуться й до старих, бо ті старі вивірені часом, з народної душі, з історії. А без історії – не можна.

Трошки згодом Дмитро Іванович запитав:

- А може, зіграти щось погодитесь?

Гість охоче взяв свою бандуру – полилися знайомі пісні, які, до речі, дуже любив Яворницький: «Їхав козак за Дунай», «Ой літав орел, літав сизий».

– Спасибі, синку, – розчулено промовив старий професор, – спасибі, що потішив душу. Не занепадай духом – такі пісні і спів такий не мо-

жуть бути непотрібними. Сміливіше йди до людей, виступай перед широким загалом... Головне – вір у себе, у свій талант, у свої можливості. Підстави для того – незаперечні! (За І. Шаповалом).

II. Схарактеризуйте суб'єктів комунікації в тексті, засоби передачі інформації. Оцініть дотримання ознак культури мовлення. Визначте рівень ефективності комунікації та завдяки чому цього було досягнуто. Чому наприкінці розмови професор переходить на «ти»? Скористайтеся пам'яткою, поданою нижче.

III. Поясніть уживання розділових знаків при діалозі.

Умови ефективної комунікації

- Взаємна повага, довіра, чесність, доброзичливість.
- Дотримання вимог культури мовлення (змістовність, точність, доречність тощо).
- Врахування особливостей партнера спілкування (його культурно-освітніх, національних, вікових, психологічних та професійних якостей).
- Демонстрація спільності інтересів, цілей, поглядів тощо.
- Прояв інтересу до проблем співрозмовника (уважно слухати, ставити запитання тощо).
- Уміння слухати та чути того, хто говорить.
- Доречне використання невербальних засобів передачі інформації.
- Психологічна врівноваженість, спроможність вчасно зупинитися.
- Зовнішня привабливість, елегантна манера спілкування.

Пам'ятка

8. I. Прочитайте тексти. Поясніть і виправте комунікативні помилки, допущені під час спілкування. Як можна уникнути таких помилок?

1. Одна пані, знайома маестро, що вважала себе цінителькою музики, запросила його на вечерю до себе в маесток.

– Будуть чудові страви китайської кухні. Але не забудьте прихопити з собою скрипку, щоб розважити гостей, – додала вона.

– Моя скрипка не прийде, бо не є прихильницею китайської кухні, – відповів маестро.

2. Мама й тато ще не повернулися з роботи. Марія вдома одна, дивиться розважальну телепередачу. Дзвінок. У дверях – Сергій Миколайович, знайомий Марійчиного батька.

– Добрий вечір. Тато вдома?

– Тата немає, – ледве стримуючи себе, відповідає Марія. Її рука лежить на засуві, вона нетерпляче поглядає в бік кімнати, звідки лине веселий сміх.

– Шкода. До побачення.

II. Наведіть, якщо вам відомо, приклади схожих ситуацій з власного життєвого досвіду. Які висновки можна зробити?

III. Розгляньте ілюстрацію. Яку думку хотів донести її автор? Зіставте ілюстрацію з проаналізованими ситуаціями.

9. Два – чотири – всі разом. Виберіть найефективніший, на вашу думку, варіант відповіді. Обґрунтуйте ваш вибір.

1. Ви хочете заспокоїти, втішити людину, яка вчинила неправильно, але визнає свою провину. Що ви їй скажете?

- А Це все дрібниці! Не варто про це думати.
- Б Я впевнений, що таке більше не повториться.
- В Іншого я від тебе й не чекав.
- Г На твоєму місці я зробив би так само.

2. Ви хочете порадити знайомому вступати до університету. Що ви йому скажете?

- А Ти просто зобов'язаний вступити до університету.
- Б Усі твої однокласники будуть вступати до університету, то й ти не відставай.
- В Чи не спробувати тобі вступити до університету?
- Г Тобі, звісно, варто спробувати вступити до університету, але, правду кажучи, шанси в тебе нульові.

10. Попрацюйте в парах. Експеримент. Проведіть з однокласником (однокласницею) своєрідний експеримент. Мовчки, використовуючи лише невербальні засоби передачі інформації, привітайтеся і попрощайтеся один з одним, заперечте, погодьтеся, зробіть комплімент. Чи «зрозумієте» ви жести, міміку тощо без слів? Зробіть відповідні висновки.

11. Мозковий штурм. Якщо слова не збігаються із жестами, то чому слід вірити: словам чи жестам?

12. І. Прочитайте виразно поезію. Визначте її основний мотив, розкажіть, якою ви уявляєте Марічку. Про які засоби передачі інформації згадано у творі? Змодельуйте за текстом поезії ситуацію спілкування та складіть і запишіть можливий діалог.

МАРІЧКА

В'ється, наче змійка, неспокійна річка,
Тулиться близьенько до підніжжя гір.
А на тому боці, там живе Марічка,
В хаті, що сховалась у зелений бір.

Як із хати вийде, на порозі стане,
Аж блищить красою широчінь ріки.
А як усміхнеться, ще й з-під лоба гляне,
«Хоч скачи у воду», – кажуть парубки.

Не питаєте, хлопці, чом я одинокий
Берегом так пізно йду в самотині.
Там, на тому боці, загубив я спокій,
І туди дороги не знайти мені.

Та нехай сміється неспокійна річка,
Все одно на той бік я путі знайду:
«Чуєш чи не чуєш, чарівна Марічко,
Я до твого серця кладку прокладу».

(М. Ткач)

Й. Бокшай. Гірський потік

II. Запишіть виділені слова в транскрипції. Поясніть їхню вимову відповідно до орфоепічних норм та порівняйте її з написанням.

13. I. Прочитайте текст. Яку проблему в ньому порушено? Про які вимоги до культури мовлення йдеться? Доповніть текст розповіддю про інші вимоги до культури мовлення. За потреби скористайтеся відповідною таблицею в додатках.

МОВНА КУЛЬТУРА

З того, як говорить людина, можна уявити собі її загальний розвиток, її освіту й культурний рівень. Що культурнішою є людина, то розвиненішою є її мова, багатшою на лексичний запас, розмаїтішою епітетами, метафорами, влучними порівняннями, барвистішою вживанням прислів'їв, приказок і приповідок. У природі не буває людей, що відзначалися б високим інтелектом і водночас примітивною, як у первісного дикуна, мовою.

Боротьба за чистоту мови й високу мовну культуру – це боротьба за культуру взагалі.

Правильно й чисто говорити рідною мовою може кожний, аби тільки було бажання. Це не є перевагою вчених-лінгвістів, письменників або вчителів-мовників. Це – не тільки ознака, а й обов'язок кожної культурної людини. Культурними в нас мусять бути всі, незалежно від того, працює людина розумово чи фізично (За *Б. Антоненком-Давидовичем*).

 II. Випишіть з тексту цитату, яка, на вашу думку, може знадобитися вам для підготовки виступу чи участі в дебатах на відповідну тему.

14. Мікрофон. Чи актуальним є питання культури мовлення в Україні? Що, на вашу думку, треба робити, щоб піднести мовну культуру громадян?

15. Позмагайтеся! Відновіть з поданих слів і словосполучень крилаті вислови про значення слова в комунікації.

1. Сердечко, словечко, коле, гостре. 2. Від меча, а від лихого слова, загойтється, ніколи, рана. 3. І лід, слова, розмерзається, від теплого. 4. Ключ, до серця, слово, лагідне. 5. А гострі слова, лагідні слова, ворогів, роблять, приятелів. 6. Приємне, чемне, слово, кожному. 7. Добрим словом, а лихим, не ввійдеш, мур проб'єш, і в двері.

 16. Змоделюйте ситуацію спілкування (на вибір): а) у їдальні; б) у транспорті; в) у магазині; г) у кінотеатрі. Складіть усне висловлювання, можливе в цій ситуації. Дотримуйтеся вимог культури мовлення та етикетних норм.

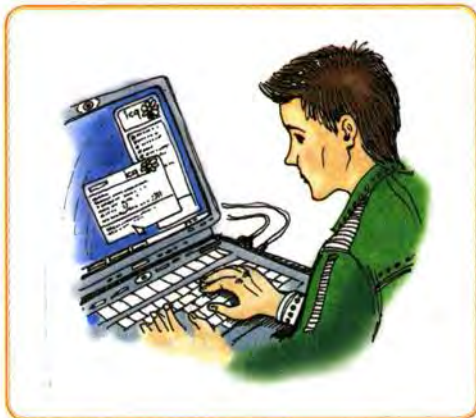
Для вас, допитливі

Ви хочете вдосконалити своє мовлення, щоб успішно спілкуватися? Чи, може, ви й досі вживаєте «на протязі» замість «протягом» або «дав маху» замість «схибив»?

Зверніться до таких посібників: «Культура слова: мовностилістичні поради» О. Пономарева, «Культура мови на щодень» за ред. С. Єрмоленко, «Як ми говоримо» Б. Антоненка-Давидовича, «Чи правильно ми говоримо?» Є. Чак, «Словник-довідник з українського слововживання» С. Головащука. Якщо ви маєте доступ до мережі Інтернет, вказані посібники можна знайти за адресами: <http://ponomarov-kultura-slova.wikidot.com>; <http://kultura-movy.wikidot.com>; <http://yak-my-hovorymo.wikidot.com>; <http://chak-chy-pravlyno-my-hovorymo.wikidot.com>.

17. Попрацюйте в парах. Розгляньте малюнки і схарактеризуйте ймовірні компоненти ситуації спілкування. Складіть і розіграйте за особами діалог (10–12 реплік), можливий в одній із ситуацій, додержуючись вимог культури мовлення та використовуючи доречні невербальні засоби.

↑ **18.** Поміркуйте над поданими запитаннями. Поділіться з однокласниками своїми думками щодо соціальної ролі засобів масової комунікації (ЗМІ).

1. Які специфічні ознаки телебачення, радіо, друкованих періодичних видань, Інтернету як засобів масової комунікації? 2. У чому полягають переваги та недоліки ЗМІ? 3. Які умови необхідні для функціонування масової комунікації? 4. Чи впливають ЗМІ на формування особистості, культуру суспільства, економічний та політичний розвиток держави? Як саме? 5. Чим небезпечні маніпуляції в ЗМІ?

 19. Підготуйте двохвилинний виступ на одну з поданих тем: «Умови ефективної комунікації», «Комунікація в сучасному суспільстві», «Спілкування – основа стосунків між людьми», «Проблема культури мовлення школяра в побутових умовах», «Реклама як особливий вид масової комунікації», «Спілкування в комп'ютерних мережах».

ВИСНОВКИ

1. Комунікація – це обмін інформацією. Вона має сприяти досягненню взаєморозуміння між суб'єктами спілкування. А для цього передана інформація мусить бути зрозуміла в її первинному значенні.
2. У комунікації використовують вербальний і невербальний код (засіб передачі інформації). Невербальне спілкування цінне тим, що воно виявляється, як правило, підсвідомо, мимоволі. У моделі вербальної комунікації виділяють адресанта, повідомлення і адресата.
3. Ефективність комунікації багато в чому залежить від дотримання вимог культури мовлення.

§ 2. Ділове спілкування. Комунікація в професійній сфері

*Про усне й писемне ділове спілкування,
особливості комунікативної діяльності представників різних професій,
комунікабельність як рису характеру людини,
а також про етику професійного спілкування*

Пригадайте

- Що спільного й відмінного між усним і писемним мовленням?
- Які основні ознаки офіційно-ділового стилю мовлення?
- Яке спілкування називається професійним?
- Що таке мовленнєвий етикет? Які його основні норми?

20. Прочитайте висловлювання. Якою темою вони об'єднані? Наскільки вони важливі, цінні для вашої майбутньої професійної діяльності?

1. Хто не вміє говорити, кар'єри не зробить (*Наполеон*). 2. Чудова думка втрачає свою цінність, коли вона погано висловлена (*Вольтер*). 3. Якби не були недоліки сучасної медицини, її технічні можливості, людина завжди буде вірити лікарю, який зуміє вислухати, схвалити, виявити співчуття (*А. де Сент-Екзюпері*). 4. Хто ні про що не запитує,

той нічого не вчиться (Фуллер). 5. Уміння спілкуватися з людьми – це товар, який можна купити так, як ми купуємо цукор або каву. І я заплачу за це вміння більше, ніж за будь-що інше у світі (Д. Рокфеллер). 6. Справи говорять голосніше за слова (Нар. творчість).

Поняття ділового спілкування

Одним з різновидів спілкування є **ділове спілкування**, яке регулює офіційні стосунки учасників комунікації в державно-правовій і суспільно-виробничій сферах. Це спілкування між адміністративними установами та підприємствами, органами влади, культури й освіти як усередині країни, так і поза її межами.

Найважливішими в діловому спілкуванні є **послідовність і точність** викладу думок, **об'єктивність** оцінок, **гранична чіткість, емоційно-експресивна нейтральність** вислову.

Ділове мовлення

Для ділового мовлення характерне вживання усталених словесних конструкцій, книжних слів, прямий порядок слів, обмежене вживання тропів і слів у переносному значенні, відсутність жаргонізмів, просторічних висловів, емоційно забарвлених слів.

Форми спілкування

Ділове спілкування існує у двох формах:

- **усне** спілкування (бесіда, доповідь, розмова по телефону, нарада, переговори);
- **писемне** спілкування (ділові папери).

Особливості ділового спілкування

Особливості ділового спілкування полягають у тому, що:

- учасники спілкування мають певний офіційний статус;
- учасники спілкування мають глибоке розуміння конкретної справи, яка є предметом обговорення;
- основним завданням такого спілкування є продуктивна співпраця;
- учасники спілкування дотримуються вимог **офіційно-ділового стилю** мовлення;
- учасники спілкування дотримуються норм мовленнєвого етикету;
- засадами такого спілкування є правила ділових взаємин.

Зверніть увагу! У практиці ділового спілкування особливе значення має вміння **стримувати емоції**, уважно слухати, ставити запитання.

21. І. Уявіть, що ви керівник установи. Завершіть і запишіть три з поданих реплік (на вибір). Змодельуйте ситуацію ділового спілкування, у якій була б можливою одна з ваших реплік.

1. Я сподівався почути від вас...
2. Я просив би вас...
3. Радив би вам...
4. Мені здається, що...
5. Мені шкода, але...
6. Мені не подобається, що ви...
7. Вибачте, але я мушу...
8. Вважав би за необхідне нагадати вам...
9. Ще раз дякую і висловлюю надію...
10. Вибачте, я не цілком упевнений...

II. Запам'ятайте подані формули і користуйтеся ними під час ділового спілкування.

22. І. Два – чотири – всі разом. Виберіть фрази, які відповідають нормам ділового спілкування. Обґрунтуйте свій вибір.

Робоча нарада

але змушені відхилити її, оскільки нас не влаштовують умови виконання замовлення. 7. Вашої пропозиції ми не приймаємо і навіть не просіть і не благайте.

1. Вивчіть наші пропозиції і дайте, врешті-решт, будь-яку остаточну відповідь. 2. Просимо вивчити наші пропозиції і дати остаточну відповідь. 3. Запам'ятайте: якщо ви не погасите заборгованості, ми тут же розірвемо контракт! 4. Дозвольте нагадати Вам про необхідність погасити заборгованість, інакше ми будемо змушені розірвати контракт. 5. Хочемо запевнити, що наше підприємство виконає Ваше замовлення в найкоротший термін. 6. Ми уважно вивчили Вашу пропозицію,

II. **Експеримент.** Перебудуйте п'яте чи шосте речення, доповнивши його розмовними, емоційно забарвленими словами чи словами в переносному значенні, а також замінивши прямий порядок слів непрямим. Як така перебудова позначиться на стилістичному забарвленні речення? Зробіть відповідний висновок.

23. Уявіть, що ви спеціаліст фінансового підрозділу підприємства. Вам доручили повідомити ділового партнера про перенесення дати розрахунку за виконане замовлення на десять днів з незалежних від підприємства причин. Виконайте це завдання так: 1) напишіть діловий лист відповідного змісту; 2) змодельуйте ділову телефонну розмову. Які переваги писемної форми ділового спілкування в цій ситуації? А усної форми?

Поняття професійної комунікації

Комунікація відіграє важливу роль у професійній сфері. Саме комунікація є одним з тих чинників, які безпосередньо впливають на ефективність праці, продуктивність виробництва.

Комунікація в професійній сфері – це обмін інформацією між людьми під час виконання ними своїх професійних завдань.

Види професійної комунікації

Комунікація в професійній сфері може бути зовнішня і внутрішня.

Внутрішня комунікація відбувається в межах організації. При цьому учасники спілкування виступають або як рівноправні партнери (обіймають рівнозначні посади), або як нерівноправні суб'єкти (хтось із них обіймає керівну посаду).

Зовнішня комунікація протікає між організацією й середовищем, у якому ця організація функціонує. Наприклад: між керівниками установ, між лікарем і пацієнтом, між банківським працівником і клієнтом тощо.

Зверніть увагу! Знання мови своєї професії, володіння комунікативним мистецтвом є необхідною умовою досягнення професійного успіху, що сприяє максимальній реалізації особистості.

24. Мозковий штурм. Що спільного й відмінного між професійним спілкуванням і спілкуванням у родині чи в колі друзів?

25. I. Прочитайте текст, визначте його основну думку, тип і стиль мовлення. Що ви могли б додати до змісту прочитаного? Сформулюйте поради «Як уникнути комунікативних помилок під час спілкування між лікарем і пацієнтом».

КОЛИ СЛОВО ЛІКУЄ

Якось на дачі під час відпочинку одного відомого лікаря попросили оглянути сусіда, який відчув біль у лівій частині грудної клітки. Думка про те, що це інфаркт, викликала у хворого панічний страх. Коли лікар зайшов до кімнати пацієнта, той лежав на дивані. У його очах читалися тривога й розгубленість, морально він був готовий до найгіршого. Після кількох запитань і огляду лікар зазначив, що, ймовірно, біль є симптомом загострення остеохондрозу*. У міру того як лікар спокійно, з упевненістю в голосі розказував про свої спостереження, самопочуття хворого покращувалося на очах. Тривога минула, емоційне пригнічення змінилося готовністю боротися за покращення самопочуття.

Так, справжній лікар – це не тільки професіоналізм, енциклопедичні знання, але й уміння говорити з хворим. Спостереження свідчать, що спілкування з пацієнтом у 70–80 % випадків допомагає поставити правильний діагноз. Крім того, хворому стає легше, коли він упевнений, що його скарги почуті, зафіксовані у свідомості лікаря і він їх обдумує. Це відчуття закріплюється, якщо лікар каже: «Я вас чую і розумію», – або висловлює це поглядом чи кивком голови.

Деколи медпрацівнику доводиться говорити про неприємний прогноз захворювання чи значний ризик операції. Проте, повідомляючи хворому правду, він мусить вселити йому і надію. Спокійні, вдумливі, співчутливі слова людей у білих халатах можуть обнадіяти хворого. У своїй книзі «Любов, медицина і дива» відомий лікар Берні Сейгел пише: «Ніколи не можна говорити, що ви більше нічого не можете зробити, навіть якщо єдиний засіб, який у вас залишився, – бути поруч і допомагати хворому сподіватися й молитися».

Успіх у лікуванні можливий при поєднанні довірчих людських стосунків і наукових досягнень. А для цього технічно оснащений лікар мусить уміти не лише лікувати, а й спілкуватися зі своїм пацієнтом (*Із журналу*).

*Остеохондроз – захворювання, в основі якого лежать дистрофічні зміни суглобового хряща і кісткової тканини навколо нього.

II. Знайдіть у тексті професіоналізми. Поясніть лексичне значення виділених слів. За потреби скористайтеся тлумачним словником.

III. Передайте якомога стисліше основний зміст тексту, починаючи із заключної тези.

26. Мікрофон. Хто і що, на вашу думку, впливає на вибір професії? Ким ви бачите себе в майбутньому? Ви самостійно зробили (зробите) свій вибір?

Г. Семирадський. Довіра Александра Македонського лікарю Пилипу

- 27. *Попрацюйте в парах.*** I. Розгляньте репродукцію картини. Обговоріть з однокласником (однокласницею), що на ній зображено, який тон розмови учасників спілкування, які засоби комунікації вони використовують. Назвіть адресанта і адресата мовлення, визначте ймовірний предмет мовлення, сформулюйте мету спілкування, укажіть обставини спілкування.
- II. Зіставте картину Г. Семирадського з текстом попередньої вправи.

Комунікабельність

Важливою рисою характеру людини є **комунікабельність**, тобто здатність легко вступати в контакт, підтримувати особисті, ділові стосунки з ким-небудь, бути товариським, незамкненим, привітним.

- 28. I.** Прочитайте статтю. Розкажіть, що означає бути комунікабельним і як розвинути цю рису в собі. Поміркуйте, якими ще особистими якостями має володіти людина, щоб стати успішною у своїй професії.

КОМУНІКАБЕЛЬНІСТЬ – КРОК ДО УСПІХУ

Сьогодні, як правило, до більшості претендентів на керівні й добре оплачувані посади висувають таку вимогу, як комунікабельність. Інакше й бути не може. Адже без здібностей до ефективного спілкування не можна організувати людей, а без злагодженої команди – не домогтися значних результатів у будь-якій справі. Комунікабельна людина – явище надзвичайно цінне, вона спроможна створювати величезну кількість корисних зв'язків, вона завжди в курсі актуальних подій.

Комунікабельність передбачає двосторонню взаємодію, тобто людина повинна вміти не лише гарно говорити, а й слухати, чути і розуміти те, що партнер хоче донести. Психологічна готовність до спілкування, активність, розвинене логічне мислення,

багатий словниковий запас – на основі цих складових замішується «коктейль» успішного спілкування.

Набрати телефонний номер, дізнатися потрібну інформацію, поговорити з незнайомою людиною, виступити перед аудиторією, поставити запитання під час публічного виступу... Для комунікабельних працівників це задоволення, а для інших – стрес. Тому важливо навчитися долати дискомфорт, хвилювання і невпевненість, налаштувати себе на позитивне ставлення до співрозмовників, і тоді через певний час спілкуватися з малознайомими і незнайомими людьми буде приємно і просто (Із газети).

II. Складіть і запишіть план тексту у формі питальних речень.

29. Змоделуйте комунікативну ситуацію на одну з тем: «Перший робочий день», «Приєм на роботу», «Робоча нарада», «Подяка за роботу», «Настанова керівника», «Закінчення робочого дня». Скористайтеся пам'яткою, поданою нижче.

Етика професійного спілкування

- Зайшовши до кабінету (установи, помешкання), вітайтеся першим.
- До колег, керівництва чи підлеглих слід звертатися на «ви» (по імені та по батькові). Якщо співрозмовник ваш ровесник, добрий знайомий і ви обіймаєте рівнозначні посади, то під час спілкування віч-на-віч можна звертатися на ім'я.
- Не розмовляйте категоричним тоном.
- Говоріть рівно, стримуйте свої емоції, не намагайтеся переривати співрозмовника.
- Бесіду з підлеглим ведіть без формалізму, нотацій, залякування.
- Утримуйтеся від надмірного говоріння, давайте можливість висловитися й іншим.
- Відкидайте забобони і плітки в спілкуванні з колегами.
- Не докучайте колегам своїми запитаннями про особисті справи.
- Будьте привітними, доброзичливими.

Пам'ятка

30. I. Змоделуйте, дотримуючись етикетних норм, ситуацію професійного спілкування (на вибір):

- а) у вищому навчальному закладі;
- б) у планово-фінансовому відділі підприємства;
- в) у лікарні;
- г) на дослідній станції овочівництва;
- ґ) у фермерському господарстві;
- д) на стадіоні;
- е) у заводському цеху;
- є) у кабінеті архітектора.

II. Складіть усно невелике висловлювання (3–4 речення), можливе в цій ситуації спілкування.

31. *Попрацюйте в парах.* Складіть і розіграйте за особами діалог на професійну тему, який міг би відбутися (на вибір):

- а) між керівником відділу та молодим працівником, що має пропозиції щодо підвищення результативності роботи відділу;

- б) між лікарем та пацієнтом про необхідність термінової операції;
- в) між синоптиком і аграрієм про погодні умови;
- г) між директором спортивної школи та тренером про зміни в розкладі занять;
- г) між учителями про проведення тижня математики;
- д) між керівником сільгоспідприємства і головним інженером про підготовку техніки до жнив;
- е) між працівником лабораторії молокозаводу і працівником санстанції про контроль якості продукції.

Мовленнєва ситуація

Після тривалих переговорів сторона А і сторона Б уклали угоду про спільну діяльність – виробництво хліба. Пояснюючи журналістам своє рішення, сторона А зазначила, що зацікавлена в розвитку спільної справи, а тому має намір модернізувати виробництво. Сторона Б заявила, що її цікавить тільки негайний прибуток, а тому максимально використовуватиме наявні виробничі потужності.

Поясніть, чому робота партнерів приречена на невдачу. Яких помилок припустилися сторони під час переговорів? Як потрібно було провести переговори?

32. І. Поміркуйте, як має спілкуватися керівник з підлеглими. Сформулюйте поради «Як стати гарним керівником». Скористайтеся пам'яткою, поданою на сторінці 23.

ІІ. Уявіть, що ви керівник підприємства. Змоделуйте бесіду з підлеглим (на вибір): а) з метою заохочення; б) для вирішення виробничих питань; в) для попередження про недопущення недоліків у роботі.

33. Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Уявіть ситуацію: ви стали учасником бесіди з кореспондентом молодіжної телепрограми на тему «Етика професійного спілкування як критерій культури особистості». На чому ви зосередили б свою увагу, які тези сформулювали, які приклади навели?

Варіант Б. Напишіть невелике оповідання на тему, пов'язану з уроком.

ВИСНОВКИ

1. Ділове спілкування – це процес взаємозв'язку і взаємодії, у якому відбувається обмін інформацією і досвідом, спрямований на досягнення певного результату, вирішення конкретної проблеми або реалізацію конкретної мети.
2. Результати професійної діяльності часто залежать від комунікативної взаємодії людей. Комунікація може відбуватися в рамках організації або між організацією і її середовищем.
3. Дотримання етики професійного спілкування є одним з основних критеріїв оцінки професіоналізму як окремого працівника, так і організації загалом.

§ 3. Міжкультурна комунікація

*Про універсальне й національне в міжкультурній комунікації,
її зв'язок з професійною діяльністю
та про символіку в міжмовній комунікації*

34. I. Прочитайте приклади життєвих ситуацій і поміркуйте, у чому причина непорозуміння між учасниками спілкування. Зробіть висновок про особливості комунікації між людьми з різних національних культур. Як уникнути проблем у міжкультурній комунікації?

1. Студенти з Таїланду перестали приходити на лекції з російської літератури. «Вона на нас кричить», – сказали вони про викладачку, яка говорила відповідно до російської педагогічної традиції голосно, чітко і ясно. Ця манера виявилася неприйнятною для студентів-тайців, які звикли до інших фонетичних і риторичних параметрів.

* * *

2. В Умані під час традиційного з'їзду хасидів у 1996 р. виник конфлікт між одним із хасидів і жителькою міста. Цей конфлікт навіть переріс у масове заворушення. Відповідно до звичаїв хасидів, жінки не повинні бути поблизу чоловіків, які здійснюють релігійний обряд. Очевидно, українка підійшла ближче, ніж дозволяла релігійна традиція хасидів.

* * *

3. Під час перебування в Японії українець запитав у робітника місцевого аеропорту про авіапереліт з одного міста до іншого. Японець відповів: «Вам краще поїхати потягом». Українець здивувався: «Ні, я хочу літаком». На що почув у відповідь: «Це буде дуже складно». Зрештою з'ясувалося, що авіарейсів між цими містами немає, а сказане японцем означало ввічливу відмову.

II. Пригадайте і наведіть приклади комунікативних помилок під час спілкування. Виправте ці помилки.

**Поняття
міжкуль-
турної
комунікації**

У сучасних умовах відбувається розширення і поглиблення процесів міжкультурної комунікації народів, країн, регіонів.

Міжкультурна комунікація – це обмін інформацією між людьми з різних національних, регіональних культур. У міжкультурній комунікації розрізняємо універсальне й національне.

**Універсальне
в комунікації**

Універсальне – те, що спільне для всіх культур. Наприклад, універсальними принципами комунікативної поведінки в міжкультурному просторі є чемність, пунктуальність, тактовність, повага і толерантність. Засобом встановлення добрих стосунків між людьми є щира усмішка. Існують універсальні типи виразу обличчя, які символізують страх, щастя, подив, злість, смуток.

Національне в комунікації

Кожна культура має свої **особливості, національні риси**, які відрізняють її від інших культур. Наприклад, під час зустрічі українці використовують такі вербальні формули вітань: «Доброго ранку!», «Доброго здоров'я», «Моє шанування», «Привіт!» та ін. При цьому чоловік з дружиною, закохані, родичі, близькі подрузи можуть привітатися поцілунком, а чоловіки – рукоштовпанням. Японці ж під час привітання застосовують поклони (найнижчий – на знак особливої пошани), а мешканці Тибету правою рукою знімають капелюха і, тримаючись лівою за вухо, висовують язика.

Проблема комунікації

Проблема міжкультурної комунікації є особливо гострою, коли сходяться люди з істотними розбіжностями в звичаях, моралі, поглядах на світ тощо. Наприклад, мешканці Сходу зазвичай спілкуються на доволі близькій відстані, а от європейці чи американці доволі негативно сприймають втручання іншої людини в свою особисту зону. Для європейців звичним є класти ногу на ногу, та якщо вони так поводитимуться, наприклад, у Таїланді, то місцеві мешканці почуватимуться приниженими, ображеними.

Правила комунікації

Отже, у міжкультурній комунікації необхідно:

- дотримуватися загальноприйнятих, універсальних правил комунікативної поведінки, які можуть відрізнитися від національного етикету;
- враховувати особливості національного характеру й мислення учасників спілкування, звичаї й традиції країни, побутову культуру тощо.

Зверніть увагу! Правила комунікативної поведінки представників різних культур вимагають ставлення до іншої культури як до рівноцінної, знання національних звичаїв і традицій.

Символіка в комунікації

У міжмовній комунікації важливе значення мають **символи** – умовні знаки, які позначають певні предмети, явища чи процеси. Через символи люди, які володіють різними мовами, можуть обмінюватися інформацією. Є символи-предмети, символи-процеси тощо.

Наприклад, державний прапор символізує приналежність відповідної території певній державі. На флоті моряки подають один одному сигнали прапорцями. Як релігійні символи використовуються хрест, півмісяць, шестикутна зірка тощо. Будь-яка освічена людина зрозуміє математичні знаки, знаки на географічній карті, музичні ноти.

35. І. Прочитайте текст про арабську й азійську моделі комунікативної поведінки. Що нового ви дізналися з цього тексту? Доповніть його, якщо маєте таку змогу, інформацією з інших джерел.

В арабській моделі комунікативної поведінки важливу роль відіграє мусульманська духовна традиція. Звичною формою чемності для арабів

є довгі й неодноразові розпитування, які супроводжуються зверненням до Аллаха, побажання здоров'я та щастя. Арабська етика не визнає категоричних відповідей. Наприклад, на запитання нерідко можна почути відповідь: «Як буде завгодно Аллахові». У спілкуванні арабам властива висока експресивність, вони багато жестикулюють. Цінують гру слів, метафоричність мови, їм подобається висловлювати одну й ту саму думку різними словами. Місцевий бізнес орієнтований на встановлення доброзичливих стосунків з партнерами, а не на угоду. Про цілковиту згоду партнера-араба можна зробити висновок лише тоді, коли він промовить «так» не менше двох разів. Відмова завжди супроводжується численними похвалами, подяками.

Характерним представником азійської моделі комунікативної поведінки є Китай. Як відомо, китайці в будь-яких ситуаціях поведуться доволі стримано. Вони вважають неприпустимими обнімання, плескання по спині тощо. На китайських вулицях треба максимально контролювати свою жестикуляцію. Найпоширеніша форма привітання – «Чи вам добре?» («Ні хао ма?»), на що потрібно відповісти: «Добре! Дякую!» («Хао! Сесе!»). У Китаї не заведено підвищувати голос. Як і в арабському світі, місцевий бізнес зорієнтований спочатку на стосунки, а потім – на угоду. Китайці уникають слова «ні», оскільки вважають відмову образою. Тому вони кажуть: «Це питання вимагає додаткового вивчення» (З посібника).

Шанхай – ділова столиця Китаю

II. Розкажіть, як ви будете себе поводити під час спілкування з носієм арабської чи азійської культури.

Зверніть увагу! Під час проведення переговорів на міжнародному рівні потрібно не тільки розуміти проблеми, які виникають при відмінностях у культурі спілкування, а й бути здатним вирішити їх, а отже, досягти справжнього взаєморозуміння.

36. I. Прочитайте текст про європейську й американську моделі комунікативної поведінки. Що спільного й відмінного в цих моделях? Доповніть за можливості текст інформацією, одержаною з інших джерел.

Європейські культури ґрунтуються на принципах автономії особистості, гідності людини.

Англійцям властиві стриманість, холодність у стосунках, глибоке почуття поваги до особистого часу, тактовність. Вони уникають тем, які стосуються особистого життя. До поганих манер у Британії зараховують нарікання на своє життя у відповідь на традиційне: «Як справи?». Тут люблять легку бесіду, яка сприяє розумовій розслабленості. Характер-

ною складовою британської комунікативної культури є гумор. Німці дуже цінують пунктуальність. Вони приділяють велику увагу формальностям навіть при традиційних привітаннях, виявляють неабияке вміння стримувати свої емоції, мало жестикулюють, скупі на міміку. Французам подобається спілкуватися про мистецтво, філософію, а також про особисте. Вони дивляться у вічі незнайомій особі з першої хвилини розмови, упродовж усього спілкування розглядають співрозмовника, але ненав'язливо.

Бізнес багатьох північних європейських країн, передусім Німеччини, Великої Британії, орієнтований на угоду, а європейського Півдня (Іспанії, Італії) – на встановлення доброзичливих стосунків з партнерами.

Американська модель комунікативної поведінки є відносно молодюю. У спілкуванні американці досить відкриті, їм не подобається підкреслена формальність. Вони тактовні, демократичні, не зважають на вік і соціальний статус співрозмовника. Представники американської культури енергійні й досить мобільні, тому не терплять пауз у розмовах. Місцевий бізнес спрямований на угоду. Доволі поширеною тактикою на ділових переговорах є тиск на партнера, форсування стосунків. Найкращою відповіддю на це буде мовчання. Слід починати спілкування зі слів «містер» або «місіс». Найімовірніше, американські партнери запропонують перейти на імена (*З посібника*).

II. Складіть конспект прочитаного.

Мовленнєва ситуація

Українка Світлана поїхала на конференцію до Америки. У вільний час дівчина зайшла до крамниці. Продавець поцікавився, хто вона й чому приїхала до Америки.

– Я філолог, – відповіла дівчина англійською. – Приїхала на конференцію.

– Що це значить – філолог? Це пов'язано з медициною? – зацікавлено запитав продавець.

– Ну, це значить, – пробурмотіла Світлана, – це значить, що я люблю слова.

– Он воно що, – сказав той розчаровано. – Ви любите говорити, і за це вас відправили на конференцію.

Дівчина засмутилася. І англійську знає, і всі артиклі, і звуки вимовляє правильно, а спілкування не вийшло.

Поміркуйте, чому учасники спілкування не змогли порозумітися. Виправте помилку. Як уникнути подібних помилок?

37. Змодельуйте ситуацію професійного спілкування між представниками підприємств (організацій) різних країн, дотримуючись етики спілкування та враховуючи особливості міжкультурної комунікації. Скористайтеся фразами, поданими в довідці (на вибір).

Довідка. 1. Сподіваємося, що наша пропозиція зацікавить вас. 2. Ви можете розраховувати на нашу підтримку. 3. Будемо раді співпрацювати з вами. 4. Маємо надію на подальшу співпрацю. 5. Вважаю за потрібне ще раз повторити запитання. 6. Обіцяємо докласти максимум зусиль. 7. Дозвольте ще раз подякувати за допомогу. 8. Сподіваємося на фінансову підтримку.

38. I. Прочитайте текст, визначте його тему та основну думку. У якій ситуації спілкування можливе таке висловлювання? Розкажіть про універсальне й національне в культурі погляду. Поміркуйте, чому погляд є одним з найважливіших засобів невербального спілкування.

КУЛЬТУРА ПОГЛЯДУ

Психологи **стверджують**, що людина здатна нормально **сприймати** погляд іншої людини не більше трьох секунд. Тому в багатьох культурах заборонено тривалий час дивитися співрозмовнику в очі, бо це може викликати в нього тривогу або роздратування. Відведення очей убік, уникнення візуального контакту представниками американської, **західно-європейської** культур інтерпретується як невідвертість або знервованість співрозмовника. Однак у багатьох азійських країнах погляд прямо в очі керівнику символізує зневагу до нього.

Загальновизнана культура погляду передбачає недопустимість розглядання людини, з якою доводиться перебувати у вузькому або переповненому людьми просторі; «бігання» очима вздовж фігури співрозмовника, який стоїть на відстані витягнутої руки; зосередження погляду на вустах співрозмовника; розглядання співрозмовника зі взуття тощо.

Культура ділового, професійного спілкування також вимагає **незначної** затримки погляду на очах співрозмовника в ключові моменти бесіди (демонструє чесність намірів) (*З посібника*).

П. Ренуар. У саду

II. Назвіть і поясніть орфограми у виділених словах. Доберіть свої приклади до цих орфограм.

III. Розгляньте репродукцію картини. Про що нам «розповідають» вирази обличчя персонажів, їхні погляди? Наскільки доречні поради, про які йдеться в тексті, у ситуації, зображеній на картині?

39. *Попрацюйте в парах.* Прочитайте замітки. Про що в них повідомляється? Яка роль комунікації в кожному випадку? За змістом однієї із заміток складіть, запишіть і розіграйте за особами діалог, дотримуючись вимог культури мовлення та враховуючи особливості міжкультурної комунікації.

На базі Полтавської аграрної академії відкрито спільну українсько-польську лабораторію для проведення експериментів з альтернативними джерелами енергії. Створена вона з ініціативи фахівців академії й Краківського електротехнічного коледжу, які виступили за співпрацю в напрямі заміни нафти та газу альтернативною енергією природного походження.

Експериментальна робота в лабораторії розпочалася з вивчення принципу дії сонячних колекторів, здатних забезпечувати постачання гарячої води з ранньої весни до пізньої осені. У недалекому майбутньому науковці розпочнуть розробку проектів з використання енергії вітру й інших природних джерел.

Співпраця викладачів та студентів двох країн проходитиме і на території Польщі. У Кракові вже побувала група старшокурсників академії, де знайомилася з досвідом наукових розробок та практикою використання відновлюваних джерел енергії (*З газети*).

* * *

Під час III Європейського конгресу з транспортної авіації, який проходив у Берліні в 2010 році, велику увагу було приділено розвитку програми транспортних літаків «Ан». Про традиції «антоновської» школи вантажних літаків на конгресі розповів генеральний конструктор українського підприємства «Антонов». Особливу зацікавленість учасники заходу виявили до програми військово-транспортного літака короткого зльоту та посадки Ан-70. Ця машина може транспортувати 35–47 тонн вантажу, злітаючи зі звичайних аеродромів. При цьому вона за низкою показників переважає європейський аналог А400М, а за заявленою ціною – дешевша за європейську машину більш ніж удвічі.

Поки в Європі немає нового транспортного літака власного виробництва, військові багатьох країн використовують надважкий Ан-124-100 «Руслан». Генеральний конструктор зазначив: «Ми наразі ведемо роботу над подальшим удосконаленням Ан-124. Новий літак отримає назву Ан-124-200 і відрізнятиметься досконалішим радіоелектронним комплексом та модернізованою кабіною екіпажу, збільшенням на 80 % ресурсом і терміном служби» (*З газети*).

↑ **40.** 1. На основі телевізійних сюжетів підготуйте розповідь про якусь міжнародну зустріч. Якими невербальними засобами спілкування скористалися партнери? Які універсальні й національні особливості спілкування ви помітили? Оцініть ефективність комунікації.

2. Уявіть, що ви їдете в іншу країну для зустрічі з вашими діловими партнерами. Зберіть інформацію про національні особливості комунікативної поведінки в цій країні. Поділіться цією інформацією з однокласниками, друзями чи рідними.

41. Прочитайте висловлювання. Поясніть, як ви розумієте їхній зміст. Наскільки важливі, цінні вони для вас? Запишіть два висловлювання, які вам найбільше сподобалися.

1. Ніщо не ціниться так дорого і не коштує так дешево, як ввічливість (*Нар. творчість*). 2. Чимало скарбниць у світі відкривається, як Сезам казкового Алі-Баби, словесним ключем (*Ван-Дейк*). 3. Якщо людина говорить справді те, що думає, то знайдуться слухачі, хоч би якими були перешкоди (*Т. Карлейль*). 4. Уміти говорити – мистецтво. Уміти слухати – культура (*Д. Лихачов*). 5. Скажи що-небудь, щоб я тебе побачив (*Сократ*). 6. Уміння вести розмову – це талант (*Стендаль*). 7. Захоплено слухати – це найкращий комплімент, який ми можемо

зробити тому, хто говорить (*Д. Карнегі*). 8. Говори з переконанням – слова й вплив на слухачів придуть самі (*Й.В. Гете*). 9. Краще переконувати словами, як кулаками (*Нар. творчість*).

42. Виконайте завдання одного з поданих варіантів.

Варіант А. Підготуйте розповідь у публіцистичному стилі на одну з тем: «Міжкультурна комунікація», «Символіка в міжмовній комунікації», «Комунікативна культура українців».

Варіант Б. Напишіть гумореску на тему міжкультурної комунікації.

ВИСНОВКИ

1. Особливості змісту міжкультурної комунікації визначаються тим, що у спілкуванні беруть участь представники різних культур.
2. Національна специфіка різних країн є важливим елементом міжкультурної комунікації, проте існують й універсальні правила комунікативної діяльності, які можуть відрізнятися від національного етикету.
3. Комунікативні бар'єри на шляху до спілкування і взаєморозуміння люди намагаються перебороти різними способами, зокрема використанням символів, зрозумілих для носіїв різних мов.

САМООЦІНКА І САМОПЕРЕВІРКА

43. Мікрофон. Продовжте фрази.

1. Під час опрацювання теми «Культура мовлення і комунікація» я дізнався (дізналася), що...
2. Найлегшим під час опрацювання матеріалу для мене було...
3. Свої знання з теми я б оцінив (оцінила) на...

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Схарактеризуйте поняття комунікації як діяльності учасників спілкування. Які основні правила ефективної комунікації?
2. Які основні ознаки вербальної й невербальної комунікації? Охарактеризуйте модель вербальної комунікації.
3. Які основні ознаки культури мовлення? Чому їх треба дотримуватися в комунікації?
4. Яке спілкування можна назвати діловим? Які є форми ділового спілкування?
5. У чому полягають особливості комунікації в професійній сфері? Які основні норми професійного спілкування?
6. Що таке комунікабельність? Яка її роль у спілкуванні?
7. Охарактеризуйте поняття міжкультурної комунікації. Розкажіть про універсальне й національне в міжкультурній комунікації. Наведіть приклади.
8. Яка роль символів у міжмовній комунікації? Наведіть приклади.
9. Схарактеризуйте світові моделі комунікативної поведінки.
10. Доведіть, що комунікація має важливе значення в житті людини і суспільства.

Проект

Підготуйте і проведіть у класі
уявне телевізійне шоу на одну з тем:

- Контакт, ще контакт, або Як удосконалити свої комунікативні навички.
- Мистецтво слухати, або Будьмо уважними до співрозмовника.
- А ось і я, або Чи готові ми до спілкування?
- До побачення, або Спілкування закінчено, спілкування продовжується.

Етапи підготовки проекту

- Оберіть тему передачі шляхом опитування (анкетування, голосування).
  - **Об'єднайтеся в групи:** авторська (режисерська) група, ведучі, кілька груп учасників або група учасників і група глядачів.
    - Розподіліть обов'язки між групами. Наприклад, авторська група має продумати формат передачі, оформлення студії, скласти сценарій та тісно співпрацювати з ведучими. Група глядачів має продумати запитання до учасників та підготуватися до обговорення проблемних питань. Учасники повинні підготувати невеликі виступи тощо.
    - Розподіліть обов'язки в групі, підготуйтеся до участі в проекті.
- Для участі в проекті можна запросити представників різних професій.

Чи готові ми до спілкування

- Лагідні слова роблять приятелів, а гострі – ворогів (*Нар. творчість*).
- Від красних слів язик не відсохне (*Нар. творчість*).
- Не пускайте слів попереду думок. Адже висловлюванням можна бездумно поранити чиєсь вразливе серце. Розумним словом можна підбадьорити, надихнути на творчість, на добрий вчинок, на героїство (*І. Вихованець*).
- Повнота слів – це повнота світу (*П. Мовчан*).
- Людина має схильність спілкуватися з собі подібними, тому що в такому стані більше почуває себе людиною (*І. Кант*).
- Говорити багато й добре – це дар гострого розуму; говорити мало й добре є властивістю мудрого, говорити багато й погано означає дурня, говорити мало й погано є ознакою божевільного (*Ф. Ларошфуко*).
- Є 50 способів сказати «так» і 500 способів сказати «ні», але тільки один спосіб написати це (*Б. Шоу*).

Пам'ятка

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Корисно знати

Форми звертань

Відповідно до дипломатичного протоколу при звертанні до глав держав, міністрів, послів, митрополитів, патріархів ім'я та прізвище не згадуються, а використовуються словесні формули: «Ваша Величносте», «Ваша королівська високосте», «Ваша Високоповажносте», «Пане Президенте», «Пане посол», «Пане міністре», «Ваше Високопреосвященство», «Ваша Святосте».

Традиції деяких країн вимагають застосування таких форм звертання, як «доктор» і «професор», до представників усіх творчих професій. У США, Англії можуть будь-якого викладача назвати професором, а у Франції – навіть учителя молодших класів.

Поширеними формами звертання у країнах Західної Європи є «містер», «міс», «місіс».

У Великій Британії та Франції великого значення надають титулам (герцог, маркіз, граф, барон, лорд). Наприклад, до герцога у Франції потрібно звертатися «Пане герцог».

Говоріть правильно!

Стійкі сполучення слів ділового мовлення

Правильно	Неправильно
брати до уваги	приймати до уваги
брати участь	приймати участь
вважати за необхідне	вважати необхідним
вважати правильним	рахувати правильним
вдячні за співпрацю	вдячні за спільну співпрацю
вживати заходів	приймати міри
давати згоду	давати добро
дійти висновку	прийти до висновку
доводити до відома	ставити до відома
докладати зусилля	прикладати зусилля
завдавати шкоди	приносити шкоду
завдяки підтримці	дякуючи підтримці
зазнавати втрат	нести втрати
згідно з домовленістю	згідно домовленості
з усіх питань	по всіх питаннях
незважаючи на труднощі	не дивлячись на труднощі
підбивати підсумки	підводити підсумки
працювати за сумісництвом	працювати по сумісництву
просимо надіслати	просимо вислати
порушувати питання	піднімати питання
розглянути пропозиції	роздивитися пропозиції
ставлення до людей	відношення до людей
хочемо поінформувати Вас	хочемо проінформувати Вас
у разі Вашої відмови	у випадку Вашої відмови

Пояснення деяких жестів і постав

- Якщо ваш співрозмовник пальцями відбиває ритм, це може означати, що він нервує, нудьгує або проявляє нетерплячку.
- Потирання підборіддя, зіщулювання ока свідчить про глибоку зосередженість людини під час напруженого міркування.
- Потирання носа означає, що людина про щось розмірковує.
- Людина, яка під час розмови торкається обличчя, невпевнена в собі або каже неправду.
- Закладення рук за голову є ознакою того, що співрозмовник почувується зверху.
- Швидка хода, підняте підборіддя, вільне звисання рук означають, що людина почувується впевнено і рішуче.
- Розслаблені і повернуті долонями догори руки, які співрозмовник тримає перед собою, означають, що він здивований або перебуває в скрутному становищі.
- Людина, яка енергійно ходить по кабінету, нервується або чимось стурбована.
- Людина, яка сидить у позі «нога на ногу» і злегка хитає ногою, ймовірно, нудьгує.

Займенники етикету

У європейців у центрі розмови – «я», у японців – співрозмовник («айте»), суть розмови для останніх – досягти гармонії з «айте». Тому японців дивує, що європейці вживають слова, які принижують гідність співрозмовника: «розумієте», «ну як вам пояснити» тощо. Цікаво, що в японців, корейців, в'єтнамців значно більше займенників, які називають співрозмовників, ніж в українській чи російській мовах.

А от французи у 1793 р. видали декрет: скасувати займенник «ви», звертатися один до одного лише на «ти», аби всі почувалися рівними. Але таке рішення не прижилося.

Польська мова уникає займенника «ви» і надає перевагу 3-й особі множини, словам *пані, пан*. Ось як звучатиме «Ви замовили каву?» польською: «Пані замовила каву?».

І таке буває

Невелика різниця

Одному вельможі наснилося, ніби в нього випали всі зуби. Наляканий, він покликав до себе тлумача снів. Той вислухав і мовив: «Повелителю, я мушу повідомити тобі сумну звістку. Ти втрапиш один за одним усіх своїх рідних». Ці слова розгнівали вельможу. Він наказав ув'язнити нещасного і покликати до себе іншого тлумача снів. Той, вислухавши сон, сказав: «Повелителю, я щасливий повідомити тобі радісну звістку. Ти переживеш усіх своїх рідних». Вельможа зрадів і щедро нагородив тлумача за це передбачення. Придворні дуже здивувалися. «Ти сказав йому те саме, що і твій бідний попередник, то чому ж він був покараний, а ти винагороджений?» – запитали вони у другого тлумача снів. І той відповів: «Так, ми однаково тлумачили сон, але все залежить від того, як сказати, а не що».

***

– Заходь до мене в гості, друже!
– А де ж ти живеш?
– Та недалеко. Підійдеш до триповерхового будинку та й гукнеш: «Грицю!». На першому поверсі одразу ж відчиниться вікно. То буду не я. Ти другий раз гукни. Відчиниться ще троє вікон, а одне – ні. Ото буду я.

***

– Даринко, ти не проти повечеряти разом?
– Охоче, Дмитре!
– Тоді в тебе рівно о сьомій.

Українська мова може рівнятися з освіченими мовами гнучкістю й багатством синтаксису...
Це мова поетична, музикальна, мальовнича.

І. Срезневський

ПОГЛИБЛЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ВІДОМОСТЕЙ ІЗ СИНТАКСИСУ, ПУНКТУАЦІЇ І СТИЛІСТИКИ

Ви знатимете:

- стилістичні особливості синтаксичних одиниць;
- синтаксичні норми.

Ви вмітимете:

- аналізувати словосполучення і речення з погляду їх структури і комунікативного призначення;
- редагувати текст з пунктуаційними помилками;
- доречно використовувати в усному й писемному мовленні словосполучення і речення;
- здійснювати синтаксичний і пунктуаційний аналіз речень з метою обґрунтування постановки розділових знаків;
- використовувати цитати у власному усному й писемному мовленні.

*Визначна архітектура столиці України:
Будинок із химерами*

Синтаксис (від гр. *syntaxis* – поєднання, складання) – це розділ мовознавства, що вивчає будову та значення словосполучень і речень.

Пунктуація (від лат. *punctum* – крапка) – це розділ мовознавства, що вивчає правила вживання розділових знаків.

Стилістика (лат. *stilus, stylus*, від гр. *stylos* – паличка) – це розділ мовознавства, що вивчає стилі літературної мови та мовні засоби, які створюють їх особливості.

§ 4. Словосполучення і речення. Стилістичні особливості простих і складних речень

*Про словосполучення і речення як одиниці синтаксису,
синтаксичні зв'язки в них та доречне використання у мовленні,
особливості вживання простих і складних речень,
а також про синтаксичні синоніми та синтаксичні норми*

Пригадайте

- Що називається словосполученням?
- Які основні ознаки речення? Чим складне речення відрізняється від простого?
- Які є стилі мовлення?

44. I. Доберіть і запишіть до поданих словосполучень синонімічні. Порівняйте будову й засоби граматичного зв'язку поданих і дібраних словосполучень. Якими відтінками значень вони відрізняються?

Символ нації, краї Донеччини, дозвіл батька, морський простір, вода із джерела, розмови ввечері, сила природи, постать людини, слово поета, листя дуба, лісові мешканці, осінні барви, телефон Сергія, записи Юлі.

II. Складіть усно одне речення з поданим словосполученням (на вибір) і одне – з дібраним до нього синонімічним словосполученням.

Одиниці синтаксису

Одиницями синтаксису є **словосполучення, речення, складне синтаксичне ціле**. Основною одиницею з-поміж них вважається речення, оскільки воно служить мовленнєвому спілкуванню і є будівельним матеріалом для тексту. Словосполучення входить у речення як його структурний компонент.

Словосполучення

Словосполучення – це синтаксична одиниця, яка утворюється поєднанням двох або більше повнозначних слів, одне з яких – **головне**, а інше – **залежне**.

Слова в словосполученні поєднуються за змістом і граматично або тільки за змістом. **Граматичний зв'язок** здійснюється за допомогою закінчень або закінчень і прийменників. Наприклад: *перший урок, квіти з лісу*.

Речення

Речення – це найменша одиниця спілкування, яка складається зі слова чи кількох слів, об'єднаних граматично, і характеризується смисловою та інтонаційною завершеністю. **Граматичний зв'язок** слів у реченні здійснюється за допомогою закінчень і службових слів. Наприклад: *А скіфський кінь із мазаної хати Чумацьким Шляхом зорі прогортає* (І. Драч).

Центром речення виступає його **граматична основа**, яка складається з головних членів речення (**підмета і присудка**) або одного головного члена речення. Другорядні члени речення (**означення, додаток, обставина**) утворюють групу підмета і групу присудка.

Порівняльна характеристика

Особливості словосполучення і речення

	Словосполучення	Речення
Роль у мові	Називає предмет, ознаку або дію	Виражає закінчену думку
Функція	Є будівельним матеріалом для речення	Служить для спілкування
Будова	Складається з головного і залежного слова	Має граматичну основу

Зверніть увагу! Специфічною ознакою речення, яка відрізняє його від словосполучення, є смислова та інтонаційна завершеність.

Речення за будовою

За будовою речення бувають **прості** (мають одну граматичну основу) й **складні** (мають дві або більше граматичних основ). Частина складного речення мають будову простого речення і об'єднуються в одне ціле за змістом і граматично.

Стилістичні особливості

Синтаксис не має чітких щодо стильового забарвлення одиниць, закріплених за певними сферами мовлення. І прості, і складні речення можуть використовуватися в будь-якому стилі мовлення, але з різною частотністю: **прості речення** переважають у **розмовному мовленні**, а **складні** активніше вживаються в **науковому** та **офіційно-діловому**.

Перевага складних речень у науковому та офіційно-діловому стилях пояснюється тим, що ці речення дозволяють найкраще висловити й оформити складні логіко-поняттєві зв'язки.

В **офіційно-діловому стилі** поряд зі складними значне місце посідають і **прості речення**, ускладнені однорідними й відокремленими членами.

Синтаксичні синоніми

Уникнути однотипності, а отже, урізноманітнити мовлення допомагають синонімічні засоби.

Синтаксичні синоніми – це такі словосполучення чи речення, які мають спільне граматичне значення, але відрізня-

ються смисловими відтінками, інколи й певними лексичними особливостями. Добір потрібної синтаксичної конструкції залежить насамперед від смислових відтінків, а не від стилю мовлення. Порівняйте:

Виражається узагальнена ознака	Виражається конкретне відношення до предмета
<i>лимонний сік</i> <i>дубовий стіл</i>	<i>сік лимона</i> <i>стіл із дуба</i>

45. Мозковий штурм. Чому слово і словосполучення не можуть задовольнити різноманітних потреб людського спілкування, а речення може?

46. І. Прочитайте текст. Поясніть суть суперечки між екологами та захисниками новітніх матеріалів. Які аргументи наводить кожна сторона для підтвердження своєї позиції?

«ПЛАСТИКОВИЙ РАЙ»

Нині важко уявити людину, яка б щодня не стикалася з речами із пластмаси чи пластику. Щороку в світі виготовляється від 60 до 100 млн тонн пластмас. Ще з часів Другої світової війни вони стали незамінними у військовій справі й побуті. Вініл, замінювач гуми, забезпечив армію водонепроникними наметами і взуттям; поліетилен, надлегкий ізоляційний матеріал, дав змогу масово встановити радары на літаки й кораблі. Плексиглас, який застосовували ще з 1940-х у військовій техніці, згодом став корисним у виробництві дешевого посуду й кухонних аксесуарів. Придуманий у 1938 р. тефлон (він же фотополімер), яким спочатку облицьовували паливні баки військові техніки НАТО, зробив можливим освоєння космосу й забезпечив тривале життя звичайнісіньким сковорідкам.

К. Чорномор. Політ

Зрештою, на зламі ХХ–ХХІ ст. не залишилося жодної галузі людської життєдіяльності, куди не простяг щупальця пластмасовий світ.

Екологи давно б'ють на сполох: вироби зі штучних матеріалів загрожують довкіллю. Вони стали загрозливим чинником забруднення: морські котики, черепахи й кити масово вимирають; скалічені птахи не відновлюють популяції. Для прикладу: на рік у середньому продається 13 млрд пластикових пакетів, їх використовують усього лише 20 хв, потім викидають. Для остаточного розкладення поліетилену потрібно не менше 1 тис. років. От і зважте, 20 хв – і тисячоліття.

Захисники новітніх матеріалів не погоджуються, мовляв, не можна

нехтувати й вигодами, наприклад, звичайного поліетилену. Якщо вам потрібна сумка, то краще взяти поліетиленову, оскільки на її виготовлення витрачається мінімальний обсяг енергії. Пакунки ж можна переробляти. А те, що люди викидають різні предмети в не відведених для цього місцях, означає, що проблема не в матеріалі, а в самих людях.

Істина ж, як нам видається, десь посередині. Ми маємо зрозуміти, що зручність технічного прогресу й відповідальність кожного, особиста екологічна культура – то дві сторони нашого життя в «пластиковому раю» (Із журналу).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Випишіть 5–7 словосполучень (на вибір), які могли б бути опорними під час переказування тексту. Поставте запитання від головного до залежного слова. Складіть схеми і визначте вид цих словосполучень.

2. Знайдіть і зачитайте кілька термінологічних словосполучень хімічної галузі. Чи доречно їх використано в журнальній публікації?

3. Чому виділені сполучення не можна назвати словосполученнями?

4. **Експеримент.** Знайдіть кілька словосполучень, які можна замінити синонімічними. Зробіть заміну. Чи позначиться це на змісті й стилістичному забарвленні тексту?

5. Які речення переважають у тексті – прості чи складні? Чим це можна пояснити?

6. Випишіть тематичні речення у вигляді плану тексту.

47. Мікрофон. Який стан з охороною довкілля у вашій місцевості? Що, на вашу думку, потрібно зробити для збереження довкілля в умовах науково-технічного прогресу?

48. Мозковий штурм. Чому сполучення підмета з присудком та сполучення однорідних членів речення не можна вважати словосполученням?

49. I. Визначте, для якого стилю мовлення характерні словосполучення кожної групи. Доповніть групи власними прикладами.

1. Ідентифікація хімічних елементів, кров'яний пігмент, бітові операції, графічний акселератор, перпендикуляр до площини, ідентифікувати відстань, генетична модифікація організмів, менший за величину.

2. Воскресіння із мертвих, скорбящих радосте, раб Божий, Судний день, Тайна вечерея.

3. Порухити питання, подати пропозицію, уповноважений заявити, оскарженню не підлягає, соціальний захист, споживчий кошук, нормативний акт, за власним бажанням.

II. Визначте частину мови, якою виражене головне слово в словосполученнях першої групи.

50. I. Доберіть до поданих словосполучень синонімічні їм дієслова. Якими відтінками значень відрізняються конструкції кожної синонімічної пари?

Зразок. *Провести обстеження – обстежити.*

1. Робити наголос. 2. Здобувати перемогу. 3. Внести пропозицію. 4. Виголосити вітання. 5. Піддати критиці. 6. Підбити підсумки. 7. Чинити опір. 8. Надати дозвіл. 9. Дати доручення. 10. Проводити запис.

II. **Експеримент.** Доповніть усно кожне з поданих нижче речень спочатку словосполученням *внести пропозицію*, а потім словом *запропонувати*. У яких випадках спостерігатиметься порушення мовних норм? Зробіть висновок про те, у яких стилях мовлення доречно використовувати подані вище сполучення, а в яких – синонімічні їм дієслова.

1. Із півдня насувалася величезна чорна хмара, тому Андрій ... друзям чимдуж бігти до його хати.

2. На зборах голова учнівського комітету ... виправити недоліки, допущені під час підготовки до змагань.

51. Доберіть і запишіть синтаксичні синоніми до поданих речень, замінюючи складні речення простими і навпаки. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

Зразок. Побачивши хлопців, баба Сиклета замовкла і винувато опустила очі (В. Нестайко). – Коли баба Сиклета побачила хлопців, вона замовкла і винувато опустила очі.

1. З метою кращого забезпечення населення ліками у місті відкрито кілька нових аптек. 2. Підрядник зобов'язаний ввести об'єкт в експлуатацію в терміни, які визначені договором. 3. Намагаючись повернути довіру покупців, підприємство збільшило термін гарантії на свою продукцію з одного до двох років. 4. Твори переможців обласного етапу літературного конкурсу, відібрані авторитетним журі, будуть надруковані в літературному альманасі. 5. Якщо викладачі інституту не напишуть заяви на оздоровлення, то вони не отримають путівки в санаторій.

52. Попрацюйте в парах. Запропонуйте один одному по два непоширених речення і поставте завдання дібрати до цих речень синонімічні.

Зразок. 1. Доц. Доц іде. Іде доц. Задоцило. 2. Настав вечір. Повечоріло. Вечір. Тихо спустився вечір.

53. I. З'ясуйте, з якими стилями мови співвідносні подані речення. Обґрунтуйте свою думку. Знайдіть фразеологізми, визначте їхню синтаксичну роль. Замініть усно фразеологізми словами-синонімами. Як змінюються речення внаслідок такої заміни?

1. Депутати в поті чола написали та подали на розгляд уже п'ятий (!) варіант Житлового кодексу. А віз і нині там (*Із газети*). 2. І пам'ятай: усякій людині при охоті можна обламати крила (*М. Стельмах*). 3. Музам було гостро наказано не бити байдиків і не ловити гав надалі, а вступити на службу рідному краю (*Леся Українка*). 4. Це вже ви передали куті меду (*Марко Вовчок*). 5. Євген Маланюк уславлений за межами Вітчизни, але, за іронією долі, донедавна майже не відомий загальному українцю (*П. Кононенко*). 6. Україна бере участь у міжнародному співробітництві з питань охорони дитинства та захисту законних прав дитини відповідно до норм міжнародного права (*Із закону*).

II. Чому фразеологізм не можна вважати словосполученням?

54. I. Прочитайте речення. Порівняйте підкреслені присудки з тими, що подані в дужках. Поясніть, якими відтінками значень вони відрізняються. Обґрунтуйте доцільність уживання підкреслених присудків.

1. Міцність – це здатність матеріалу чинити опір (опиратися) руйнуванню від дії механічного напруження, що виникає в ньому (ній)

під впливом прикладеної навантаги (*З посібника*). 2. Ні, я хочу крізь сльози сміятись, серед лиха співати пісні, без надії таки сподіватись (покладати надії), жити хочу! Геть думи сумні! (*Леся Українка*). 3. Незалежний експерт проводить огляд (оглядає) матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини судової справи (*З інструкції*). 4. Ніхто вам так не потрапить догодити, як я: надійтеся (покладайте надії) на мене, як на кам'яну гору (*М. Коцюбинський*). 5. Покладати надію (надіятися) на те, що кілька десятків інтелектуалів сядуть за стіл у бібліотеці і сформулюють українську національну ідею, наївно (*Із журналу*). 6. Державний хлібний інспектор проводить відбір (відбирає) проб з партії зерна відповідно до вимог ДСТУ 4601:2006 (*З інструкції*).

II. **Експеримент.** Усно замініть у реченнях підкреслені присудки синонімами, вказаними в дужках. Простежте, як це вплине на стилістичне забарвлення речень. Чи доцільна така заміна саме в наведених реченнях? Зробіть відповідний висновок.

55. Два – чотири – всі разом. Прочитайте тексти. Визначте стиль мовлення кожного з них та характерні для цих стилів мовні засоби. Обґрунтуйте доцільність уживання в першому тексті простих речень, а в другому – складних.

Ставало спекотно... Сонце вигрівало дужче й дужче, висмоктуючи із землі гарячу душну вологу. Василька розморило. Він поховав вудки в осоці, пригнув до землі густий верболозовий кущ і, підібгавши ноги, бочком приліг на гілля. Воно лагідно прийняло на себе легеньке тіло, погойдалося трохи, лоскочучи траву гарячим листом, і завмерло.

У полудень завітрило. Кущ почало гойдати. А Василькові снилося, що він лежить у колисці, підвішеній до сволака чотирма линовками, і гойдається. Поруч стоїть мати, тримає в нього перед очима гілочку червоних порічок, сміється і щось каже йому (*Г. Тютюнник*).

* * *

Механіка вивчає закони, яким підпорядковуються різні види рухів – від руху планет і космічних кораблів до руху газу та нафти трубопроводами. Усе це дуже важливе для практичної діяльності людей, тому механіка, що є найдавнішим розділом фізики, і нині інтенсивно розвивається. На початку минулого століття потужний імпульс розвитку механіки дала авіація, оскільки було потрібно визначити, якою має бути форма крила літака, щоб піднімальна сила літака була найбільшою, яким має бути корпус, щоб на надзвукових швидкостях опір його руху був найменшим тощо (*З підручника*).

56. Знайдіть у реченнях неправильно утворені словосполучення, доберіть правильні відповідники, поставте питання від головного слова до залежного. Запишіть відредаговані речення. За потреби скористайтеся інформацією на сторінці «Культура мовлення» (с. 82).

1. Підприємству завдано збитки на суму понад 100 тисяч гривень.
2. Прийнято рішення про підтримку осіб, які доглядають за інвалідами.
3. Місто потребує нашу допомогу.
4. Цей факт заслуговує особливої уваги дослідників.
5. Про вжиті заходи прошу негайно повідомити мені.

6. Вибачте мені за непристойну поведінку. 7. Завдяки зусиллям керівництва заводу вдалося запобігти забруднення води.

57. I. Прочитайте словосполучення. Поясніть суть допущених помилок. Запишіть словосполучення правильно, поставте питання від головного слова до залежного. За потреби скористайтеся інформацією на сторінці «Культура мовлення» (с. 82).

Милуватися з картини, підвищення в посаді, дякувати сусідів, наглядати над дітьми, діяти згідно правил, діяти відповідно з договором, докоряти мене, потребувати допомогу, ширший Дніпра, старший віком, відсутній по хворобі, докласти зусилля, завдати збитки, звітувати за успішність, згідно розпорядження.

II. Два відредаговані словосполучення (на вибір) уведіть у речення. Речення запишіть, підкресліть члени речення, визначте частини мови.

58. Експеримент. Запропонуйте різні варіанти розташування слів у реченнях. Визначте, як зі зміною порядку слів змінюється зміст та експресивність висловлювання.

1. З грудня журнал «Відродження» видаватиметься в англомовному варіанті. 2. Контроль за якістю води в місті ведеться постійно. 3. Фінал Євро-2012 пройде в Києві. 4. Наприкінці року відкрито нову лабораторію з дослідження якості продуктів харчування. 5. Україна започаткувала за час перебування в ЮНЕСКО багато міжнародних програм і проектів. 6. Центральна бібліотека у травні придбала нові енциклопедичні видання.

Мовленнєва ситуація

Одинадцятикласник Назар Глушко уместився на дивані, щоб почитати місцеву газету. Натрапивши на замітку про підприємство, на якому працює його батько, він здивовано вигукнув:

– Тату, невже ти крадеш у себе на заводі метал? Тепер з тобою буде боротися весь колектив!

Батько зиркнув на сина:

– Що за жарти? Навпаки, це я маю дати відсіч крадіям.

– Я не жартую! Ось почитай, – відповів Назар і подав батькові газету, у якій чорним по білому було написано: «На зборах трудового колективу заводу "Горизонт" обрано групу працівників для боротьби з розкрадачами кольорових металів на чолі з Глушком М.П.».

Батько обурився, зателефонував до редакції та зажадав спростування інформації.

Поясніть, чому газетна публікація не сподобалася Михайлу Петровичу. Якої помилки припустився автор цього матеріалу?

59. Відредагуйте і запишіть речення. Поясніть помилки, причиною яких є порушення порядку слів.

1. Рішенням районної ради виділено землі під забудову хлівів для городян. 2. Школа придбала в травні випущену видавництвом «Весна» енциклопедію про тварин. 3. Жодний доповідач, на жаль, скільки-небудь конкретних рекомендацій, які можна було б з користю застосувати в повсякденній практиці, не дав. 4. Народ активно бере участь в

управлінні державою. 5. Зобов'язання як належить не було продумано. 6. Це негативно не відбивається на роботі. 7. Він не тільки нашкодив собі, а й усьому колективу. 8. Ремонт холодильників здійснюється у при заводі відкритій майстерні (За Б. Рогозою).

60. Напишіть твір-мініатюру за опорними словосполученнями.

Рідна школа (ліцей, гімназія), вчитель української мови (математики, фізкультури тощо), опанувати знання, завдяки підтримці, дякувати вчителям, докласти зусиль, після закінчення школи, працювати за покликанням.

ВИСНОВКИ

1. Словосполучення і речення є основними синтаксичними одиницями, але різного рівня. За допомогою словосполучень – будівельного матеріалу для речень – даються розширені назви предметам, ознакам, діям, а за допомогою речень формуються висловлюються думки.
2. Синтаксис не має одиниць, чітко закріплених за певними стилями мовлення. Прості речення характерніші для розмовного мовлення. Складні речення переважають у науковому та офіційно-діловому стилях, де є потреба оформити складні логіко-поняттєві зв'язки.

§ 5. Особливості вживання в мовленні та інтонування різних видів простих речень

Про стилістичні особливості односкладних і двоскладних, повних і неповних, ускладнених і неускладнених речень, а також про роль інтонації в мовленні

Пригадайте

- Які речення називаються односкладними? На які види вони поділяються?
- Чим повні речення відрізняються від неповних, а поширені – від непоширених?
- Якими синтаксичними конструкціями можуть бути ускладнені прості речення?

61. 1. Прочитайте текст мовчки, визначте його стиль і тип мовлення.

НА РИБОЛОВЛІ

Прокидаюся...

Свіже повітря дуло в обличчя. Уже сьома. Встаю... Тяжкий сон наснився. Не біда. Сьогодні піду рибалити. Щастя!

Виходжу. Промінь б'є в око. Що це? Небо синє, як морська безодня; щось шурхнуло в траві. Ящірка. Крізь вологий пісок із щебенем йду до сараю. Відчиняю двері. Щось штовхнуло. Граблі. Хто їх сюди поклав? Десь у глибині бачу вудила та банку з хропаками. Узав. Пішов. Теплий вітерець пробіг по тілу, зігрів і проминув.

Ван Гог. Рибуловля весною

Ставок. Уже палає сонце, але не так спекотно. Начепив хрופака. Закинув. Чекаю... Не клює. Прислухаюсь. Чую сміх та плескіт. Бачу молодичь та малих дітей.

Припікає... Ось воно! Тягне потроху! Підсікаю... Зірвалося!

Ріка – наче море, виблискує, грає. Знову сміх. Вітер не вщухає.

Піднявся. Пішов. Привіт, дівчата! (За П. Кравченком).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Знайдіть у тексті односкладні означено-особові та неозначено-особові непоширені речення. З якою метою вони використані в тексті? Чи допомогли вони авторові передати швидкий перебіг подій літнього ранку, зосередити увагу на діях головного героя, а не на його особистості?

2. Знайдіть у тексті односкладні називні речення. Яка їхня роль у тексті? Чи допомогли вони в окремих місцях тексту уповільнити оповідь, звернути увагу читача на докільля, виокремити деталі?

3. Прочитайте виразно текст уголос, передаючи інтонацією настрій, почуття оповідача та дотримуючись відповідного темпу оповіді. У яких місцях тексту темп оповіді та інтонація змінюватимуться? Чи залежатиме ваша інтонація та темп читання від структури речень?

Види речень

Прості речення бувають **поширені** й **непоширені** (за наявністю другорядних членів речення), **односкладні** й **двоскладні** (за складом граматичної основи), **повні** й **неповні** (за наявністю пропущених членів речення), **ускладнені** й **неускладнені**.

Стилістичні особливості

Стилістичні ресурси простого речення ґрунтуються на синонімії окремих видів простого речення.

Односкладні особові речення

Односкладні речення поділяються на означено-особові, неозначено-особові, безособові, узагальнено-особові, називні.

Означено-особові й неозначено-особові речення характерні для розмовного, художнього і публіцистичного стилів мовлення. Вони створюють лаконічність, динамічність розповіді. Наприклад: *Люблю в'язку ріллю, паруючу і сиву* (О. Максимейко).

Узагальнено-особові вживають в основному в розмовному мовленні, у народній творчості. Наприклад: *Голкою криниці не викопаєш* (Нар. творчість). Крім того, такі речення використовують в офіційно-діловому та науковому стилях. З їхньою допомогою дають інструкції, рецепти, позначають закономірності тощо. Наприклад: *Для лікування різних захворювань застосовують бджолиний мед.*

Односкладні безособові речення

Безособові речення характерні для художнього стилю, де вони сприяють змалюванню психологічного стану людини, передають її настрої. Доречні безособові конструкції і в описах природи. Наприклад: *Заморосило осінь у сльозу* (Л. Костенко).

Безособові речення з інфінітивом у ролі головного члена речення використовуються в офіційно-діловому та публіцистичному стилях для відтворення рішучості, категоричності, наказовості. Наприклад: *Закон ввести в дію з дня його опублікування* (Із закону).

Односкладні називні речення

Односкладні називні речення в офіційно-ділових, публіцистичних та наукових текстах вживають на початку твору або його частин для називання предметів і явищ, про які йтиметься далі. Наприкінці тексту чи його фрагменту ці речення підсумовують виклад. Називні односкладні речення можуть переривати оповідь, щоб уповільнити її, зупинитися на окремих деталях.

Називні речення широко використовують в описах картин природи, щоб якнайвиразніше виділити кожен деталь. Наприклад: *Розлогі верби. Затишок і тіні. Під ними тихо плещеться ріка, і дівчина замріяна й струнка стоїть на березі у сонячній промінні* (В. Симоненко).

Неповні речення

Неповні речення широко представлені в розмовному мовленні та в художніх творах. Такі речення допомагають уникнути невиправданих повторів слів, стисло й динамічно викласти інформацію, а також за потреби створити психологічне напруження висловлення. Наприклад: *Нехай все буде так, як сталося, – не повертайся, не гукай. Зоря скотилась і розтала. На віях... На плечі... В руках...* (М. Боровко).

Ускладнені речення

Речення можуть ускладнюватися такими синтаксичними конструкціями:

- однорідними членами речення;
- порівняльними зворотами;
- вставними словами (словосполученнями, реченнями);
- звертаннями;
- відокремленими членами речення (означеннями, обставинами, додатками, уточнювальними).

Ускладнені речення найчастіше вживають у **науковому, офіційно-діловому, публіцистичному** стилях для передачі точного, логічного викладу думок, класифікації предметів і явищ, виділення й уточнення їх суттєвих ознак тощо.

Вставні конструкції

Певними стилістичними відтінками характеризуються **вставні слова (словосполучення, речення)**.

У текстах **художнього та розмовного** стилів використовується весь набір вставних конструкцій, які надають мовленню емоційності, експресії, сприяють відтворенню різноманітних відтінків (ствердження, заперечення, припущень, сумнівів, упевненості тощо). Наприклад: *І найвища, по-моєму, краса – це краса вірності* (О. Гончар).

Для **наукового, офіційно-ділового та публіцистичного** стилів характерні речення зі вставними словами (словосполученнями), які:

- упорядковують виклад, вказують на зв'язок між частинами тексту (*по-перше, наприклад, таким чином, отже*);
- передають ставлення до способів висловлення думки (*ймовірніше, іншими словами, точніше*);
- зазначають джерело повідомлення (*на думку доповідача, за даними перевірки*);
- деталізують інформацію (*зокрема, а саме, як відомо*);
- дають оцінку інформації, пом'якшують відмову (*поза сумнівом, напевне, можна погодитися, на жаль*).

62. Прочитайте тексти. Знайдіть у них односкладні називні речення. З'ясуйте роль цих речень у кожному тексті.

1. Це сталося в сорок другому році. Зима. Кура. Іноді з левад долинають приглушені вибухи – то тріскається лід на річці. Я цілими днями никаю там і знаю кожну шпарочку, як латки на своїй курпині (*Г. Тютюнник*).

2. Зима. На фронт... А на пероні люди (*В. Сосюра*).

3. Прямо з Трьохсвятительської вулиці широка алея вела до круглого дерев'яного приміщення, схожого на величезне шатро степових кочівників. То була відома в свій час київська художня панорама «Голгофа». Леся ніколи її не минала, якщо доводилося тут бувати. Ось і тепер вона підійшла до віконця, взяла квитка і широкими східцями поволі зійшла нагору. Жодної істоти. Тиша (*А. Костенко*).

4. Гроза пройшла. Утихла хижка злива, і втік за ліс холодний вітриган. Пом'яті трави. Зламані дерева. Потоптаний дощами жовтий лан (*Ю. Вавринюк*).

63. І. Експеримент. Замініть усно двоскладні речення синонімічними однокладними і навпаки. Простежте, як при цьому змінюється характер розповіді. Зробіть відповідний висновок.

1. Миколаївські археологи знайшли на території городища Дикий Сад унікальний скарб із 15-ти бронзових предметів XIII–X століть до нашої ери (*Із газети*). 2. У клітинах тіла людини виявлено близько 88 хімічних елементів (*З підручника*). 3. Від землистого щільника* ледь-ледь пахло воском, та ще, здається, нектаром польових квітів (*Є. Гуцало*). 4. Йдемо крізь ніч, крізь бурю у степу (*Л. Костенко*). 5. Пожурись медовими очима, у журбі зламай тонку брову! (*Є. Гуцало*). 6. Зітчу я вірші з неба і дощу, з калини цвіту й запашного зілля (*Г. Дудка*). 7. Я живу у світі любові до людей, до землі, до квітів (*Г. Дудка*). 8. Знаю від листя немало слів, з ріками родич в таємному слові (*А. Малишко*).

* *Щільник (стільний)* – лист, утворений чашечками з воску, що його бджоли й оси роблять для зберігання меду, перги, виховання потомства та перебування дорослих комах.

II. Запишіть перебудовані речення, підкресліть у них граматичні основи, охарактеризуйте спосіб вираження головних членів. Підкресліть і поясніть орфограми.

64. І. Прочитайте текст. Укажіть неповні речення та з'ясуйте, які члени речення в них пропущені. Для якого стилю мовлення характерні неповні речення? З якою метою вони вживаються?

ЧОРНОБРИВЦІ

Тихий осінній вечір. Заходить сонце. У блакитному небі – ключ журавлів. Наша бабуся сидить на лавці біля тину, дивиться на захід сонця. Я питаю:

- Бабусю, скажіть, для чого людина живе на світі?
- Для краси.
- Як це?
- Ходімо в сад.

Пішли ми до саду. Там доцвітали чорнобривці. Бабуся збрала жменьку сухого насіння квітів, зав'язала у вузлик.

– Почекай до весни – зрозумієш, – сказала вона й поклала вузлик із насінням чорнобривців у сухий куточок.

Настала весна. Ми з бабусею посіяли на грядці насіння. Зійшло, піднялося, зацвіло. Які вони красиві, ці чорнобривці. Красці, ніж восени.

– Ось і людина живе, щоб вічно жила її краса, – сказала бабуся. – Батьки живуть, щоб виховувати дітей. А діти потім народжують своїх дітей, щоб вічно жив людський рід.

- А для чого живе людський рід? – знову питаю я.
- Для щастя (*За В. Сухомлинським*).

О. Криворучко. Чорнобривці

II. **Експеримент.** Замініть неповні речення з тексту синонімічними повними. Прочитайте текст удруге, замінюючи неповні речення дібраними синонімами. Порівняйте обидва тексти. Що змінилося в характері оповіді?

III. Запишіть виділені слова в транскрипції. Поясніть їхню вимову відповідно до орфоепічних норм та порівняйте її з написанням. За потреби зверніться до орфоепічного словника.

Інтонація

Кожне речення в мовленні має свій інтонаційний малюнок, який відображає думку мовця та емоційно-вольове ставлення до змісту висловлення. **Інтонація** є складною єдністю висоти, сили, темпу і тембру мовлення.

Частина речення, виділена з обох боків **комами**, промовляється трохи швидше, ніж усе речення; частина, охоплена з обох боків **дужками**, – зниженим тоном. На місці **крапки з комою** завжди робиться подовжена пауза. На місці **тире** робиться невелика вичікувальна пауза, і далі тон підвищується. **Три крапки** в середині речення вказують на схвильованість мови і на паузу перед несподіваним чи важливим повідомленням.

Відокремлені члени речення виділяються інтонаційно з метою надання їм деякої самостійності, підкреслення їхнього особливого смислового навантаження.

65. I. Перебудуйте і запишіть речення, уникаючи невиправданого повторення слів. Підкресліть граматичні основи. Визначте, які частини в перебудованих реченнях співвідносні з неповними реченнями. З якою метою вживають у мовленні неповні речення?

1. Добрі діти доброго слова послухають, а лихі діти й дрючка не боються (*Нар. творчість*). 2. У всякої Домашки свої замашки, одна Домашка любить ложки та чашки, а інша Домашка сережки та пряжки (*Нар. творчість*). 3. Не давай зайцеві моркву берегти, а лисиці не давай курей стерегти (*Нар. творчість*). 4. Льонці дід подарував два гнучких вудилища з ліщини, а Галі дід подарував маленького кошика з червоного та жовтого верболозу (За *В. Кучером*). 5. Може зламатись тіло, але ніколи не зламається дух (За *О. Стефановичем*).

II. Прочитайте перебудовані речення вголос, виділяючи пропуск членів речення за допомогою інтонації.

66. I. Спишіть речення, виділяючи комами вставні слова (словосполучення). Усно поясніть, з якою метою вжито ці слова. Які з них надають висловлюванню ширості, переконливості, які – допомагають авторові активізувати увагу слухачів чи вказують на джерело повідомлення?

1. На думку античних мислителів досконалим ораторське мистецтво може бути лише в руках хорошої людини (*Г. Сагач*). 2. На жаль дерево росте повільніше, ніж людина (*І. Цюпа*). 3. Старенька груша дихає на пальці, їй певно сняться повні жмені груш (*Л. Костенко*). 4. Доброго кажуть дождити треба, а лихе – само прийде (*Панас Мирний*). 5. Ну та й гарна ж нівроку удовина дочка! (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Брати жили як то кажуть душа в душу (*М. Рильський*).

II. Позначте в реченнях місця пауз, підвищення та зниження голосу, логічно наголошені слова. Прочитайте речення вголос, виділяючи вставні слова (словосполучення) за допомогою інтонації.

 67. Складіть усно невеликий текст-роздум, використавши одну з поданих тез та вставні слова (словосполучення) для логічного зв'язку в тексті, оцінки й деталізації інформації, вказівки на її джерело тощо.

1. Для того щоб створити щось красиве, треба нести красу в душі (*Юрій Мушкетик, письменник*). 2. Ми ніколи не станемо математиками, навіть знаючи напам'ять усі чужі доведення, якщо наш розум не здатний самостійно розв'язувати проблеми (*Р. Декарт, учений*). 3. Нафта до 2015 року подорожчає на 25 % (*Експерт нафтового ринку*). 4. Спорт – це насамперед загартування організму, вдосконалення фізичних можливостей.

Довідка. Отже, таким чином, щоправда, точніше, на мою думку, очевидно, поза сумнівом, по-перше, як відомо.

 68. I. Експеримент. Усно перебудуйте подані речення, ускладнивши їх відокремленими обставинами або означеннями. Простежте, як така зміна вплинула на зміст речень. Поміркуйте, чи можна вважати вихідні й перебудовані речення синонімічними.

1. Хлопці прив'язали човен, забрали весла, вудки, відерце з приманкою для риби, рогозяного кошика (*Б. Комар*). 2. Поодинокі рибалки плавали на своїх маленьких човниках і вибирали місце для ловів (*О. Іваненко*). 3. На прощання полковник схилився, поцілував бабусину руку, хвацько козирнув і вийшов з кімнати (*М. Стеценко*). 4. Листя теплою ковдрою вкриває землю і тим самим захищає коріння від сильних морозів (*Г. Тарасенко*). 5. Дощові крапельки на деревах і в травах мерехтіли червоно-зеленими іскорками, сповнювали ліс тоненьким дзвоном (*Г. Тютюнник*). 6. У заволоченому хмарами небі не вгледіти жодної зірки (*Н. Рибак*). 7. На сто думок замислена Полтава вербові гриви хилить до води (*Л. Костенко*).

II. Запишіть перебудовані речення, розставляючи необхідні розділові знаки. Підкресліть дієприслівникові та дієприкметникові звороти як члени речення.

III. Прочитайте перебудовані речення вголос, виділяючи відокремлені члени за допомогою інтонації.

69. Мозковий штурм. Поміркуйте, чи може в одному простому реченні дія, виражена дієприслівником, і дія, виражена особовим дієсловом, стосуватися різних виконавців. Відповідь обґрунтуйте.

70. I. Прочитайте текст, дотримуючись відповідного інтонування. У якій ситуації спілкування можливе це висловлювання? Визначте, які види речень за метою висловлювання вжито в тексті та як вони впливають на його емоційно-експресивне забарвлення.

МИ ВЖЕ ДЕРЖАВА

Над Скандинавським півостровом, як північне сяйво, стоїть заворожуюча аура музики Гріга, Сібеліуса, дивовижних казок Андерсена. На іншому континенті маленька Колумбія підсвічена магічною аурую Мар-

Л. Скрипченко. Калина

кеса. Чи ж треба казати, що Англія – це Шекспір, Байрон, Шеллі? Що Франція – це Вольтер, Бальзак, Руссо, Аполлінер? Що Італія – це нація Данте і Петрарки, Рафаеля і Мікеланджело? Бо не квадратне ж підборіддя дуче визначає її обличчя, а її художники і поети.

А чому б у таких самих діоптріях* не подивитися на Україну? Якщо десь у світі чують – Україна, українці, які це асоціації викликає там? Хіба це не правомірне запитання? Ми вже держава. Тож чи не час замислитися, хто ми в очах світу і яку маємо ауру, а якщо не маємо, то чому? (Л. Костенко).

* *Діоптрія* – 1. Міжнародна одиниця оптичної сили (дптр). 2. Одиниця оптичної сили лінзи або системи лінз із головною фокусною віддаллю в 1 метр.

II. Складіть словосполучення з виділеними словами і введіть ці словосполучення в речення, ускладнені однорідними членами.

III. Випишіть два простих речення (на вибір) і зробіть їхній письмовий синтаксичний розбір. Скористайтеся таблицею «Види речень» у додатках.

71. Мікрофон. Якими, на вашу думку, є українці в очах світу? Якою ауурою підсвічена Україна? Поясніть, як ви розумієте такі слова В. Гюго: «Рану, завдану Вітчизні, кожен із нас відчуває в глибині свого серця».

Типові порушення синтаксичних норм

Різновид помилки	Неправильно (Речення з помилкою)	Правильно (Відредаговане речення)
Неправильне поєднання однорідних членів речення	1. Умільці <i>не лише</i> створюють із лози кошики, <i>а й</i> меблі. 2. На будівництві та проектному центрі працюють досвідчені інженери. 3. Ми <i>цінуємо</i> і пишаємося <i>нашими переможцями</i>	1. Умільці створюють із лози <i>не лише</i> кошики, <i>а й</i> меблі. 2. <i>На</i> будівництві та <i>в</i> проектному центрі працюють досвідчені інженери. 3. Ми <i>цінуємо наших переможців</i> і пишаємося ними
Неправильне вживання дієприкметникового звороту	Студент, <i>відповідаючий на запитання...</i>	Студент, <i>який відповідає на запитання...</i>
Неправильне вживання дієприслівника	Вийшовши з машини, <i>несподівано пішов дощ</i>	Коли я вийшов з машини, <i>несподівано пішов дощ</i>

72. *Попрацюйте в парах.* Прочитайте по черзі речення. Поясніть допущені в них помилки. Відредагуйте усно речення.

1. Рада акціонерного товариства регулює і здійснює контроль за діяльністю правління. 2. Трудова угода мусить містити такі реквізити: дата і місце складання, зміст угоди, юридичні адреси сторін, печатка підприємства. 3. Сьогодні дуже важливо цікавитися не тільки комп'ютером, а й займатися спортом, вести активний спосіб життя. 4. Людину можна не тільки образити словом, але й дією. 5. Спеціальними нормативними документами передбачено покарання за порушення правил громадського порядку на вулицях, парках, гуртожитках, житлових будинках. 6. Уся країна вболівала та чекала повернення нашої футбольної збірної з перемогою.

73. Прочитайте речення. Поясніть суть допущених помилок. Відредагуйте речення.

1. Сергій, образившись на товариша, і не захотів з ним розмовляти. 2. Познайомившись із Денисом ближче, стало зрозуміло, яка це чудова людина. 3. Працюючи на заводі, проблем ніяких не було. 4. Читаючи книжку, Сергійку пригадалася давня розповідь дідуся. 5. Зберігши примірник підручника треба обов'язково передати в бібліотеку. 6. Під'їжджаючи до лісу, несподівано вискочив вовк. 7. Біля води ростуть, нахилившись до неї, верби. 8. Додивившись цікавий фільм, настав вечір. 9. Озираючись назад, у пам'яті зринають незабутні зустрічі. 10. Рада акціонерного товариства регулює і здійснює контроль за діяльністю правління. 11. У гідропарку діти відпочивали не лише біля річки, але й каталися на каруселях.

74. Випишіть із науково-популярної літератури, періодики, матеріалів мережі Інтернет уривок тексту (7–9 речень), у якому переважали б ускладнені речення. Поясніть роль цих речень у тексті. Зробіть синтаксичний розбір одного з речень (на вибір).

75. Виконайте завдання одного з поданих варіантів.

Варіант А. Передайте у формі діалогу (8–12 реплік) розмову з другом (подругою) про цікаві звички тварин, використовуючи в тексті односкладні та неповні речення. Діалог запишіть і прочитайте за особами.

Варіант Б. Передайте у формі діалогу (8–12 реплік) розмову з другом (подругою) про ваші плани на вихідні, використовуючи в тексті неповні речення. Діалог запишіть і прочитайте за особами.

1. Стилiстичнi функцiї простих речень виявляються при зiставленнi односкладних речень iз двоскладними, повних iз неповними, ускладнених iз неускладненими тощо.
2. Односкладнi речення урiзноманiтнюють мовлення. Ними можна передати думки, почуття, вiдтiнки, якi неможливо передати двоскладними реченнями. Неповнi речення широко представленi в розмовному мовленнi (дiалогах, полiлогах).
3. Ускладненi речення в науковому, офiцiйно-дiловому, публiцистичному стилях служать для логiчного зв'язку в текстi, класифiкацiї предметiв, уточнення тощо, а в розмовному i художньому стилях надають мовленню рiзних смислових та емоцiйних вiдтiнкiв.

§ 6. Особливості вживання в мовленні та інтонування різних видів складних речень

Про стилістичні особливості складносурядних, складнопідрядних і безсполучникових складних речень, а також про роль інтонації в мовленні

Пригадайте

- Чим сполучникові речення відрізняються від безсполучникових?
- Чим складносурядні речення відрізняються від складнопідрядних?

Прочитайте уривки з текстів. Визначте, до якого стилю мовлення належить кожен з них. Які види речень використано в кожному уривку для аргументації авторської думки та виявлення причинно-наслідкових зв'язків? Зробіть висновки щодо особливостей використання в мовленні складнопідрядних речень.

Захисна реакція озону полягає в тому, що він поглинає ультрафіолетове випромінювання Сонця з довжиною хвилі, коротшою 308 нм, згубне для живих клітин, оскільки біологічно активний ультрафіолет поглинається нуклеїновими кислотами клітин, що поступово перероджуються (*Із журналу*).

* * *

На відміну від командно-бюрократичної моделі господарювання, де абсолютним домінантом виступає держава, у ринковій економіці відносини складаються окремо від держави, на приватному рівні, через ринки ресурсів і продуктів. При цьому всі учасники колообігу виступають як самостійні й незалежні суб'єкти господарювання, що мають власні інтереси, тоді як у плановій єдиним власником усіх ресурсів є держава, що виступає з певною програмою, якої повинні дотримуватися всі учасники колообігу (*За Ю. Журавлем*).

* * *

Користування сумішню з двох мов – це одне з найтривожніших явищ загальнопедагогічного характеру. Говорити такою скаліченою мовою – це все одно, що грати на зіпсованій скрипці. Усе одно, що дерево-красеня різьбити тупою щербатою сокирою. Скалічена мова отуплює, облуплює людину, зводить її мислення до примітиву, бо мова – це лад мислення, це віконця, через які людина бачить світ (*В. Сухомлинський*).

Поняття складного речення

Складним називається речення, у якому є дві або більше граматичні основи, а його частини об'єднані в одне ціле за змістом та інтонацією. Наприклад: У барабани лунко вдарили дощі, аж проспнувся сизий вітер у кущі (*Г. Дудка*).

Види речень

В окремих складних реченнях можуть поєднуватися різні види зв'язку (підрядний і сурядний; підрядний і безсполучниковий; сурядний і безсполучниковий або ж сурядний, підрядний і безсполучниковий). Такі речення називаються складними реченнями з різними видами зв'язку.

Стилістичні особливості

Складні речення вживаються в усіх стилях мовлення, але характерніші для наукового та офіційно-ділового мовлення.

Складно-пірядні речення

Для наукового викладу, що потребує аргументації авторської думки, характерні складнопірядні речення. Це пояснюється тим, що пірядні конструкції виражають складні причинові, часові, умовні, наслідкові, допустові й інші відношення. З усіх видів складнопірядних речень науковому мовленню властивіші пірядні причинові й наслідкові, а художньому – часу й місця. Пірядні означальні широко вживаються в різних стилях.

Офіційно-ділове мовлення менше, ніж наукове, вдається до складнопірядних речень, оскільки йому меншою мірою властиві розмірковування.

Складно-сурядні речення

Особливістю складносурядних речень є ритмічність і плавність, тому вони широко застосовуються в художньому стилі й публіцистиці, надаючи описові легкості та витонченості.

Складносурядні речення в нехудожніх стилях є порівняно невеликими текстовими фрагментами, які констатують фактичний стан речей і не містять зіставних чи тлумачних відомостей.

Безсполучникові складні речення

Безсполучникові складні речення стислі, компактні, динамічні, дуже виразно інтоновані, часто з експресивним відтінком у значенні, вони є досконалим засобом формування, вираження і повідомлення думок. Ці речення більше поширені в розмовному мовленні, а також у тих фрагментах художніх та публіцистичних творів, де йдеться про зовнішні риси зображуваного, – в описах природи й місцевості, у дорожніх нотатках, у спогадах тощо.

Нанизування безсполучникових речень у поетичних творах надає відтінку розмовності, який контрастує з витонченим змістовим наповненням. Це сприяє посиленню емоційно-експресивного впливу на читача.

Інтонація

Складне речення становить інтонаційну єдність. У кінці кожної частини складного речення голос підвищується, що свідчить про незавершеність речення, і лише в кінці всього речення голос знижується. Наприклад:

*Хай лине пісня в ранішні тумани, / хай з нею день римує
біг життя, / нехай її підхопить шелест кленів, / а ніч
вплітає щебет солов'я* (Ю. Вавринюк).

В усному мовленні між частинами складного речення робиться пауза. Зокрема, на місці **крапки з комою** – пауза подовжена, на місці **тире** і **двокрапки** – пауза невелика вичікувальна. Після **тире тон**, як правило, підвищується. Перед **двокрапкою тон**, як правило, підвищується, а після неї слова промовляються звичайним тоном. **Підрядна частина** складнопідрядного речення, яка стоїть усередині головної, промовляється трохи іншим тоном або трохи швидше, ніж усе речення.

76. І. Прочитайте текст. Розкажіть, чим цікава підводна спадщина України. Знайдіть і зачитайте тематичні речення.

СЕКРЕТИ МОРСЬКОЇ БЕЗОДНІ

Україна – унікальна морська держава, яка має неймовірні можливості для розвитку підводного туризму. «Але цивілізованої форми дайвінгу, як у Єгипті, Кіпрі, Туреччині, в Україні, на жаль, немає», – констатує Сергій Воронов, директор Департаменту підводної спадщини Інституту археології НАН України.

Тим часом у Єгипті дайвери пірнають, аби побачити риб і коралові рифи, у нас же – заради затонулих кораблів. І подивитися є на що. На науковий облік в Україні взято 2087 об'єктів підводної спадщини держави, вони зосереджені в Чорному та Азовському морях, у Дніпрі та Дунаї. А Керченська протока взагалі вважається «кладовищем кораблів».

Знахідки підводних археологів вражають: 11 років тому експедиція під-

няла залишки військового вітрильно-веслувального судна часів Першої російсько-турецької війни, шість років тому підняли плавзасіб XVIII століття типу «бригантина», ще пізніше археологи вперше здійснили підняття з річки затонулого під час Великої Вітчизняної війни танка виробництва США «Шерман»-«М-4». Загалом у процесі досліджень 2006–2008 років, проведених завглибшки від 100 до 2190 метрів, знайшли 531 не відомий науці об'єкт. Під час попереднього обстеження 17 з них виявилися унікальними пам'ятками Середньовіччя.

А. Тарабанов. Дари моря

Зараз підводні археологи використовують спеціальну пошукову техніку. Успішно здійснено випробування першого українського телекерованого підводного апарата «Софокл-1». Україна стала в один ряд із країнами високих технологій у галузі підводної робототехніки. Нині триває розробка підводного робота «Архімед», який зможе проводити не лише розвідувальні роботи, а й підводні розкопки, до того ж на значно більших глибинах.

Тим часом у підводному царстві часто полюють дайвери, які грабують унікальні затонулі кораблі, залишки античних міст. В Україні немає законодавства, яке б регулювало процеси, пов'язані з пірнанням під воду на затонулі об'єкти. Неврегульованими є відносини між офіційною наукою, яка займається затонулими об'єктами, пам'ятками історії, і підводними туристами, які називаються дайверами. Саме дайвери сьогодні є основними порушниками охоронного законодавства України (За М. Ткачуком).

II. Виконайте завдання до тексту.

 1. Користуючись тлумачним словником, поясніть лексичні значення виділених слів.

2. Знайдіть у тексті складні речення. Прочитайте їх уголос із відповідною інтонацією. Визначте вид кожного складного речення, назвіть засоби зв'язку частин (сполучники, сполучні слова, інтонація).

3. Характеризуйте роль складних речень у тексті.

4. Перебудуйте усно, де це можливо, складні речення на прості. Простежте, як це вплинуло на характер висловлювання.

5. Накресліть схеми двох складних речень (на вибір).

77. Мозковий штурм. Поміркуйте, чому саме складнопідрядні речення разом із простими ускладненими реченнями становлять понад 80 % усіх речень, уживаних у наукових текстах. Чому складнопідрядні речення найчастіше використовуються в науковому стилі, а безсполучникові – у розмовному і художньому?

 78. І. Два – чотири – всі разом. Прочитайте складні речення. Визначте види речень у кожній групі. Поміркуйте, речення якої групи надають висловлюванню ритмічності й плавності, а якої – більш компактні, динамічні і тому сприяють посиленню емоційно-експресивного впливу на читача.

Перша група. 1. Іскриться ранок, силле в серце роси, співають струни неба і душі, і котить сні туман простоволосий, а я біжу крізь мокрі спориші (Ю. Вавринюк). 2. Ніч втекла від пахущої зваби, йдуть лугами тумани з Десни, на очах посивіли кульбаби, б'ють зозулі у дзвони весни (Д. Іванов). 3. Ліниво верби коси заплітали, дрімав ще явір, мліючи вві сні. І так широко маки позіхали... Втікала ніч на чорному коні (Ю. Вавринюк).

Друга група. 1. Нехай любов твою не знищить голос вражий, бо не нависть не варта і гроша. І не тому люби, що Слово Боже каже, люби тому, що каже так душа (Ю. Вавринюк). 2. Дякую долі, дякую дневі, що так цнотливо мені світили, благословляв молоде моє тіло цвіт яблуневий, цвіт яблуневий... (С. Йовенко). 3. Коли надвечір тиша обляга й закурмають кумасі у лататті, я між дерев розтану в темнім платті, й росини не зіб'є моя нога (С. Йовенко).

II. Випишіть одне складне речення з різними видами зв'язку. Підкресліть у ньому члени речення. Накресліть схему.

79. І. Експеримент. Доберіть до сполучникових складних речень синонімічні безсполучникові і навпаки. Перебудовані речення запишіть, розставте необхідні розділові знаки. Зробіть висновок, як впливає таке моделювання на смислові зв'язки між частинами речень.

1. Над водою верби стелять свій намет, і шепоче з осикою невгомний очерет (*С. Черкасенко*). 2. Якщо до **металевого** провідника приєднати полюси **джерела** струму, то в ньому виникне електричне поле (*З підручника*). 3. Ще сонячні **промені** сплять – досвітні огні вже горять (*Лєся Українка*). 4. Був теплий вітер, а в небесній блакиті весну славили жайворонки (*П. Панч*). 5. Досвідчений грибникар добре знає, що найкраще опеньки ростуть за теплої погоди (*В. Скуратівський*). 6. Треба було поводитися тихо, бо вже можна було стріти татарських чабанів (*А. Чайковський*). 7. Дмухнув вітер понад ставом – і сліду не стало (*Т. Шевченко*).

II. Позначте в перебудованих реченнях місця пауз і підвищення чи зниження голосу. Прочитайте ці речення вголос з правильною інтонацією. За потреби скористайтеся відповідною таблицею в додатках.

III. Поясніть написання виділених слів.

80. Два – чотири – всі разом. Визначте речення, до якого можна дібрати два синонімічні складнопідрядні речення різного виду. Відповідь обґрунтуйте.

- Через дві точки можна провести пряму, і до того ж лише одну.
- Змучені дорогою, діти одразу ж заснули.
- Двоє робітників, одягнених у брезентові плащі, брали ящики і ставили їх на машину.

81. Замініть у поданих реченнях дієприслівникові звороти підрядними частинами складних речень. Утворені речення запишіть. Які з речень – подані чи утворені – яскравіше підкреслюють динаміку дії? Чому?

- Піклуючись про щастя інших, ми знаходимо своє щастя (*Платон*).
- Той каштан попереду і той будинок, жайворон і полин, запах гіркого меду і його незрозумілий потяг до того дому – все це складало настрої, що його відчуваєш, прокинувшись у залитій сонцем кімнаті (*В. Шевчук*).

82. І. Попрацюйте в парах. Прочитайте один одному по черзі висловлювання з правильною інтонацією. Визначте з голосу види складних речень і те, який розділовий знак слід поставити між їхніми частинами. Чи вдалося вам правильно «вимовити» всі розділові знаки?

1. Без жертв, без зусиль і **злигоднів** не можна жити на землі: життя – не сад, у якому ростуть самі лише квіти (*І. Гончаров*). 2. Зобов'язався словом – закріпи ділом (*Нар. творчість*). 3. Здавна в народі кажуть: яка криниця – такий і господар, який поріг – така й господиня (*В. Скуратівський*). 4. Якщо ти байдужий до страждань інших, ти не заслуговуєш на назву «людина» (*Сааді*). 5. Язык – **найнебезпечніша** зброя: рана від меча легше заживає, ніж від слова (*П. Кальдерон*). 6. Є вислови, які мають властивість сонячних променів: чим більше вони стиснуті, тим сильніше вони пропікають (*Г. Флобер*).

II. Запишіть два речення (на вибір) під диктовку однокласника (однокласниці). Написане уважно звірте з надрукованим.

III. Доберіть синоніми до виділених слів. За потреби скористайтеся словником синонімів.

↑ **83.** Доповніть речення однією чи двома підрядними частинами того самого виду, як і підрядна в поданому реченні. Поясніть, який змістовий і структурний ресурс мають речення такого типу. Доповнені речення запишіть. Накресліть схему одного з них.

1. Тільки тоді станеш людиною, коли навчишся бачити людину в іншому (*О. Радищев*). 2. Кожна людина – художник свого життя, який черпає силу і натхнення в собі самому (*Й. Бехер*). 3. Не існує такої поганої книги, яка б частково не виявилася корисною (*Пліній Старший*). 4. Педагогічна мудрість залежить від того, наскільки вміло ми володіємо своїми почуттями (*В. Сухомлинський*). 5. Математику потрібно вивчати в школі ще й з тією метою, щоб одержаних знань вистачало для звичайних потреб у житті (*М. Лобановський*). 6. Математика – це те, за допомогою чого люди керують природою і собою (*А. Колмогоров*).

84. I. Спишіть текст або запишіть його під диктовку, розставляючи пропущені розділові знаки й розкриваючи дужки. Підкресліть і обґрунтуйте пунктограми й орфограми.

БЛЕЗ ПАСКАЛЬ

За часів Паскаля математику найчастіше називали геометрією. Якось (12)річний Блез Паскаль запитав у батька, Етьєна Паскаля що таке «геометрія». Етьєн Паскаль (не)надаючи своїм словам особливого значе(н,ни)я сказав що геометрія це така собі теорія яка вивчає способи кресле(н,ни)я фігур і вказує співвідношення між їхніми ел(е,и)ментами. Через (де)який час батько побачив що син зосереджено розмірковує над склад(е,и)ними з паличок трикутниками. Як з'ясувалося Блез якраз додумував доведення відкритого ним цікавого факту в (будь)якому трикутнику сума всіх трьох кутів разом (з,с)кладає два прямі кути. Тоді Етьєн відімкнув шафу з книгами і дав Блезу «Начала» Евкліда. (13)річний Блез миттю прочитав цю працю як захоплюючий роман. (Не)вдовзі Блеза Паскаля допустили до участі в засіданнях наукового паризького гуртка (*З довідника*).

II. Виконайте письмовий синтаксичний аналіз двох складних речень із тексту (на вибір). Скористайтеся схемою, поданою нижче, і таблицею «Види речень» у додатках наприкінці підручника.

Синтаксичний аналіз речення

1. Вказати вид речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне) та емоційним забарвленням (окличне, неокличне).
2. Визначити члени речення.
3. З'ясувати, яке речення за будовою (просте, складне).
4. Якщо речення **просте**, вказати:
  - а) односкладне чи двоскладне,
  - б) поширене чи непоширене,
  - в) повне чи неповне,
  - г) ускладнене чи неускладнене (якщо ускладнене, то уточнити, чим ускладнене: однорідними членами, звертанням, вставною конструкцією, відокремленим членом речення).

5. Якщо речення **складне**, визначити його вид (складносурядне, складнопідрядне, безсполучникове, з різними видами зв'язку), смислові зв'язки між частинами та проаналізувати кожен частину як просте речення.

85. Виберіть з вашого підручника фізики, біології чи історії невеликий текст (7–9 речень) зі складними реченнями. Запишіть цей текст, схарактеризуйте його стилістичні особливості. Назвіть спільні й відмінні ознаки різних за структурою речень. Обґрунтуйте роль різних видів складних речень у тексті. Зробіть письмово синтаксичний аналіз одного складного речення (на вибір).

Типові помилки в побудові складних речень

Різновид помилки	Невдалий варіант побудови речення	Правильний варіант побудови речення
Надмірне ускладнення речення підрядними частинами	<i>В указі роз'яснюється, що до зовнішньої реклами належить будь-яка реклама, що розміщується на окремих щитах, екранах, що розташовуються просто неба, на фасадах будинків та споруд тощо.</i>	<i>В указі роз'яснюється, що до зовнішньої реклами належить будь-яка реклама, розміщена на окремих щитах, екранах, які розташовуються просто неба, на фасадах будинків і споруд тощо.</i>
Використання як однорідних конструкцій підрядної частини і члена речення	<i>Ви мусите з'ясувати наявність вільних місць у потязі і чи проінформовані працівники підприємства про дату від'їзду.</i>	<i>Ви мусите з'ясувати, чи є вільні місця в потязі і чи проінформовані працівники підприємства про дату від'їзду.</i>
Виникнення двозначності через неправильне розташування підрядної частини	<i>Міжнародна виставка відбулася в Ганновері під гаслом «Людина. Природа. Техніка», яка підсумує досягнення людства в галузі наукових досліджень.</i>	<i>Міжнародна виставка, яка підсумує досягнення людства в галузі наукових досліджень, відбулася в Ганновері під гаслом «Людина. Природа. Техніка».</i>
Використання підрядної частини як присудка двоскладного простого речення	<i>Самовільне підключення до електромережі – це коли електрична енергія споживається фізичною особою без укладення договору.</i>	<i>Самовільне підключення до електромережі – це споживання фізичною особою електричної енергії без укладення договору.</i>
Штучне ускладнення речення	<i>Спортсмен довго не тренувався, і він не зміг узяти участь у змаганнях.</i>	<i>Спортсмен довго не тренувався і тому не зміг узяти участь у змаганнях.</i>
Дублювання змісту сполучного слова	<i>Ми їхали в село, де я працював там улітку.</i>	<i>Ми їхали в село, де я працював улітку.</i>

86. І. Прочитайте речення, поясніть суть допущених помилок. Скористайтесь таблицею «Типові помилки в побудові складних речень» (с. 58). Відредагуйте речення.

А. 1. Власникам дозволено перепланування приміщення, якщо це не шкодить іншим мешканцям і при відповідному погодженні правління. 2. Директором фабрики було обрано Семенчука В.П., в котрого знаннях і досвіді ніхто не сумнівається. 3. Головний бухгалтер акціонерного товариства відповідає за вчасну виплату заробітної плати і щоб звітність подавалась у встановлені терміни. 4. За виявлені недоліки в оформленні платіжного доручення просимо вибачення, які надалі повторюватися не будуть. 5. Головою правління може бути особа, обрана загальними зборами правління або яку призначив власник підприємства. 6. Вийшов черговий номер журналу, який підписав до друку Андрій Волинець, який призначений тимчасово виконуючим обов'язки головного редактора. 7. Головне, на що потрібно звернути увагу, це на якість продукції.

* * *

Б. 1. Так як інструкції не було, то гуртківці робили по-своєму. 2. Через те, що нас підтримували вболівальники, ми виграли важливий матч. 3. Граючи в спортлото, мені часто щастить. 4. Нестеренко Валентина Карпівна направляє на проходження медичної комісії, яка працюватиме вихователем дитячого садка. 5. У школі гарні кабінети, великий спортзал, комп'ютерний клас і вчителі, одним словом, усе. 6. Жодний доповідач, на жаль, скільки-небудь конкретних рекомендацій, які можна було б з користю застосувати в повсякденній практиці, не дав.

II. Випишіть три слова з префіксами. Розберіть ці слова за будовою, доберіть до них спільнокореневі.

87. Складіть і запишіть невеликий текст у науковому чи публіцистичному стилі, використавши складнопідрядні речення для вираження складних причинних, часових, умовних чи наслідкових зв'язків.

88. Виконайте завдання одного з поданих варіантів.

Варіант А. Підготуйте усну розповідь у науковому стилі на тему «Українські народні промисли й ремесла» або «Цікавий винахід», використовуючи різні види складних речень.

Варіант Б. Напишіть твір-мініатюру в художньому стилі на довільну тему, використовуючи різні види складних речень.

Варіант В. Підготуйте усний виступ у публіцистичному стилі на тему «Права і обов'язки громадян» або «Спорт – це здоров'я», використовуючи різні види складних речень.

1. У складних реченнях чітко виступають три типи зв'язку: сурядний, підрядний і безсполучниковий. Ці зв'язки й утворюють три види складних речень.
2. Складні речення властиві всім стилям мовлення. Порівняно з простими, вони повніше передають думку, точніше виражають логіко-поняттєві зв'язки.

§ 7. Основні пунктограми в простому реченні

*Про вживання тире між підметом і присудком
та в неповному реченні, виділення на письмі однорідних
і відокремлених членів речення, вставних конструкцій*

Пригадайте

- Які синтаксичні конструкції в простому реченні виділяються комами?
- У яких випадках у простому реченні вживається тире та двокрапка?

89. I. Прочитайте текст. Обґрунтуйте його стильову приналежність. Доберіть до тексту свій заголовок. Чи згодні ви з тим, що рівень економічного розвитку підприємства залежить від маркетингу?

МАРКЕТИНГ*

Успіх маркетингової діяльності значною мірою залежить від працівників маркетингових служб, які безпосередньо контактують з покупцями. Якими ж якостями мають бути наділені ці працівники? Серед необхідних якостей маркетологи виділяють: цілеспрямованість, енергійність, наполегливість, розвинений інтелект, доброзичливість, уміння спілкуватися з людьми, здатність перейматися почуттями клієнтів, коректність, вміння одягатися відповідно до обставин, попереднє вивчення смаків та вподобань клієнтів. У процесі купівлі-продажу покупці і продавці вступають у відносини, характер яких визначається насамперед їхніми інтересами. Звичайно, інтерес продавця полягає у вигідному і швидкому збуті товару. Інтерес покупця складніший. Ця складність зумовлена розмаїттям запитів і бажань, пов'язаних із купівлею товару.

Що ж хочуть покупці від продавців, а разом з ними і від виробників? По-перше, придбання якісного товару за прийнятними цінами, виробу модного, надійного, довговічного, зручного в користуванні, безпечного, з гарним дизайном і упаковкою. По-друге, компетентності, уважного і ввічливого ставлення до себе під час вибору товару й оформлення покупки. По-третє, доставки товару до місця використання, його установки і введення в дію, якщо це складна техніка. По-четверте, добре налагодженого гарантійного і післягарантійного обслуговування. По-п'яте, мати можливість повернути бракований виріб з мінімальними матеріальними і моральними втратами (*Із журналу*).

* *Маркетинг* – комплексна система управління діяльністю підприємства по розробці, виробництву й збуту продукції на основі дослідження ринку й активного впливу на формування попиту.

II. Знайдіть у тексті й зачитайте вголос речення, ускладнені однорідними членами речення, вставними словами, відокремленими членами речення. Назвіть і поясніть пунктограми.

III. Поміркуйте, яку функцію виконують вставні слова в другому абзаці тексту.

90. Мікрофон. Чи згодні ви з таким твердженням відомого психолога, філософа у сфері бізнесу *Джима Рона*: «Успіх складається на 20 % з вашого досвіду й кваліфікації та на 80 % – з вибраної вами стратегії дій»? Обґрунтуйте свою відповідь.

91. I. Прочитайте речення, враховуючи те, що в кожному з них пропущено тире. Обґрунтуйте вживання цього розділового знака в кожному випадку.

1. Місцевий референдум це форма прийняття територіальною громадою рішень з питань, що належать до компетенції місцевого самоврядування, шляхом прямого голосування. 2. Інтелектуальний потенціал України надійне джерело кадрового забезпечення державної служби. 3. Підвищення кваліфікації державних службовців здійснюється не рідше одного разу на 5 років, а для фахівців, уперше прийнятих на державну службу, протягом першого року їх роботи. 4. Протокол засідання колегії підписує голова облдержадміністрації, а в разі його відсутності перший заступник голови облдержадміністрації. 5. Уся кореспонденція, що надходить до облдержадміністрації, приймається централізовано в одному місці в канцелярії.

II. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть граматичні основи.

III. Складіть і запишіть речення, у яких ставиться тире в таких випадках: а) між групою підмета і групою присудка; б) при однорідних членах речення; в) на місці пропущеного члена речення; г) при відокремленні.

92. I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Замітає день свої сліди і завісу темну опускає зачерпне у пригорщі води і росою трави повмиває (*Г. Дудка*). 2. А дощ вишумовує гасить звуки і наганяє нові хвилі глибокого суму (*М. Слабошпицький*). 3. Волошка синя і хмаринка сива і господиня добра і дбайлива усі гуртом чекають, наче дива, народження рясного колоска (*В. Скомаровський*). 4. У кожному українському обійсті має рости ружа й шавлія любисток і м'ята чорнобривці й нагідки (*Т. Островська*). 5. Наснились мальви рута-м'ята і скрип криничний журавля і смерекова отча хата, котру давно покинув я (*П. Дворський*). 6. Усе і небо і перемелене на труху в глибоких коліях дороги сіно і вогкий гнилуватий повів ріки і тривожний крик птиці і невисока росиста отава сповіщало, що літо вже здає ключі сумовитій осені (*М. Стельмах*). 7. Багато чого бачили мисливці на своєму віку і звірів усіляких і птахів і різні пригоди (*І. Вихованець*).

II. Доберіть із художньої літератури п'ять прикладів речень, які б ілюстрували основні, на вашу думку, правила вживання розділових знаків у реченнях з однорідними членами.

93. I. Випишіть речення, ускладнені вставними словами (словосполученнями). Розставте пропущені розділові знаки та розкрийте дужки.

1. I мовчала струнка дорога що здавалося в небо в(е,и)ла (*Л. Костенко*). 2. Дружба на думку Арістотеля – найнеобхідніше для жи(т,т)я адже (ні)хто не воліє жити без друзів, навіть якби мав усі інші багатства (*Л. Сохань*). 3. Отже чужоземні монархи трактували Україну незважаючи на договір 1654 року як окрему від Москви державу, а гетьмана – як самостійного керівника (*О. Апанович*). 4. Для живих систем характерна

саморегуляція, тобто підтримання сталого хімічного складу, структури, властивостей (З підручника). 5. Усе шкільне виховання – це по суті виховання любові і непримирен(н,нн)ості: любові до Вітчизни і непримирен(н,нн)ої (не)приязні до її ворогів... (В. Сухомлинський). 6. Зробилася скрипка гучна і співуча пішла із майстерні на світ: ходила по людях, міцна і живуча либонь чи не сотнями літ (Я. Щоголів). 7. Київська область активно урбанізується насамперед завдяки столиці – місту Києву (Із журналу). 8. Таким чином точки рівнові(д,дд)алені від осей координат і точки А (З підручника). 9. За свідче(н,нн)ями дослідників літописів вертеп певно виник ще в часи Київської Русі (З підручника).

II. Прочитайте вголос виписані речення, дотримуючись правильної інтонації.

III. Виконайте письмовий синтаксичний розбір останнього речення та морфологічний розбір виділеного в ньому слова.

↑ **94.** Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Зверніть увагу, що декілька речень ускладнені синтаксичними конструкціями, які потрібно відокремити дужками. Підкресліть і обґрунтуйте пунктограми.

1. Єлизавето Юріївно я волів би написати Вам не тільки те що одержав Вашого листа. Я вірю йому, дякую і цілую Ваші руки. Інших слів у мене немає а можливо не буде... (О. Блок). 2. Людина посідає особливе місце в системі органічного світу. З одного боку вона є об'єктом живої природи а з іншого соціальною особистістю (З підручника). 3. Не знаю що писати Вам далі. Звісно я міг би написати цілу повість життя але цей шлях дуже далеко завів би, – я і так боюся що подав Вам багато зайвого і вже напевно не цікавого (М. Коцюбинський). 4. Автор перекоонує що у своїх діях Хмельницький керувався не особистими інтересами це закидали гетьманові опоненти а патріотичними, гуманними цілями (З підручника). 5. Запальну козацьку натуру виражає ритм пісні «Їхав козак за Дунай» – дібраний так що під нього може марширувати і не раз марширувало багатотисячне козацьке військо (З підручника). 6. У моїй батьківщині під цю пору колишуться по крутих польових доріжках чи буду ще колись ними ходити? навантажені хлібом вози (І. Вільде). 7. Освіченість, милосердя, великодушність, справедливість, постійність і цнотливість – ось ціна наша і честь (Г. Сковорода).

📣 **95.** I. Прочитайте текст. Чи доводилося вам чути про подібні малоймовірні факти? Усно перекажіть прочитане.

ЗА ДОПОМОГОЮ ДО ЛЮДИНИ

Стародавній Рим. Колізей уцерть набитий людом, який нетерпляче чекає на криваве видовище. Цього разу хижі звірі мали шматувати раба Андроклеса, якого прирекли до страти за втечу від господаря. Нарешті приреченого випхали на величезну арену. Ще мить – і з'явилися хижакки. Між ними справжній цар звірів: велетенського зросту і величезної статури лев. Ось він став наближатися до Андроклеса. Раб від жаху заплющив очі і, притулившись спиною до стіни, покірно чекав смерті. Та замість того, щоб роздерти на шматки сердегу, хижак почав лащитися до нього, мов собака. Андроклес розплющив очі й, придивившись до лева, скрикнув від радощів і обняв його. В амфітеатрі глядачі отетеріли з подиву... Андроклеса помилували, і він розповів таку історію.

В. Матвєєв. Рим. Колізей

Це трапилося, коли Андроклес був рабом у проконсула* в Африці й утік від нього через жорстокість. Довго переховувався в одній печері в пустелі. Якось у печеру забрів величезний лев. Андроклес вирішив, що йому настав кінець. Але лев і не думав нападати. Він жалібно стогнав, піднімаючи закривавлену лапу. Опам'ятавшись трохи, Андроклес помітив у лева між пазурами велику скалку. І тут раб виявив неабияку мужність. Він рішуче наблизився до скаліченого і, обережно взявши його поранену лапу, витягнув шпичака. Невдовзі раб вийшов зі свого сховища і був схоплений римськими солдатами. Сталося так, що невдовзі було спіймано й лева. І от доля звела їх... (За О. Губком).

* *Проконсул* – намісник провінції.

II. Знайдіть речення, ускладнені відокремленими обставинами. Обґрунтуйте вживання розділових знаків. Запишіть ці речення під диктовку вчителя чи однокласника. Перевірте правильність написання. Підкресліть члени речення.

III. Складіть і запишіть два речення з відокремленими обставинами, вираженими одиничними дієприслівниками.

96. Мікрофон. У чому «підступність» сполучника *і*, який, уживаючись з дієприслівниковим зворотом, часто «провокує» пунктуаційну помилку?

97. Попрацюйте в парах. Наведені нижче речення ілюструють різні правила вживання розділових знаків при відокремлених означеннях. Зіставте ці правила з поданими реченнями.

1. Стоять дерева золоті, покупані в блакиті. Ліси стоять, обшарпані й коцлаті. 2. Прийшла щаслива пора, свята, благословенна. 3. Хто це там, оповитий в туман, заховався за сиві каштани? 4. Дивлюсь на вас, щас-

ливу у задумі, у музиці, у молодому сумі. 5. І засина коло її чола, сповита в ніжність, доброту і ласку (М. Луків).

98. Два – чотири – всі разом. З'ясуйте, що спільного з погляду структурного і граматично-значеннєвого в поданих реченнях.

1. Зачарований могутнім плином річки, Андрій не одразу відреагував на пропозицію брата. 2. Навіть припорошена першим снігом, озимина вражала нас своєю життєдайною силою.

99. I. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки та розкриваючи дужки. Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації. Підкресліть дієприслівникові та дієприкметникові звороти як члени речення. Поясніть умови відокремлення обставин і означень.

1. Повінь покидаючи цю місцину хотіла забрати з собою й човна та не подужала прив'язі (Г. Тютюнник). 2. Наївшись (в)смак напившись (в) волю пішов косар траву косить по полю (Л. Боровиковський). 3. День біля колодязя (з,с)пинився і відвівши (з,с)плутане гілля тиші вересневої напився із відра у дзьобі журавля (Д. Іванов). 4. В мілкій траві ворухаються сліди веселих ніг (з,с)полоханих дощем (Д. Іванов). 5. Зоря покотилася черкнувши в(е,и)шневим гарячим крилом надію дівочу... (Д. Іванов). 6. Її маленька постать облита м'якою зеленуватою тінню акацій була (не)звичайно граціозна (І. Нечуй-Левицький). 7. Купаючись у ласкавому промінні ранкового сонця піднімається у блакитну височінь сіренький лісовий жайворонок (В. Пархоменко). 8. І з літечком я (не) прощався обкупаний його теплом я цілував його за щастя яке воно мені дало (Д. Іванов).

II. Перебудуйте усно четверте і шосте речення так, щоб означення не відокремлювалися.

100. Складіть і запишіть по одному реченню з відокремленою прикладкою, додатком, уточнювальним членом речення. Відокремлені члени речення підкресліть відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

101. I. Розгляньте репродукцію картини. Про що нам «розповів» художник? Що зображено на передньому плані, а що – на задньому? Яка кольорова гама переважає? Які думки і почуття навіює полотно?

В. Орловський. В Україні

II. Виконайте завдання одного із запропонованих варіантів.

Варіант А. Складіть і запишіть за картиною п'ять простих речень, ускладнених різними синтаксичними конструкціями. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

Варіант Б. Складіть і запишіть твір-опис за картиною (5–6 речень). Використайте в структурі тексту прості ускладнені речення. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

ВИСНОВКИ

У простому реченні тире за певних умов може ставитися між підметом і присудком, а також на місці пропущених членів речення. Для виділення відокремлених членів речення, вставних конструкцій, звертань найчастіше вживаються коми. Для речень з однорідними членами діє низка правил, якими передбачено вживання ком, тире, двокрапки та крапки з комою.

§ 8. Основні пунктограми в складному реченні. Пунктуаційний аналіз

Про розділові знаки між частинами складного речення та особливості пунктуаційного аналізу речення

Пригадайте

- У яких випадках між частинами складного речення ставиться кома?
- У яких випадках потрібно поставити крапку з комою?
- У яких випадках між частинами складного речення ставляться двокрапка і тире?

102. Прочитайте складні речення. Визначте вид кожного з них. Назвіть пунктограми. За потреби скористайтеся таблицею «Основні пунктограми», розміщеною в додатках.

1. Де ходить сон стежками лісовими, дрімає в місті темний вітровій (М. Сингаївський). 2. Червоніють-блищать умиті рясним дощем яблука, синіють сливки, піднімають жадібно до сонця свої пишні голівки айстри (Н. Романович-Ткаченко). 3. Сьогодні світ руками я обняв – і навзаєм зі мною світ обнявся! (Є. Гуцало). 4. Уже кружляє листя жовто-ржаве, щоб на асфальті мокрому спочить (М. Рильський). 5. Уже весна відсвяткувала свої вишневі весілля, уже до літнього причала пливе запліднена земля (М. Рильський). 6. Сумує хата: вже не йдуть до неї (Г. Дудка). 7. Гасли вікна, бо вже синій день дивився крізь намерзлі шибки до кожної хати (М. Коцюбинський).

103. Попрацюйте в парах. І. Прочитайте виразно вірш. Визначте його основний мотив. Зіставте зміст твору з ілюстрацією.

За вишкою, що на каплицю схожа,
Вечірнє сонце стомлено сідає.
Палає небо – наче думка Божа
Поза паркан колючий заглядає.

Ю. Півень. Надвечір'я

Дротину позолочує іржаву
Туман прозорий – лісова полуда.
Душа моя вдивляється в заграву
І жде на чудо, котрого не буде.

Далека Конча не поверне вєсни,
Що відпливли з дніпровською
водою.

Кохання храм у серці не воскресне,
А грішниця не зробиться святою.

Моїх чуттів розвіяна руїна
Нагадує в пісках померлу річку.
Та є ще Бог...

І є ще Україна...

Для них я збережу у грудях свічку.

(М. Руденко)

II. Пригадайте пунктуаційні правила, якими зумовлюється вживання кожного розділового знака в тексті.

104. I. Пригадайте правила вживання розділових знаків між частинами безсполучникового складного речення. Зіставте ці правила з поданими реченнями. За потреби скористайтеся відповідною таблицею в додатках.

1. І ми хмільні не од вина – ми від кохання п'яні. 2. Пишу тобі до Києва листа, слова мені нашіптує калина. 3. Судьба у батька нещадима: війна та голод за плечима. 4. Дивно: в місті люду – два мільйони, а мені тебе не вистачає. 5. І така навкруги невимовна краса – не любити цю землю, їй-богу, не можна. 6. Одягне ліс весняні шати, найперші квіти одцвітуть (М. Луків).

II. Прочитайте речення вголос з правильною інтонацією.

105. I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте смислові відношення між частинами речень. Обґрунтуйте свою відповідь.

1. Знаю з попелу сходять квіти. Вірю з каменю б'є джерело (А. Малишко). 2. Не вчи плавати щуку щука знає всю науку (Нар. творчість). 3. Стоїш високо не будь гордим, стоїш низько не гнися (Нар. творчість). 4. Сьогодні я маю право назвати себе щасливим я пізнав творчу радість (Л. Дмитерко). 5. Часто буває один вину свою на іншого звертає (Нар. творчість). 6. Щастя – як пташка де захотіло, там і сіло (Нар. творчість). 7. Прийшов Спас держи рукавиці про запас (Нар. творчість). 8. Вийшовши на гору, я озирнувся далеко в низині мріло в мареві моє село... (Г. Тютюнник). 9. Рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу як окремої нації без окремої мови нема самостійного народу (І. Огієнко). 10. Не стане мови не стане і національності вона розпорозиться поміж народом (І. Огієнко).

II. Прочитайте речення вголос з правильною інтонацією.

106. I. Прочитайте текст, визначте його тип і стиль мовлення. Назвіть мікротеми, обґрунтуйте поділ на абзаци.

ОСТРІВ-КОЧІВНИК

За 280 кілометрів на схід від порту Галіфакс у Канаді розташований невеличкий острівцець Сейбл. Моряки називають його «кладовищем Північної Атлантики»: біля його узбережжя розбилися сотні суден, знайшли смерть тисячі людей.

Сейбл – острів-кочівник. Океан розмиває його піщане західне узбережжя, і воно поступово щезає під водою. Одночасно під дією вітрів і морських хвиль нові шари піску нагромаджуються на східних берегах Сейбла. Таким чином, острів рухається із заходу на схід зі швидкістю 230 метрів на рік. За останні два століття острів «пройшов» понад 42 кілометри. Тому час від часу доводиться переносити західний маяк – один із двох маяків, що є на острові.

Змінюються також розміри Сейбла: зараз він на три з половиною кілометра довший, ніж наприкінці XIX століття. За останніми даними, довжина острова – 44 кілометри, ширина – 3,8 кілометра.

Вітри, шторми, нестійка погода в районі Сейбла, мінливі обриси берегів викликали в минулому катастрофи парусних суден. До сьогодні видніються з води й піску мачти й розбиті корпуси кораблів, які затонули біля берегів Сейбла. А нещодавно піщані дюни, що змістилися під дією вітру, оголили уламки американського тримачтового парусника, який пропав безвісти три чверті віку назад. До цього про долю судна нічого не знали. Достовірно відомо: біля острова зазнали катастроф понад п'ятсот кораблів (*Із посібника*).

Вітри, шторми, нестійка погода в районі Сейбла, мінливі обриси берегів викликали в минулому катастрофи парусних суден. До сьогодні видніються з води й піску мачти й розбиті корпуси кораблів, які затонули біля берегів Сейбла. А нещодавно піщані дюни, що змістилися під дією вітру, оголили уламки американського тримачтового парусника, який пропав безвісти три чверті віку назад. До цього про долю судна нічого не знали. Достовірно відомо: біля острова зазнали катастроф понад п'ятсот кораблів (*Із посібника*).

II. Знайдіть у тексті 7 складних речень. Визначте їхній вид. Скільки частин має кожне речення? Обґрунтуйте пунктограми.

III. Укажіть складнопідрядне речення з кількома підрядними. Накресліть його схему.

107. I. Випишіть спочатку складносурядні, а потім – складнопідрядні речення. Розставте пропущені розділові знаки, підкресліть граматичні основи. Обґрунтуйте пунктограми й орфограми.

1. Людина яка перестала вчитися не повинна дивуватися тому що вона блукає в п'їтмі **небезпечних** часів (*Генрі Форд*). 2. Досі вечір пахне сон-травою а світанок – іменем твоїм (*М. Гнатюк*). 3. Скинеться зрідка у воді рибина або нічний птах **залопоче** в темряві крилами (*Б. Антоненко-Давидович*). 4. Необхідно усвідомити що людина в хижацькій погоні за матеріальними цінностями забула про існування таких кращих своїх якостей, як чесність, доброта, порядність, **чуйність** (*В. Кандиба*). 5. Горобці зірвалися при моему наближенні з копиці сіна та ще й неподалік застрекотала сорока (*Є. Гуцало*). 6. Над річкою прощелестіла гайвороняча зграя і знову стало чути густе комарине гудіння (*Г. Тютюнник*). 7. Сонце висушило блискучі сльозинки які ще ранком котилися по пе-

Острів Сейбл

люстках і по листячку (*Н. Романович-Ткаченко*). 8. А я стою у білому плащі під чорним деревом на котрім птиці сниться весна (*І. Жиленко*).

II. Складіть і запишіть по одному складнопідрядному і складносурядному реченню, які мали б не менше трьох частин.

III. Доберіть синоніми до виділених слів.

108. Виконайте завдання одного з поданих варіантів.

Варіант А. Складіть і запишіть гумористичну розповідь (6–8 речень), використавши два–три з наведених прислів'їв, приказок. Використайте в структурі тексту складні речення різного виду.

Взимку літа не доженеш; зима невелика, та в неї рот великий; і собака зимою про літо думає; кидай віз, бери сани та поїдем до Оксани; такий мороз, аж зорі скачуть; літом і баба сердита на піч; то сніг, то завірюха, бо вже зима коло вуха; хто літом працює до поту, зимою поїсть в охоту.

Варіант Б. Складіть і запишіть невеликий текст-розповідь (6–8 речень), розкривши в ньому зміст одного з поданих крилатих висловів. Використайте в структурі тексту складні речення різного виду.

З краси не пити роси; де сила панує, там правда мовчить; дурість і пиha – сестри з однієї хати; задля друга правди не зрїкайся; честь не товар, у крамниці її не купиш; тяжко щастя знайти, а легко його загубити.

109. I. Доберіть із довідки схему до кожного з поданих речень. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Немає таких грошей якими можна б заплатити за людський розум і серце навіть тоді коли хтось думає що у світі все купується і все продається (*І. Чендей*). 2. Сестрі дуже хотілося в цю хвилину поділитися і думками що їх передумала вона за ці дні і горем що лягло їй на серце важким каменем але вона стримувалась виявляти свої почуття перед людьми яких іще не знала добре (*А. Шиян*). 3. Неподалеку грайливо дзюрчав гірський потік, з гір де смереки і ялини зводили свої шпильасті верхівки до синяви чистого безхмарного неба повіяв свіжий лагідний вітерець але червнєве опівденне сонце досить-таки припікало і учні охоче розташувались у затінку коло каменя (*Б. Антоненко-Давидович*). 4. Мені здається друже що голови навіть наймудріших людей тупіють коли вони зберуться разом і що там де найбільше мудреців найменше мудрості (*Ш. Монтеск'є*).

II. Підкресліть сполучники та сполучні слова, за допомогою яких з'єднані частини речень. Які з цих сполучників сурядні, а які – підрядні?

Довідка. 1. [, ( ),], ( ), [ ], ( ).
 2. [ ], ( ), ( ), і (, ( ),).
 3. [ ], [, ( ),], [ ], [ ].
 4. [ ], ( ), ( ), ( ) і ( ).

110. *Два – чотири – всі разом.* Поясніть причини наявності чи відсутності коми перед виділеним сполучником і в поданих реченнях.

1. Ні, світе мій, вовік не розлюбить святі поля твої, і небеса, і води
 2. Одноманітний гул прибою, вино, і музика, й пісні
 3. Я занедбав і дім, і службу.
 4. А за вікном лютує шторм, і сльози сліплять очі.
 5. Знову

яблуні буйно цвітуть і лунає знайомий мотив. 6. Коли ти йдеш крізь сад і тінь тремтить на сукні, я квітувати рад, мов сад, сповитий в сутінь.

111. I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте пунктограми. Підкресліть граматичні основи. Визначте смислові зв'язки між частинами речень та як з'єднані ці частини.

1. Повелосся так з давніх століть як пора вже за щастям іти на воротах **матуся** стоїть, проводить дітей у світі (*П. Карась*). 2. Коли людина знає свої справжні достоїнства і вади їй легше домогтися успіху в будь-якій роботі (*Н. Скоромовська*). 3. Смичок торкнувся **скрипки** і поволі озвався оркестр злетіли дивні звуки струнка берізка заспівала соло здіймаючи до неба свої руки (*Г. Дудка*). 4. Земля без снігу літо без хліба (*Нар. творчість*). 5. Я з тих країв де над Дніпром цвітуть, **шумлять** гаї де з дня народження мені співали солов'ї (*М. Нагнибіда*). 6. Над світом стояла така благословенна тиша що було чути як кущики жита ронили краплі роси (*М. Стельмах*). 7. Найпростішим є атом Гідрогену його ядро складається з одного протона навколо якого **рухається** один електрон (*З посібника*). 8. Щоб знайти координати точки перетину двох прямих треба розв'язати систему двох лінійних рівнянь які задають ці прямі на координатній площині (*З підручника*).

II. Накресліть схему останнього речення, визначте його вид.

III. Доберіть і запишіть до виділених слів по три спільнокореневі. Позначте корені.

↑ **112.** I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть граматичні основи. Визначте види речень, накресліть схеми. Із якими стилями мови співвідносні речення?

1. Явище в результаті якого тіла набувають властивості притягувати інші тіла здавна називають електризацією тіл а самі тіла називаються наелектризованими або ж такими що мають електричний заряд (*З підручника*). 2. Для того хто бачив безліч похмурих людей які відвертали свої обличчя ваша усмішка – ніби сонце що пробивається крізь хмари (*Д. Карнегі*). 3. Як не любити той край де вперше ти побачив солодкий дивний світ що ми зведе життям де вперше став ходити і квіткою неначе в його теплі зростав і усміхавсь квіткам (*В. Бичко*). 4. Дуби ростуть поволі неквапливо хто садить дуба той його можливо і не побачить вищим аніж сам (*М. Рильський*). 5. Коли в присутності юнака або навіть в думках про нього в тебе мила донечко прискорено заб'ється серце коли тобі захочеться щоб хлопець дивився на тебе з подивом і захопленням вважаючи тебе єдиною у світі це значить що в тобі пробудилася жінка пробудилася Мати – творець нового життя (*В. Сухомлинський*).

II. Визначте частини мови в останньому реченні.

113. Складіть і запишіть речення за схемами. Визначте вид речень.

1. [ ], (щоб), (бо), (коли).

2. (коли), [ ], (для того щоб).

3. [ ], [ ], (які).

↑ 4. [ ], (що), [ ], (що), [ ], (що), (яких).

114. Відредагуйте речення. Поясніть суть допущених помилок. Відредаговані речення запишіть.

1. Хлопець був дуже схвильований, так як такого не сподівався. 2. За неправильні дії працівників банку просимо вибачення, які надалі повторюватися не будуть. 3. Головне, на чому наполягав доповідач, це на необхідності захисту земель. 4. В указі роз'яснюється, що до зовнішньої реклами належить будь-яка реклама, що розміщується на спеціальних конструкціях, що розташовуються просто неба, на фасадах будинків тощо. 5. Коні, витягнувши чорні шиї, і вершники, зігнувши над ними, показали на мить на білому фоні. 6. У фольклорних творах народ славив козаків, піднявшись на захист його свободи. 7. Милуючись лісовими краєвидами з вікна вагона, у мене виникли спогади далекого дитинства. 8. Оглядаючись назад, у пам'яті зринають незабутні зустрічі.

115. I. Спишіть текст, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть сполучники та сполучні слова. З'ясуйте, складні речення якого виду переважають у тексті. Чим це можна пояснити?

Кров бджоли безбарвна бо не містить еритроцитів. Складається вона з плазми і кров'яних тілець гемокитів а також лейкоцитів тому називають її гемолімфою. Вона заповнює порожнини тіла **обмиваючи** всі його органи. Основним органом що надає крові руху є серце. Це трубка задня частина якої поділена на камери. Спереду серце відкрите. Камери серця мають клапани які спрямовані так що через них кров може лише **входити** в кожну камеру або переходити з однієї в іншу. Рухові крові допомагають так звані криловидні м'язи що є в черевці бджоли. У бджоли що сидить спокійно серце скорочується 60–70 разів на хвилину а в польоті вдвічі частіше (*І. Бабич*).

II. Зробіть усний пунктуаційний аналіз двох речень (на вибір). Скористайтеся поданою нижче схемою.

III. Розберіть виділені слова за будовою.

Пунктуаційний аналіз речення

1. Визначити пунктограми.
2. З'ясувати типи розділових знаків:
  - а) за способом уживання (одиничні чи парні);
  - б) за функціональним призначенням (роздільні чи видільні);
  - в) за відповідністю загальноприйнятим пунктуаційним нормам (нормативні чи авторські);
  - г) за здатністю мати пунктуаційний варіант (безваріантні чи варіантні).
3. Обґрунтувати вживання розділових знаків пунктуаційними правилами.

116. I. Прочитайте виразно вірш відповідно до вжитих розділових знаків. Визначте його основний мотив. Зіставте зміст твору з ілюстрацією.

МАТЕРІ

За все, що маю, дякую тобі,
За все, що маю і що буду мати...
Ночами сняться зорі голубі
І вишні білі на причілку хати.

Немов пилину, світ мене крутив,
Ловив я мрію і мету високу.
Пробач мені, що тяжко завинив, –
Лишив тебе на старість одиноку.

Та й що я знав, коли із дому йшов,
Хіба я міг в ту пору зрозуміти,
Яка святиня – мамина любов,
Яка то мука – як лишують діти.

Аж отепер, як став я батьком сам
І час прийшов стрічать і провжджати,
Я знаю ціну тим святим сльозам,
Які тобі судилося спізнати.

(М. Луків)

О. Новаківський. Мати

II. Поміркуйте, які з розділових знаків у творі можна умовно назвати стилістично нейтральними, а які – стилістично забарвленими.

III. Зробіть усно пунктуаційний аналіз одного складного речення (на вибір).

ВИСНОВКИ

1. Між усіма частинами складного речення, як правило, ставлять розділовий знак, найчастіше – кому. Щоб правильно поставити розділовий знак, потрібно добре усвідомити зміст речення.
2. Потрібно звернути увагу і на інтонацію. На місці тире чується вичікувальна пауза і далі тон підвищується. Перед двокрапкою, як правило, тон також підвищується, але після неї слова промовляються звичайним тоном.

§ 9. Пунктограми в реченні з прямою мовою та в діалозі. Способи цитування

Про особливості вживання розділових знаків у реченні з прямою мовою та в діалозі, про заміну прямої мови непрямою, а також про способи цитування

Пригадайте

- Що таке пряма мова? Чим пряма мова відрізняється від непрямої?
- Що спільного й відмінного між прямою мовою й цитатою?
- Які особливості побудови діалогу?

117. Прочитайте спочатку перший текст, а потім – другий, який є його діловим переказом. Пригадайте, з якого художнього твору цей уривок. Порівняйте, як передається в текстах чужа мова. Чи збереглися в другому тексті емоційно-експресивні риси висловлювання? Зробіть висновок, у яких стилях мовлення надається перевага реченням з прямою мовою, а в яких – з непрямою. Чому?

Текст 1. Карпо і Лаврін пішли до священика, щоб він допоміг їм розв'язати непорозуміння з грушею...

- То діліться щороку грушами пополовині, – сказав священник.
- Коли ж, батюшко, Лаврінові діти лазять у город, вибачайте, як свині, й толочать огородину, а стара мати ще й намовляють їх, – сказав Карпо.
- Бо твоя жінка таки гадюка, вибачайте в цім слові, батюшко. Твою жінку тільки посадить у клітку та показувати за гроші, як звірюку, на ярмарках. Вона кривдила, батюшко, й нашу матір, вибила їй око, й моїх дітей так і лупить ломакою по чому влучить, – жалівся Лаврін.
- Ну, то як же воно буде? – спитав священник.
- Нехай так буде, батюшко, як ви скажете. Так, як ви присудите, так воно вже нехай і буде! – сказали брати.
- То я ж кажу, щоб Карпо заплатив тобі три або чотири карбованці, та й нехай буде груша його, то й сварки більше не буде між вами, – знов сказав священник.
- Зроду на це не згоджусь! – сказав Лаврін. – Там батюшко, груші, вибачайте, коли ласка, як ваші кулаки. Я щороку продам груш два, а то й три мішки за три або й за чотири карбованці.
- Ну, то ти, Карпе, одріж йому землю з грушею.
- Хіба я таки сказився чи з глузду з'їхав, щоб одрізувать землю, – сказав Карпо.
- То йдіть собі та, про мене, вдайтесь тими грушами разом із своїми жінками, – сказав священник, пішов у кімнату та й зачинив двері (І. Нечуй-Левицький).

Текст 2. Священник порадив братам Кайдашенкам ділитися грушами порівну. Не бачачи згоди, запропонував, щоб Карпо заплатив Лаврінові три або чотири карбованці і лишив ту грушу собі, з чим Лаврін категорично не погодився, бо він може щороку продавати груші на таку суму. У священника був ще один варіант. Карпо мав відрізати братові клапоть землі, на якому росте груша. Така пропозиція вкрай обурила Карпа. Свою незгоду брати висловлювали в грубій формі, ображаючи членів родини, один одного. Усвідомивши безперспективність своєї місії, священник відмовився від її виконання (За О. Пономаревим).

Чужа мова

Багато текстів, крім авторської мови, містять і висловлені чи невисловлені думки інших осіб, тобто **чужу мову**. Найпоширенішими засобами передачі чужої мови є пряма мова і непряма мова. Вибір того чи іншого засобу залежить від жанру тексту, його загальної стилістичної спрямованості, здатності автора точно, дослівно відтворити слова іншої особи тощо.

Пряма мова

Пряма мова – це чужа мова, передана дослівно. Наприклад: *«Чого ти журишся? – вона спитала тихо. – Чи плачеш ти за ким, чи скоїлося лихо?»* (Л. Глібов).

Непряма мова

Непряма мова – це чужа мова, що передається не дослівно, а лише із збереженням основного змісту. Наприклад: *Відомий французький письменник Вольтер стверджував, що чудово бути скромним, та не слід бути байдужим.*

Введення в текст

Є два способи введення речень з прямою мовою в текст: з виділенням прямої мови в абзац і без її виділення.

Перший спосіб характерний для публіцистичного та художнього стилів мовлення. Так здебільшого вводять діалоги. При цьому пряму мову в лапки не беруть, а перед нею ставлять **тире**. Наприклад:

Ось він поглянув у засніжену далечинь, що горбилася за селом, і тихо покликав Мороза:

– Морозе, Морозе, іди до нас кутю їсти! (М. Стельмах).

Другий спосіб – без виділення прямої мови в абзац, – як правило, вживається при цитуванні, а також для оформлення невисловлених думок та окремих реплік, що композиційно не розривають авторської розповіді. При цьому пряма мова **береться в лапки**. Наприклад: *Семен, одягнувшись, сидів на березі, коли з другого боку, греблею, підійшла молодиця. Семен закривсь рукою від сонця. «Либонь, Мотря, – подумав він. – Вона!»* (М. Коцюбинський).

Діалог

Особливою формою прямої мови є **діалог** – розмова двох осіб. Кожну репліку діалогу звичайно записують з абзацу, але можливе введення діалогів у текст і без їх виділення в абзаци. Наприклад: *«Куди їдете?» – «До Києва». – «А мене підкинете?» – «Сідайте!»*

Цитата

Одним із видів прямої мови є цитування.

Цитата – це дослівний уривок з якогось тексту, що наводиться для підтвердження чи пояснення певної думки. Цитати використовують у доповідях, публіцистичних виступах, наукових роботах.

У цитаті **не можна нічого змінювати**, навіть розділових знаків. Якщо цитата наводиться не повністю, то пропуски в ній позначаються трьома крапками. Наприклад: *Слово для Лесі Українки – це «гострий, безжалісний меч... що здійма вражі голови з плеч».*

Зверніть увагу! Дуже важливо вміти правильно ввести цитати в контекст, правильно робити посилання, в усному мовленні словесними або інтонаційними засобами позначити початок і кінець цитати.

Способи цитування

Є різні способи цитування.

Цитата у формі **прямої мови** вводиться словами автора. При цьому треба дотримувати пунктуаційних правил, як і при прямій мові.

Цитата може бути частиною речення і зливатися зі словами автора. Таку цитату треба писати з малої літери й брати в лапки. Наприклад: *Ідеологи звинуватили М. Руденка в «грубих помилках у поетичній творчості».*

Коли при цитаті є **вказівка (посилання)** на її джерело чи автора, цю вказівку беруть у дужки і крапку ставлять після неї – за умови, що вона написана в одному рядку із цитатою. Якщо ж посилання на джерело чи автора стоїть

нижче цитати, після неї ставлять крапку, а посилання беруть у дужки, після яких не ставиться ніякий розділовий знак. **Віршовану цитату**, яку записують посередині рядка із збереженням віршованих рядків, у лапки не беруть. Також не беруть у лапки **епіграф**. Порівняйте:

1. *Тече вода з-під явора ярм на долину,
пишається над водою червона калина.*

(Т. Шевченко)

2. *«У всякого своя доля і свій шлях широкий»* (Т. Шевченко).

118. І. Прочитайте текст. Поясніть, чому прозаїк програв судовий процес.

ЛЮДСЬКЕ ІМ'Я І ЗАКОН

У Парижі вийшов у світ твір французького прозаїка Еміля Золя. Одним із персонажів цього твору був радник паризького апеляційного суду Дюверді. Письменник змалював його в доволі непривабливих фарбах... Виявилось, що серед паризьких юристів є тезко описаного в романі радника. Між ображеним юристом і письменником відбулася, напевне, не дуже весела розмова. Можливо, така:

– День добрий, месьє Золя... Я – адвокат паризького апеляційного суду Дюверді!

– Дюверді???

– Так, Дюверді, якого ви описали й зганьбили в своєму творі...

– Але ж я вас не знаю...

– Це байдуже. Прошу вас при перевиданні твору замінити прізвище радника.

– Письменники не змінюють усталених прізвищ своїх персонажів.

– Тоді я відразу ж іду до суду. З позовом на вас!

– Щасливої дороги, пане адвокате!

– І виграю процес проти вас!

– Ні, програєте...

І все-таки ображений відвідувач не програв цікавого процесу. І прославлений письменник змушений був при перевиданні твору замінити прізвище свого персонажа. Згідно із законами, автор не має права використовувати у своїх творах найменш, які дають привід ототожнювати негативний літературний персонаж із реально існуючою людиною (За *І. Глинським*).

II. Прочитайте вголос діалог між юристом і письменником, дотримуючись відповідної інтонації та передаючи емоційно-експресивні риси висловлювання. У якому випадку розмова здається більш «енергійною, живою»: коли вдаються до діалогу чи до прямої мови?

III. Перекажіть усно прочитане, зберігаючи в тексті діалог.

119. І. Пригадайте, які розділові знаки ставляться в реченнях з прямою мовою. Спишіть речення. Розставте пропущені розділові знаки. Накресліть схеми речень.

1. У грудях б'ються вдячності акорди, уста шепочуть Дякую, Господь! (*Ю. Вавринюк*). 2. Яка ти розкішна земле думала Маланка. Весело засівати тебе хлібом прикрашати зелом завітчати квітами (*М. Коцюбинський*). 3. І просилася, і молилася Пусту мене старий діду на вулицю погулять (*Нар. пісня*). 4. Еге подумав Остап так ось воно що! (*М. Коцю-*

бинський). 5. Ото воно там якраз і було тикаючи назад пужалом сказав мій візник отам, де стовп (П. Панч). 6. Стоять вельможні. Діло затяжне. Здається так стоятимуть довіку. Лесько сміється Голод підійме, чкурнуть як від кукуріку (Л. Костенко). 7. Сідай, Оксано, сказав Федір Несторович і одвернувся до вікна (Г. Тютюнник).

II. Перебудуйте два речення (на вибір), змінивши місце розташування в них прямої мови і слів автора.

120. Перебудуйте речення з прямою мовою на речення з непрямою мовою. Які зміни відбулися в реченнях? Утворені речення запишіть.

1. «От і принесли нам лебеді на крилах життя», – говорить до неба і до землі мій дід Дем'ян (М. Стельмах). 2. «М'ята, – прошепотіла Леся. – Зійшла холодна м'ята» (Г. Тютюнник). 3. «День завтра буде як золото», – дивиться на зорі дідусь і йде зі мною до воріт (М. Стельмах). 4. До мене підійшла молода вродлива «сербіанка» й саянула величезними чорними очима: «Купи, гарний, хустку своїй нареченій. Не хустка – весна» (Г. Тютюнник). 5. «Ви б, Федоре Несторовичу, може, й плац наділи? – спитала Одарка. – Воно таке, як на дощ...». 6. Ігор присів на ліжко, потиснув Славуті руки: «Як тобі, учителю? Важко?» (В. Малик). 7. Еміль Золя написав колись палку статтю «Що я ненавиджу», яка закінчується так: «А тепер ви знаєте, що я люблю, до чого відчуваю пристрасну любов ще з юних літ» (М. Рильський).

Зверніть увагу! При заміні прямої мови непрямою змінюються форми особових та присвійних займенників, а також форми дієслів. Пропускаються звертання, вигуки, іноді вставні слова й частки.

121. I. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому цитати. З якою метою вони використані? Простежте, як цитатний матеріал допомагає розкрити особистість відомого математика.

ПОЕТ ФОРМУЛ

Мирон Зарицький, професор, доктор філософії, кандидат фізико-математичних наук, народився на Тернопільщині. На науку він дивився, як на «правду і красу, що вивищує людину духовно». Ще 1927 р. на ювілейному зібранні Наукового товариства ім. Т. Шевченка Зарицький виголосив доповідь «Правда, краса і математика»:

– Кого не манить ні краса, ні мистецтво, хто живе вбогим духовним життям, той нічого не дасть математиці. Поезія не різниться від математики вищим летом уяви, а математик різниться від поета лиш тим, що все і всюди розуміє... Але як і в мистецтві, так і в математиці лише гарні твори переживають століття і виховують цілі покоління...

Він і справді найбільше любив математику, був знавцем її історії. Проте не тільки її, захоплювався астрономією і

М. Ешер. Геометричний етюд

заохочував студентів університету спостерігати зоряне небо. Любив поезію і навіть перекладав українською окремі розділи поеми Пушкіна «Євгеній Онегін».

Ті, кому пощастило слухати лекції вченого, дивувалися його вмінню поєднувати простоту й доступність викладу з високим науковим рівнем. Професор Львівського університету М. Сеньків згадував: «Зарицький читав лекції виключно українською... Багато студентів приїхали з Польщі і ніколи не чули української мови. Усі вони акуратно відвідували й конспектували лекції професора... Він навчив нас більше, ніж теореми математичного аналізу, він навчив нас гуманності, любові до людей, тому що сам їх любив...»

Учні видатного математика відзначають: «Його українську мову вирізняла якась кришталева чистота, дивовижна милозвучність, істинність, непідробність... Своїм способом буття він ніби підкреслював: мова народу – його найцінніше надбання, яке треба берегти і примножувати» (За В. Шендеровським).

II. Поясніть розділові знаки при цитатах.

III. Передайте висловлену в тексті думку професора М. Сенькова за допомогою непрямої мови.

122. I. Прочитайте вголос текст, супроводжуючи його доречними мімікою та жестами. Схарактеризуйте синтаксичні особливості розмовного стилю.

- Читав на дошці оголошення?
- Про танцювальний колектив? Ну, читав...
- Може, запишемося?
- Танцюристом? Хлопцеві? А балериною не дразнитимуть?
- Щоб ти знав, гопак – то не просто собі танець, то мистецтво двобою. Кажуть, нічим не поступається дзюдо або самбо!
- Ти ба! Хто таке каже?
- Тренер із дзюдо розповідав.
- Значить, правда. Мо' й справді записатися?

II. **Експеримент.** Трансформуйте уривок: передайте пряму мову непрямою. Поясніть, як це вплинуло на характер висловлювання.

123. I. Прочитайте текст, визначте його тему й основну думку. Схарактеризуйте спосіб включення прямої мови в текст.

ЗДОРОВ'Я – У ТВОЇХ РУКАХ

Сучасна людина особлива, бо живе в поганих екологічних умовах, дихає забрудненим повітрям, п'є нечисту воду, привчилася зловживати медикаментами хімічного походження. Вона недостатньо звертає уваги на своє здоров'я, часто курить, вживає алкоголь.

Як відомо, основою життя є постійний обмін між організмом і довкіллям. Із довкілля людина одержує кисень, воду та необхідні для життя поживні речовини, тому зрозуміло, що здоров'я, опірність до несприятливих умов навколишнього середовища, довголіття значною мірою залежать від харчування. Важливо прислухатися до слів античного філософа Сократа: «Ми живемо не для того, щоб їсти, а їмо для того, щоб жити».

Якщо говоримо про культуру харчування, то це означає не тільки чистий стіл з виделкою та ножом, білосніжною скатертною, але й уміння користуватися раціональним, збалансованим, адекватним харчуванням. Ігнорування цими принципами з дитячого віку може призвести до розвитку багатьох захворювань, пов'язаних із порушенням обміну речовин.

Проте більшість людей ставляться до раціонального харчування, як і до здоров'я в цілому, зневажливо. Їм варто було б прочитати книжки відомого українського лікаря Миколи Амосова, який писав: «Не сподівайся на медицину. Вона непогано лікує багато захворювань, але не може зробити людину здоровою».

А визнаний у світі австралійський лікар-дієтолог Кантер Джефрі вважає, що «немає хвороб, які не можна вилікувати, а є люди, яких не можна вилікувати, у яких немає сили волі, щоб себе дисциплінувати, немає достатнього розуму, щоб зрозуміти закони природи» (О. Ганч).

В. Рекуненко.
Господиня амбару

II. Уявіть, що вам треба розповісти своєму другу (подрузі) про культуру харчування. Перекажіть стисло текст (усно), змінивши стиль викладу на розмовний. Чи відрізнятиметься ваша розповідь від розповіді на цю саму тему на засіданні гуртка юних науковців?

124. *Попрацюйте в парах.* Складіть і прочитайте за особами діалог-обговорення (7–10 реплік) порушеної в тексті попередньої вправи проблеми. Введіть у діалог цитату із тексту. Скористайтеся типовими для такого обговорення конструкціями, поданими в довідці.

Довідка. *Я вважаю, що навпаки... З одного боку... Але разом з тим... Взагалі-то... Ні, ну чому... Але це не надто переконує... А як ти вважаєш?... А я не згоден!.. Це дуже цікава думка... То як же нам з цим бути?.. А все-таки...*

125. Спишіть речення, виправляючи пунктуаційні помилки в оформленні цитат.

1. Григорій Сковорода здивував його такими словами, скажіть матінці-цариці, що мені моя сопілка й вівця дорожчі царського вінця.
2. Шевченко змальовує всенародний визвольний рух, коли: «жінки навіть з рогачами пішли в гайдамаки».
3. У романі «Собор» Олесь Гончар порушив важливі проблеми сучасності, адже Нема країни кращої, ніж правда, – як сказав один із героїв твору.
4. З боєм пише Тарас Шевченко про українське село «чорніше чорної землі блукають люде».

126. Виконайте завдання одного з поданих варіантів.
Варіант А. Уявіть, що ви журналіст і берете невелике інтерв'ю (4–6 запитань) у представника певної професії. Поцікавтеся, чим приваблює його ця професія, наскільки вона важлива, які ділові якості допомагають у професійній діяльності тощо. Запишіть побудований діалог.

Варіант Б. Складіть і запишіть діалог (7–10 реплік) на одну із поданих тем шкільного життя: «Я люблю уроки фізики, а ти?», «Що сьогодні було на уроці

алгебри?», «Завтра замість географії буде фізкультура». Відтворіть особливості мовлення ваших однолітків.

127. Висловте (письмово) свою позицію стосовно однієї із запропонованих тез. Для аргументації висловлюваної думки процитуйте висловлювання видатних людей. Намагайтеся словесними або інтонаційними засобами позначити початок і кінець цитати. За потреби скористайтеся довідкою.

Теза 1. Найчастіше успіх приходить до того, хто вміє спілкуватися.

Теза 2. Математика – королева і слуга наук.

Довідка. I. 1. *Говорити не думаючи – все одно, що стріляти не прицілившись (Сервантес Мігель).* 2. *Результат великих справ часто залежить від дрібниць (Тім Лівій).* 3. *Розуміння – початок згоди (Спіноза).* 4. *Хто не вміє говорити, кар'єри не зробить (Наполеон).* 5. *Треба знати, де що сказати (Нар. творчість).*

II. 1. *Математика – то одна наука, без якої неможлива ніяка інша (С. Соболев).* 2. *Тим, хто не знає математики, важко збагнути справжню глибоку красу природи (Р. Фейнман).* 3. *Математика – це те, за допомогою чого люди керують природою і собою (А. Колмогоров).* 4. *Математика – панівна наука нашого часу, її завоювання зростають день у день, хоч і без галасу (Й. Гербарт).* 5. *Будете знати математику – будете знати все (С. Чаплигін).* 6. *Математика приводить у порядок невпорядковане, викорчовує безглуздість, фільтрує брудне і дає ясність (Ж. Фабр).*

ВИСНОВКИ

1. Способи передачі чужої мови залежать від ситуації спілкування, мети, призначення повідомлення. Пряма мова, на відміну від непрямої, допомагає передати не лише зміст, а й форму чужого мовлення з точним відтворенням складу й граматичної будови.
2. Пряма мова може включатися в текст із виділенням її в абзац і без такого виділення. Особливою формою прямої мови є діалог.

САМООЦІНКА І САМОПЕРЕВІРКА

128. Мікрофон. Продовжте фрази.

1. З теми «Синтаксис, пунктуація і стилістика» я найкраще засвоїв (засвоїла)...
2. Одержані знання допоможуть мені...
3. Свої знання з теми я б оцінив (оцінила) на...

129. Виконайте тестові завдання. Свої відповіді зіставте з тими, що подані наприкінці підручника.

Тестові завдання

1. Усі поєднання слів є словосполученнями в рядку:

- А мобільний зв'язок, нехай співає, комп'ютерна гра, дивитися вниз;
 Б сідати в літак, двоє рибалок, навчити читати, вийти назустріч;
 В роздуми і коментарі, залишений у спадок, посеред двору, буду читати;
 Г читати вголос, парламентські вибори, добро перемагає, віддати вчасно.

2. Утворіть граматично правильні словосполучення, поєднавши слова, позначені цифрами, і форми слова, позначені буквами:

1 згідно	А принципи
2 навчати	Б принципам
3 зраджувати	В на принципах
4 наполягати	Г принципів
	Ґ з принципами

3. Граматично правильно побудовано речення:

- А Зібравшись у головній залі, почалося засідання комісії.
 Б Доповідач наголосив на важливих моментах і узагальнив роботу семінару.
 В У газеті надруковано лист учня, що надійшов на адресу редакції.
 Г Комісія проаналізувала зроблені висновки попередніми дослідниками.

4. Непрямий порядок слів із стилістичною метою використано в реченні:

- А Мова – це історія народу. Мова – це шлях цивілізації і культури (*О. Купрін*).
 Б Губки відіграють важливу роль у процесах очищення прісних водойм від гниючих органічних решток, бактерій і планктонних організмів (*З підручника*).
 В Осінь щедро засипала дубовим листом посохлі трави і пухнастий мох на пригорках (*В. Кучер*).
 Г В одному з найславетніших соборів ворота царські вразили мене (*Л. Костенко*).

5. Характерними для наукового стилю є вставні конструкції в рядку:

- А наприклад, таким чином, по-перше;
 Б очевидно, нівроку, далєбі;
 В як на біду, слава Богу, на нашу думку;
 Г отже, здається, чуєте.

6. Неправильно замінено пряму мову непрямою в реченні:

- А Євген Гуцало писав, що пам'ять наша – глибокий чарівний колодязь...
 Б Нова вчителька сказала учням, що мене звать Олена Пилипівна.
 В Мені казала мати, щоб робив добро і чисту совість не віддавав за шмати.
 Г Сашко побажав сестрам доброго ранку.

7. Потребує редагування речення:

- А Коли я ввійшов у кімнату, сестра сиділа й читала книгу.
 Б Сестра, увійшовши в кімнату, сіла читати книгу.
 В Увійшовши в кімнату, сестра сіла читати книгу.
 Г Увійшовши в кімнату, сестра сиділа й читала книгу.

8. Односкладним є речення:

- А Матусю мила, у твоїх долонях для мене заховався цілий світ (*О. Довгон'ят*).
 Б Без води й борщу не зварити (*Нар. творчість*).
 В Вже і Дніпро не схожий сам на себе (*М. Казидуб*).
 Г Ніхто з дітей не осмілювався зайти до хати, zostались на вулиці (*Є. Гуцало*).

9. Відокремленим додатком ускладнене речення:

- А За добро віддячують добром, а не злом (*Нар. творчість*).

- Б Степе мій, любов моя дитяча, я тобі складаю нині звіт (С. Крижанівський).
- В Жовті калужниці – квіти дитинства – знов нагадали щасливі літа (Л. Гудзь).
- Г У всьому, крім добрих справ, знай міру і час (Нар. творчість).

10. Вставне слово (словосполучення) дає емоційну оцінку повідомлюваному в реченні:

- А Здається, зовсім і не треба цієї пізньої весни (Є. Маланюк).
- Б За словами дослідників, Андрій Первозванний проповідував християнство в Царгороді (З підручника).
- В Досі дні стояли теплі, сонячні, а сьогодні, мов на гріх, задощило (О. Гуріненко).
- Г На його думку, ситуація набуває загрозливого характеру (Д. Бедзик).

11. Реченню

Якою щасливою може бути родина, де жінка з розумінням поступаєтья своєму чоловікові, а чоловік ніколи не заперечує мудрої поради лагідної жінки! (С. Горлач)

відповідає схема:

- А [ ], [ ], а [ ]
- Б (якою), (де), а [ ]
- В [ ], (де), а [ ]
- Г [ ], (де), а ( )

12. Складним із сурядним і підрядним зв'язком є речення:

- А Простелилась пам'яті ожина по горбах, куди малим ходив, і озвалась мамина стежина кущиком блідої лободи (М. Ільницький).
- Б А земля лежить медова, а поля пожаті мріють, на городах досягають гарбузи зеленоребрі... (М. Рильський).
- В Уперше в житті, за весь вік, за це літо уперше в роду, де не знали страху, я вижити мушу, я мушу вціліти, я мушу об'їхати смерть на шляху (Л. Костенко).
- Г Кладе на обрій сонце свій малюнок, неначе у колиску малюка стелилась жінки лагідна рука й тривожна, ніби перший поцілунок (П. Галич).

13. Синтаксичні синоніми в мовленні використовуються з метою:

- А уточнення певних фактів, явищ чи подій;
- Б досягнення більш динамічного перебігу подій;
- В надання зображуваному певних смислових відтінків значень;
- Г надання мовленню урочистого характеру.

14. У реченні *Привівши конягу в ліс, я думав ще назбирати грибів, але допавшись до книги, забувся і про гриби і про конягу, і про ліс* (М. Стельмах) пропущено:

- А коми після слів *привівши* і *забувся*;
- Б коми після слів *але* і *гриби*;
- В коми після слів *забувся* і *гриби*;
- Г двокрапку.

15. Двокрапку потрібно поставити між частинами речення:

- А Нашому поколінню випало складне і відповідальне завдання відродження української мови, державності, нації (І. Огієнко).

- Б** І є таке дивне щастя днини ясної ради соколом з неба власти (*В. Симоненко*).
- В** Доцвітають мальви під вікном вересневі мальви доцвітають мати у зажурі поглядають як літа до виру одлітають (*М. Боровко*).
- Г** Стріну ж я калину, небо те безкрає цілий день сопілка в моїм серці грає (*А. Малишко*).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що таке словосполучення? Наведіть приклади синонімічних словосполучень.
2. Чому основною одиницею спілкування вважається речення, а не словосполучення? Яка роль у реченні граматичної основи?
3. Розкажіть про стилістичні можливості односкладних речень. У яких стилях мовлення використовуються неповні речення?
4. Які є групи вставних конструкцій за значенням? Яку стилістичну функцію виконують ці конструкції?
5. Які ознаки властиві складним реченням? У яких стилях мовлення вони найчастіше використовуються? Наведіть приклади синонімії складних речень.
6. Розкажіть про роль інтонації та особливості інтонування різних видів простих і складних речень. Наведіть приклади.
7. Випишіть із ваших підручників хімії, фізики чи біології по два приклади односкладних, двоскладних і складних речень. Схарактеризуйте їх стилістичне вживання.
8. Які є способи передачі прямої мови? Якими стилістичними ознаками вони характеризуються? Наведіть приклади.
9. Для яких стилів мовлення характерне цитування?

Проект

Об'єднайтеся в групи. Підготуйте **тематичну рубрику на сайті вашого навчального закладу або електронну презентацію на тему «Синтаксис, пунктуація і стилістика»**.

На першому етапі роботи над проектом обміркуйте, про що ви хотіли б розповісти, придумайте оригінальну назву, доберіть епіграф, сформулюйте розділи тощо, а також розподіліть обов'язки в групі.

Теоретичні відомості радимо подавати стисло, оригінально, супроводжуючи їх цікавими схемами, малюнками. Більшу увагу зосередьте на прикладах, корисних порадах. Зокрема, на сайті чи на презентації можна помістити:

- опорні схеми, таблиці, малюнки;
- добірку крилатих висловів;
- уривки з художніх текстів як ілюстрації до синтаксичних норм;
- конкурсні завдання;
- тести для самоперевірки;
- «кумедні» речення з розмовного мовлення тощо.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Корисно знати

Прийменник і словосполучення

• Для офіційно-ділового мовлення характерні словосполучення з прийменниками *згідно з* та *відповідно до*. Прийменник *згідно з* сполучають з іменником в орудному відмінку, а прийменник *відповідно до* – з іменником у родовому відмінку. Порівняйте:

Правильно	Неправильно
діяти згідно з вимогами діяти відповідно до наказу	згідно вимог, згідно до вимог відповідно наказу, відповідно з наказом

• Словосполучення з прикметниками та прислівниками у формі вищого ступеня обов'язково мають у своєму складі прийменники *від*, *за* або ж сполучник *ніж*. Порівняйте:

Правильно	Неправильно
<i>вищий за мене</i>	<i>вищий мене</i>

Говоріть правильно!

Синтаксичний зв'язок у словосполученні

Правильно	Неправильно
вибачте (<i>кому?</i>) нам внести (<i>до чого?</i>) до порядку денного доглядати (<i>кого?</i>) тварин докласти (<i>чого?</i>) зусиль докоряти (<i>кому?</i>) мені дякувати (<i>кому?</i>) батькам завдати (<i>чого?</i>) збитків запобігати (<i>чому?</i>) забрудненню заслуговувати (<i>на що?</i>) на увагу звітувати (<i>про що?</i>) про успішність милюватися (<i>чим?</i>) краєвидом наглядати (<i>за чим?</i>) за законністю повідомляти (<i>кого?</i>) мене потребувати (<i>чого?</i>) допомоги опанувати (<i>що?</i>) знання сміятися (<i>з кого?</i>) з невдахи турбуватися (<i>про кого?</i>) про дітей хворий (<i>на що?</i>) на ангіну	вибачте нас внести в порядок денний доглядати за тваринами докласти зусилля докоряти мене дякувати батьків завдати збитки запобігати забруднення заслуговувати уваги звітувати за успішність милюватися з краєвиду наглядати над законністю повідомляти мені потребувати допомогу опанувати знаннями сміятися над невдахою турбуватися за дітей хворий ангіною

Як це було

Дати відкоша

Що означає вислів *дати відкоша*? У тлумачному словнику знайдемо пояснення до нього – *давати (діставати) відсіч*. Уже ясніше. Однак слово якесь дивне – *відкоша*. Ніби іменник, а такого немає в називному відмінку. Чи є у нього споріднені слова? Який у нього корінь? Тут може допомогти тільки знання історії слова. Воно дасть змогу з'ясувати, що цей вислів має два значення: первісне *дати прочухана, відбити* і вторинне *дати гарбуза* (тобто відмовити при сватанні). Виник він у середовищі запорізьких козаків. Вони стояли *кошем*, і в них були свої кошові. Горе було тим, хто нападав на кіш. Вороги діставали відсіч, бо коша захищали всі. З ним, *кошем*, пов'язане і слово *окошитися*, тобто зробити зупинку, стати табором, отаборитися, оселитися постійно (За Н. Клименко).

Цікаво знати

Що то за звір?

Стародавні араби не знали слова *верблюд*, вживали замість нього до 1000 різних видових назв, залежно від віку, ступеня вгодованості, статі тварини тощо. У деяких мовах населення островів Тихого океану і зараз немає слів, які означали б *собаку, птаха, звіра, дерево, камінь*, але є слова, що означають окремі породи чи їхні види. Ненець або чукча не зрозуміє вашого запитання: «*Чи багато снігу було цієї зими?*». У них немає загального слова *сніг*, зате є близько 20 назв для окремих видів снігу. Сахалінський ніх не знає слова *стріляти*, йому необхідно уточнити, хто стріляв і в кого. Південноафриканські племена мають у своїй мові назви для різних видів дощу і не мають назви для дощу взагалі (Г. Передрій, Г. Смолянінова).

І таке буває

Незвичайні засоби спілкування

Доволі своєрідний спосіб передачі інформації створили жителі Канарських островів – свист, який можна почути на віддалі 14 км. Народи Центральної і Південної Америки, Тропічної Африки, Південно-Східної Азії виробили особливу «мову барабанів». Майже в кожній сім'ї є свій барабан для «телефонних розмов» із сусідами і найближчими селами. Веди, жителі острова Цейлон, та пігмеї, мешканці лісів Центральної Африки, створили «мову шепоту». Це своєрідний монотонний шепіт, подібний до поривчастого дихання великої собачої зграї. Така мова дуже зручна: під час нічного полювання необхідно вести переговори тихо, щоб чутливе вухо слона чи антилопи не вловило ніякого шуму. Ці і багато інших засобів спілкування умовно можна назвати мовою, але всі вони виступають тільки як допоміжні до єдиного універсального засобу – мови словами (Г. Передрій, Г. Смолянінова).

Ти велична і проста.
Ти стара і вічно нова.
Ти могутня, рідна мово!
Мова – пісня колискова.
Мова – матері уста.

І. Багрянний

ПОВТОРЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ВІДОМОСТЕЙ З ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ І СТИЛІСТИКИ

Ви знатимете:

- основні поняття лінгвістики тексту;
- основні ознаки тексту;
- класифікацію текстів за сферою використання, метою, структурними особливостями;
- види текстів у діловому, професійному мовленні.

Ви вмітимете:

- виділяти в тексті складне синтаксичне ціле;
- здійснювати актуальне членування речення;
- визначати способи зв'язку речень у тексті;
- аналізувати тексти різних стилів, типів і жанрів мовлення;
- переробляти тексти відповідно до визначеної мети та отриманого повідомлення.

*Визначна архітектура столиці України:
Національна опера України ім. Т.Г. Шевченка*

Лінгвістика тексту – це розділ мовознавства, що вивчає змістовий і структурний бік тексту.

§ 10. Текст і його ознаки. Текст у професійному спілкуванні

Про поняття тексту, його тему й основну думку, зв'язність, комунікативність, членованість та інформативність тексту, вимоги до професійних текстів, а також про переробку текстів

Пригадайте!

- Що називається текстом? Які його основні ознаки?
- Яке спілкування називається професійним?

130. Два – чотири – всі разом. Прочитайте уривок і зверніть увагу на те, чи зв'язане кожне наступне речення з попереднім, чи об'єднані вони спільною темою і основною думкою. Поміркуйте, чи можна цей уривок вважати текстом. Відповідь обґрунтуйте.

Новий навчальний рік учні зустріли в новій школі. Вона триповерхова. Збудована за сучасним проектом. Проект склав колектив архітекторів обласного центру. Архітектори також спроектували будинок культури. Директором будинку культури призначено Дмитренка С.О.

Поняття тексту

Центральною ланкою в процесі людської комунікації є текст.

Текст (лат. *textum* – тканина, поєднання, в'язь) – це група речень, розміщених у певній послідовності та пов'язаних одне з одним за змістом і за допомогою різних мовних засобів.

Мовні одиниці

Текст є середовищем, у якому функціонують основні **мовні одиниці**: звуки мовлення, значущі частини слова, слова, словосполучення, речення, складні синтаксичні цілі.

Тема й основна думка

Текст обов'язково висвітлює певну тему. **Тема** – це те, про що йдеться в тексті, предмет мовлення. Провідна тема членується на дрібніші теми – **мікротеми**. Комунікативну мету тексту (навіщо створено текст: схвалити, осудити, ствердити, запевнити, закликати, спонукати, застерегти тощо) прийнято називати його **основною думкою**. Тема й основна думка об'єднують окремі речення в текст і надають йому **змістової цілісності**.

Темі й основній думці висловлювання підпорядковується добір **мовних засобів**.

До тексту можна дібрати **заголовок**, який передає тему чи основну думку висловлювання.

Ознаки тексту

Для тексту характерні такі **основні ознаки**:

- **зв'язність** (усі речення пов'язані за змістом, розміщені в такій послідовності, яка відображає логіку розвитку думки,

Текст і професія

кожне наступне речення продовжує і доповнює інформацію попереднього; речення пов'язані за допомогою лексичних і граматичних засобів мови);

- **комунікативність** (текст складається для передачі інформації);
- **членованість** (текст членується на речення, складні синтаксичні цілі, а також на розділи, параграфи тощо);
- **інформативність** (висвітлюючи якусь тему, текст містить у собі певний обсяг фактичних даних, певну інформацію).

У текстах професійного спілкування порушуються питання, пов'язані з виконанням суб'єктами комунікації своїх професійних завдань. До цих текстів ставляться такі **вимоги**: об'єктивність викладу, логіка, послідовність, повнота інформації, точність, лаконічність, стандартність. Для них характерне вживання термінів, професіоналізмів, слів іншомовного походження, усталених мовних зворотів.

131. Мозковий штурм. Чим текст відрізняється від речення?

132. І. Прослухайте текст з голосу вчителя або однокласника. Визначте тему й основну думку висловлювання. З'ясуйте, якої галузі знань воно стосується. Яку основну та другорядну інформацію містить?

ТАЄМНИЧИЙ ГОРІХ

Це дерево шукали не одне століття. Його плоди, що важать 20–25 кілограмів, часом прибивало морськими течіями до берегів Індії, Цейлону, Індонезії. Але ніхто не знав, що це таке: плід дерева чи мінерал, де росте, звідки береться. Назвали це диво морським кокосом, приписавши йому багато лікувальних властивостей, від чого ціна його неймовірно зростає. Існувала легенда про те, що морський кокос росте прямо в океані і його оберігає міфічна птиця Гаруда. Тільки в 1756 році француз Барде, досліджуючи Сейшельські острови, знайшов у центрі острова Прален гігантські пальми, буквально обліплені цими горіхами. Не роздумуючи і не гаючи часу, француз навантажив корабель горіхами і відвіз їх в Індію, сподіваючись розбагатіти.

Нині масив із семи тисяч таких пальм, – сейшельці називають їх «коко-де-мер», – оголошений **заповідником**. ЮНЕСКО дала йому статус об'єкта світової **спадщини**.

Сейшельський горіх

Тридцятиметрові стовбури пальм струменять високо в небо. Там, закриваючи сонячне світло, шумлять величезними листками-віялами так, ніби скрипить залізо. Під самим листям висять грона темних горіхів, визріваючи кожний по 10 років. Щорічно пальма дає близько 30 горіхів. Жіноче дерево живе до 200 років, чоловіче – до 1000.

Сейшельці люблять свою батьківщину і **витвір** їхньої природи – морський горіх. З нього вони виготовляють багато національних сувенірів (Із журналу).

II. Поясніть, за якими ознаками можна визначити, що це текст. Що забезпечує його зв'язність? Зіставте свою відповідь з міркуванням, поданим нижче.

III. Поясніть лексичне значення виділених слів. За потреби скористайтеся тлумачним словником.

IV. Виділіть мікротеми тексту, складіть і запишіть його простий план. За планом усно перекажіть прочитане.

Міркуйте! Змістова зв'язність тексту (розповідь про морський горіх) досягається співвідношенням з одним і тим самим предметом дійсності, рухом тексту від відомого до невідомого, вживанням ключових слів (*горіх, кокос, сейшельці*). Граматична зв'язність виражена особливими займенниками (*сейшельці – вони*), повторами слів (*морський, острів*), сполучниками (*але*) тощо. Структурно-композиційна зв'язність полягає в тому, що в тексті відчутна відповідність нормам публіцистичного стилю, жанровому різновиду – статті.

133. I. Прочитайте деформований уривок з пояснення вчителя математики на уроці. Розташуйте частини висловлювання в такій послідовності, яка б найбільше сприяла розкриттю його теми й основної думки. Відновлений текст запишіть, визначте його логічні взаємозв'язки.

(1)Вираз, який стоїть ліворуч чи праворуч від знака нерівності, називають відповідно лівою чи правою частиною нерівності. Наприклад, лівою частиною нерівності $5x + 4 < 8$ є вираз $5x + 4$, а правою – число 8.

(2)Якщо обидві частини нерівності – числові вирази, її називають числовою нерівністю. Такі нерівності бувають правильні або неправильні. Наприклад, з нерівностей $2 < 3$ і $5 < 3$ перша правильна, а друга – неправильна, бо число 5 більше від 3.

(3)Знаки $<$, $>$ називають знаками нерівності. Два вирази, сполучені цим знаком, утворюють нерівність. Наприклад: $3x - 5 > 0$.

II. Поміркуйте, який текст можна назвати досконалим. Чому вміння правильно складати текст є важливою вимогою професійного мовлення?

134. I. Відредагуйте усно текст шляхом відновлення логічної послідовності розташування речень у ньому (мікротеми збережено). Обґрунтуйте саме таку послідовність. Визначте тему і мікротеми тексту.

БЕРЕЗА

(1)Ранньої весни, з першими відлигами, коли сніг ще лежить, але вже починає кришитися, ліс, зволожений потемнілим духом землі, показує першою березу.

(2)А вже в глибині однакових стовбурів показується світло-зелена береза. (3)Ще немає на ній ні листя, ні бруньок – тільки зблиски весняного лісового світла. (4)Ще дерева чорніють, сніг з їхнього гілля давно опав, і вони стоять кістляві, висохлі, безшелесні. (5)Тіло її під білою шовковою корою починає грати солодкими соками. (6)Але той перший лісовий вогник не гасне ні від туманів, ні від пронизливого вітру, ні від перших весняних дощів, а все розгортається в пишне і ясне зелене

полум'я, що огорне всю горду високу березу... (7)Ось зайнявся несміливий зеленкуватий вогник, промайнули зелені іскри на гілляччі, стовбурі. (8)Прийде час – і він розгориться та охопить своїм паланням усе дерево.

(9)Від нього починають пробуджуватися інші дерева, а найбільше – клени й дуби. (10)Береза бачить, що й усі її сестри палають у щасливому молодому вогні очищення і від їхнього весняного шалу той гарячий дух б'є на весь ліс (За М. Малиновською).

II. Розкажіть про таку ознаку тексту, як членованість. Поміркуйте, що необхідно для того, щоб окремі мовні одиниці стали текстом.

135. I. Прочитайте статтю лікаря *Анатолія Шевченка*, опубліковану в газеті «Ваше здоров'я». Визначте актуальну інформацію, основну і додаткову інформацію. Що виражає заголовок тексту – тему чи основну думку? Яка мета цього висловлювання?

НІ – «ХАРЧОВИМ КІЛЕРАМ»

Нові досягнення науки призвели до того, що сьогодні складно купити натуральні, **нешкідливі** для здоров'я продукти харчування. Тому консерванти, барвники, стабілізатори, гормони, антибіотики, підсолоджувачі й інші харчові добавки, небезпечні для людини, стали невід'ємною частиною нашого щоденного раціону. І якщо організм дорослої людини зі **сформованими** системами захисту здатний хоча б частково нейтралізувати або вивести ці агресивні речовини, то з дитячим ситуація куди небезпечніша.

Інтенсивний ріст дитини, становлення травної, імунної й інших систем, розумові навантаження в школі потребують особливого підходу до якості харчування школярів, без повноцінності якого неможливо забезпечити гармонійний розвиток дитячого організму. І це, без перебільшення, – завдання державної ваги. І **розв'язати** його можна тільки спільними зусиллями школи й батьків.

На **превеликий** жаль, більшість батьків не надають особливого значення пристрасті дітей до солодких газованих напоїв, чіпсів, «мівін», випічки, начинених «кілерами». Незважаючи на численні повідомлення в засобах масової інформації про небезпечні інгредієнти* в продуктах, «люблячі» батьки завдають величезної шкоди здоров'ю своїх дітей, купуючи такі продукти.

І в школах, де діти проводять більшу частину дня, ситуація не ліпша. Так, у деяких шкільних буфетах з'являються шоколадно-вафельні цукерки з Е-інгредієнтами, йогурти тривалого терміну зберігання з барвниками, ідентичними(!) натуральним (означає – штучними). Далекі від натуральності й пропонувані дітям «натуральні» соки жовтогарячого, насичено зеленого кольорів тощо. А от натуральне молоко сьогодні не користується попу-

Г. Попова. Виноград і яблука

лярністю в організаторів шкільного харчування. Саме натуральне(!), а не відновлене. Шкільний раціон дітей часто перевантажений випічкою. Та з булочками з маком і повидлом ще можна погодитися, але піца (начинена «фаст фудом») у шкільному буфеті – нонсенс.

До речі, члени батьківського комітету мають відвідувати шкільні їдальні, щоб знати, чим годують їхніх дітей і наскільки ефективно використовуються їхні гроші, виділені для цього. Адже якісне харчування (і в школі, і вдома) – це найважливіший чинник зміцнення здоров'я школяра, а відтак і запорука його нормального фізичного й інтелектуального розвитку (*Із газети*).

* *Інгредієнт* – складова частина якої-небудь складної сполуки або суміші; складник.

II. Переробіть усно текст з урахуванням того, що лікарю треба виступити перед одинадцятикласниками і переконати їх у необхідності правильного харчування.

III. Спишіть виділені слова, розберіть їх за будовою, підкресліть і поясніть орфограми.

136. Мікрофон. Які висновки ви зробили для себе після прочитання статті попередньої вправи? Як ви вважаєте, чи вплине ця стаття на громадську думку? Що ви запропонували б для поліпшення харчування дітей?

137. I. Прочитайте, доведіть, що це текст. Яке враження він справив на вас? Якими засобами вдалося автору передати високий емоційний стан? Придумайте 2–3 варіанти заголовка тексту.

НА ТРЕНУВАННІ

Олегові подобалися тренування. Він ніколи не бажав форсонути перед друзями, але й не збирався **задніх пасти**, як це не було складно – адже в групі були хлопці й старші, які по два-три роки ходили в клуб, отож їм не звикати до великих навантажень. Він біг у **живому ланцюжкові** хлопців, відчуваючи на тілі пружкість зустрічного вітру, легені переповнювалися киснем, тіло напружувалося, хоча тренери й наказували якомога більше розкріпачувати кожен м'яз; у тілі було стільки сили, що за черговим відштовхуванням можна було і **в небо злетіти**. Він легко обходив на **віражах** важкотілого Петькуна, той **хапав відкритим ротом повітря** і просив не грати йому на нервах, бо **кістки поламає**, коли будуть боротися в залі. Але поступово ноги ставали не такі пружні, **повітря збивалося твердим клубком** десь у горлі, а **серце наче вискакувало з грудей**. На черговому прискоренні в очах починало тьмяніти, світ **кружеляв**, і він хіба що **останнім зусиллям волі** змушував себе не відриватися від бігунів. **Різко збавивши темп**, розслабляв ноги й руки, потріпував опущеними кистями, намагався не піднімати високо коліна...

Але то була лише легкоатлетична розминка. Ледве віддихавшись, вони переходили до різних снарядів, підтягувалися на перекладинах, **накачували прес** на посірілих від старості лавах. За ними недремно стежив тренер. Та вони й самі в гурті не хотіли один від одного відставати, дух змагання переймав кожного.

Зате потім, коли кожен м'яз ставав слухняним, нічого кращого не було за імпровізований футбол. Тут уже не треба було нікого контролю-

вати, і м'яч під ногами, виписуючи найнеможливіші зигзаги, лунко відгукувався на кожен удар (Л. Горлач).

II. Визначте, у прямому чи переносному значенні вжиті виділені сполучення слів. Уявіть, що Олегові під час ділової бесіди зі спортивним лікарем треба розповісти про хід тренування. Переробіть усно текст від першої особи, уникаючи образності та емоційності. Які з виділених сполучень ви залишите в розповіді?

III. Поясніть пунктограми в реченнях останнього абзацу. Накресліть схеми цих речень.

138. I. Складіть і запишіть невелике висловлювання на професійну тему, можливе в одній з поданих ситуацій спілкування.

1. Ви – агроном (зоотехнік) агропідприємства. Доповідаєте на нараді про підсумки роботи за півріччя.

2. Ви – лікар. Приїхали в квартиру до хворого за викликом і даєте поради.

3. Ви – інженер. Зайшли в кабінет директора підприємства для обговорення питання щодо запуску нового обладнання.

4. Ви – економіст. Обговорюєте з колегами питання виходу підприємства з економічної кризи.

5. Ви – тренер. Розповідаєте своїм вихованцям про особливості виконання певної вправи.

II. **Попрацюйте в парах.** Прослухайте висловлювання вашого однокласника (однокласниці). Зробіть висновок, чи відповідає його (її) робота вимогам до професійних текстів.

139. I. Складіть усно текст відповідно до поданої ситуації (на вибір). Визначте його тему й основну думку. Чи характеризується ваше висловлювання такими ознаками, як інформативність і комунікативність? Обґрунтуйте відповідь.

1. Ваш приятель пропонує зайнятись якимось видом спорту. Переконайте його, що найкращий вид спорту – це той, що подобається саме вам.

2. Ви берете участь у роботі математичного (фізичного) гуртка свого навчального закладу. Розкажіть про одного з відомих математиків (фізиків), його внесок у розвиток науки.

3. Ви берете участь у міжнародній учнівській конференції. Вам потрібно надати інформацію про кліматичні умови своєї країни. Розкажіть про особливості клімату України.

4. Ви зустріли приятеля, якого давно не бачили. Поділіться з ним своїми планами на майбутнє.

5. Ви в чужому місті, маєте вільний час. Розкажіть, як ви його проведете, куди підете, що хочете побачити.

II. Якого стилю ви дотримувалися, складаючи висловлювання?

III. Проаналізуйте висловлювання однокласників за такими запитаннями: 1) чи було досягнуто мети спілкування? 2) що у висловлюванні вдалося найкраще? 3) які помилки допущено?

140. Виконайте завдання одного з варіантів, а потім визначте основну думку вашого тексту й мікротеми, у яких вона реалізується. Поміркуйте, чи вдалося вам досягти зв'язності висловлювання.

Варіант А. Знайдіть в Інтернеті сайт вашого міста (села, району, області) і ознайомтеся із викладеними там матеріалами. За змістом сайту складіть

усне висловлювання у вигляді роздуму на одну з тем: «Мій краю прекрасний, розкішний, багатий...», «Славу примножувати справами», «Економічний потенціал мого краю».

Варіант Б. Прослухайте (прочитайте) повідомлення про якусь спортивну подію. За змістом повідомлення складіть усне висловлювання про цю подію, логічно доповнивши його іншою інформацією, співзвучною за змістом.

Варіант В. Прослухайте (прочитайте) рекламне оголошення, що стосується діяльності одного з вітчизняних підприємств (медичного чи спортивного закладу, закладу харчування тощо). За змістом оголошення складіть усне висловлювання про це підприємство, логічно доповнивши його іншою інформацією, співзвучною за змістом.

ВИСНОВКИ

1. Текст – це результат мовленнєвої діяльності. У ньому ширше й повніше, ніж у реченні, розгортаються й конкретизуються думки, воля, почуття. Текст має свою тему і основну думку. Повідомляючи про щось, ми підпорядковуємо добір матеріалу меті передати основну думку висловлювання.
2. Для тексту характерні зв'язність, комунікативність, членованість та інформативність. Щоб забезпечити зв'язність при побудові тексту, потрібно розставляти речення в такій послідовності, яка відображає логіку розвитку думки чи бачення автора або розвитку подій, а порядок слів у реченні підпорядковувати меті висловлювання.

§ 11. Зміст і будова тексту. Складне синтаксичне ціле (ССЦ)

*Про ССЦ як складову частину тексту,
«відоме» і «нове» в реченнях тексту, способи та засоби зв'язку речень,
а також про співвіднесеність ССЦ і абзаці*

Пригадайте

- Що називається ССЦ?
- Що називається «відомим» і «новим» у реченнях висловлювання?
- Які є способи зв'язку речень у тексті?
- Які є засоби зв'язку речень у тексті?

141. Експеримент. Прочитайте тематичні речення, з яких починаються ССЦ тексту. Спрогнозуйте зміст тексту за цими реченнями. Визначте його тему, мікротему та основну думку. Зробіть висновок про роль тематичних речень і мікротем у розгортанні змісту тексту та розкритті його основної думки.

1. У лісі вечоріло. (...).
2. Ми мовчки йшли глухими стежками. (...).
3. І раптом з хащі вискочило щось велике. (...).
4. Добре, що в нас є захист. (...).

Поняття ССЦ

Проміжною ланкою між текстом і реченням є ССЦ.
Складне синтаксичне ціле – це група речень, поєднаних між собою в одне ціле за змістом і граматично, які виража-

ССЦ і абзац

Від ССЦ відрізняється абзац. За допомогою абзаців у композиції тексту виділяються важливі щодо змістового й емоційного наповнення відрізки. У тексті ССЦ може збігатися з абзацом, бути частиною абзацу або ж членуватися на кілька абзаців. Якщо автор хоче об'єднати в одну картину кілька розрізнених фактів, абзац охоплює кілька ССЦ. Якщо ж з метою посилення експресії він хоче розмежувати пов'язані між собою елементи, то ССЦ членується на кілька абзаців.

142. І. Прочитайте текст, визначте його тип і стиль мовлення. Якої галузі знань стосується ця інформація? Розкажіть, чим вражають кримські ліси.

КРИМСЬКИЙ ЗАПОВІДНИК

У кожного, хто потрапляє до Кримського заповідника, викликає захоплення велич і краса тутешніх лісів. Створюється враження, ніби тут не ступала нога людини. Розлогі крони старих дерев настільки щільно змикаються, що майже не пропускають сонячних променів. Тому навіть у найспекотніші дні ліси зустрічають відвідувачів свіжістю і приємною прохолодою.

У тінистих букових лісах майже немає підліску, а замість трав'яного покриву на землі часто лежить товстий шар сухого листя. Зовсім інший вигляд мають дубові ліси заповідного господарства. Широкі крони дуба ніколи не змикаються так щільно, як у бука. Тому підлісок тут досить багатий, він з ранньої весни починає зеленіти і вкриватися квітами. Першою зацвітає ліщина, за нею – безлистий кизил і барбарис. Улітку сонячне проміння пронизує крони дубів, і тоді світлі плями вирають на стовбурах дерев і трав'яному покриві.

Своєрідної краси і екзотичності надають заповідним лісам виткі повзучі рослини, так звані кримські ліани. Перекидаючись з дерева на дерево, вони утворюють різноманітні сплетіння й химерні арки. Ломинос-клематис із китицями пахучих білих квітів, дикий виноград з чіпкими нитковидними вусиками, вічнозелений плющ часто вкривають дерева, кущі і скелі.

Серед трав'янистих рослин чимало екзотичних і реліктових* видів. Особливо цікава рослина тут – кримський едельвейс. Він росте у важкодоступних місцях, часто на стрімких скелях, і має таке ж сніжно-біле, сріблясте листя, як і альпійський його родич (*Із журналу*).

* *Реліктовий* – прикметник до *релікт*. *Релікт* – рослинний або тваринний організм, який залишився існувати на даній території, зберігся з минулих геологічних часів.

А. Мещерський. Кримський пейзаж

II. Виділіть у тексті мікротеми, укажіть тематичні речення. Визначте межі ССЦ. Обґрунтуйте свою думку.

III. **Експеримент.** Спробуйте змінити послідовність розташування абзаців у тексті. Простежте, що зміниться при цьому. Зробіть відповідний висновок.

Для вас, допитливі

Чи знаєте ви, що в Україні повністю або частково свідомо вилучено з господарського користування і передано під заповідники й національні парки майже мільйон гектарів земель? Саме на цих землях природа знаходить свій прихисток. Якщо ви хочете більше дізнатися про природні заповідники, національні парки, дендропарки нашої держави, а також про замки й фортеці, храми й монастирі, палаци й садиби різних регіонів України, завітайте на сайт www.ukrainaincognita.com (Україна Інкогніта). Про те, що вас найбільше зацікавить, розкажіть своїм рідним, друзям, однокласникам.

143. Мозковий штурм. Чим ССЦ відрізняється від речення?

144. I. Прочитайте уривки вголос із правильною інтонацією. Простежте, як розвивається думка в кожному з них. Доведіть, що: а) кожен уривок є ССЦ; б) речення першого ССЦ поєднані ланцюжковим зв'язком, а другого – паралельним. Визначте «відоме» і «нове» в реченнях.

1. Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тече по Васильківщині **невеличка** річка Раствавиця. Серед долини зеленіють розкішні та високі верби, там ніби потонуло у вербах село Вербівка. Між вербами дуже виразно й ясно блищить проти сонця висока біла церква з трьома банями, а коло неї невеличка дзвіниця неначе заплуталась у зеленому гіллі старих груш. Подекуди **з-поміж** верб та садків виринають білі хати та чорніють покрівлі високих клунь (І. Нечуй-Левицький).

2. Зозуля одлічувала чиїсь роки, підводячи зі сну щоденні турботи. За сусідським двором заскрипів журавель, проливаючи воду на землю... Прокинулись хатні двері, заскрипіли сполохано, немов позіхаючи. На подвір'я з кленовою дійницею вийшла мати, до своїх думок усміхаючись (М. Стельмах).

II. Визначте засоби зв'язку речень. Порівняйте вживання цих засобів у першому і другому текстах.

145. I. Прочитайте текст. Визначте його основну думку й мікротеми, у яких вона реалізується. Висловіть свої думки щодо прочитаного.

ЧИ ЗМІГ БИ АРХІМЕД ПІДНЯТИ ЗЕМЛЮ?

«Дайте мені точку опори, і я зрушу Землю» – ці слова легенда приписує Архімедові, геніальному механіку давнини. **Він** знав: немає такого **вантажу**, що його не можна було б підняти найслабшою силою, якщо скористатися важелем. Варто лише прикласти цю силу до дуже довгого плеча важеля, а коротке плече змусити діяти на **вантаж**. Тому Архімед і думав, що, натискуючи на надзвичайно довге плече важеля, можна силою рук підняти й вантаж, маса якого дорівнює масі земної кулі.

Але якби великий механік знав, якою величезною є маса земної кулі, то він, мабуть, утримався б від свого гордовитого вигуку.

І справді, щоб «підняти Землю», людині знадобиться докласти зусиль до довгого плеча важеля – такого, який більше за короткий в 100 000 000 000 000 000 000 000 разів! Простий розрахунок переконає вас, що поки кінець короткого плеча піднімається на 1 см, інший кінець подолає у Всесвіті величезну дугу в 1 000 000 000 000 000 000 км. Такий неймовірно довгий шлях мала б пройти рука Архімеда, що налягає на важіль, щоб «підняти Землю» тільки на 1 см! Скільки часу знадобилося б для цього? Якщо вважати, що Архімед здатний був підняти вантаж у 60 кг на висоту 1 м за 1 секунду, то й тоді для «підняття Землі» на 1 см він мав витратити 1 000 000 000 000 000 000 000 секунд, або тридцять тисяч більйонів років!

Д. Фонті. Архімед

Ніякі пристрої геніального винахідника не допомогли б йому помітно скоротити цей термін. Якби навіть Архімед збільшив швидкість своєї руки до максимального показника швидкості – до 300 000 км/с (швидкість світла), то й при такому фантастичному припущенні він «підняв би Землю» на 1 см лише впродовж 10 млн років роботи (Я. Перельман).

II. Аргументовано визначте кількість ССЦ у тексті. Яким зв'язком поєднані речення в кожному з них (паралельним чи послідовним)?

III. **Попрацюйте в парах.** Схарактеризуйте виділені засоби зв'язку речень у тексті. Вкажіть інші засоби. За потреби зверніться до відповідної таблиці в додатках. Розкажіть про результати своєї роботи однокласнику (однокласниці).

IV. Випишіть 3–5 слів з орфограмою «Букви е, и, які позначають ненаголошені голосні в коренях слів». Розберіть ці слова за будовою.

146. I. Розмістіть речення в такій послідовності, щоб вони становили ССЦ. Утворений текст запишіть, визначте в ньому композиційні елементи (зачин, основну частину, кінцівку). Визначте «відоме» і «нове» в реченнях висловлювання. Схарактеризуйте особливість розгортання думки. Поясніть, за яких умов сукупність речень можна вважати ССЦ.

1. Метод, який при цьому застосовують, називається *методом координат*.

2. На практиці нерідко виникає потреба розв'язати обидві задачі разом – спочатку за деякими властивостями фігури скласти її рівняння, а потім, дослідивши отримане рівняння, встановити нові властивості даної фігури.

3. У попередніх параграфах ви розв'язували методом координат такі дві задачі: 1) знаючи геометричні властивості фігури, знаходили її рівняння; 2) знаючи рівняння фігури, знаходили її властивості.

4. Ви вже знаєте, що властивості геометричних фігур можна досліджувати засобами алгебри (*З підручника*).

II. Позначте «відоме» і «нове» в реченнях тексту. Підкресліть граматичні основи.

147. І. Два – чотири – всі разом. Прочитайте уривки. Визначте, які засоби зв'язку речень використано в них. Який текст потребує редагування? Чому?

1. Майже 99 % кальцію міститься в кісткових структурах і зубах людини. Здається, у нашому тілі так багато кісток, тож кальцію має вистачати. Проте варто людині недоотримати цього елемента з їжею, як відразу починають відчувати його нестачу і кістки, і зуби. Кальцій з них починає витрачатися на інші потреби організму, адже він регулює серцеву діяльність, бере участь у згортанні крові, стимулює імунну систему тощо. Власне, організм засвоює всього 20–30 % кальцію, що надійшов з їжею.

2. Морська сіль допомагає впоратися з багатьма захворюваннями. Морська сіль, як стверджує академік Болотов Б.В., допомагає навіть омолоджувати наш організм на рівні клітини. Процедура розтирання морською сіллю запобігає виникненню застудних захворювань, також ця процедура загартовує, а також поліпшує кровообіг. Морську сіль можна використовувати і для полоскання горла в разі застуди. Для зняття локалізованого* болю, спричиненого розширенням судин (наприклад, головний біль), треба приготувати холодний компрес із морської солі: морську сіль загорнути в полотняну тканину і покласти цю загорнуту в тканину сіль на кілька хвилин у морозильну камеру.

*Локалізований – дієприкм. до локалізувати. Локалізувати – обмежувати певним місцем, не допускати поширення чого-небудь.

II. Відредагуйте усно текст, який того потребує, використовуючи доцільні засоби зв'язку.

148. Складіть і запишіть такі ССЦ: а) з ланцюжковим зв'язком речень у науковому стилі; б) з паралельним зв'язком речень у художньому стилі. Схарактеризуйте засоби зв'язку, якими ви скористалися. Позначте «відоме» і «нове» в реченнях ССЦ.

149. І. Прочитайте текст, визначте ССЦ. Дослідіть і проаналізуйте авторський поділ тексту на абзаци. Зробіть висновок про співвіднесеність ССЦ і абзацив.

ЖАЙВОРОНКОВІ ПІСНІ

Жайворонкова пісня живе у весняному степу, на зеленому роздоллі, й жайворонок ніколи не розлучається з нею. Коли спить уночі біля сірої грудки землі, то і пісня спить разом із натомленою пташкою.

Жайворонок оберігає її від холодного вітру, від студеної роси, оберігає від дощу, від негоди. І, ще до сходу пробудившись, жайворонок на прудких крилах підносить свою щирю пісню в блакитне привілля небес.

Бо живе на світі жайворонок заради цієї пісні. Ось вона дзвенить над степом, і кожне її колінце напоєне світлом, пронизане радістю. І чим завзятіше співають жайворонки, тим дружніше колосяться ниви.

Ось тут, біля степової кринички, де навесні впав разок жайворонкової пісні, зацвів-задимів ніжними рожевими квітами бузків огонь.

А біля старого дуба, що височіє на сільській околиці, синіми пелюстками сміються фіалки (Є. Гуцало).

II. Схарактеризуйте текст за синтаксичною будовою.

150. І. Попрацюйте в парах. Складіть два запитання з теми «Складне синтаксичне ціле». Поставте ці запитання однокласнику (однокласниці). Оцініть відповідь.

 II. Запропонуйте однокласнику (однокласниці) скласти невелике ССЦ, у якому треба використати указані вами зачин та засіб зв'язку речень. Перевірте виконання.

 151. I. Складіть спочатку усно ССЦ за поданим початком (на вибір), а потім складіть і запишіть невеликий текст (3–4 абзаци), увівши до нього своє ССЦ. Якого стилю ви будете дотримуватися, складаючи висловлювання?

1. Кожна людина повинна вибирати ту професію, ту роботу, яка найбільше відповідає її професійним здібностям і нахилам.

2. У рослин і тварин немає депутатів, за них нікому заступитися, крім нас, людей, які разом з ними заселяють цю планету (*Д. Даррелла*).

3. Кожна людина – художник свого життя, який черпає силу і натхнення в собі самому (*Й. Бехер*).

II. Проаналізуйте ваше висловлювання. Про що воно? Яка його основна думка і чи розкрито її? Чи доцільно розподілено текст на ССЦ й абзаци відповідно до вашого задуму? Яким способом пов'язано речення (паралельним чи послідовним)? Чи використано виражальні можливості різних засобів зв'язку? Чи вдалося забезпечити оптимальну зв'язність тексту шляхом членування речень на «відоме» і «нове»?

ВИСНОВКИ

1. Текст ділиться на ССЦ, які являють собою більш повний порівняно з реченням розвиток думки. ССЦ в порівнянні з реченням – синтаксична одиниця вищого порядку.
2. У тексті кожне наступне речення, з одного боку, будується на основі попереднього речення, вбираючи в себе ту чи іншу його частину, а з іншого – включає нову інформацію. Відштовхуючись від «відомого», мовець додає «нове», таким чином розвиваючи думку та збагачуючи зміст.
3. Розрізняють тексти з послідовним і паралельним зв'язком речень.

§ 12. Види і типи текстів

Про класифікацію текстів за сферою використання, метою, структурними особливостями, види текстів у діловому, професійному мовленні, тексти різних стилів, типів і жанрів мовлення, а також про переробку текстів

Пригадайте

- Які є стилі мовлення?
- Які є типи мовлення?
- Які основні особливості ділового, професійного мовлення?

152. I. Прочитайте уривки. Визначте сферу використання, мету, мовні особливості, а також стиль мовлення кожного висловлювання. Поясніть, від чого залежить стиль тексту.

1. Найважливіше правило ввічливості, яке діє в усьому світі однаково, – посміхайтесь! Посмішка – засіб встановлення добрих стосунків між людьми. Ви можете не знати мови, але ви усміхаєтесь, а оточуючі

«перекладають» вашу посмішку так: «Ви мені подобається. Я радий бачити вас». При цьому слід пам'ятати, що нещира усмішка нікого не введе в оману. Ми говоримо про справжню усмішку, сповнену приязні, доброти, усмішку, яка йде від щирої душі (А. Коваль).

2. Усмішка – особливий порух м'язами обличчя (губ, очей), який виражає схильність до сміху. // Цей порух як вираження чого-небудь. // Такий порух як вираз глузування, кепкування і т. ін.; посмішка (Зі словника).

3. Забувши про все, Зимова Дівчинка притуляла гілочку до своїх щічок, гладила їх своїми ніжними пальчиками, цілувала своїми вустами – і якесь незнано-невідане почуття наповнювало стиха її душу. Йї ніжно-лагідна усмішка, яка сама собою з'явилася на її обличчі, навіть не думала сходити. Дівчинка стояла та усміхалася... Усміхалася небу. Усміхалася сонцю. Посміхалася землі. І струмочки її сміху розливалися навсїбіч – по ще чорно-прозорому зимовому гаю, понад кригою нескреслого озерця, понад шляхом, який утікав кудись на Південь... (З казки).

II. Поміркуйте, до універсальних чи національних засобів комунікації належить усмішка.

Стилі мовлення

Кожен текст використовується в тій чи іншій **сфері** (побут, наукова діяльність, законодавство тощо), має своє призначення, **мету** (регулювання стосунків, виклад інформації, вплив тощо), характеризується певними **структурними й мовними особливостями**.

Типи мовлення

За стилістичними ознаками тексти поділяються на розмовні, наукові, офіційно-ділові, публіцистичні, художні, конфесійні. Розмовний стиль протиставляється всім іншим, які називаються **книжними**. Книжні стилі функціонують здебільшого в письмовій формі, тому висловлювання цих стилів ретельно опрацьовані, побудовані за певними зразками.

Залежно від змісту висловлювання тексти можуть належати до різних **типів мовлення**: розповідь, опис, роздум.

- **Розповідь** вибирають, якщо потрібно розказати про якісь події.
- До **опису** вдаються, якщо треба описати предмет чи явище.
- **Роздум** застосовують, якщо потрібно пояснити причинно-наслідкові зв'язки між явищами і предметами, довести якусь точку зору.

Зверніть увагу! Типи мовлення пов'язані зі стилями мовлення. Так, у науковому стилі використовуються переважно роздум і опис, у публіцистичному – розповідь і роздум, в офіційно-діловому і розмовному – розповідь.

Жанри

Кожен зі стилів реалізується у властивих йому жанрах. **Жанри** – історично сформовані види текстів, які залежать від особливостей їх комунікативної мети, змісту, форми, обсягу, способу викладу думок. Наприклад, науковий стиль реалізується в таких жанрах: стаття, реферат, тези, доповідь, повідомлення тощо.

**Ділові,
професійні
тексти**

Діловий, професійний текст характеризується **стандартизацією мови** (вживання усталених словесних формул, значна частота повтору слів, зворотів, конструкцій), широким використанням **книжних слів**, зокрема професійної термінології, **своєрідністю синтаксису** (прямий порядок слів, вставні слова вживаються на початку речення тощо). **Різновидами** ділових, професійних текстів є документи (заява, автобіографія, лист, оголошення, протокол та ін.), промова, доповідь, виступ, звернення, стаття, репортаж, презентація тощо.

153. I. *Попрацюйте в парах.* Розгляньте таблицю «Тексти за стильовою належністю», уміщену на форзаці підручника. Нехай один з вас виконує роль «учителя», а інший – «учня». «Учитель» задає запитання за таблицею, «учень» відповідає, потім поміняйтеся ролями. Якого стилю ви дотримувалися, виконуючи завдання?

II. Розкажіть стисло за таблицею про: а) класифікацію текстів за сферою використання; б) класифікацію текстів за метою мовлення; в) жанри, у яких реалізуються стилі мовлення. Яким стилем і типом мовлення ви скористалися?

154. *Мозковий штурм.* 1. Які типи мовлення переважно використовуються в наукових текстах математичної тематики? А фізичної, біологічної, історичної, спортивної?

2. Чим текст офіційно-ділового стилю мовлення відрізняється від текстів розмовного й наукового стилів?

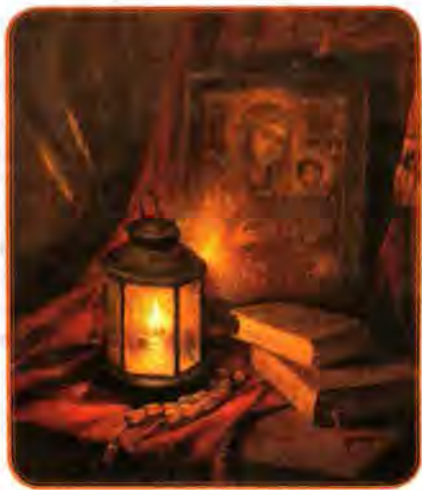
155. I. Законспекуйте текст з голосу вчителя чи однокласника. Визначте сферу використання й мету цього висловлювання. Чому слід утримувати себе від поганих вчинків?

НАЙВИЩИЙ ЗАКОН СПРАВЕДЛИВОСТІ

У кожної людини є доля. Є вона у землі, у народу, нації, держави. Над кожним із нас тяжіє Найвищий Закон Справедливості, однаковий і в Космосі, і на Землі. Суть його в тому, що кожен зрештою одержує по заслугі. Тобто, чинячи добро чи зло, ми потрапляємо під певні закони, що діють бумерангом.

У своєму житті людина неначе рухається по спіралі, де на кожному новому витку пожинає результати того, що вчинила на попередньому. Є ніби велика реєстрова книга, де «записано» все. Згадаймо біблійний сюжет про Ангела-Хранителя, який заносить до книги Небесного суду все, що людина скоїла на своєму віку доброго чи поганого.

Тяжкі провини предків можуть вплинути і на долю нащадків. Добродіяння ж роблять славу родоводу. Поки вина предків не буде спокутувана корисними вчин-

Д. Салов. Натюрморт

ками нащадків, страждатиме родове дерево. Або, як каже народ, «увесь рід нещасливий». Нещасливі родини і роди – то гіркі плоди з тої ниви, яку засівали злом далекі чи близькі прабатьки.

Тому в кожного має бути розвиненим внутрішній контролер – совість. Треба утримувати себе від поганих вчинків, лихих намірів. Зло довго не забувається і породжує зло. Добро помножує добро, торує шлях справедливості, до якого прагнуть у всі віки люди (*К. Мотрич*).

II. Зіставте свій конспект з надрукованим. Зверніть увагу, чи всі основні положення висловлювання ви зафіксували та чи зрозумілі вам ваші записи.

III. Визначте стиль, тип і жанр тексту. Виділіть у ньому композиційно-змістові частини (тезу, аргументи, висновок). Зіставте свою відповідь з міркуванням, поданим нижче.

Міркуйте! Виклад думок у тексті є логічним і емоційно виразним, чітко окреслюється виразність і безпосередність вираження авторського «я». Автор говорить про «вічно злободенну тему» – осмислює значення вчиненого добра чи зла в житті людини. Це дає підставу стверджувати, що текст написано в публіцистичному стилі.

Текст є роздумом, оскільки в ньому висловлюються міркування про буття людини; автор висловлює свої судження і дає їм оцінку. Третє речення є тезою, яка розширюється двома наступними реченнями. Далі йдуть аргументи (2-й і 3-й абзаци). Із цих положень автор виводить важливу думку про те, що «в кожного має бути... внутрішній контролер – совість».

156. І. **Два – чотири – всі разом.** Прочитайте уривки, визначте стиль і тип мовлення кожного з них. Свою думку обґрунтуйте.

Господи, приношу Тобі всі гріхи мої та злочини, що зробив перед Тобою і перед Святими Твоїми ангелами. Усе покладаю на жертву Твого умилювання. Хай обпалиш Ти і знищиш усе вогнем любові Твоєї, хай зітреш усяку скверну гріхів моїх, хай очистиш совість мою від усякого злочину і хай повернеш мені благодать, утрачену гріхом (*З молитовника*).

* * *

Стаття 16

1. Чоловіки і жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії одружуватися і засновувати сім'ю. Вони користуються однаковими правами щодо одруження під час шлюбу та під час його розірвання.

2. Шлюб може укладатися тільки при вільній і повній згоді сторін, що одружуються.

3. Сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави (*Загальна декларація прав людини*).

* * *

Перед світанком і степ, і село, у якому окопалися німці, зовсім при тихли. Ані звуку ніде. Навіть ракети не злітали вже над позиціями. Усе примовкло, скорилося сну. Аж раптом позаду батальйону кресонули спалахи. У кількох місцях і одразу. Люди інстинктивно оглядаються.

В цю мить свистять над головою снаряди, роздирають тишу гучними вибухами, які стрясають і степ, і село, і небо над селом. Батальйон щільніше припав до землі, однак земля не приймає його ревних обіймів, земля здригається і норовить викинути людей із маленьких, виритих на всяк випадок окопів; снаряди лягають близько, окремі – зовсім поруч, і це ще більше лякає необстріляних чи одвиклих від обстрілу солдатів (Д. Міщенко).

II. Переробіть другий текст, змінивши стиль мовлення на розмовний.

III. Поясніть уживання розділових знаків в останньому тексті.

157. I. Прочитайте текст. З'ясуйте, якої галузі знань він стосується, сферу його використання та структурні особливості. У чому його пізнавальна цінність? Доведіть стильову належність тексту, підтверджуючи свою думку прикладами з висловлювання.

ДОБУВАННЯ АЦЕТАТНОГО ВОЛОКНА

З давніх часів людина використовує природні волокнисті матеріали для виготовлення одягу й різних предметів домашнього вжитку. Одні з цих матеріалів рослинного походження і складаються з целюлози, наприклад льон, бавовна, інші – тваринного походження і складаються з білків – вовна, шовк.

Зі збільшенням потреб населення і техніки в тканинах стала гостро відчуватися нестача волокнистих матеріалів. Виникла потреба добувати волокна за допомогою хімії.

Це можна здійснити двома способами.

Оскільки волокна характеризуються впорядкованим, орієнтованим уздовж осі волокна розміщенням лінійних макромолекул, то можна взяти природний полімер неупорядкованої структури і тією чи іншою обробкою змінити в ньому розміщення макромолекул, укласти їх в одному напрямі.

Можна зробити й так: добути полімер синтетичним способом, а потім укласти в ньому молекули в потрібному порядку.

У промисловості добувають волокна обома способами. Волокна, що їх добувають переробкою полімерних матеріалів, називаються штучними, а ті, що добувають із синтетичних полімерів, – синтетичними. Штучні й синтетичні волокна об'єднуються в одну групу хімічних волокон, бо при добуванні і тих і інших, на відміну від природних волокон, застосовуються хімічні методи.

Як вихідний природний полімер для утворення штучних волокон беруть целюлозу, виділену з деревини, або бавовняний пух, який залишається на насінні бавовнику після того, як з нього знімуть волокна бавовни (З підручника).

II. Випишіть із тексту слова, значення яких ви не знаєте. Поясніть їхнє значення, користуючись тлумачним словником.

III. Переробіть усно текст так, щоб він став доступним для п'ятикласників.

158. I. Складіть і розіграйте діалог (8–10 реплік), можливий в одній з описаних ситуацій. Якого стилю мовлення ви дотримувалися? Визначте сферу використання, мету, тип мовлення, жанр тексту.

1. Ви знаходитесь на залізничному вокзалі чужого міста. У вас є адреса місця вашого перебування. Ви розмовляєте зі службовцем на за-

лізничному вокзалі: запитайте, як вам дістатися до місця призначення; поцікавтеся, скільки коштує квиток і де його можна придбати; запитайте про найближчу станцію метро або про найближчу автобусну зупинку.

2. У вас підвищилася температура. Ви звернулися за порадою до лікаря: розкажіть про своє самопочуття; запитайте, які ліки потрібно приймати; поцікавтеся, де їх можна придбати, скільки вони коштують, і попросіть виписати вам рецепт.

II. Уявіть, що вам потрібно переказати знайомому свою розмову з працівником вокзалу чи лікарем. Перебудуйте складений вами діалог, замінивши пряму мову непрямою.

159. Прочитайте уривок з виступу під час ділових переговорів. Укажіть на порушення мовних норм (стилістичних, граматичних, лексичних). Відредагуйте текст. Відредагований текст запишіть.

Доводжу до вашого відома, що згідно плану роботи нашої організації в жовтні місяці ми проводимо семінар на тему «Впровадження системи управління якістю». Першим ділом ми хочемо ознайомити присутніх з основними концепціями управління якістю. Слідуюче питання – надати рекомендації щодо побудови, впровадження та поліпшення систем управління якістю відповідно вимогам стандарту ДСТУ ISO 9001:2009.

Користуючись нагодою, запрошую вас прийняти участь в роботі цього семінару. Буду, чесно кажучи, дуже радий вас бачити. Якщо захочете, то візьмете з собою свого заступника чи людей, які розбираються в цих питаннях.

160. *Попрацюйте в парах.* Розгляньте репродукцію картини. Поділіться з однокласником (однокласницею) своїми враженнями від зображеного. Розкажіть, що відчуваєте ви і про що думаєте, коли дивитесь на це полотно. Що намагався донести до нас художник? Який настрій картини загалом?

М. Пимоненко. Жнива в Україні

161. Виконайте завдання одного з варіантів. Складіть і запишіть на основі ілюстрації (с. 102) текст, який би складався із двох ССЦ: у першому ССЦ опишіть зображене на полотні, а в другому – висловіть своє враження і враження однокласника (однокласниці) від картини. Якого стилю мовлення ви дотримувалися, складаючи висловлювання?

Варіант А. Уявіть, що вам треба поінформувати вашого ділового партнера про зміни в програмі запланованої зустрічі. Напишіть йому електронного листа, а також попередьте його в телефонному режимі про надсилання листа. Якого стилю ви дотримувалися, складаючи тексти? Назвіть основні ознаки, характерні для цього стилю.

Варіант Б. Уявіть, що учні вашої школи їдуть на перегляд футбольного матчу до Львова. Напишіть на ім'я директора заяву про те, щоб вас включили до складу групи, а також замовте в телефонному режимі квитки на матч. Якого стилю ви дотримувалися, складаючи тексти? Назвіть основні ознаки, характерні для цього стилю.

162. Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Складіть опорну схему (намалюйте малюнок) на одну з тем: «Лінгвістика тексту», «Тексти за стилістичним забарвленням», «Тексти за сферою використання».

Варіант Б. Укладіть словничок термінів на тему «Основні поняття лінгвістики тексту».

Варіант В. Складіть оду (вірш, баладу) на тему «Текст».

Варіант Г. Складіть задачу, співзвучну з темою «Текст як середовище функціонування мовних одиниць».

ВИСНОВКИ

1. Різні стилі – це різні висловлювання за сферою використання, за метою, за жанрами, за ознаками мовлення, за добором мовних засобів. У сучасній українській мові вирізняють розмовний, науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній, конфесійний стилі мовлення.
2. Уся різноманітність змісту наших висловлювань може бути зведена до трьох типів мовлення: розповідь, опис, роздум. Змістом розповіді (послідовні дії) і опису (одночасні ознаки) є навколишня дійсність, а роздуму – зв'язки між предметами і явищами, що виявляє людина.

САМООЦІНКА І САМОПЕРЕВІРКА

163. Мікрофон. Продовжте фрази.

1. Опрацювання теми «Лінгвістика тексту» для мене було корисним тим, що...
2. Свої знання з теми я оцінив би (оцінила б) на...

164. І. Прочитайте текст. Розкажіть, які з названих у ньому страв ви куштували, які вмієте готувати самі. Які українські страви поширені у вашій місцевості?

УКРАЇНЬСЬКА КУХНЯ

Українська кухня створювалася впродовж багатьох століть. Вона відображає не тільки історичний розвиток українського народу, його звичаї і смаки, а й соціальні, природні та кліматичні умови. Завдяки

географічним умовам населення України має змогу вживати продукцію як рослинного, так і тваринного походження.

У давнину основою харчування України були круп'яно-бобові вироби. Найдавніші страви із зернових продуктів – каші, які прості в приготуванні і доволі калорійні. Для каш використовували пшоно, ячмінь, гречку, овес, кукурудзу. З круп готували також крупники, мамалігу*, гойданку*, гречані биточки, кулешу*, малай*, кукурудзянку, пшеничні бабки з яблуками. На межі XIX–XX ст. були дуже поширені лемішка* і мамалига.

Рідку їжу готували з додаванням багатьох ароматичних приправ і овочів, називали її варивом із зіллям. Крім того, були поширені різні м'ясні та рибні відвари, відомі під назвою «юха». Юху, яку з часом почали називати юшкою, готували у вигляді будь-якого відвару з додаванням інших продуктів – гороху, круп, м'яса, риби та ін. Проте найпоширенішою з рідких варених страв був і залишається борщ (З *посібника*).

*Мамаліга – густа каша з кукурудзяного борошна.

Гойданка – лемішка з кукурудзяного борошна.

Кулеша – страва з кукурудзяного борошна, рідка мамалига.

Малай – вид хліба з кукурудзи, гороху або проса.

Лемішка – страва з густо запареного борошна, звичайно гречаного.

II. Виконайте тестові завдання до тексту. Свої відповіді звірте з тими, що подані в додатках.

Тестові завдання

1. За стильовими ознаками текст є
  - А публіцистичним
  - Б науковим
  - В художнім
  - Г розмовним
  - Г офіційно-діловим
2. Текст використовується
  - А в адміністративно-господарській діяльності
  - Б у повсякденному спілкуванні в побуті
  - В в освіті
  - Г у творчій діяльності
  - Г у громадсько-політичній діяльності
3. За типом мовлення текст є
  - А розповіддю
  - Б описом
  - В роздумом
  - Г розповіддю з елементами опису
4. Текст складається з такої кількості ССП
  - А одне
  - Б два
  - В три
  - Г чотири
  - Г п'ять

5. У першому абзаці вжито такі засоби зв'язку речень
А повтор слів	Г спільнокореневі слова
Б синоніми	Д прислівники
В сполучники	Е єдність часових форм дієслів
Г займенники	Є паралелізм побудови речень
6. Речення першого ССЦ поєднані
- А паралельним зв'язком
 Б послідовним зв'язком
 В паралельним і послідовним зв'язком
7. Прикметник *калорійний* означає
- А який має певну кількість калорій
 Б рідкісний, незвичний
 В густий, наваристий
 Г нескладний у приготуванні
8. Синонімами до іменника *їжа* є всі слова в рядку
- А їда, збіжжя, продукція
 Б харчі, провіант, продовольство
 В картопля, борщ, юшка
 Г їство, пожива, пайок

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що називається текстом? Схарактеризуйте його основні ознаки.
2. Що таке тема і основна думка тексту? Яка їхня роль у тексті?
3. Що називається ССЦ? Розкажіть про співвіднесеність ССЦ і абзацу.
4. Назвіть основні засоби зв'язку речень у тексті.
5. Які є способи зв'язку речень у тексті? Наведіть приклади.
6. Розкажіть про актуальне членування речення. Наведіть приклад.
7. Розкажіть про класифікацію текстів за сферою використання та метою.
8. Які тексти розрізняємо за стильовими ознаками та типом мовлення?
9. Які є види текстів у діловому, професійному мовленні?
10. ↑ Складіть конспект за додатковими джерелами на тему «Лінгвістика тексту».

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Корисно знати

Навіщо поставляти, якщо можна постачати?

Останнім часом мовці надто активізували чуже для сучасної української літературної мови слово *поставляти* (*поставити*) у значенні «давати (дати), надавати (надати) комусь щось потрібне, необхідне, забезпечувати (забезпечити) когось чимось». Поставляють, поставляють, поставляють – невідомо й відомо що, куди, кому, навіщо...

В українській мові маємо натомість дієслово *постачати* (*постачити*). Наприклад: *Ферма наша постачала сусідній госпіталь молоком та маслом* (О. Гончар). Це слово посідає в нашій мові тривке місце. Воно дало гурт похідних слів, наприклад *постачання, постачальний, постачальник, постачальниця, постачальницький*.

Отже, не *поставляймо* нічого, а лише *постачаймо* (І. Вихованець).

Говоріть правильно

Переклад професійних словосполучень

Російською мовою	Українською мовою
В пользу заказчика	На користь замовника
В порядке обмена опытом	У порядку обміну досвідом
В пределах своих полномочий	У межах своїх повноважень
В принудительном порядке	У примусовому порядку
В случае необходимости	За необхідності
В случае неуплаты суммы	У разі несплати суми
В соответствии с законодательством	Згідно із законодавством
Ввиду вышеизложенного	Зважаючи на викладене раніше
Ввиду того, что...	З огляду на те, що...
Взыскать неустойку	Стягнути неустойку
Внос в бюджет	Внесок до бюджету
Внеочередной созыв	Позачергове скликання
Дисциплинарное взыскание	Дисциплінарне стягнення
Договорное обязательство	Договірне зобов'язання
Должностной оклад	Посадовий оклад
Дополнительное соглашение	Додаткова угода

Розрізняйте!

Дисциплінарний – пов'язаний із нормами дисципліни, покараннями за їх порушення (*дисциплінарне покарання, стягнення*).

Дисциплінований – який дотримується вимог дисципліни; організований (*дисциплінований учень, клас, працівник*).

* * *

Визначальний – який визначає суть чогось; основний, істотний (*визначальний принцип, момент, біт*).

Визначний – який відзначається своїми позитивними рисами, важливий за своїм значенням; видатний (*визначний діяч, артист, твір, успіх*).

Як це було

Ділове письмо

Ще за часів Київської Русі існувала культура написання документів. У цей період документуються правові відносини, утворюються заповіді, приватні листи, жалувані й вкладні грамоти. Стандартні формули офіційних документів не були цілком застиглими; у багатьох словосполученнях виступають варіантні синтаксичні зв'язки, різний порядок слів. Документи писали суцільним текстом, не розділяючи окремі слова. Вони починають проходити такі стадії написання: підготовка чернетки, редагування, написання «чистовика». Діловим письмом при князях займалися дяки, а при намісниках – писарі та піддячі.

Цікаво знати

Сила води

Слово *вода* стало центром багатьох приказок, прислів'їв, фразеологізмів, у яких образно визначається поведінка людини. Тих, хто веде нечесний спосіб життя, *виводять на чисту воду*. Того, хто занадто запальний, іноді *обливають холодною водою*. Не подумайте тільки, що і справді ллють воду. У таких випадках вистачає спокійних, розважливих слів. Коли когось дуже не люблять, воліють його *втопити в ложці води*.

Вода виявляє свою силу і в характеристиках людей. Про неробу кажуть, що він *не береться і за холодну воду*. Про того, хто вперто мовчить, – що він *набрав у рот води*. Про шахрая, який уникає покарання, – що він *виходить сухим із води*. Нерозлучних друзів часто називають *нерозлийвода*. Базікало неодмінно *товче воду в ступі*, а тишко виявляє покірність і *сидить нижче від трави, тихіше від води*. А той, хто наперед не дуже вдало пророкує, *мов вилами по воді пише* (Н. Клименко).

Українська мрія

Хіба можна уявити сучасну українську літературну мову, наприклад, без чудового-пречудового слова «мрія»? Усім нам добре відоме це слово. Дехто скаже, що воно з давніх-давен, ще з діда-прадіда.

Але не поспішайте з таким категоричним висновком. Візьміть «Кобзар» Тараса Шевченка. Перегорніть сторінки – і ви переконаєтеся, що слова «мрія» немає навіть у цього геніального поета. У чому ж річ? Як могло трапитися, що поетично-ніжне слово «мрія» відсутнє в Шевченкових безсмертних творіннях? Бо ж мрія – це ж думка про щось прекрасне. Без мрії, як співається, не можна жити.

А виявляється, що це слово виникло в пошевченківську добу. Його вигранив для української мови письменник Михайло Старицький. Звичайно, так майстерно й так філігранно викувати слово можна тільки в злеті поетичного натхнення (*І. Вихованець*).

І таке буває

Дивовижне слово

Десь на вулиці матусю запитав хлопчина:

– А чи може без бельзину їхати машина?

Мати вражена спинилась, вдарила в долоні:

– Звідки слово це взялося в твоїм силіконі?

(П. Глазовий)

Кращою похвалою ораторові буде, якщо кожний, хто чув його промову, скаже собі: «Але я сам так думав, він лише висловив те, що я почував».

Віолле де Дюк

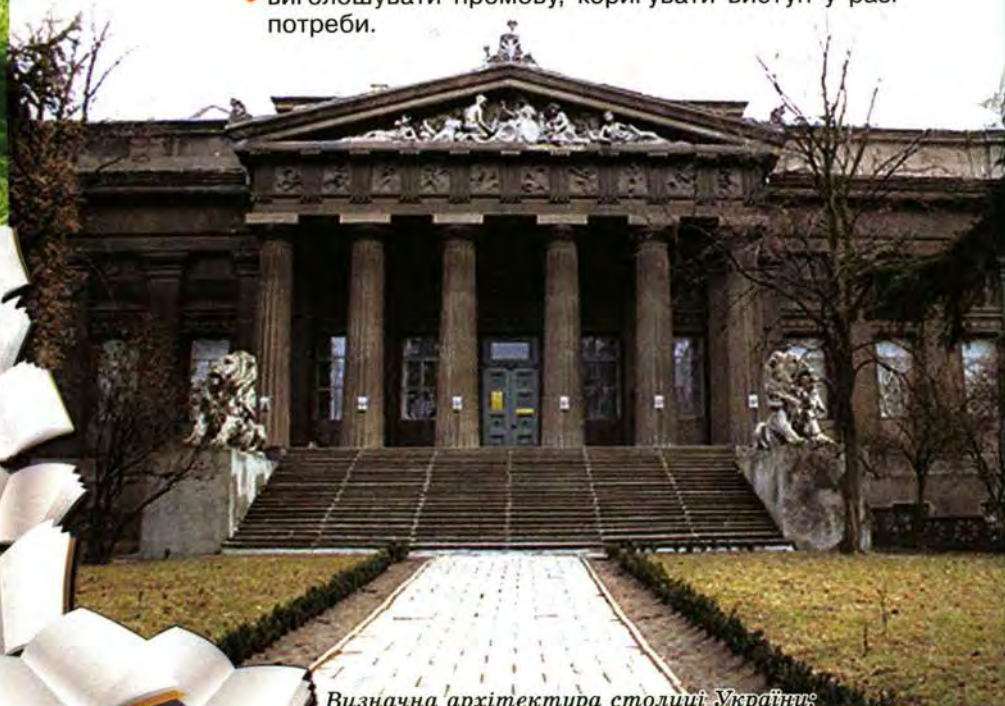
РИТОРИКА

Ви знатимете:

- предмет і завдання риторики;
- основні відомості про зародження, розвиток риторики;
- етапи ораторської діяльності;
- структурні частини тексту промови;
- прийоми встановлення і збереження контакту з аудиторією.

Ви вмітимете:

- розпізнавати етапи ораторської діяльності, вибудовувати стратегію оратора;
- аналізувати умови спілкування, поведінку учасників спілкування;
- вибирати тему виступу, визначати його мету, жанр з урахуванням аудиторії;
- добирати мовний матеріал, розташовувати його в певній послідовності;
- виголошувати промову, коригувати виступ у разі потреби.

*Визначна архітектура столиці України:
Національний художній музей України*

§ 13. Риторика як наука і мистецтво

Про поняття риторики, загальну характеристику її розділів, історію риторики, а також про етапи ораторської діяльності

Пригадайте

- Кого називають оратором? Що таке ораторське мистецтво?
- Яких видатних ораторів ви знаєте?

165. Пізнати систему людських цінностей можна на основі безмежного фонду прислів'їв і приказок українського народу. Прочитайте подані нижче прислів'я й приказки. На їхній основі сформулюйте правила етичного мовлення, мистецтва ведення бесіди, поради промовцю. Розкажіть про риторичні традиції українського народу.

Більше діла – менше слів.
Хто мовчить, той двох навчить.
Набалакав – і в торбу не вбереш.
Торохтить Солоха, як діжка з горохом.
Коня керують уздами, а чоловіка – словами.
Язык мій – ворог мій: раніше розуму говорить.

Не завжди говори, що знаєш,
а завжди знай, що говориш.
Казав, та не зав'язав.
Знаю од краю до краю, а всередині не знаю.
Треба знати, що де сказати.
Говорить таке, що купи не тримається.
У городі бузина, у Києві – дядько.

Поняття риторики

Риторика (грец. *rhetorike* – ораторське мистецтво) – наука побудови й оприлюднення досконалого висловлювання; наука про ораторське мистецтво, красномовство. Крім того, риторика – це й **мистецтво** самореалізації мовної особистості. Оволодіння риторичними навиками допоможе навчитися виступати публічно так, щоб донести до аудиторії власні думки, вплинути не тільки на розум, але й на почуття слухачів.

З історії риторики

Ораторське мистецтво стало визначним суспільним явищем, що досягнуло високого рівня ще в стародавньому світі: Єгипті, Ассирії, Китаї. Однак саме Давню Грецію називають батьківщиною красномовства, де почала складатися його теорія. У царстві ораторського мистецтва височіють імена Сходу, Стародавніх Греції і Риму: *Конфуція, Демосфена, Арістотеля, Цицерона, Квінтіліана*. Майстер академічних бесід-діалогів *Сократ* створив не лише нову етику, методіку суперечки, а й сформував новий тип мислення. *Платонівські* діалоги вважаються своєрідними філософськими драмами, що складаються з яскравих художніх образів, глибоких за змістом і відшліфованих за формою. На легендарних промовах *Демосфена* вчилися оратори різних поколінь не тільки Еллади, але й

Предмет риторики

інших країн, особливо Риму. Видатний оратор і політичний діяч, письменник, філософ, автор трактатів на теми моралі і виховання *Марк Тулій Цицерон* став уособленням цілої епохи в римській історії й найвизначнішою постаттю в латинському красномовстві взагалі.

Предметом риторики є текст на різних етапах його існування (породження тексту, текст як процес, текст як продукт). Для риторики особливий інтерес становить такий вид тексту, як публічне мовлення, яке за своїми характеристиками повинно бути правильним, ясним, точним, стислим, доцільним, виразним.

Завдання риторики

Риторика відповідає не лише на питання *що говорити?*, але й на питання *як говорити? як примусити інших слухати себе? як управляти аудиторією? як правильно спілкуватися?* Вона розвиває в людині цілу систему особистісних якостей: культуру мислення, мовлення, поведінки, спілкування.

Зверніть увагу! Знання з риторики необхідні кожному для успішної соціалізації та професійного зростання.

Розділи риторики

До основоположних **розділів класичної риторики** належать інвенція, диспозиція, елокуція, меморія, акція.

Інвенція (лат. *inventio* – винахід, вигадка) – це розділ риторики, у якому розробляється етап задуму, намірів, ідей, формулювання гіпотези майбутнього виступу.

Диспозиція (лат. *dispositio*, від *dispono* – розташовую, розміщую) – це розділ риторики, у якому формулюються основні поняття про предмет виступу й визначаються правила оперування поняттями.

Елокуція (лат. *elocutio* – висловлююсь, викладаю) – розділ риторики, у якому розкриваються закони мовного вираження предмета спілкування. Цей розділ риторики називають найкрасивішим і найефективнішим.

Меморія (лат. *memoria* – пам'ять, згадка) – це розділ риторики, призначення якого – допомогти оратору запам'ятати зміст промови так, щоб не розгубити не тільки фактичну інформацію, а й образність, цікаві деталі.

Акція (лат. *actio* – дія, дозвіл) – розділ класичної риторики, призначення якого полягає в тому, щоб підготувати оратора зовнішньо і внутрішньо до виступу.

В ораторській діяльності виділяють три **основних етапи** – докомунікативний, комунікативний і післякомунікативний. Кожний з етапів містить перелік конкретних дій, які представлені на схемі.

Етапи ораторської діяльності

166. I. Прочитайте висловлювання. Про що йдеться в кожному з них? Яке висловлювання ви вважаєте найвагомим для себе?

1. Найбільша цінність оратора – не тільки сказати те, що потрібно, але і не сказати того, чого не треба (*Цицерон*). 2. Талант ніколи не скаже трьох слів там, де достатньо двох (*Г. Ліхтенберг*). 3. Істинно красномовним є той, хто звичайні речі виражає просто, великі – велично, а середні – помірно (*Цицерон*). 4. Мова істини проста (*Платон*). 5. Справа не в тому, про що говорять, а в тому, як про це говорять (*Квінтіліан*). 6. У багатьох людей є цілий словник, який позбавляє їх думок: він складається зі слів, які мало що виражають, а тому додаються до чого завгодно. Це – наліпка на порожніх пляшках (*А. Шопенгауер*). 7. У промові мусить бути те саме, що буває в тілі людському, яке має свої істинні окраси (*Ш. Роллен*). 8. Не добре, коли сильно кричать, але чудово, коли красиво говорять (*Демосфен*).

II. Напишіть невелику творчу роботу (5–6 речень), висновком якої був би один з висловів.

167. I. Доведіть, що слова *оратор*, *ораторство*, *ораторський*, *ораторствувати* спільнокореневі. З'ясуйте їхнє лексичне значення. Яке з цих слів має відтінок зневажливості? За потреби зверніться до тлумачного словника. II. Доберіть синоніми до слів *оратор*, *виголошувати*, *красномовний*. Якими відтінками у значенні відрізняються слова в кожному дібраному синонімічному ряді? За потреби зверніться до словника синонімів.

Запам'ятайте!

риторика,
ритор,
риторичний,
риторичність,
риторично.
Ораторство,
оратор,
ораторський,
ораторствувати

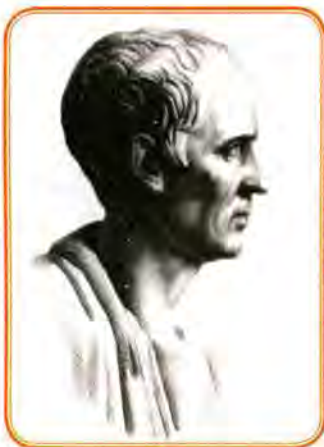
168. З'ясуйте подібність і відмінність у лексичному значенні слів *риторика*, *демаггія*, *фразёрство*, *словоблудство*. Введіть ці слова в окремі речення. У якому значенні – прямому чи переносному – іменник *риторика* буде синоні-

мом до іменника *демагогія*? За потреби зверніться до тлумачного словника та словника синонімів.

169. І. Прочитайте текст. Як ви розумієте сказане в першому реченні? Користуючись матеріалом тексту, скажіть, що потрібно для того, щоб стати добрим оратором. Запишіть це у формі пам'ятки.

ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО

Цицерон

Хороших ораторів буває набагато менше, ніж хороших поетів...

Це пояснюється тим, що красномовство дається набагато важче, ніж здається, і народжується з багатьох знань і старань.

Необхідно засвоїти найрізноманітніші знання, необхідно надати красу самому мовленню, і не лише відбором, але й розташуванням слів; усі порухи душі, якими природа наділила рід людський, необхідно вивчити до тонкощів, тому що вся міць і мистецтво красномовства полягають у тому, щоб або заспокоювати, або збуджувати душі слухачів. До цього всього мають приєднатися гумор і дотепність, освіта, достойна вільної людини. Крім того, необхідно знати всю історію давнього світу, аби черпати з неї приклади.

Виконання промови вимагає стеження за рухами тіла, і за жестикуляцією, і за виразом обличчя, і за звуками та відтінками голосу. Промова повинна розцвітати й розгортатися тільки на основі повного знання предмета.

...Істинний оратор своїм впливом і мудрістю не лише собі пошукує славу (пошану), а й багатьом громадянам, та й усій державі загалом приносить щастя і добробут.

...Досягти цього красномовства може тільки той, хто глибоко зрозуміє людську природу, людську душу й причини, які примушують її спалахувати й заспокоюватися.

Оратор мусить володіти дотепністю діалектика, думками філософа, словами мало не поета, пам'яттю законодавця, голосом трагіка, грою такою, як у кращих лицедіїв (За Цицероном).

II. З'ясуйте за тлумачним словником значення слів *діалектик*, *лицедій*.

170. Мікрофон. Чи згодні ви з тим, що риторика – це наука успіху та мистецтво реалізації мовної особистості? Чому, на вашу думку, люди прагнуть пізнати її секрети? Де в сучасному житті ми стикаємося з риторикою? Які ситуації потребують знання законів цієї науки?

171. Прочитайте фрагмент із спогадів французького письменника *Р. Роллана*. Поясніть, як ви розумієте прочитане. Чи вдалося авторові образно передати основну думку? Як оратору-початківцю може завадити надмірна самовпевненість?

Спочатку я думав так. Яке мені діло до цих греків та римлян? Вони вмерли й мертві, а ми живі. Що вони можуть мені розповісти, чого б я не знав не гірше за них?.. Потім я поблажливо почав перегортати книгу,

неуважно кидаючи на неї нудьгуючий погляд, наче вудку в ріку. І так і завмер, друзі мої... Друзі мої, ну й улов... я витягнув таких короїв, таких щук! Невідомих риб – золотих, срібних, райдужних... і вони жили, танцювали... А я вважав їх мертвими! (Р. Роллан).

172. Виконайте завдання одного із запропонованих варіантів.

Варіант А. Проведіть дискусію на одну з тем: «Учнівське самоврядування: за і проти», «Для чого потрібні закони?», «Чи потрібно завжди говорити правду?».

Варіант Б. Підготуйте питання до «круглого столу» на самостійно обрану тему.

Для вас, допитливі

Промова – це вияв внутрішнього, духовного життя людини, її світогляду, її розуміння світу. Якщо ви хочете більше дізнатися про мистецтво красномовства, його історію та секрети, зверніться до навчального посібника **Г. Сагач «Золотослів»**.

Поділіться інформацією з однокласниками.

173. І. Прочитайте фрагмент публічної промови *Стіва Джобса* перед випускниками одного з навчальних закладів. Визначте тему, стиль і комунікативне завдання тексту. Як автору вдалося з перших хвилин привернути увагу слухачів?

ІСТОРІЯ ПРО ЛЮБОВ І ВТРАТИ

Для мене велика честь бути сьогодні з вами на врученні дипломів одного з найкращих університетів світу. Я не закінчував інститутів. Сьогодні я хочу розповісти вам історію з мого життя. І все. Нічого грандіозного.

Мені пощастило – я доволі рано знайшов те, що люблю робити по життю. Разом із Стівом Возняком ми заснували компанію Apple Computer у гаражі моїх батьків, коли мені було 20 років. Ми наполегливо трудилися, і через десять років Apple виросла від двох юнаків у гаражі до 2-мільярдної компанії з 4000 працівників. Ми випустили наше найкраще творіння – Макінтош.

А потім мене звільнили. Як вас можуть звільнити з компанії, яку ви заснували? Відповідно до росту Apple ми наймали талановитих людей, які б допомагали мені керувати компанією, і в перші п'ять років усе йшло добре. Але потім моє бачення і бачення мого партнера стосовно майбутнього стали різнитися, і ми врешті посварилися. Рада директорів перейшла на його сторону. Тому в 30 років я був звільнений. До того ж привселюдно. Те, що було змістом усього мого дорослого життя, зникло.

О. Полунін. Сходи на небо

Я не знав, що робити, декілька місяців. Я відчував, що я підвів минуле покоління підприємців, що я випустив естафетну паличку, коли мені її передавали... Це було публічним провалом, і я навіть думав про те, щоб утекти куди подалі. Але щось повільно стало мені вияснятися – я все ще любив те, що робив. Хід подій в Apple лише злегка все змінив. Я був відкинутий, але я любив. І, зрештою, я вирішив почати все спочатку.

Тоді я цього не розумів, але з'ясувалося, що звільнення з Apple було найкращим з того, що могло зі мною статися. Тягар успішної людини змінився легкодумством менш упевненого початківця. Після звільнення я увійшов в один із найкреативніших періодів свого життя.

Упродовж наступних п'яти років я заснував компанії NeXT та Pixar і закохався в дивовижну жінку, яка стала моєю дружиною. Pixar створив найперший комп'ютерний анімаційний фільм «Toy Story». У ході разючих подій Apple купила компанію NeXT, я повернувся в Apple, і технологія, розроблена в NeXT, стала серцем нинішнього відродження Apple.

Я впевнений, що нічого цього не трапилося б, якби мене не звільнили з Apple. Ліки були гіркими, але пацієнтові вони допомогли. Іноді життя б'є вас по голові цеглиною. Не втрачайте віри. Я переконаний: єдине, що допомогло мені продовжувати справу, – це те, що я любив свою справу. Ви повинні знати, що ви любите. І це потрібно як для роботи, так і для стосунків. Ваша робота займає значну частину життя, і єдиний спосіб бути повністю задоволеним – робити те, що, на вашу думку, є великою справою. **І єдиний спосіб робити великі справи – це любити те, що ви робите.** Якщо ви ще не знайшли своєї справи, шукайте. Не зупиняйтеся. Як це буває з усіма сердечними стосунками, ви довідаєтеся, коли знайдете. І, як будь-які хороші стосунки, вони міцнішають і міцнішають з роками. Тому шукайте, поки не знайдете. Не зупиняйтеся! (За С. Джобсом).

II. Чи погоджуєтеся ви з думкою автора, висловленою у виділеному реченні? Поясніть її. У чому актуальність промови С. Джобса для сучасної молоді?

III. Складіть і запишіть план прочитаного. За складеним планом усно перекажіть текст від третьої особи. Чи зміниться комунікативне завдання тексту? Чому?

174. Підготуйте, користуючись друкованими чи електронними джерелами, усне повідомлення про одного з таких видатних ораторів: Іоанна Златоуста, Іларіона Київського, Феофана Прокоповича, Григорія Сковороду, Василя Липківського, Сократа, Арістотеля, Демосфена, Цицерона.

Розпочніть своє повідомлення оригінальним вступом, щоб зацікавити слухачів. Час виступу – 3–4 хвилини.

1. Риторика – це наука про переконливе, впливове, ефективне мовлення та мистецтво самореалізації мовної особистості.
2. Від уміння висловлюватися нерідко залежить успіх, авторитет, кар'єра. Це вміння завжди розвивається одночасно з розширенням культурного та професійного кругозору.

§ 14. Риторичні вимоги до мовця

*Про те, над чим мусить працювати мовець,
щоб стати гарним оратором, а також про імідж оратора
та професійний імідж*

Пригадайте

- Які якості мають бути розвиненими в гарного промовця?
- Що таке імідж? Від чого він залежить?

175. І. Прочитайте текст. Поміркуйте, чи кожна людина може стати гарним оратором. На основі тексту доведіть або спростуйте одну з таких тез: а) *тільки природні дані можуть зробити людину оратором*; б) *властивості гарного оратора набуваються, розвиваються, виховуються*.

ПОЕТАМИ НАРОДЖУЮТЬСЯ, ОРАТОРАМИ СТАЮТЬ

Багато тисячоліть тому знаменитий оратор Стародавнього Риму, видатний теоретик ораторського мистецтва **Марк Тулій Цицерон** виголосив фразу, яка стала крилатою і дійшла до наших днів: «Поетами народжуються, ораторами стають». Великий римлянин був упевнений, що з поетичним талантом людина народжується, а оратором можна стати, якщо докласти для цього певних зусиль.

Звернімося до історії ораторського мистецтва.

Кому не відоме ім'я знаменитого давньогрецького оратора **Демосфена**? Проте, мабуть, не всі знають, що його виступи спочатку не мали успіху. Коли Демосфен виголошував першу промову, то народ сміявся з нього і, висловлюючи своє невдоволення, так кричав, що оратор не міг закінчити її. Тільки ціною величезних зусиль, постійної й наполегливої праці Демосфен домогся визнання сучасників.

Римський форум, де в давнину виступали оратори

Давньогрецький історик **Плутарх** у книзі «Порівняльний життєпис» розповідає про те, як Демосфен зумів побороти свої слабості, позбувся недоліків, які йому заважали. Щоб зміцнити свій слабкий голос, навчитися жестикулювати, позувати перед слухачами, володіти мімікою, він влаштував собі в підземеллі кімнату для занять і працював там щодня.

Демосфен навчався ораторському мистецтву в інших відомих ораторів, його сучасників. Він уважно слухав їхні виступи, стежив за ходом роздумів, відзначав для себе позитивні й негативні сторони. Він запам'ятовував вдалі слова і вирази, а потім використовував їх у своїх виступах, придумував різні варіанти висловлення однієї й тієї ж думки, вносив до них поправки, шліфував, відточував, вибирав серед них кращий і найбільш точний варіант.

Уся майстерність Демосфена-оратора, уся його сила були здобуті постійною, наполегливою, цілеспрямованою працею.

Надзвичайно освіченим, різнобічним і невтомним оратором, за словами Плутарха, був **Цицерон**. Ще будучи підлітком, він з пристрасстю вбирав усяку науку, не хехтуючи ніякими знаннями. Завдяки працьовитості і природним здібностям Цицерон став відомим серед своїх ровесників, а їхні батьки навіть приходили на заняття, щоб власними очима побачити хлопця і переконатися в його блискучих успіхах.

Закінчивши шкільні заняття, Цицерон продовжував навчатися з величезною старанністю: знайомився з філософськими вченнями різних шкіл, вивчав грецьку мову, студіював різні науки. Він відточував свою красномовність, як зброю. Наполегливо працював сам, відвідував знаменитих ораторів. Коли Цицерон став виступати захисником у суді, то його промови зразу ж привернули увагу сучасників.

Як бачите, видатні оратори багато працювали над собою, приділяли велику увагу повсякденній підготовці до публічних виступів. І хай їхня ораторська діяльність буде прикладом для тих, хто захоче навчитися виступати в аудиторії, хто захоче стати справжнім оратором (За *Л. Введенською*).

II. Виберіть із тексту інформацію, яка стосується оратора Цицерона. Усно перекажіть цю частину тексту.

Мовлення оратора

Сучасне ораторське мовлення – це насамперед природне, розмовне мовлення. Однак, на відміну від буденної розмови, інтонація оратора повинна бути яскравішою, мелодійнішою, виразнішою. Ось чому перед оратором стоїть завдання – наполегливо **працювати над інтонацією, розвивати діапазон голосу**. Діапазон голосу – це сукупність звуків різної висоти, доступних для людського голосу. Гарний оратор досконало володіє всім діапазоном власного голосу.

Надто швидке мовлення погіршує сприйняття інформації, а надто повільне – присипляє аудиторію, слухачі втрачають здатність стежити за думкою. Пауза в ораторській промові полегшує процес дихання під час мовлення, допомагає зосередити увагу аудиторії і підкреслити кульмінаційний момент. Але не варто зловживати паузами: від цього мова стає переривчастою.

Активізація уваги

Уже перші слова мають привернути увагу слухачів. **Активізувати увагу** на початку промови можна за допомогою:

- запитань (вони стимулюють слухачів до відповіді, навіть якщо всі мовчать. Намагання відповісти означає, що слухачі вже почали співпрацювати з оратором – вони вже уважні);
- гумористичного зауваження (воно налаштовує аудиторію на позитивне ставлення до оратора, а отже, й до того, що він говорить);
- життєвого прикладу (приклад із життя обов'язково приверне увагу, бо людям завжди цікаво, що відбувається з іншими людьми);
- вражаючого факту (незвичайний факт не залишить слухачів байдужими);
- цитати (відоме ім'я, яскравий, сповнений значення вислів приверне увагу).

Поведінка

Крім того, промовець повинен усією своєю поведінкою виражати впевненість і віру в свої сили. Пауза і прямий погляд справлять позитивне враження ще до того, як ви почнете говорити.

Вигляд оратора, який тривалий час нерухомо стоїть за трибуною, стомлює аудиторію, слухачі починають рухатись на місцях, їхня увага послаблюється. Однак не слід впадати в іншу крайність: оратор не повинен постійно переходити з місця на місце, змінювати позу, примушуючи слухачів не стільки слухати, скільки стежити за ним.

Міміка і жести

Треба, щоб міміка і жести були природними, відповідали змістові виступу. Жест, що не співпадає з ритмом мовлення і настроєм оратора й аудиторії, може зіпсувати враження від гарного виступу. Надмірна жестикуляція викликає втому й роздратування присутніх. Однак, якщо під час виступу виникла необхідність зробити жест, цього імпульсу не слід гасити.

Чудовим стимулятором емоцій аудиторії є міміка оратора. Вона здатна передати цілу гаму почуттів: радість і сум, сумнів та іронію, рішучість і презирство. Звичайно, вираз обличчя повинен завжди відповідати характеру промови.

Імідж оратора

Ефективність промови, сила її впливу на слухачів багато в чому визначаються позитивним **іміджем оратора**. Щоб сформувати цей імідж, промовець повинен пам'ятати:

- людина починає справляти певне враження ще до того, як заговорить;
- популярність серед слухачів залежить від того, наскільки зовнішній вигляд, поведінка та манери спілкування оратора відповідають уявленням і неписаним правилам даної суспільної групи;
- популярні люди мають такі риси характеру, які позитивно сприймаються в більшості суспільних груп (веселу вдачу, товариськість, тактовність та ін.), а крім того, вміють

Професійний
Імідж

приспосувати свою поведінку до правил тієї чи іншої суспільної групи;

- гарні рухи і вміння поводитися – такі ж важливі складники приємного зовнішнього вигляду, як і фізичні дані та вбрання.

Від уміння говорити нерідко залежить успіх, авторитет, кар'єра. Для того щоб навчитися добре, змістовно говорити, необхідно збагачувати свої знання й досвід, удосконалювати професійну освіту, усебічно розвиватися. Уміння говорити завжди розвивається одночасно з розширенням культурного та професійного світогляду.

176. *Попрацюйте в парах.* Прочитайте запропоновані ситуації. Поміркуйте, чи матимуть відповідні виступи успіх. Проаналізуйте причини невдач промовців та визначте, яких помилок вони припустилися.

Ситуація 1. Лектор виходить на трибуну. Головуючий називає його прізвище, не згадуючи при цьому ні про його діяльність, ні про місце роботи, ні про тему лекції. Лектор відразу ж починає з самої суті справи. Ви слухаєте його і з окремих уривчастих зауважень силкуєтеся зрозуміти, хто він і звідки; чи те, про що він говорить, пов'язане з його професійною діяльністю, чи це просто його захоплення; скільки часу він працює над цією проблемою.

Ситуація 2. З'явився лектор – поважний, самовпевнений. Довго порпався в портфелі, дістав купу паперів, не поспішаючи розклав їх на кафедрі, поправив окуляри і почав читати. Його монотонний голос бринів рівномірно, повільно, заколисливо. У залі запала нудьга, байдужість...

Ситуація 3. У переповненому залі розпочалася лекція. Раптом із задніх рядів озвалася кілька чоловіків: «Голосніше! Нічого не чути!» Лектор знітився. Почав було говорити голосніше, але через кілька хвилин його голос знову стихився, і знову зауваження із залу. Промовець ще раз підвищив голос, але цього разу лише на якусь хвилю. Слухачі в останніх рядах втратили до лекції інтерес і перестали просити лектора говорити голосніше.

↑ **177.** Французький психолог *Гюстав Ле Бон* вивів чотири компоненти хорошого виступу: *повторення; ствердження; зараження емоціями; харизма оратора.* Поясніть, як ви розумієте кожен із цих компонентів. Доповніть цей перелік 2–3 власними компонентами.

178. Прочитайте висловлювання. Поясніть, як ви їх розумієте. На яких якостях оратора зосереджена увага в кожному з них? Чи з усіма висловлюваннями ви згодні?

1. Той, хто хоче гарно говорити або писати, повинен обов'язково добре роздумувати й мати хороший смак... (*І. Зюльцер*). 2. Говорити багато й добре є дар гострого розуму, говорити мало й добре є властивістю мудрого, говорити багато й погано означає дурня, говорити мало й погано є ознакою безумного (*Ф. Ларошфуко*). 3. Оратор повинен вичерпати тему, а не терпіти слухачів (*У. Черчілль*). 4. Загальний тон промови слід обирати такий, який найбільшою мірою утримує увагу слухачів і який не тільки їх усолоджує, а й насолоджує без пересичення... Хто в змозі

довго пити чи їсти тільки солодке? А помірного смаку їжа й пиття легко позбавляють нас від пересичення. Так у всіх випадках надмірна насолода межує з огидою (*Цицерон*). 5. Монети, які найбільше цінуються, – ті, які мають найбільшу вартість при найменшому об'ємі; так і сила промови полягає в умінні висловити багато чого кількома словами (*Плутарх*). 6. Якщо людина говорить справді те, що думає, то знайдуться слухачі, хоч би якими були перешкоди (*Т. Карлейль*). 7. Виразний погляд, доречно зроблений рух тіла варті іноді значно більше всіх промов (*Г. Гайар*). 8. Думки, які нам одразу не зрозумілі, тихо трансформуються в сні (*В. Казанжанц*).

179. I. Запишіть десять потенційних тем для обговорення. Розташуйте ці теми за трьома категоріями: предмети, що не становлять тему дебатів, бо стосовно них існує загальноприйнята думка; теми, стосовно яких ваші однокласники мають власну думку, але щодо цих тем можна сперечатися; теми, стосовно яких в учнів немає чіткої позиції.

II. Подискутуйте з однокласниками щодо однієї з тем у кожній категорії. Зверніть увагу, що не можна обстоювати аморальних позицій та не можна висувати неможливих для обговорення тем.

180. I. Ознайомтеся зі способами привернення й утримання уваги слухачів, запропонованими соціологом *Іржі Томаном*. Чи згодні ви з автором? Якими порадами ви можете доповнити прочитане?

1. Увагу слухачів можна привернути насамперед повідомленням про щось нове й цікаве. Усім людям властиві допитливість, цікавість, бажання дізнатися про щось нове. При цьому всі прагнуть дістати нові відомості якнайскоріше. Варто подавати інформацію, вести розповідь чи робити повідомлення цікаво й коротко.

2. Увагу слухачів можна привернути, розповідаючи їм щось незвичне, таке, що викликає подив. Люди люблять слухати про незвичайні пригоди, виняткових людей, нові досягнення науки й техніки, про цікаві випадки під час мандрівок і взагалі про все те, що є відмінним від повсякденного життя й побуту.

3. Крім того, увагу слухачів можна привернути розповіддю про нове, що стосується їхньої професії: садівникові – про особливий сорт яблуні, автомобілісту – про новий пристрій проти крадіжки автомобіля, молодій матері – про новий продукт харчування для дитини тощо.

4. Якщо ви, щоб привернути увагу слухачів, розповідаєте їм про відомих гравців, співаків, науковців, про якусь постанову чи, скажімо, про тільки-но прийняте і поки що нікому не відоме рішення адміністрації підприємства тощо, будьте обережним, щоб не поширити вісті типу «одна баба сказала» або відомості про інтимні справи.

5. Гарний стиль висловлювання також привертає увагу слухачів. Багато хто з оповідачів не усвідомлює, що абстрактно викладені думки сприймаються не з такою цікавістю, як конкретні факти або приклади. До того ж короткі речення набагато зрозуміліші, ніж довгі і складні, які, крім того, ще й мають багато іноземних слів.

6. Оскільки привертати увагу слухача краще із самого початку розповіді, то починати варто з цікавого порівняння або прикладу. Не затримуйте увагу слухачів довгими вступами – відразу ж переходьте до суті справи.

7. Велике значення має спосіб викладу. Зміни тону й сили голосу, темп мови, смислові паузи, виділення певних слів, жести – усе це, без сумніву, впливає на увагу слухачів.

8. Якщо свою розповідь ви супроводитимете якимись ілюстраціями – картинами, фотокартками чи покажете якийсь пристрій або виріб, якщо йдеться про технічні чи промислові досягнення, то тим самим привернете увагу присутніх більше, ніж якщо обмежитесь лише словесним описуванням.

II. Уявіть, що ви виголошуєте промову перед аудиторією. Стежачи за реакцією слухачів, ви помічаєте, що через деякий час після початку вашого виступу їх увага тимчасово згасає, вони втрачають інтерес до лекції – перешіптуються, крутяться на своїх місцях, не дивляться на вас, позіхають, «клюють носом». Запропонуйте різні варіанти відновлення контакту зі слухачами та активізації їхньої уваги.

181. Два – чотири – всі разом. Прочитайте окремі фрази з виступів промовців. Оберіть ті з них, які не сприяють встановленню контакту між промовцем і слухачами. Обґрунтуйте свою думку.

1. Оце і все, що я вам хотів сказати. 2. А зараз я вам розповім про подію, свідком якої мені довелося бути. 3. Зараз я вам усім доведу, як ви помиляєтеся, коли думаєте, що... 4. Як сказав мені по секрету один товариш... 5. Так про що ми сьогодні говоритимемо? 6. З тим, що говорили ви, можна погодитися, але варто, мабуть, узяти до уваги й те, що... 7. Перепрошую, я зовсім не підготувався до виступу...

182. I. Прочитайте текст. Визначте його тип і стиль мовлення. Розкажіть, яку роль відіграють запитання під час виголошення промови.

ЗАПИТАННЯ ПІД ЧАС ВИСТУПУ

Запитання під час виступу – один з найдієвіших способів поживлення уваги слухачів. Промовець на хвилю зупиняється і звертається до слухачів із запитанням. І хоча відповіді на запитання він не чекає, слухачі переходять від пасивного слухання до активного обдумування поставленого запитання (особливо якщо після виголошення промовець якусь хвилю помовчить). Деякі пропагандисти й агітатори будують свою промову, чергуючи запитання й відповіді...

Одного разу я читав лекцію за програмою спеціального курсу про методику розумової праці. Після перерви в залі протягом тривалого часу стояв гамір. Слухачі ніяк не могли вгамонитися. Щоб привернути їхню увагу, я вдався до запитання: «Чи знаєте ви, чому за Наполеоном закріпилася слава людини, що має виняткову пам'ять?». У залі запала тиша, всі з інтересом чекали на відповідь. Після короткої паузи я розповів їм, що Наполеон свого часу працював з опитувальними анкетами, які мали заповнювати командири фортець, полків та інших військових формувань. Перш ніж відвідати якусь фортецю, Наполеон ретельно вивчав усі дані про неї: кількість гармат, боезапасів, імена уславлених солдатів, битви, у яких вони брали участь тощо. Після цього він знав про фортецю більше, ніж її командир. Солдатів вражало й тішило, коли Наполеон не тільки називав їх поіменно, але й згадував, у яких битвах вони славилися.

Запитання захопило й угамувало слухачів. Цей приклад з історії був пов'язаний з темою лекції, доводив важливість ведення особистої документації і був викладений на основі відомих історичних фактів (*І. Томан*).

II. Складіть і запишіть два запитання за змістом прочитаного.

183. I. Прочитайте текст. Визначте його тему та мікротеми. Як у Стародавній Греції під час судових засідань домагалися дотримання регламенту виступів?

УПРАВЛІННЯ АУДИТОРІЄЮ

Увага аудиторії значно знижується при невиправданому затягуванні промови. У Стародавній Греції обов'язковим атрибутом у будь-якому судовому засіданні був водяний годинник. З останньою краплею води в годиннику закінчувався виступ оратора, винятку не було ні для кого. Ця крапля води, що тяжіє над кожним промовцем, охолоджувала будь-які пориви до слововиливу, дисциплінувала оратора.

Про зосередженість уваги аудиторії свідчать тиша в залі, спокійні пози й уважні погляди слухачів, спрямовані на оратора. Варто йому змінити положення за трибуною, і слухачі одразу зреагують, повернувши голову чи змінивши позу. У їхніх очах зацікавленість і захоплення. Вони відгукуються на виступ виразом обличчя, співчутливим чи погоджувальним кивком голови, посмішкою. Але ось оратор помічає, що двоє або троє слухачів неуважні, дивляться в різні боки, шепочуться, хоча інші слухають із цікавістю. Спробуйте на деякий час зосередити на них свій погляд, як правило, це допомагає.

Оратори використовують різноманітні прийоми, щоб повернути увагу чи посилити невимушену увагу слухачів, розрядити напружену ситуацію. Наведемо деякі з цих прийомів.

Голосові прийоми. Для того щоб активізувати увагу чи зосередити її на тому чи іншому положенні виступу, достатньо буває підвищити гучність звучання чи підвищити тон голосу. При цьому слід дотримуватися міри і не зірватися на крик. Інколи використовується обернений прийом: зниження гучності до шепоту, а також зниження тональності голосу.

Пауза. Розрахована і вміло витримана пауза в середині промови може також здійснити «гіпнотизуючий вплив», зосереджуючи увагу аудиторії на потрібному місці промови.

Несподіване **переривання думки.** Увага слухачів отримує поштовх, коли оратор несподівано перериває думку, і новий поштовх, коли говорячи про інше, вертається до недосказаного раніше.

Засоби наочності (ілюстрації, діаграми, реальні речі та ін.) допомагають переключити і повернути увагу аудиторії, оскільки зміна слухового сприйняття на зорове обов'язково збуджує невимушену увагу.

Гумор у публічній промові – один з найкращих засобів розрядки... Гарний оратор – людина, як правило, дотепна – володіє здатністю не тільки сприймати і знаходити смішне в оточенні та поведінці людей, а й «створювати» комічне. Використовуючи в промові смішне, слід, однак, дотримуватися міри. Зловживання жартами, звернення до застарілих дотепів може викликати лише роздратування аудиторії (*За В. Стеця*).

II. Розкажіть, чи можна під час виступу визначити рівень інтересу аудиторії до того, про що говорить оратор. Як саме? На основі власного досвіду назвіть

причини пониження стійкості уваги аудиторії до виступаючого, втрати інтересу до промови.

III. Складіть план статті у вигляді питальних речень.

184. Мікрофон. Чи вважаєте ви себе цікавим співрозмовником, яскравою особистістю? З якою людиною вам цікаво спілкуватися? Чому?

ВИСНОВКИ

1. Доповідач повинен спостерігати за реакцією аудиторії, щоб у разі зниження зацікавленості оперативно вжити заходів – навести цікаву аналогію, використати жарт чи просто змінити темп мовлення або силу голосу.
2. Жести й манери повинні бути як мимовільний наслідок сердечних рухів, а не навпаки... (Ф. Вейсс).

§ 15. Підготовка промови

Про етапи підготовки промови, особливості добору й систематизації матеріалу, а також про корекцію виступу

185. Прочитайте висловлювання. Коротко прокоментуйте кожне з них. Доберіть з довідникової літератури висловлювання на подібну тематику. Запишіть їх.

1. Промова мусить розцвітати й розгортатися на основі повного знання предмета; коли ж за нею не стоїть зміст, засвоєний та пізнаний оратором, то словесне її вираження уявляється пустою й навіть дитячою балаканиною (Цицерон). 2. Для успіху промови важливим є протікання думки лектора. Якщо думка перестрибує з предмета на предмет, якщо головне постійно переривається, то таку промову майже неможливо слухати (А. Коні). 3. Добре говорити – значить просто добре думати вголос (Е. Ренан). 4. Справжнє красномовство полягає в сутності, але зовсім не у словах (Ш. Сент-Бев). 5. Форма, у яку одягнені думки оратора, збуджує увагу й захоплення натовпу (Ф. Честерфілд). 6. У промові повинно бути те саме, що буває в тілі людському, яке бере свої істинні прикраси від доброї своєї будови (Ш. Роллен).

Етапи підготовки

У підготовці промови можна виділити такі етапи: визначення мети – аналіз аудиторії – вибір теми – добір матеріалу і його систематизація – запис відібраного матеріалу (повний текст промови, тези, конспект, план, цитати).

Мета виступу

Той, хто виступає, повинен чітко представляти, якої реакції він домагається. Оратор може поставити задачу інформувати слухачів, дати певні відомості. Або він розраховує схвилювати аудиторію, сформулювати в людей переконання, уявлення, що стануть мотивами їхньої поведінки, тобто закликає до будь-яких дій. Часто ці завдання перехреснюються, сполучаються в одному виступі.

Аналіз аудиторії

Кожна промова має свого конкретного адресата, свою аудиторію, і чим краще оратор знає цю аудиторію, чим ретельніше він окреслить її портрет, тим ефективнішою буде промова.

Важливо заздалегідь налаштуватися на своїх слухачів. Наприклад, звертаючись до молоді, не можна загравати, лестити, повчати, дорікати в незнанні, некомпетентності, підкреслювати свою перевагу, ухилятися від гострих проблем і питань.

Вибір теми

Вивчивши аудиторію, склавши її портрет, оратор уже може більш точно окреслити **тему промови**, знайти оригінальну ідею, пройшовши послідовно всі моменти в розробці стратегії.

Тема повинна бути цікавою, достатньо важливою і зрозумілою для аудиторії. Зазвичай незрозуміла не тема, а виклад її. Поняття сучасної світової організації (глобалізм), принципи оподаткування, досягнення сучасної медицини можуть бути зрозумілими навіть школярам за певного напруження і вміло дібраних оратором аналогій та прикладів.

Добір і систематизація матеріалу

На етапі **добору і систематизації матеріалу** визначається логічний план майбутньої промови, який допомагає цілеспрямовано добирати літературу, а з неї – фактичний матеріал для виступу.

Зібравшись виступити перед аудиторією, треба скомпонувати власні думки, визначитися з власними прикладами, пригадати все, що вам особисто відомо з обраної теми, що ви чули, бачили, читали.

Треба завжди у вільні хвилини повертатися до обраної теми, думати про неї, промовляти вголос окремі епізоди. Розповідайте друзям про свій задум, нехай вони також зацікавляться ним і висловлять свої думки.

Зверніть увагу! Найпередбачливіше робить той, хто не тільки збирає відомості для конкретного виступу, але й постійно збагачує свої знання, систематично добираючи і впорядковуючи матеріал з різних галузей знань, які можуть знадобитися потім.

Запис матеріалу

Систематизуючи матеріал, оратор **створює план, продумує композицію, логіку викладу, складає і редагує текст.**

Початківець (та й не лише) мусить після попередньої роботи записати зібраний матеріал у вигляді повного тексту промови. Після запису необхідно уважно проглянути отриманий текст. Перше, на що слід звернути увагу, – чи правильно було дібрано слова. Далі йде робота над **стилем**: чи відповідають обрані слова меті промови, складу аудиторії, до якої буде вона звернена; чи не будуть деякі слова «випадати» з тексту стилістично. Прослідкуйте, чи не втратили

логічність і доказовість думок, чи не перевантажений ваш текст цитатами та прикладами.

Цитатний план допомагає ораторам виголошувати промову перед аудиторією «з пам'яті», часом імпровізуючи, що справляє враження плинну живої думки та значної ерудиції оратора.

Зверніть увагу! Для того щоб у записі можна було легко орієнтуватися, він мусить бути зорозво виразним, з використанням легких для сприймання графічних позначок – підкреслень, дужок, виділення кольором тощо.

186. І. Прочитайте текст. Визначте його тему та мікротеми. Чи згодні ви з твердженням автора, висловленим у виділеному реченні? Аргументуйте свою відповідь. Наведьте приклади, факти.

ЯК ВИЗРІВАЄ ПРОМОВА

Чи хочете ви, щоб ваш виступ справив на слухачів приємне враження? Якщо так, зважте, щоб дасть ваш виступ слухачам. Чи довідаються вони про щось таке, чого раніше не знали, чи допоможе він їм у роботі, розв'язанні особистих проблем, чи буде для них хоча б цікавим?

Якщо ви вичерпно не відповісте на ці запитання, то може статися, що ваш публічний виступ вийде не досить вдалим. Адже не хочеться, щоб про вас говорили, як іноді чуєте або й самі кажете про інших промовців: «лише час змарнували через його довгу й порожню балаканину».

Не намагайтеся сісти й підготувати промову за тридцять хвилин. Не можна «спекти» промову на замовлення, як пиріг. Промова повинна визріти. Виберіть тему на початку тижня, обдумайте її у вільний час, виношуйте її, не забувайте її ні вдень ні вночі. Обговорюйте її з друзями. Зробіть її предметом бесід. Задавайте самі собі різні запитання з даної теми. Записуйте на папірцях усі думки й приклади, які приходять вам у голову, й продовжуйте шукати. Ідеї, міркування, приклади будуть приходити до вас у різний час – коли ви у ванній, їдете до центру міста, коли ви чекаєте, щоб вам подали обід. Таким був метод *Лінкольна*. Цим методом користувалися майже всі оратори, які мали успіх.

Отже, ніколи не виступайте перед слухачами, доки не зберете якомога більше матеріалу, важливого й цікавого для слухачів. Прислів'я твердить: «З посудини не можна вилити більше, ніж було в неї налито». Так само й людина не може дати більше, ніж знає. Запам'ятайте, що й досвідчений промовець втратить авторитет, якщо систематично не розширюватиме свого кругозору.

Уявіть собі, що вам доручили за 14 днів підготувати виступ. Що для цього треба робити? Передусім точно визначте тему виступу. Намагайтеся дізнатися про склад, кількість, приблизний вік, фаховий рівень слухачів, чи будуть присутні переважно чоловіки, чи жінки тощо. Ви повинні знати, в межах якого часу читатимете лекцію чи виголошуватимете промову. Треба довідатися, чи буде ваш виступ поєднано з дискусією та відповідями на запитання. Зрозуміло, що слід підготуватися й до можливих запитань (За *І. Томаном*).

- II. На основі прочитаного коротко сформулюйте й запишіть 6–8 основних порад для тих, хто готує промову.
 III. Випишіть із тексту ключові слова та словосполучення.

187. Спишіть афоризми відомих українців. Оберіть один із них і спробуйте за допомогою аргументів довести його слушність.

1. Народ, що не шанує своїх великих людей, не варт звання освіченого народу (*І. Франко*). 2. Держави стоять не на династії, а на внутрішній єдності і силі народу (*О. Теліга*). 3. Мова – перша зброя в боротьбі: виживе мова, виживе й Вітчизна (*О. Ільченко*). 4. Що більше в народі байдужих «я», то трагічніша доля народу (*П. Загребельний*). 5. Права без обов'язків – то сваволя (*Леся Українка*).

188. I. Прочитайте вісім головних питань, на які повинен відповісти оратор, готуючись до публічного виступу. Обґрунтуйте важливість кожного пункту.

1. Інформаційний аспект повідомлення. *Що говорити?*
2. Комунікаційний аспект повідомлення. *Як говорити?*
3. Особовий аспект виголошування публічної промови. *Хто говорить?*
4. Орієнтація на аудиторію. *Кому говорити?*
5. Вирішення актуальних проблем, орієнтація на потреби й інтереси аудиторії. *Навіщо говорити?*
6. Оформлення простору аудиторії. *Де говорити?*
7. Облік часу доби, пори року. *Коли говорити?*
8. Облік кількості часу. *Скільки говорити?*

II. Уявіть, що вам потрібно підготувати виступ на тему «Глобальні проблеми людства». Дайте відповідь на кожне з поставлених питань.

189. Скориставшись різними джерелами інформації, доберіть цитатний матеріал до однієї з поданих тем публічного виступу. Сформулюйте мету промови. Схарактеризуйте уявну аудиторію, перед якою ви хотіли б виступити зі своєю промовою.

1. Здоровий дух у здоровому тілі.
2. Таємниця життєвих успіхів.
3. Про користь фізичних навантажень.
4. Сучасні інформаційні технології.
5. Альтернативні джерела енергії.

190. Сформулюйте й запишіть 5–10 тем, з якими ви хотіли б виступити перед аудиторією. Оберіть дві із сформульованих вами тем і зробіть їх аналіз, доповнюючи подані речення.

1. Тема актуальна для обговорення, бо... 2. Це питання зумовлене важливими причинами, бо... 3. Тема містить такі ключові слова... 4. Ця тема охоплює ключові предмети обговорення... 5. Твердження має зважати на те, що...

191. *Попрацюйте в парах.* Сформулюйте письмово на прикладі теми «Природа і людина» складові аргументації: тезу, що обґрунтовує тему; вступне твердження (одне-два речення, що пояснюють тезу); підпункт А (перша причина, що доводить правильність запропонованої тези); підпункт Б (друга причина, що доводить правильність запропонованої тези). Після завершення роботи обговоріть аргументи.

192. Прочитайте текст. Визначте його тему, сформулюйте основну думку. Розкажіть, на що потрібно звернути особливу увагу, готуючи остаточний варіант виступу.

ОПРАЦЮВАННЯ ТЕКСТУ ВИСТУПУ

Готуючи остаточний варіант виступу, необхідно звернути увагу на такі питання:

1. Чи сприятиме форма виступу встановленню контакту зі слухачами?
2. Чи приверне їхню увагу початок виступу?
3. Чи довели ви до відома слухачів, як поділено тему виступу на окремі питання?
4. Чи об'єднали окремі думки й абзаци переходами, які допомагають слухачам краще орієнтуватися в матеріалі виступу?
5. Чи супроводжуються основні думки й положення аргументами, прикладами, порівняннями тощо?
6. Чи узагальнили наприкінці виступу основні думки й положення і підбили підсумки, які з них випливають?
7. Чи досить виразно сформулювали прикінцеві речення? Чи відповідають вони його спрямованості?

Після того як ви приготували чорновий варіант виступу, відредагуйте його. При цьому вилучіть усе зайве. Після повної підготовки тексту або записів промови відкладіть їх на кілька днів. Коли згодом ви до них повернетесь, то подивіться на них з точки зору своїх слухачів. Коли побачите, що промова переобтяжена малозначущим матеріалом, викресліть його. При цьому вилучайте другорядні думки, а не приклади, порівняння. Не прагніть «засипати» слухачів великою кількістю інформації, а зосередьте їхню увагу на кількох головних питаннях, що розкривають тему виступу, доведіть і проілюструйте їх.

Текст рукопису має бути чистим, тому не кресліть його, не перепишуйте, не змінюйте слова. Усе це потім заважатиме вам добре орієнтуватися в ньому...

Для того щоб краще орієнтуватися в записах, розмістіть окремі пункти один за одним таким чином, щоб кожен з них починався з абзацу. Таке розташування допоможе вам краще їх бачити й відшукувати під час виступу (*І. Томан*).

193. Давні греки твердили: «Усе, що ви сказали спочатку, нами забуте, бо це було давно. А кінець вашого мовлення нам не зрозумілий, бо забутий початок». Поміркуйте, про яку якість комунікативного мовлення йдеться. Чи згодні ви з тим, що багатослів'я деформує процес комунікації, перетворює його в демагогію?

194. I. Підготуйте текст промови (5–7 хвилин) на одну з таких тем: «Секрети життєвого успіху», «Пріоритети XXI століття», «Чим багата Україна». Виголосіть промову перед однокласниками.

II. Проаналізуйте виступ одного з ваших однокласників за поданою нижче схемою.

Аналіз виступу

Зміст виступу

1. Будова (вступ, основна частина, висновки).
2. Тема (наскільки доступно і зрозуміло сформульована), розкриття теми.
3. Мета повідомлення (інформувати, переконати, спонукати до дії, розважити тощо). Чи досягнуто мети?

4. Змістовність.
5. Рівень володіння інформацією.
6. Наявність ілюстративного матеріалу (прикладні, статистичні дані).
7. Логічність.
8. Послідовність.
9. Доречність, доцільність.

Форма виступу

1. Вербальні засоби (мова виступу):
  - унормованість (орфоепічні норми, лексичні норми, граматичні норми, синтаксичні норми, акцентуаційні норми);
  - виразність.
2. Невербальні засоби:
  - жестикуляція (їхня частотність за кількістю і широтою);
  - міміка (усмішка, очі, рухи бровами, рухи губами тощо).
3. Інтонація (логічний наголос, синтагматичний наголос, темп, тембр голосу, сила голосу).

Контакт з аудиторією

1. Привітання, прощання.
2. Зоровий контакт.
3. Звертання до аудиторії.

ВИСНОВКИ

1. Етапи підготовки публічного виступу: визначення мети – аналіз аудиторії – вибір теми – добір матеріалу і його систематизація – запис відібраного матеріалу.
2. Необхідно пристосовувати виступ до категорії слухачів, перед якими доведеться говорити.

§ 16. Структурування ораторської промови. Мовне оформлення висловлювання

*Про композицію висловлювання,
вимоги до тексту промови в аспекті культури мовлення
та про форми мовленнєвого впливу*

Пригадайте

- Яку роль у промові відіграє вступна частина та завершення?
- Яке мовлення вважається змістовним, точним, логічним, доречним?

Вступна частина

Структура усного виступу містить у собі вступ, основну частину, завершення.

Мета вступу полягає в тому, щоб стисло пояснити завдання промови, чітко й зрозуміло сформулювати суть теми і

Основна частина

Завершення виступу

вказати часткові питання, на яких промовець збирається зупинитися. Вступ не повинен бути занадто серйозним, надто сухим, надто довгим. Перші фрази повинні бути максимально простими і миттєво доходити до свідомості будь-якого слухача.

Типові помилки промовців під час підготовки вступу:

- роблять вступ або довгим, або нудним, або те й інше разом;
- не вміють докладно пояснити, про що йтиметься, внаслідок чого слухачі орієнтуються зовсім не на те, про що йтиметься;
- інколи промовець починає з досить цікавого випадку, який не має ніякого відношення до суті справи.

Основна частина промови – це найбільш навантажена й об'ємна частина виступу. Адже тут йтиметься про ту ідею, яку в розгорнутому вигляді потрібно донести до слухачів, надихнути їх на прийняття якогось рішення. В основній частині промови дають юридичні, економічні, політичні та інші наукові визначення, наводять порівняння, статистичні дані, роблять посилання на авторитети.

Важливою композиційною частиною будь-якого виступу є **завершення**. Переконливе і яскраве запам'ятовується слухачами, залишає добре враження про промову. Навпаки, невдале завершення іноді губить непогану промову.

Завершення виступу складається, як правило, з двох частин: а) узагальнення основних думок; б) підбиття підсумків, наголошення на поставленій меті, заклик до виконання певних дій.

Прикінцеві речення треба підготувати й записати заздалегідь, сформулювати виразніше й переконливіше.

195. І. Прочитайте текст. Визначте його тему та основну думку. Випишіть ключові слова й словосполучення. На яких положеннях акцентує увагу автор? Що нового з прочитаного ви дізналися для себе?

ЯК ЗАЦІКАВИТИ СЛУХАЧІВ

Навряд чи зможе захопити слухача той, хто викладає свої думки безладно, хто не розмежовує першорядні та другорядні поняття, хто часто перескакує з однієї теми на іншу, у кого кінець розповіді не має нічого спільного з її початком.

У якій же послідовності треба викладати інформацію (думки, події, факти)? Це залежить від змісту повідомлення чи розповіді. Під час розповіді про якісь події найчастіше застосовується послідовність у часі. Якщо ви розповідаєте про якусь пригоду, то викладаєте окремо її події так, як вони насправді відбувалися: одна за одною. З погляду слухачів, таке впорядкування розповіді має недолік: у більшості випадків вона починається буденно і, отже, нецікаво. Цікавими бувають, як правило, середина розповіді та її кінець.

Якщо ви хочете зацікавити слухачів своєю розповіддю, то випускайте з неї несуттєві подробиці. Швидко, але не порушуючи послідовність,

наближайтеся до розв'язки. Поганий же оповідач, радіючи з того, що дістав змогу виговоритися, як правило, розповідає детально, з найменшими подробицями.

Якщо ви маєте на меті розповісти слухачам щось таке, чого вони досі не знають, то в процесі викладу треба йти від простого до складнішого або від відомого до невідомого...

Особливу увагу треба приділяти початку, оскільки саме він вирішує успіх усієї розповіді. *Гете* колись дотепно сказав: «Якщо я перший гудзик застебну неправильно, то й далі застібатиму неправильно». Якщо ви з самого початку не зумієте привернути увагу слухачів, то може статися, що до вашої розповіді справа взагалі не дійде... Часто буває доцільно вже в першому ж реченні визначити, що цікаве чи несподіване буде змістом вашої розповіді. Про те, наскільки цікавим є її зміст, судить не зі свого погляду, а з погляду тих, на кого вона розрахована (За *І. Томаном*).

II. Знайдіть у тексті й ще раз уважно прочитайте вислів *Й. Гете*. Про що в ньому йдеться?

196. У 1999 році в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» виступила українська поетеса *Ліна Костенко* з промовою «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала». Перш ніж приступити до основної частини промови, вона дала визначення всіх ключових понять свого виступу для того, щоб аудиторія її сприйняла так, як цього хотіла поетеса.

Прочитайте фрагмент вступної частини промови *Ліни Костенко*. Яким трьома ключовим поняттям дає визначення авторка? Як вона тлумачить ці поняття? Чи вдалося поетесі підготувати слухачів до сприйняття основної частини промови?

ГУМАНІТАРНА АУРА НАЦІЇ

Отже, гуманітарна аура нації. Чи не правда, яке приємне для слуху поєднання слів? Справді, кожна нація повинна мати свою гуманітарну ауру. Тобто потужно емануючий комплекс наук, що охоплюють всі сфери суспільного життя, включно з освітою, літературою, мистецтвом, – в їхній інтегральній причетності до світової культури і, звичайно ж, у своєму неповторно національному варіанті.

Але спершу уточнимо термінологію, щоб уникнути смислових аберацій.

У наш складний час, у нашій проблематично незалежній державі, де так поляризувалися пріоритети, впадає в очі, наприклад, амбівалентність поняття «гуманітарний». Для одних – це комплекс гуманітарних дисциплін, адже *humanitas* – це категорія культури, освіти, духовності. Для іншого слово «гуманітарний» асоціюється перш за все з гуманітарною допомогою. Як для мене, це вельми прикрий термінологічний збіг, що часом призводить до непорозумінь, коли замість вироблення концепції гуманітарної політики в її кардинальних аспектах, все зводиться до розмови про черговий гуманітарний вантаж або про екологічно чисті макарони.

Думаю, що в країнах Європи, де є сильна традиція Гуманізму, чіткіше розмежовані ці поняття: гуманітарний і гуманістичний, людський і людяний, у нас же в означенні гуманітарних наук і гуманітарної ж допомоги ця різниця стерлася. Але треба мати на увазі цей нюанс.

Аура. У словниках радянського періоду, енциклопедичних, філософських, навіть іншомовних, – а ці словники осіли на стелажах, і люди досі користуються ними, – аура однозначно інтерпретується як термін

М. Мамчур. Між небом і землею

медичний, з області симптоматики деяких тяжких недуг, як специфічний стан, що передуює нападіві хвороби. Це, очевидно, від нелюбові до окультних наук, де ауру вважається невидиме світіння, яким оточені матеріальні тіла, особливо людина, і яке дано побачити хіба що сенситивам та ясновидцям. Ауру вивчали ще в 20-х роках, за допомогою світлофільтрів, тоді ж у Лондоні вийшла книжка Вальтера Кельнера «Аура людини»...

Однак існує етимологія слова, досить звернутися до латини, – аура має там до десятка значень, і всі вони зв'язані з вітерцем, повівом, або золотом, відтінками золотого. Відоме Горацієве «*aurea mediocritas*» – золота середина, чи епітет Персея «*auri gena*» – золотороденний, тобто син Данаї від Юпітера, який навідав її у вигляді золотого дощу...

Що ж до поняття «нація», то лише на перший погляд здається, що це таке чітке і всім зрозуміле поняття. Саме в це поняття останнім часом, уже в умовах, здавалось би, незалежної України, внесено стільки плутанини, що пересічний громадянин може вкрай розгубитися, начитавшись нашої преси, де українців то пропонують вважати етносом, що й досі ще не відбувся як нація, то вже аж політичною нацією, що містить у собі весь наш поліетнічний конгломерат, то народом України, то, як у Конституції сказано, – українським народом. У паспорті графа національності скасована. Епітетом національний розкидаються так бездумно, що іноді він втрачає контури сенсу.

Проблема тут навіть не в ідентифікації нації, а в кризі самоідентифікації національно дезорієнтованої частини суспільства. Не буду вдаватися в теорію питання, це окрема тема, скажу лише самоочевидну річ: якби українці не були нацією, то вони давно були б уже не українці. Однак був же якийсь божественний вітер, що кидав покоління за поколінням на боротьбу саме за цей народ, за цей шматок землі, який Бог на планеті подарував саме українцям (Л. Костенко).

Форми мовленнєвого впливу

Тропи та стилістичні фігури

Завдяки вдалому добору слів і висловів можна яскраво передати думки й тим самим посилити мовленнєвий вплив на слухача. Наприклад, стилістично забарвлені слова, поєднання антонімів в одній фразі, риторичні звертання і запитання, попарно з'єднані сполучником однорідні члени речення, лаконічні безсполучникові речення, в т. ч. у складі фразеологізмів.

Посилюють вплив на слухача **тропи**: порівняння, епітети, метафори, уособлення, гіпербола (перебільшення), літота (применшення), іронія, алегорія, перифраз, а також **стилістичні (риторичні) фігури**: повтор окремих слів чи речень, інверсія, риторичне звертання, риторичне запитання, антитеза (протиставлення), анафора (однаковий початок кількох фрагментів), епіфора (однаковий кінець кількох фрагментів), синтаксичний паралелізм (однакова будова двох чи кількох речень), градація (кілька однотипних за семантикою або синтаксичною роллю слів, словосполучень чи частин складного речення, які ніби підсилюють одне одного і сприяють більшій емоційності вислову). Наприклад: *Великий і незламний народ твій, народ-трудівник, народ-воїн, народ-лицар. Не підкорився він мерцям* (О. Довженко).

197. І. *Попрацюйте в парах.* Прочитайте. Визначте, за допомогою яких тропів і стилістичних фігур досягнуто виразності, образності, переконливості та яскравості в наведених фрагментах публічних виступів.

1. Тепер захисники полководця Верреса можуть заявити: «Хай Веррес злодій, хай святотатець, хай перший негідник і злочинець, але він добрий і вдалиий полководець і його треба зберегти на важкий час для республіки» (*Цицерон*). 2. У місті народжується розкіш, з розкоші неминуче виростає жадібність, з жадібності проривається зухвалість, потім виникають всі злочини і лиходійства (*Цицерон*). 3. Ми ніколи їх не забудемо. Запам'ятаємо їх такими, якими бачили сьогодні вранці під час підготовки до старту, коли ми помахали їм на прощання, їм, хто кинув виклик міцним узам Землі й торкнувся обличчя Бога (*Із промови Р. Рейгана після вибуху космічного шатла «Челленджер»*). 4. ...Ми не задоволені, і не будемо задоволені, поки правосуддя стікає у прірву, як вода, а справедливість не стане могутньою течією (*Мартін Лютер Кінг*). 5. І реве худоба вночі, і віщує недолю. Біжать миші степами незчисленні на схід і віщують недолю (*О. Довженко*).

II. Зробіть письмовий синтаксичний розбір другого речення.

198. Прочитайте речення. Знайдіть порушення мовних норм, визначте їхній характер. Відредаговані речення запишіть.

1. У своїх виступах виступаючі переважно відзначили успіхи в роботі, але ж треба вказувати й на недоліки. 2. Він з успішністю впорається з поставленими перед ним завданням. 3. Це дуже здібний і перспективний на майбутнє шахіст. 4. У більшості гуртків маються кваліфіковані керівники. 5. Наприкінці виступаючий подякував присутніх за увагу. 6. Як відомо, що велике значення має жива мова народу.

199. Мікрофон. Як ви розумієте такий вислів Р. Декарта: «Правильно визначайте слова – і ви звільните світ від половини непорозумінь»?

200. І. Прочитайте текст, визначте його проблематику. Що, на вашу думку, є найголовнішим у коханні? Об які підводні камені найчастіше розбиваються почуття?

МУЖНІСТЬ КОХАННЯ

Якось, виступаючи перед молодіжною аудиторією, відома українська поетеса Тамара Коломієць одержала записку. У ній запитувалося: що є найголовнішим у коханні. Ніжність? Вірність? Довготривалість?

– Мужність, – відповіла поетеса.

І в наш час любов нерідко вимагає мужності. Молода людина одержує серйозну травму під час спортивних змагань, в автокатастрофі, лежить прикута до ліжка. Чи вистачить у її друга, обраного на все життя, сили волі, витримки, характеру, щоб не впасти у відчай, не піддатися душевній слабкості, а залишитися поруч у тяжких випробуваннях? На жаль, не завжди. Нерідко буває, що тільки-но обставини змінюють омріяний напередодні весілля ідеал подружнього життя, де все уявлялося радісним і щасливим, – і подальше спільне життя здається вже неможливим.

Інколи трапляється, що молодятam доводиться виявляти справжню мужність, відстоюючи своє право на любов, на створення власного сімейного вогнища.

Ось один з листів до журналу: «Ми познайомилися із Сашком, коли він щойно повернувся з армії. Я закінчувала будівельне училище. Він прийшов і сказав: “Ти – доля. Ходімо зі мною”. Ми розуміли одне одного з півслова. Та його батьки вважали, що ми не пара, і, щоб урятувати

М. Богданов-Бельський. У човні

сина від помилки, відмовляли його. “При перших же труднощах, – про-рокували вони, – ви розбіжтесь”. Сашко залишив інститут, влашту-вався на роботу, де йому надали житло. На порозі була зима. Треба було купити йому пальто, черевики. Я теж доношувала шкільні сукні, пере-шивала все сама. Важко було, звичайно, та ми не скаржилися, були щасливі від того, що разом, викроювали гроші на театр, концерти. По-тім у нас народився син. Коли на дворічний ювілей нашого весілля зі-бралися всі рідні, Сашкова мати зізналася, що недооцінювала наших почуттів. А мені хочеться сказати велике спасибі Сашковим батькам, передусім за труднощі, які загартували нашу любов».

Беручи шлюб, ми беремо на себе і певні моральні зобов'язання турбу-ватись одне про одного, поважати одне одного, зігрівати дім теплом сво-го серця, своєї душі. Егоїзм, самолюбство, нехтування інтересами близької людини – ось ті підводні камені, об які найчастіше розбива-ються почуття (За Т. Журбицькою).

II. Проаналізуйте текст з погляду культури мовлення та форм мовленнєвого впливу.

III. Чи згодні ви з твердженням, висловленим у виділеному реченні? Які аргу-менти добирає авторка для доведення своєї думки?

201. Мікрофон. Чи згодні ви з тим, що кохання – це змагання між чоловіком і жінкою за те, щоб дати одне одному якомога більше щастя? Що, на вашу дум-ку, означає піклуватись одне про одного?

202. Прочитайте висловлювання. Коротко прокоментуйте кожне з них. На основі одного з висловлювань підготуйте експромтом невеликий виступ на 2–3 хвилини. Ретельно продумайте початок та завершення виступу.

1. Висока душа при найменшій нагоді прагне до добродійності; душа низька не інакше, як плазом, іде до своєї мети (*Конфуцій*). 2. Основні турботи мають бути присвячені душі, потім менш важливі турботи – тілу, що підкоряється душі; гроші повинні займати третє й останнє місце (*Платон*). 3. Народ, що не знає своєї історії, є народ сліпців (*О. До-вженко*). 4. По-справжньому освічений той, хто вміє читати між рядка-ми (*О. Сухомлин*). 5. У цьому світі люди прагнуть любові й схвалення більше, ніж хліба (*Мати Тереза*). 6. Гідним є лише життя, прожите заради інших людей (*А. Ейнштейн*). 7. Де немає мрії, люди помирають (*Соломон*).

203. Попрацюйте в парах. Уявіть, що вам потрібно виступити з промо-вою на шкільному телебаченні. Оберіть одну із запропонованих нижче тем. Один із вас має підготувати й виголосити вступну частину промови, інший – завершення. Намагайтеся, щоб ваш вступ був оригінальним, зацікавив потенційних слухачів, налаштував на позитивний лад, зосередив їхню увагу й підготував до сприйняття основної частини. У завершенні потрібно під-сумувати сказане, намітити питання подальших зустрічей, посилити вра-ження від виступу. Зверніть увагу, що вступ і завершення мають бути взаємопов'язаними.

1. Сім чудес України. 2. Мови живуть і вмирають. 3. Умій себе загартувати. 4. Храми Чернігівщини. 5. Море і міфи. 6. Графіті – сучасний настінний живопис.

1. Для успішного виступу в аудиторії важливо підготувати добрий вступ та добре завершення і зробити так, щоб вони були пов'язані одне з одним.
2. Під час виступу потрібно використовувати якомога більше конкретних прикладів; наводити в разі потреби висловлювання авторитетних осіб; задавати питання, щоб підкреслити перехід від однієї думки до іншої.

§ 17. Полемічна майстерність

Про правила полеміки, полемічні прийоми, типові помилки в аргументації й критиці та про полеміку в професійному спілкуванні

204. Прочитайте висловлювання. Про які особливості аргументації йдеться в кожному з них?

1. Хай неправда викрита, – у пристрасті тисячі доказів, щоб пустити цю неправду знову в хід (*Жан Робіне*).
2. Хто доводить багато, той нічого не доводить (*Латинський вислів*).
3. Аргументи не рахують, а зважують (*Грецький вислів*).
4. Усе сказано ніколи не буде. Суперечка думок безкінечна (*С. Рамишвілі*).
5. Дзвінка цитата спокушає нас більше, ніж правдиве мовлення (*М. Монтень*).
6. Говори з переконанням – слова й вплив на слухачів придуть самі собою (*Й. Гете*).
7. Одне слово, сказане від щирого серця, діє на наш розум сильніше всяких найважливіших доказів і переконливіше всяких розмірковувань (*А. Аміель*).

Поняття полеміки

Полеміка (грец. *πολεμικά* – «ворожнеча») – суперечка, диспут при обговоренні або вирішенні проблем.

Полеміст – той, хто вправно володіє мистецтвом полеміки або любить полемізувати; учасник полеміки.

Правила полеміки

Основні правила ведення полеміки:

- відверто висловлювати думки;
- поважати точки зору всіх учасників полеміки;
- слухати інших, не перебиваючи;
- не говорити занадто довго та занадто часто;
- водночас має говорити лише одна особа;
- дотримуватися позитивних ідей та стосунків;
- не критикувати себе та інших;
- незгоди й конфлікти відносно ідей не повинні бути спрямовані на конкретну особу.

Полемічні прийоми

Виділяють такі **полемічні прийоми**: спростування помилкового твердження фактами, критика доказів опонента, атака запитаннями.

Докази під час полеміки можуть бути двох типів. Перший тип ґрунтується на дійсних обставинах справи. Факти, які використовує в такому випадку оратор, істинні, логіка бездоганна, висновки правильні. Цей тип доказів називають **логічним**. Інший – ґрунтується на думках, почуттях тих,

Помилки в аргументації

кого переконують, впливає з їх зацікавлення. Оратор намагається довести, що те, про що він говорить, відбиває інтереси слухачів і тому це правильно. Такий вид доказів називають **психологічним**.

Під час аргументації власної позиції та критики доказів опонента потрібно уникати типових помилок.

Помилки	Пояснення
Аргументи не сформульовані ясно і чітко	Якщо в аргументації або критиці застосовувати занадто складні аргументи, то важко буде переконати співрозмовника, бо він просто не зрозуміє, про що йдеться
Аргументи повністю або частково не обґрунтовані	Аргумент може виявитися хибним, якщо: – сукупність наведених аргументів є суперечливою (суперечливі свідчення очевидців, дані експертів, що не співпадають з фактами, тощо); – аргумент є твердженням, що саме собі суперечить. Наприклад: «Я знаю, що я нічого не знаю» (<i>Сократ</i>); – у процесі аргументації (критики) як аргумент використовують твердження про факт, оцінити який можна буде лише в майбутньому. Наприклад: «Через півроку ми отримаємо прибуток 60 %».
Аргументи не відповідають тезі, яка обґрунтовується	Дуже часто в процесі суперечки супротивники намагаються навести для обґрунтування власної точки зору такі аргументи, які не можна пов'язати з предметом суперечки
Доказ тези підмінюється оцінкою особи	Доводячи тезу «він хороший оратор», посилаються, наприклад, на те, що він хороша людина, активний громадський діяч тощо. Такі аргументи характеризують дану особу, але не висунуту тезу

Професійне спілкування

Особливе значення має **полеміка в професійному спілкуванні**, результатом якої може стати успішна угода і прибуток, але лише за умови правильного ведення полеміки, яка полягає в урахуванні багатьох чинників (психології ведення полеміки, логічної та мовної культури полеміки та ін.).

205. І. Прочитайте текст. Визначте його тему і мікротеми. Назвіть типові помилки, які трапляються під час полеміки. За яких умов суперечка не може бути раціональною?

ВЕДЕННЯ ПОЛЕМІКИ

Непорозуміння в процесі ведення полеміки дуже часто виникають у зв'язку з тим, що співрозмовники застосовують такі мовні вислови, які можуть по-різному ними сприйматися.

Багатозначність – це характерна риса будь-якої природної мови. Сама по собі вона не є недоліком, однак неухвалене ставлення до цього явища в процесі спілкування може призвести до помилок, непорозумінь і навіть кумедних ситуацій.

Наприклад, у деяких рекламних повідомленнях експлуатується багатозначність слова «перший». Одне значення цього слова – «перший за порядком», а інше – «кращий». Два різні значення задають і два різних параметри порівняння – порядок слідування і якість. Тепер спробуємо проаналізувати такий рекламний текст: «Мені при-

ємно повідомити вам, що жувальна гумка Dirol з ксилітом схвалена тепер Міністерством охорони здоров'я України як перша жувальна гумка, яка нейтралізує кислоту, що руйнує зуби». Одразу виникає запитання, що рекламисти мали на увазі: Міністерство охорони здоров'я визнало цю гумку кращою серед інших чи дослідило її першою серед інших подібних гумок і схвалило її? Оцінку інтерпретацію тут викликає конструкція «схвалена як перша жувальна гумка». Слово «перша» тут не можна замінити словом «друга» чи «третья», природніше сказати «краща». Чому ж одразу так не зробити?

Зверніть увагу на те, що багатозначними можуть бути не тільки окремі слова, а й цілі речення. Так, наприклад, історик Геродот розповідає, як лідійський цар Крез запитував божество у Дельфах, чи треба йому розпочинати війну з Персією. На це він отримав таку відповідь: «Якщо цар піде війною на Персію, то знищить велике царство». Коли розгромлений Крез, потрапивши в полон, зауважив дельфійським жерцям, що вони сказали неправду, жерці у відповідь заявили, що у війні дійсно знищене велике царство, але не Перське, а Лідійське.

Отже, перш ніж розпочати полеміку, співрозмовникам необхідно домовитися щодо визначень основних понять, щоб у процесі спілкування уникнути непорозумінь. Якщо вони не дійшли консенсусу, то немає сенсу розпочинати суперечку.

Перед тим як полемізувати, з'ясуйте, про яку кількість предметів ідеться в тезі (тобто про всі предмети, їх частину чи окремий предмет).

Наприклад, хтось стверджує, що «всі люди егоїсти». У цьому випадку ще не зрозуміло, про всіх чи про деяких людей ідеться у висловлюванні. Такі тези важко відстоювати й не менш важко критикувати саме через їхню невизначеність.

Лише після того, як з'ясовані всі зазначені вище питання, можна розпочинати суперечку, будувати аргументації, критикувати точку зору супротивника. Без визначення питання щодо зрозумілості, чіткості, ясності предмета спілкування суперечка не може бути раціональною (З довідника).

II. Чи доводилося вам брати участь або бути свідком полеміки, яка не призвела до позитивного результату? Яких помилок при цьому припустилися мовці?

206. *Попрацюйте в парах.* Візьміть участь в обговоренні однієї з проблем, по черзі керуючи процесом пошуку її розв'язання. Оцініть результативність вашої полеміки.

1. У чому полягає сенс життя? 2. Як найшвидше вийти на шлях суспільного прогресу? 3. У чому суть сучасного міщанства? 4. Коли людина стає дорослою? 5. Що важливіше: ким бути чи яким бути?

207. I. Прочитайте подану ситуацію. Який із запропонованих варіантів аргументації є переконливішим? Чому? Чи згодні ви з тим, що занадто складні аргументи не можуть переконати слухачів?

Понад 200 років тому, за часів формування Сполучених Штатів Америки, бурхливо обговорювалося питання про те, хто має право брати участь у голосуваннях. Одна фракція заявляла, що брати участь у голосуванні має право лише та особа, яка є власником певного майна. Бенджамін Франклін з цим не погоджувався. Соратники, які його підтримували, представили свою аргументацію.

Варіант аргументації соратників Б. Франкліна: «Не можна визнати правочинним з будь-якої розумної, інтелектуальної або моральної точки зору невід'ємне право людини виражати свої політичні пристрасті, використовуючи свій голос у референдумах тільки за наявності достатньої власності. Право закладено в самій людській природі і тому називається природним правом, яке може бути обмежене з зовнішньої сторони залежністю від володіння власністю. Неправильно припускати, що природне право людини віддати свій голос базується і залежить більшою мірою від власності, ніж від самої природи людини. Цілком очевидно, що такий умовивід не є розумним, бо він перевертає порядок речей, передбачений самою природою».

Варіант аргументації самого Б. Франкліна: «Бажання отримати голоси виборців ставить нас перед дилемою: у мене є віслюк; я можу голосувати. Віслюк помирає; я не можу голосувати. Отже, голос представляє не мене, а віслюка».

II. Поміркуйте і скажіть, хто в Україні, на вашу думку, повинен мати право виборчого голосу. Сформулюйте й запишіть відповідну тезу, доберіть до неї аргументи.

208. *Мікрофон.* Як ви розумієте такі слова римського філософа Сенеки: «Довгий шлях через настанови, короткий і легкий – через приклади»?

Для вас, допитливі

У 2010 році в Україні вийшла книжка «**Промови, що змінили світ**». У виданні зібрано більше шістдесяти найяскравіших виступів світових громадських діячів. Зокрема, наведені промови Єлизавети I, Богдана Хмельницького, Наполеона Бонапарта, Михайла Грушевського, Нельсона Манделі, Матері Терези, Барака Обама, Леоніда Кравчука тощо.

Ці промови – віхи в історії людства, які є відправними точками подій, що змінили світ.

Книга доступна для прочитання в електронному вигляді на сайті Міжнародного фонду «Єдиний світ».

209. I. Прочитайте текст. Чи повністю погоджуєтеся ви з Френком Геммондом? Чи завжди можна вважати переможцем у суперечці (особливо з друзями) людину, яка довела свою виняткову правоту? Обґрунтуйте свою думку.

УНИКАЙТЕ ГОСТРИХ КУТІВ

Під час обіду мій сусід по столу розповів цікаву історію, основою якої була така цитата: «...божество наміри наші довершує, хоча б розум намітив і не так...»

Оповідач зазначив, що це цитата з Біблії. Він помилявся... Я точно знав це. Тут не могло бути жодних сумнівів. І тому, прагнучи утвердитись у свідомості своєї значущості й виявити свою перевагу, я сам призначив себе незваним і небажаним арбітром, вважаючи за необхідне виправити оповідача. Він твердо наполягав на своєму. Що? Із Шекспіра? Не може бути! Нісенітниця! Це цитата із Біблії. І це йому достеменно відомо!

Він сидів праворуч від мене, а ліворуч сидів мій давній приятель Френк Геммонд. Геммонд присвятив багато років вивченню Шекспіра. Тому ми з оповідачем домовилися передати питання на рішення Геммонда. Геммонд вислухав нас, штовхнув мене під столом ногою і сказав: «Дейле, ви дійсно помиляєтеся. Цей добродій має рацію. Цитата справді з Біблії».

Увечері, коли ми їхали з ним додому, я сказав Геммонду: «Френку, адже ви знали, що це цитата із Шекспіра».

«Звісно, – відповів він, – “Гамлет”, дія п'ята, сцена друга. Але ми з вами були гостями на святковому вечорі, дорогий Дейле. Навіщо ж доводити людині, що вона помиляється? Хіба він стане після цього краще до вас ставитися? Чому б не дати йому можливість врятувати свій престиж? Він не запитував вашої думки. Він не потребував її. Навіщо ж з ним сперечатися? Завжди уникайте гострих кутів» (За Д. Карнегі).

II. Чи доводилося вам потрапляти в ситуацію, описану в тексті, або бути свідком схожої події? Опишіть свої почуття. Чи можуть друзі через дріб'язкову суперечку стати ворогами або в крайньому випадку – посваритися?

III. Сформулюйте поради, яких варто дотримуватися тому, хто здобув перемогу в суперечці.

210. I. Прочитайте текст, у якому автор виправдовує одну з негативних рис характеру – нескромність. Наскільки успішно він це робить? До яких аргументів вдається?

НЕСКРОМНІСТЬ

Нескромний у всьому прагне взяти участь і в усякій долі стати дійовим чинником. Найвища нескромність – поставити себе врівень зі світом, а прирівнявши, відповідно, прийняти на себе весь тягар світового існування.

Із сказаного випливає, що ті, кого ми називаємо подвижниками, хто прокладає дорогу новій справі і новим стосункам між людьми, можуть бути названі нескромними, наскільки б простим і невибагливим не здався їх спосіб життя. У самому їх існуванні полягає неприкрита зухва-

лість, небажання змиритися з тим, що є, і прийняти існуюче в його наявному вигляді. У творчості, подвижництві, всякому відкритті і навіть просто рішучому вчинку виявляється очевидна нескромність. Небажання поринути у вульгарність, бути «як всі» – хіба вже саме це не нескромно?

Позбавте людину домагань, вихолостіть її дух, прищепіть їй беззаперечну повагу до довоколишнього – і ви одержите абсолютно скромну особистість, що нічим не виділяється. Подібна людина настільки неприємна, що, здається, інколи вона зникає зовсім. І не знаєш напевно: чи то вона є, чи то її немає. А якщо пересвідчишся, що все ж ніби є, то і тоді мимовільно подумаєш: «Що вона є, що її немає – все одно»... (Т. Флешлі).

II. Складіть усно текст, у якому, дібравши контраргументи, спробуйте спростувати позицію Т. Флешлі й довести, що нескромність – це таки людська вада. Водночас відзначте, у чому має рацію автор.

III. З'ясуйте за тлумачним словником лексичне значення таких слів: *скромність, подвижник, зухвалість*. Складіть і запишіть з ними речення.

211. Прочитайте текст. Поясніть, як захиснику вдалося вплинути на суд присяжних і схилити їх на свою сторону. Завдяки якому художньому тропу було посилено вплив захисної промови?

СИЛА ПЛЕВАКО

Старенька вкрала бляшаний чайник, вартістю дешевше п'ятдесяти копійок. Вона... підлягала суду присяжних. Захисником старенької виступив Плевако. Обвинувач вирішив завчасно паралізувати вплив захисної промови Плевако й сам висловив усе, що нібито можна було сказати на захист старенької: бідна старенька, тяжкі злидні, крадіжка незначна, підсудна викликає не обурення, а лише жаль. Але – власність є священною, весь наш громадянський благоустрій тримається на власності, якщо ми дозволимо людям хитати її, тоді країна загине.

Встав Плевако:

– Багато лиха, багато випробувань довелося вистраждати Росії за її понад тисячолітнє існування. Печеніги мордували її, половці, татари, поляки. Дванадцять мов звалилися на неї, захопили Москву. Усе витерпіла, все подолала Росія, лише міцніла й зростала від випробувань. Але тепер, тепер... Старенька вкрала старий чайник ціною в тридцять копійок. Цього Росія вже, звичайно, не витримає, від цього вона загине безповоротно.

Стареньку виправдали (За В. Вересаєвим).

1. Виділяють три найголовніших полемічних прийоми: спростування помилкового твердження фактами, критика доказів опонента, атака запитаннями.
2. Під час проведення полеміки потрібно дотримуватися етики полемічної майстерності.

Проект

Об'єднайтеся в групи, підготуйте **колективний виступ-презентацію** на одну з поданих тем з використанням **мультимедійних засобів** (або інших засобів для демонстрації ілюстрацій, таблиць, схем, діаграм тощо).

Пропоновані теми: «Бізнес-проект, який пропонується реалізувати у вашій місцевості», «Проект культурно-мистецького свята, яке пропонується провести у вашому регіоні, навчальному закладі тощо», «Проект з охорони довкілля, який доцільно реалізувати у вашій місцевості».

САМООЦІНКА І САМОПЕРЕВІРКА

212. Мікрофон. Продовжте фрази.

1. З розділу «Риторика» я найкраще засвоїв (засвоїла), що...
2. Одержані знання допоможуть мені...
3. Свої знання з теми я б оцінив (оцінила) на...

213. Виконайте тестові завдання. Свої відповіді зіставте з тими, що подані наприкінці підручника.

Тест для самоперевірки

1. У перекладі з грецької *риторика* означає
  - А полемічне мовлення
  - Б культура спілкування
  - В публічний виступ
  - Г ораторське мистецтво
2. Батьківщиною красномовства вважається
  - А Давня Греція
  - Б Китай
  - В Єгипет
  - Г Ассирія
3. Вислів «*Поетами народжуються, ораторами стають*» належить
  - А Демосфену
  - Б Цицерону
  - В Сократу
  - Г Арістотелю
4. Аналіз аудиторії, вибір теми, добір матеріалу – це
  - А етапи підготовки промови
  - Б способи запам'ятовування
  - В способи подання матеріалу
  - Г розділи риторики
5. Рухливість і надмірна жестикуляція оратора
  - А спонукають до бурхливої полеміки в аудиторії

- Б** викликають зацікавленість текстом промови
В викликають утому й роздратування слухачів
Г посилюють значимість промови

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що таке риторика? Що вам відомо з історії красномовства?
2. У чому перевага ораторського мовлення над сучасними засобами масової інформації? Назвіть основні види ораторських виступів.
3. Визначте джерела матеріалів, які можуть використовуватися під час підготовки до виступу. У чому полягає осмислення зібраного для промови матеріалу?
4. Які фактори треба враховувати при визначенні теми виступу? Які основні правила висунення тези, аргументування?
5. Визначте основні функції вступу та завершення в ораторській промові.
6. Які якості оратора об'єктивно забезпечують успіх його виступу? Чи впливає авторитет оратора на успіх чи неуспіх ораторської промови? Відповідь обґрунтуйте.
7. Які особливості сприйняття та розуміння аудиторії потрібно враховувати в публічній промові?
8. Яке місце займають інтонація, жести, міміка в процесі спілкування оратора зі слухачами?
9. Чому дотримання законів мислення таке важливе в ораторському мовленні?
10. Схарактеризуйте такі полемічні прийоми: спростування помилкового твердження фактами, критика доказів опонента, атака запитаннями.

Шлях до красномовства

- Риторика – цариця душ і княгиня мистецтв (*Ф. Прокопович*).
- Оратором, гідним уваги, є той, хто користується словами для думки, а думкою для істини й добросовісності (*Ф. Фенелон*).
- Красномовство належить до тих мистецтв, які все здійснюють і всього досягають словом (*Платон*).
- Красномовство – дар, який дає змогу нам оволодіти розумом і серцем співрозмовника; здатність тлумачити чи навіювати йому все, що нам потрібно (*Ж. Лабрюєр*).
- Оратори, які не можуть зупинитися, – справжні мучителі слухачів; оплески, які лунають у довгоочікуваному кінці, сприймаються як подяка за те, що нарешті ці оратори замовкли (*І. Бехер*).
- Обов'язок оратора – говорити правду (*Платон*).

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Корисно знати

Чи наступаюче буває свято?

Українці люблять віншувати своїх друзів і знайомих і у свята, і напередодні свят. На жаль, нерідко використовують у передсвятковий час неукраїнський вислів з *наступаючим святом*. Замість нього варто вживати напередодні свят такі привітання, як *Вітаю з передсвятком* або *Вітаю зі святом*, *Вітаю з Новим роком*, *Вітаю з Різдвом Христовим*, *Вітаю з Великоднем* – без позначення часової наступності.

У нас *наступаючих свят* не буває (За І. Вихованцем).

Говоріть правильно!

Правильно	НЕправильно
ставити на меті (за мету) укладати договір згідно з планом зазнавати поразки тягар обов'язків давати спокій аж ніяк!, де там! впадати в око (очі) надходження коштів	задаватися метою заключати договір згідно плану терпіти поразку вантаж обов'язків залишати в спокої аби не так кидатися в око поступлення коштів

Образні порівняння

- здорова, як вода
- чистий, як сльоза
- ясний, як сонечко
- далеко, як небо від землі
- червоний, як жар
- зелене, як рута
- сухий, як перець
- боїться, як торішнього снігу
- вовтузиться, як кіт з оселедцем
- дивиться, як кіт на сало
- вештався, як рак у торбі

Розрізняйте!

Бережливий. Ощадливий, економний, дбайливий (*бережливий господар, керівник*).

Бережний. Який уміє берегти що-небудь, дбайливо поводитися з чим-небудь (*бережне ставлення*).

Бережливо, прислівник. У сполученні: *бережливо витратити, збирати, використовувати щось*.

Бережно, прислівник. У сполученні: *бережно ставити, класти, брати, ставитися*.

Як це було

ЛАКОНІЧНИЙ

Слово *лаконічний* прийшло з давньої Спарти, держави, яка в IX ст. до н. е. виникла на території *Лаконіки*, або *Лакедемона*. Область у Спарті називалася *Лаконія*, центром її було місто Спарта (друга назва – *Лакедемон*). Спартанці – суворі, витривалі, загартовані воїни – славилися вмінням стисло, просто й чітко висловлювати свої думки, на відміну від афінських ораторів, які відзначалися пишним красномовством. Відомо, наприклад, що коли македонський цар Філіпп звернувся до спартанців з погрозою: «Якщо я вступлю в Лаконію, я зрівняю Лакедемон із землею», – державні мужі Спарти відповіли лише одне слово: «Якщо» (За Є. Чак).

ЕТИКА

Термін *етика* ввів давньогрецький учений Арістотель. Відштовхуючись від слова *етос* (грецьк. *ethos* – норів, звичка), вчений утворив прикметник *етичний* для того, щоб позначити особливий набір людських якостей, названих ним етичними благодійниками. Етичні благодійники є рисами характеру і темпераменту людини. Це стриманість, мужність, щедрість та ін. Арістотель стверджував: «Мета етики – не знання, а вчинки, етику людина вивчає для того, щоб робити добро» (З посібника).

На дозвіллі

ТРЕНУЙМО ПАМ'ЯТЬ

Прочитайте подані слова. Спробуйте відразу повторити їх, не заглядаючи до книжки. Складіть новий список, але так, щоб до нього потрапили випадково взяті слова. Запропонуйте однокласнику (однокласниці) повторити ваші слова. До речі, психологи стверджують, що ми здатні запам'ятати з першого погляду і правильно відтворити лише близько семи випадково взятих слів чи десяткових цифр.

Таблиця, футбол, працювати, мова, синій, молоток, стрибати, квадрат, календар, вишня.

Скоромовки

Годувала Гава ґавенят на ґанку,
Зготувала в горщику гарну запіканку.

***

Прийшов Прокіп – налляв окріп.
Іде Гаврило – ще не зварилось.
Прийшов Денис – налляв сім мис.
Прийшов Тарас – з'їв усе нараз.

***

Очиці у вовчиці – неначе блискавиці.

Наша рідна українська мова – це основа нашої безмежно багатой культури. Це наш дух, наш космос, наша душа, наша пісня, якій світ дав найвищу оцінку. Врешті-решт – це ми. Зникає мова – зникає нація.

О. Гончар

ОРФОГРАФІЧНО- ПУНКТУАЦІЙНИЙ ПРАКТИКУМ

Ви вмітимете:

- правильно використовувати в писемному мовленні під час відтворення і створення висловлювань відомі орфограми і пунктограми;
- виправляти допущені орфографічні та пунктуаційні помилки;
- удосконалювати написане.

Вітання з приводом презентації статті в журналі «Українська Софійський собор»

§ 18. Уживання м'якого знака, апострофа, спрощення груп приголосних, передача на письмі сумнівних голосних та приголосних. Пунктуація

Пригадайте!

- Які труднощі виникають під час передачі на письмі сумнівних голосних або приголосних звуків?
- У яких випадках у словах пишеться м'який знак?
- У яких випадках вживається апостроф?
- Як потрібно розуміти спрощення груп приголосних звуків? Які групи приголосних можуть спрощуватися?

214. І. Прочитайте текст. До якого стилю та типу мовлення він належить? Запропонуйте власний варіант заголовка до тексту.

ЙОГО ЛЮБОВ – УКРАЇНА І МАТЕМАТИКА

У Волинському краї, у простій селянській хаті під солом'яною стріхою народився майбутній великий математик Михайло Кравчук.

Під час навчання в Луцькій гімназії з усіх дисциплін найбільше полонила його математика – поезія формул і чисел. У 1910 р. М. Кравчук їде до Києва і вступає на математичне відділення фізико-математичного факультету університету Святого Володимира, а після закінчення навчання залишається в університеті на викладацькій роботі.

Яким же він був педагогом! Викладачем від Бога! На його лекції ходили як на свято знань, інтелекту, професіоналізму. Але найбільше математичний геній Михайла Кравчука розкрився під час його роботи в Київському політехнічному інституті.

На початку 20-х років, рятуючись від голодної смерті та лихоліть громадянської війни, професор приїздить у село Саварку. Стає директором школи і викладачем математики. Саме Михайло Пилипович відіграв важливу роль у навчанні майбутнього конструктора турбореактивних двигунів Архипа Люльки. Він закохав хлопця в красу і точність математичних формул. Неабиякий розум учителя, висока духовність, душевна рівновага, відданість педагогічній справі зробили диво: хлопчик став гідним учнем.

Наукові праці М. Кравчука з різних галузей математики (вищої алгебри і математичного аналізу, теорії диференційованих та інтегральних рівнянь, теорії ймовірностей і математичної статистики) увійшли до скарбниці світової науки. М. Кравчук стояв і біля витоків винаходу першого в світі електронного комп'ютера.

Пам'ятник М. Кравчуку біля Київського політехнічного інституту

Михайло Кравчук – автор понад 180 наукових робіт. Головним науковим результатом його досліджень стали дослідження з теорії комунікативних матриць, квадратних і білінійних форм, лінійних перетворень, теорії алгебраїчних і трансцендентних рівнянь, теорії чисел; створення і математичне обґрунтування узагальненого методу моментів, застосування його до наближеного розв'язання звичайних лінійних диференціальних рівнянь, рівнянь математичної фізики, розвиток теорії кореляції, застосування многочленів, пов'язаних з біноміальним розподілом, які тепер відомі в науковій світовій літературі як многочлени Кравчука.

1938 р. Михайла Кравчука було заарештовано... Зі звичайним для того часу набором звинувачувальних стереотипів: контрреволюційна діяльність, український буржуазний націоналізм, шпигунство і подібне. Того ж року М. Кравчука засуджено на двадцять років тюремного ув'язнення і на п'ять років заслання, відправлено в концентраційні табори на Колиму. Тут він, хворий, помер 9 березня 1942 р. Колишній співкамерник Михайла Пилиповича засвідчує, що академік у рідкісні хвилини відпочинку в бараку писав якісь формули на шматках паперу і щовечора віддавав їх табірному начальству. Де тепер ті папери і що в них – невідомо.

Реабілітовано великого математика 1956 р.

У 2003 р. на Музейній площі Київського політехнічного інституту відкрито пам'ятник визначному українському математикові ХХ століття, академіку Всеукраїнської академії наук, великому українцю – Михайлові Пилиповичу Кравчуку. Скульпторів вдалося майстерно відтворити і велич, і силу лицаря математики. А з постаменту до нас промовляють слова Михайла Кравчука: «Моя любов – Україна і Математика» (За В. Васильченком).

II. **Попрацюйте в парах.** Виберіть з тексту 6–8 слів, у написанні яких, на вашу думку, можна допустити помилку. Продиктуйте ці слова вашому однокласнику (однокласниці), а потім напишіть під диктовку слова, запропоновані вам. До яких частин мови належать ці слова? Перевірте один в одного правильність написання.

III. Визначте мікротеми тексту. Стисло перекажіть прочитане. Переказ запишіть.

215. I. Спишіть, ставлячи замість крапок, де потрібно, м'який знак. Обґрунтуйте написання.

Мен..ший, заохочуют..ся, міл..йонер, ал..тан..ці, міл..ярдер, поліс..кий, складаєт..ся, насип.., у кін..ці, облицювал..ний, луган..с..кий, сер..йозний, вінниц..кий, бібліотекар.., хар..ківс..кий, ател..е, рел..еф, Михал..ченко, Пан..ченко, дівчин..ці, компан..йон..ці, нен..ці, дев'ят..сот, сім..сот, л..отчик, стоїш.., сен..йор, кур..йозний, батал..йон, син..окий, двадцят..ма, п'ят..сот, промін..чик, у скрин..ці, у хатин..ці, Натал..ці, запорожец.., плац.., різ..бяр, пол..овий, ознайомиш..ся.

II. Порівняйте написання виділених слів. Доберіть до кожного з них по два слова на аналогічне орфографічне правило.

216. I. Спишіть. Розставте розділові знаки при відокремлених членах речення. Підкресліть відокремлені члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Вартість усіх видів послуг **пов'язаних** з участю у виставці подається Організатором в умовних одиницях. 2. Заняття видами підприємницької діяльності, щодо яких є спеціальна заборона крім випадків передбачених цим Кодексом **карається** штрафом від ста до **трьохсот** мінімальних розмірів заробітної плати. 3. Предметом місцевого референдуму може бути будь-яке питання віднесене Конституцією України цим та іншими законами до відання органів державної влади. 4. Рішення прийняті місцевим референдумом є **обов'язковими** для виконання на відповідній території. 5. Повноваження **сільського, селищного, міського** голови можуть бути припинені достроково у випадках передбачених цим законом. 6. Видатки місцевих **бюджетів** поділяються на дві частини: видатки пов'язані з виконанням власних повноважень місцевого самоврядування і видатки пов'язані з виконанням делегованих законом повноважень органів виконавчої влади.

II. Обґрунтуйте написання виділених слів. Доберіть і запишіть 10 слів з апострофом.

III. Для якого стилю мовлення характерними є речення, подані у вправі? Складіть і запишіть два речення в цьому ж стилі, використавши слова з апострофом.

217. I. Прочитайте слова, з'ясуйте, за яким правилом правопису вживається в словах кожної групи апостроф.

1. М'який, п'ятий, дріб'язковий, в'язень.
2. Кар'єра, кур'єр, бар'єр, ар'єргард.
3. Об'єднання, з'ясувати, під'їзд, між'ядерний.
4. Лук'ян, Лук'янівка, Лук'янович.

II. Порівняйте написання поданих нижче слів кожної пари. Поясніть наявність або відсутність апострофа в кожному слові. Доберіть по одному прикладу на аналогічне орфографічне правило.

Відсвяткувати – підв'язати; святковий – зв'язковий; тьмянний – розм'як; бур'ян – буряк, комп'ютер – різьбяр.

218. I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки та розкриваючи дужки. Підкресліть і обґрунтуйте орфограми.

1. Ро(з,с)чісує довженну сиву бороду дідусь-туман гребін(ь)чиком ялиновим (В. Сторожук). 2. М(е,и)дові зорі в небі прокидают(ь)ся, тополі білим листям лопотять (Л. Костенко). 3. Мален(ь)ка крапля що їй жити мить вст(е,и)гає всесвіт у собі вмістить (В. Мисик). 4. Цвіли бузки? То солов(')ї цвіли сузір(')ям грон, пахучим синім димом, цвіли у точну і в (не)точну риму, бенк(е,и)тували тільки як могли (Є. Гуцало). 5. Так яблуками пахне у хатин(ь)ці як пахнуть хати тільки восени (М. Бажан). 6. Пахне мамою сорочка-вишиванка, цвітом яблуні пш(е,и)ничним колоском ніжним поглядом ласкавим, чорнобривцем куч(е,и)рявим, материнс(ь)кою любов(')ю і т(е,и)плом (Н. Багмут). 7. Ось майнули білі коні тільки в(')ються гриви тільки кур(')ява лягає на з(е,и)лені ниви (В. Симоненко). 8. Надвечір хуга втихла хмари на заході поч(е,и)рвоніли сніг стужавів і гостро заблищав а повітр(')я стало таким прозорим що було видно голі д(е,и)рева понад шляхом (Г. Тютюнник). 9. Сірий шлях

скр(е,и)пить ва(ш,ж)кими гарбами стогне під чумац(ь)кими возами (Д. Луценко). 10. А осінь в ши(п,б)ку загляда листочком клена гоїть рани (Л. Завіщана).

II. Знайдіть складні речення. Підкресліть у них граматичні основи. Накресліть схеми двох речень (на вибір).

219. I. Запишіть слова під диктовку. Написане уважно звірте з надрукованим. Виправте допущені помилки. Підкресліть орфограми.

Директива, акредитив, делегувати, Емма, Маньчжурія, Сан-Хосе, то-реадор, гондольєр, кордельєр, прецедент, Рейк'явік, б'єф, брюссельський, віолончель, екс-прем'єр, конвеєризація, контргра, барельєф, Еллада, Франкфурт-на-Майні, Д'Артаньян, анестезія, ландшафт, пюпітр, па-де-де, ахіллесова (п'ята), Мекка, конформізм, вілла, тонна, Еллада.

 II. З'ясуйте за словником іншомовних слів лексичне значення незрозумілих вам слів. Із чотирма словами складіть і запишіть речення.

220. Утворіть і запишіть прикметники від поданих слів. Підкресліть орфограми.

Щастя, радість, проїзд, область, солдат, цілість, кістка, агент, задрість, гігант, зап'ястя, контраст, баласт, форпост, пестити, заїзд, тиждень, честь, випуск, доблесть, запуск, пропуск, ненависть, млість, аванпост, якість, швидкість, вояк, Переяслав, ад'ютант, абонент, безсмертя, захист.

 221. I. Спишіть словосполучення, вставляючи пропущені букви. Правильність написання перевірте за словником іншомовних слів.

Змінна в..личина, сф..ричний конд..нсатор, перп..ндикуляр до площини, в..ртикальна пряма, геод..зійний прилад, гор..зонтальне положення, ц..ліндрична гвинтова лінія, д..ференціальна геометрія, д..симіляція рослин, функція ер..троцитів, залози внутрішньої с..креції, кр..терії розвитку, генетична мод..фікація, вег..тативна система, абор..гени Австралії, ід..нтифікація мікроорганізмів, велика інт..гральна схема, автоматична р..єстрація.

II. Складіть і запишіть складні речення з двома поданими словосполученнями (на вибір).

222. I. Запишіть слова іншомовного походження в дві колонки: а) з апострофом; б) з м'яким знаком.

Комп..ютер, ад..ютант, б..язь, р..юкзак, ф..юзеляж, філ..м, авен..ю, автопавіл..йон, шин..йон, кс..ондз, порт..єра, вуал.., бл..юз, барел..єф, к..юрі, н..юанс, рант..є, мад..яр, Лавуаз..є, Р..юдберг, М..юллер, вар..єте, миш..як, біл..ярд, кан..йон, кол..є, ком..юніке, деб..ют, шампін..йон, інтерв..ю, п..єдестал, арф..яр, краков..як, порт..є, марсел..єза, ін..екція.

II. З одним словом кожної колонки складіть і запишіть складне речення.

223. *Попрацюйте в парах.* Складіть словниковий диктант (10 слів) на повторені під час уроку орфограми. Продиктуйте диктант однокласнику (однокласниці). Перевірте написане.

224. Виконайте завдання одного з поданих варіантів.

Варіант А. Підготуйте і напишіть тези до усної доповіді «Віртуальна мовна особистість». Підкресліть і поясніть орфограми й пунктограми.

Варіант Б. Підготуйте і напишіть тези до публіцистичного виступу на радіо «Права і обов'язки громадян». Підкресліть і поясніть орфограми й пунктограми.

§ 19. Основні орфограми в коренях, префіксах і суфіксах. Пунктуація

Пригадайте

- У яких випадках пишемо префікси *пре-*, *при-*, *прі-*, *з-* (*с-*)?
- Коли в словах пишуться подвоєні букви?

225. І. Прочитайте текст. Обґрунтуйте його поділ на абзаци.

ОСТАННІЙ ДЕНЬ ПОМПЕЇ

Картина Карла Брюллова «Останній день Помпеї» пронизана глибокою ідеєю, співзвучною часові. Зображуючи реальну історичну подію від 24 серпня 79 р. н.е., коли під час виверження Везувію під лавою і попелом було поховане ціле місто з двома тисячами жителів, художник думав про своїх сучасників.

Італію загарбали іноземці, і країна готувалася до боротьби. Навіть у тюрмах патріоти зберегли людську гідність. Як на полотні Брюллова.

К. Брюллов. Останній день Помпеї

Картина написана в традиціях класицизму, який вимагав трагізм життя перетворювати в безсмертну красу. Хоча навкруги вогонь і попіл, страждання і смерть, жодна постать на полотні Брюллова, жодне обличчя чи одяг не забруднені. Немає жодної краплі крові, хоча в центрі композиції лежить мертва жінка. Усе піднесено, благородно. Герої картини, на думку М. Гоголя, «приглушують жах свого становища своєю урочистою красою».

Непохитні закони класицизму вимагали також, щоб композиція картини була театральною, по-оперному пишною.

Тому вже з першого погляду впадають у вічі, як під час італійського музичного спектаклю, пишні декорації, розкішні костюми, картинні* жести. І освітлення ефектне й театральне. Заграва на небокраї нагадує намальовану декорацію сцени. Вогнями світильників вихоплені обличчя дійових осіб. Блискавки і будівлі, що падають, нагадують сценічні «чудеса». Здається, що це величезне полотно озвучене бравурною** музикою фіналу італійської опери – серія (серйозної опери).

Потрібно зазначити, що разом з Карлом Брюлловим друг художника композитор Джакомо Пуччіні писав оперу під тією ж назвою «Останній день Помпеї». Немає сумніву, що його музика вплинула на живописця (За Л. Тарасовим).

* *Картинний* – (перен.) навмисно підкреслений, виразний, наочний.

** *Бравурний* – бадьорий, жвавий, піднесений, гучний.

II. **Попрацюйте в парах.** Виберіть із тексту п'ять–сім слів, у написанні яких, на вашу думку, можна допустити помилку. Продикуйте ці слова вашому однокласнику (однокласниці), а потім напишіть під диктовку слова, запропоновані вам. Перевірте один в одного правильність написання. Назвіть орфограми.

III. Перебудуйте перше речення тексту на складнопідрядне. Проаналізуйте структурні перетворення. Знайдіть у тексті складнопідрядні речення, обґрунтуйте в них розділові знаки, накресліть схеми.

IV. Розгляньте картину К. Брюллова «Останній день Помпеї». Що вас найбільше вразило? Стисло опишіть зображене на полотні (усно), використовуючи речення, ускладнені вставними словами (словосполученнями) і однорідними членами речення.

Основні орфограми в префіксах, коренях, суфіксах

Місце орфограми	Орфограми	Приклади
У префіксі	Букви <i>e, u, i</i> в префіксах <i>пре-, при-, при-</i>	<i>предобрий, прихід</i>
	Букви <i>з, с</i> у префіксах <i>роз-, без-, з- (зі-, с-)</i>	<i>розказати, списати</i>
У корені	Орфограми, пов'язані із чергуванням голосних і приголосних звуків	<i>стелю – застилати, рука – руці</i>
	Подвоєні букви	<i>гілля, сіллю</i>

Місце орфограми	Орфограми	Приклади
На межі кореня і суфікса	Буквосполуки <i>-цьк-, -зьк-, -ськ-, -цтв-, -зтв-, -ств-</i>	<i>козацький, птаство</i>
	Букви <i>щ, чч</i> в іменниках із суфіксом <i>-ин(а)</i>	<i>козаччина, Житомирщина</i>
У суфіксі	Подвоєні букви	<i>здоровенний</i>
	Букви <i>и, е(є)</i> в суфіксах <i>-ечок, -єчок, -ечк(а), -єчк(а), -ичок, -ичк(а)</i>	<i>діжечка, вогничок</i>
	Буква <i>и</i> в суфіксі <i>-ив(о)</i>	<i>вариво, печиво</i>
	Букви <i>и, і</i> в суфіксах <i>-ир, -ист, -изм, -ір, -іст, -ізм</i>	<i>бандурист, піаніст</i>
	Букви <i>и, і, е(є)</i> в суфіксах <i>-инн(я), -інн(я), -єнн(я), -єнн(я)</i>	<i>павутиння, звернення</i>
	Букви <i>о, е(є)</i> в суфіксах <i>-ов(ий), -ев(ий), -єв(ий)</i>	<i>овочевий, казковий</i>
	Букви <i>и, ї</i> в суфіксах <i>-ин, -ін</i>	<i>Ольжин, Марійн</i>

226. І. Прочитайте слова. Порівняйте написання префіксів і суфіксів у словах кожної пари. Обґрунтуйте написання.

Предобрий – придобрити, премудрий – примудритися; росте – розстав; схитрувати – зшити; діжечка – горличка; плетиво – марево; нескáзаний – нескáзаний.

ІІ. Доберіть до кожного слова приклад з аналогічною орфограмою.

 227. І. Запишіть іменники у дві колонки: у першу – зі вставленою буквою *е(є)*, у другу – зі вставленою буквою *и*. Поясніть орфограми. Позначте суфікси. Правильність написання перевірте за орфографічним словником.

Рушн.чок, ліж.чко, пал.во, бат.чко, річ.чка, сон.чко, дон.чка, ча.чка, кит.чка, кон.чок, поневол.ння, міш.чок, книж.чка, лож.чка, кра.чок, озбро.ння, міс.во, травич.чка, кач.чка, кур.во, напруж.ння, павут.ння, горл.чка, перевез.ння, мар.во, плет.во, нож.чок, садівн.чок, літ.чко, вул.чка, пал.чка, мороз.во, мереж.во, діж.чка.

ІІ. Запишіть перші чотири слова у фонетичній транскрипції.

228. І. Напишіть текст під диктовку. Написане уважно звірте з надрукованим. Знайдіть слова, ужиті в переносному значенні. Чи надають вони особливої емоційності?

Перший весняний грім, мов благовіст, покотився у високому небі. Здавалося, ніби хтось прогуркотів на залізничній колісниці в захмарній високості й **розкотиста** луна **перекатами** слалася над землею.

І від того весняного грому **стрепенулися** захмелілі осокори, **сколихнулися** налиті соком берези і верби, хлюпнула вода в набухлій річці, і **злетіли** з широких плес **сполохані** дикі качки.

Теплий дощ **скропив** землю благодаттю на врожай. Важка сива хмара поволі **відпливала** далі, і в небі дивом дивним сяйнула радуга, оперезавши барвистим рушником виднокрай. І замерехтіла прозорістю земля, ніби накинула на себе весільний серпанок... (За І. Цюпою).

II. Позначте у виділених словах префікси, поясніть написання. Доберіть і запишіть слова з такими ж префіксами.

III. Обґрунтуйте наявність або відсутність розділових знаків перед сполучником *і*.

229. Спишіть слова, розкриваючи дужки. Виділіть префікси та суфікси. Обґрунтуйте написання.

1. (З,С)питати, (з,с)гадати, (з,с)купчення, (з,с)поряджати, (з,с)рівняти, (з,с)хильний, (з,с)початку, (з,с)чинити, (з,с)формувати, (з,с)сунути, ро(з,с)в'язати, ро(з,с)казати, ро(з,с)хитати, бе(з,с)візовий, бе(з,с)чинство, бе(з,с)коштовний, пі(д,т)нести, пі(д,т)кинути, пере(д,т)святковий, пере(д,т)бачити.

2. Незрівня(н,нн)ий, страше(н,нн)ий, височе(н,нн)ий, шале(н,нн)о, нездійсне(н,нн)ий, нездійсне́(н,нн)ий, гуаш(е,о)вий, груш(е,о)вий, овоч(е,о)вий.

230. I. Спишіть, вставляючи замість крапок, де потрібно, пропущену букву. Поясніть написання.

Обмежен..я, відчут..я, чекан..я, щаст..я, облич..я, вугіл..я, суд..я, каят..я, суд..івський, стат..ей, стат..я, взут..я, безсмерт..я, передміст..я, детал..ю, жаліст..ю, розповід..ю, чванливіст..ю, повін..ю, вдячніст..ю, любов'..ю, перел..еш, п'ятиріч..я, майбут..я, безлад..я, виявлен..я, сприян..я, безпорадніст..ю, гран..ю, безвлад..я, непорушніст..ю, закон..ий, неушкоджен..ий, незброєн..ий, злочин..ий, глибин..ий, цін..ий, сезон..ий, ізолюван..ий, незмін..ий, упереджен..ий, військ..омат, Іл..я, попідтин..ю, резон..ий, пташин..ий, журавлин..ий.

II. Порівняйте написання виділених слів. Доберіть до кожного з них і запишіть по два слова з аналогічною орфограмою.

 231. I. Спишіть, розкриваючи дужки та ставлячи пропущені розділові знаки. Правильність написання перевірте за орфографічним словником.

1. Пр(е,и)пало літо до землі грудьми (з,с)томившись бігти (в)слід оста(н,нн)ій птиці (М. Боровко). 2. Верби (з,с)хилившись над тихим Дінцем ро(з,с)чісують коси зелені (В. Сосюра). 3. І нехай промі(н,нн)я те (не) гріє що послала зірка здалека та до неї лине й лине мрія ніби світло тиха і ле(г,х)ка (В. Симоненко). 4. Місяць срібними пучками торкається шибок ніжне їхнє мере(г,х)ті(н,нн)я пр(е,и)ковує зір (Є. Гуцало). 5. Я ніжним сном пр(е,и)йду до тебе, зі(л,лл)юсь з твоїм душі тремті(н,нн)ям я стану над тобою небом я пр(е,и)горнусь до тебе ті(н,нн)ю (О. Довгоп'ят). 6. (У)горі над самим підз(е,и)меллям ро(з,с)ташувались княжі охоронці (А. Чайковський). 7. Блаже(н,нн)им бе(з,с)турботним малюком я всмоктавав у серце рідну мову з цілющим мат(е,и)ринським молоком (Д. Луценко). 8. Випрошу у сонця аж чотири дні, забр(е,и)ду у спокій, мов у хвилі жита. І мене обійме стріч(е,и)чка блакитна волошкових радіс(т)них вогнів (М. Боровко). 9. Ми підем, де трави похилі де зорі в ясній дал(е,и)ні і карії очі і руч(е,и)ньки білі ночами насняться мені (В. Сосюра).

- II. Підкресліть головні та другорядні члени речення в трьох перших реченнях.
 III. Накресліть схему останнього речення.

232. *Попрацюйте в парах.* Складіть власний словниковий диктант (10 слів) на повторенні під час уроку орфограми. Продиктуйте диктант однокласнику (однокласниці). Перевірте написане.

233. I. Прочитайте текст, визначте його тему та основну думку.

Любий сину, кожен повинен стежити і за своїм тілом, і за душею. Коли я був у твоєму віці, то регулярно влаштовував собі сповідь, що я зробив за місяць доброго, що злого. Я картав себе за недобре й виробив здатність дбати про душу. Чиста душа – то запорука людського здоров'я. Завжди приємно було згадувати все, що зробив доброго, бо тільки воно вводить нас у коло інших людей, робить їх братами, а не просто сусідами. Дбай про своїх друзів: вони мусять бути добрі. А добрі друзі допомагають ставати кращим.

Т. Яблонська. Юність

Юність небезпечна тим, що все є, а тому тяжко вибирати – очі розбігаються. Але треба вибрати правильно, а юність, либонь, не втратить на своїх розкошах. Тримай себе в руках, сину, вчися керувати собою. Будь власним штурманом, а не пасажиром на чужому човні. Головне думати над собою, шукати себе, творити себе. Учися робити життя змістовним і цікавим – це залежить, без сумніву, тільки від тебе. Читай тільки добрі книги, будь добрий до людей, намагайся віддавати їм більше, ніж брати (За В. Стусом).

II. Назвіть, чим ускладнені речення тексту. Знайдіть фразеологізми, поясніть їхнє лексичне значення й визначте синтаксичну роль.

III. Випишіть слова з орфограмами. Стихло перекажіть текст (письмово), використавши всі виписані слова.

234. *Мікрофон.* Чим, на вашу думку, прекрасна пора юності?

235. Виконайте завдання одного з поданих варіантів.
Варіант А. Напишіть творчу роботу (8–12 речень) на основі фразеологізму *під лежачий камінь вода не тече*.

Варіант Б. Сформулюйте й запишіть у формі спонукальних речень п'ять заповідей, яких потрібно, на вашу думку, дотримуватися тим молодим людям, які прагнуть власними силами досягти успіху в житті.

236. Напишіть невеликий (6–9 речень) текст-відповідь на одне з поставлених запитань: 1. Як досягти успіху? 2. Кар'єра чи родина? 3. Візитна картка моєї професії. Використайте в тексті складнопідрядні речення та слова з орфограмами в префіксах.

§ 20. Правопис власних назв. Написання слів разом, окремо і через дефіс. Пунктуація

Пригадайте

- Які слова називаються складними? Як вони пишуться?
- У чому полягає відмінність у написанні прислівників та співзвучних з ними слів інших частин мови?
- Які основні правила написання прийменників, часток, сполучників?

237. Спишіть власні назви, виправляючи помилки у вживанні великої букви і лапок.

Петро Гулак-артемовський, збірка Івана Франка зів'яле листя, спорт-комплекс олімпійський, бахчисарайський район, сузір'я велика ведмедиця, капела бандуристів дніпрянка, станція метро хрещатик, проспект миру, місто Біла церква, свято 8 березня, богоматір, міжнародний день рідної мови, луганський національний університет, президент України, кабінет міністрів України, верховна рада України, міністерство соціальної політики України, європейський союз, організація об'єднаних націй.

238. Напишіть слова під диктовку. Написане уважно звірте з надрукованим. Підкресліть орфограми.

Напівавтомат, салон-вагон, Сан-Хосе, тайм-аут, гамма-частинка, Ніколаєвськ-на-Амурі, прес-конференція, пропан-бутан, радіонукліди, ракета-носіє, вакуум-фільтр, інженер-технолог, лікар-еколог, Аддис-Абеба, контр-адмірал, внутрішньогалузевий, новобудова, псевдопатріотизм, напів'ява, піваркуша, військово-морський, купівля-продаж, навчально-виховний, військовополонений, новогрецький, давній-прадавній, кредитоспроможність, південно-східний, міцно-преміцно.

239. Запишіть складні слова, знімаючи ризик.

Перекоти/поле, людино/година, вело/трек, екс/президент, лікар/терапевт, заєць/русак, льон/довгунець, хліб/сіль, міні/футбол, фото/монтаж, міні/диктант, суспільно/корисний, українсько/англійський, суспільно/політичний, вічно/зелений, пів/Києва, пів/Європи, пів/ящика, лікувально/профілактичний, Йошкар/Ола, військово/морський, загально/державний, стерео/фільм, полу/мисок, лісо/степовий, генерал/лейтенант, первісно/общинний, світло/сірий, член/кореспондент, дерево/обробний, авіа/носець, українсько/словацький, вище/згаданий, соціо/лінгвістика, право/бережний, гіркувато/солоний, тьмяно/жовтий, термо/ядерний, легко/атлетичний, глухо/німий, вакуум/апарат, радіо/пеленг, свіжо/зрубаний, віце/президент, тишком/нишком, експорт/імпорт, мікро/хірург, свят/вечір, соціал/демократ, пап'є/маше, жар/птиця.

240. І. Прочитайте текст. Чи можливо досягнути всі закони природи? У чому метафоричність саду каменів?

МОНАХ СОАМІ

У місті Кіото є сад каменів, або філософський сад, витвір монаха Соамі. На білому піску лежать п'ятнадцять (не)обтесаних каменів. Але якщо дивитися на них зі спеціальної галереї якою проходять глядачі видно лише чотирнадцять. З якого місця (не)дивишся бачиш їх лише чотирнадцять. На думку мудрого монаха ця композиція має надумати людину що в житті обов'язково щось залишається (не)відомим (не)врахуваним таємничим *(Із журналу)*.

Сад каменів у місті Кіото

II. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки та розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання.

III. Накресліть схему третього речення. Визначте його вид.

241. I. Пригадайте правила написання *не* разом і окремо з дієприкметниками. Спишіть, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання.

(Не)скопана земля; (не)засаджені помідорами грядки, (не)фарбовані стіни, а лаковані; (не)висушені добре горіхи; (не)завершена робота; (не)завершена нами робота; (не)доспівані пісні; (не)сказанна краса; (не)сказані вчасно слова; (не)здійсненні бажання; (не)здійснені, а лише заплановані подорожі; ніким (не)читані вірші; трава (не)викошена; рушник (не)вишитий; (не)вишитий, а намальований пейзаж; (не)вишитий сестроу візерунок; (не)доплетений кошик.

II. Складіть і запишіть речення зі словами *(не)знайдений*, *(не)прочитаний*, дотримуючись правильного написання.

 242. Складіть і запишіть невеликий гумористичний текст (5–7 речень), використавши якнайбільше поданих сполучників.

Дарма що, незважаючи на те що, або ж, адже ж, але ж, аніж, хоч... але, немов, нібито, однак, мовбито, в міру того як, так що, не тільки... а й, не те щоб... а, не можна сказати щоб... але.

Розрізняйте!

ТЕЖ → частка, розмовне.
 → прислівник.
 ТЕ Ж → займенник із часткою.

Теж мені рибалка!
 Я теж до тебе прийду.
 Я сказав те ж, що й батько.

243. I. Запишіть слова в три колонки залежно від написання: а) разом; б) окремо; в) через дефіс. До яких частин мови належать ці слова? Перевірте правильність написання за орфографічним словником.

З/посеред, з/поміж, відповідно/до, із/за, з/під, з/понад, по/під, тільки/б, за/для, за/ради, за/тим/щоб, в/міру/того/як, а/а/ай, ой/ой, о/хо/хо, до/речі, у/ві/сні, наді/мною, зі/мною, через/те/що, не/зважаючи/на/те/що, ходи/бо, іди/но, прийшов/таки, ходімо/ж, все/ж/таки, у/зв'язку/з, але/ж, тільки/но, аби/хто, будь/кого, де/який, де/в/кого.

II. З одним словом кожної колонки складіть і запишіть речення.

244. Складіть і запишіть речення з поданими словами й сполученнями слів.

Чимало, чи мало, при тому, притому, авжеж, а вже ж, те ж, теж, нібито, ніби то, зате, за те, якби, як би.

Порівняйте!

Прислівники	Іменники з прийменниками
Насилу	На силу
Насилу доплив.	На силу покладайся, але розум май.
Додому	До дому
Пішов одразу додому.	Підійшов до високого дому.
Докупи	До купи
Зібралися всі докупи.	Підійшов до купи хмизу.
Вкрай	В край (у край)
Вкрай незадовільно.	Поїхати в край, де ростуть агави.
Вниз (униз)	В низ (у низ)
З'їхати на санях униз.	Пливти в низ Дніпра.
Вмить (умить)	В мить (у мить)
Умить розвиднілося.	У мить таку він хвилювався.
Вслід (услід)	В слід (у слід)
Вона вслід надіслала телеграму.	Ішли слід у слід.
Надворі	На дворі
Надворі стемніло.	На дворі в сусіда було весело.
Наперед	На перед
Йшов, простягнувши наперед руки.	На перед воза накидали соломи.
Напам'ять	На пам'ять
Вивчив вірш напам'ять.	На пам'ять свою не надійся.
Наполовину	На половину
Скоротили текст наполовину.	Килим повісили на половину стіни.
Зранку	З ранку
Поїзд прибув зранку.	З ранку до ночі йдуть дощі.

245. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки та розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть написання прислівників.

1. День одсіяв і погаснув давно ніч (на)вкруги волохата (*В. Сосюра*).
2. Унизу біля зарослого травною насипу стояв дід у правиці якого була звернена (на)бік паличка (*В. Шевчук*).
3. І тільки часом камінь (з)круч зірветься впаде і кане в темних тихих водах (*Леся Українка*).
4. (На)дворі дощ, холодний вітер віє (*М. Рильський*).
5. (На)вколо шептала роса ширилась аж до трав'яних утаємничених обріїв воля пахло живою вільгістю міцним настоєм лугових трав і молодого снігу (*В. Дрозд*).
6. Дружба подвоює радощі й (на)половину скорочує прикрості (*Б. Френсіс*).
7. Перебіг подвір'ям вітер зашуміли (по)підвіконню вишняки (*М. Стельмах*).
8. Краю мій! Люблю я тебе (в)день і (в)ночі (в)ранці і (в)вечері і не знаю краю своєї любові! (*Панас Мирний*).
9. (На)горі тій на шпилечку сяє замок з діамантів (*Леся Українка*).
10. (Не)народилася і (не)народиться та сила що(б) наш народ (на)вколішки поставила (*М. Стельмах*).

II. Складіть і запишіть по два речення зі словами (*на*)сміх, (*на*)гору, (*по*)волі так, щоб в одному випадку вони писалися окремо, а в іншому – разом.

246. I. Прочитайте текст. Яка його основна думка? Що позитивного з життя англійського історика ви могли б узяти для себе? Як ви розумієте заголовок тексту?

ТЕОРІЯ ГРАНИЧНИХ НАВАНТАЖЕНЬ

Англійський історик і соціолог Генрі Томас Бокль, будучи **вісімнадцятирічним** юнаком, задумав написати історію всесвітньої цивілізації. Грандіозний задум вимагав грандіозної праці.

Бокль дорожив кожною хвилиною, виходив з кабінету тільки на прогулянку, і то **зрідка**. Зі свого життя він вилучив мистецтво, **не відрізняв** Бетховена від Моцарта, не бував на спектаклях і в картинних галереях. Усе життя Бокль підпорядкував одному – «Історії цивілізації».

Така наполеглива, титанічна праця **все ж таки** принесла свої плоди: Бокль вивчив дев'ятнадцять мов, **щоб** читати необхідні матеріали в оригіналі. **Проте** сам **не помічав**, що розмах його планів – це те саме, що охопити **неохопне**, **до того ж** роботі заважало слабке здоров'я. І «Історію цивілізації людства» довелося замінити «Історією цивілізації Європи», а згодом «Історією цивілізації Англії», яка, за його задумом, мала бути **п'ятнадцятитомною**. Бокль зумів написати лише два томи.

Він помер сорока одного року від роду. І останні його думки були про працю. Бокль **час від часу** повторював: «Книжка, моя книжка! Я **ніколи** не завершу свою книжку!».

Неважко зрозуміти, що Бокль сам себе «загнав» (За *В. Пекелісом*).

II. Визначте, якими частинами мови є виділені слова, поясніть написання цих слів.

В. Рекуненко. В гостях у казки

III. Випишіть слова з орфограмою «Написання *не, ні* разом і окремо». Поясніть написання.

IV. Знайдіть і поясніть пунктограми в реченнях тексту.

247. I. Пригадайте правила, за якими пишуться подані в таблиці прислівники.

давно-давно	коли-не-коли	час від часу	по-нашому	хтозна-коли	на жаль

II. Запишіть, знімаючи ризик, подані прислівники в шість колонок залежно від правил написання слів, розміщених у першому рядку таблиці. Допишіть у кожну колонку ще по одному власному слову. Правильність написання перевірте за орфографічним словником.

Далеко/далеко, рік/у/рік, на/добраніч, казна/де, по/братерськи, хоч/не/хоч, мало/помалу, будь/коли, сила/силенна, до/ладу, день/у/день, по/козацьки, будь/коли, на/щастя, один/в/один, по/людськи, пліч/о/пліч, бозна/доки, з дня/на/день, з діда/прадіда, повік/віки, віч/на/віч, по/твоєму, будь/ласка, від ранку/до/вечора, казна/відколи, без/жалю, зроду/віку, як/не/як, по/можливості, казна/скільки, де/не/де, по/родинному, по/правді, раз/у/раз.

248. I. Напишіть невелике продовження (8–10 речень) одного з поданих уривків (на вибір). Використайте в реченнях тексту 3–4 слова з попередньої вправи.

1. В усі часи різні народи, зокрема й український, мріяли про шлях до щастя. Один з найпоширеніших поглядів на щасливу людину є уявлення про духовну людину, яка живе в гармонії з природою, власною совістю й Богом (*Г. Сагач*).

2. Який чарівний, який розкішний літній день в Україні! Які млосно-гарячі ті години, коли полудень сяє серед тиші й спеки, і блакитний, незмірний океан, ярливим куполом схилившись над землею, здається, заснув, весь потонувши в млості!... (*М. Гоголь*).

II. Підкресліть і поясніть орфограми й пунктограми.

249. I. Спишіть, розкриваючи дужки та ставлячи пропущені розділові знаки між частинами складних речень. Обґрунтуйте орфограми й пунктограми.

1. (Будь)яка праця стає творчістю якщо ти вкладаєш у неї душу (*В. Сухомлинський*). 2. (Не)вважай себе в(е,и)ликою людиною за розміром своєї тіні під час заходу сонця (*Піфагор*). 3. Відомо що поганий той школяр який учителя (не)переважить (*Леся Українка*). 4. І знову усе (по)новому вчувається й сниться мені земля під ударами грому гойдає сади в(е,и)сняні (*М. Стельмах*). 5. В обли(ч,ч)я так і вдарив свіжий погожий день пізньої осені – з веселим холодком, з терпким подихом голих скверів, з (не)ласкавим сонцем (*О. Довженко*). 6. Щодо ввічливості – краще пересолити, ніж (не)досолити (*Сервантес*). 7. (Не)ховаєшся до хати бо знаєш коли намочить отакий теплий дощ то добре ростимеш (*Є. Гуцало*). 8. У (жовто)білім мареві снігів безумний світ сьогодні потопає (*М. Рильський*). 9. Втомле(н,нн)ий нічною біганиною він задрімав (не)заплющуючи очей (*В. Пархоменко*).

II. Накресліть схеми третього й сьомого речень.

250. I. Прочитайте текст. Як ви розумієте давню мудрість, про яку йдеться в тексті? Чи згодні ви з нею?

МАТЕРИНСЬКА І БАТЬКІВСЬКА МУДРІСТЬ

Людська творчість починається з того, що ви вкладаєте в народжену вами людину свій розум, волю, красу. З першого кроку вашої дитини ви відчуватимете її **бажання**. Пам'ятайте давню мудрість: якщо хочеш погубити людину, дай їй все, що вона хоче. Мудро повелівати бажанням – у цьому материнська і батьківська мудрість.

Моральне виховання дітей – це мудре **обмеження**. Дитина **повинна** знати, зрозуміти, що є три речі: можна, не можна і треба. Велику, іноді фатальну помилку допускають матері й батьки, які не вміють, образно кажучи, правильно чергувати ці страви... (В. Сухомлинський).

II. Напишіть текст під диктовку. Написане уважно звірте з надрукованим. Підкресліть орфограми. Обґрунтуйте пунктограми та написання виділених слів.

251. I. Прочитайте. Як ви розумієте сказане бабусею?

Якось поверталася я зі школи і побачила на вулиці бабусю, яка не могла підняти відро з водою. Я їй допомогла, а вона сказала: «Спасибі твоєму батькові» (З. Васильцова).

II. **Мікрофон.** Чому виховання дитини вважається найскладнішою справою? Поясніть, як ви розумієте такі слова Е. Ремарка: «Що може дати одна людина іншій, окрім краплі тепла? І що може бути більше за це тепло?». Що означає по-справжньому любити своїх дітей? Чи може батьківська любов бути сліпою?

III. Напишіть твір-роздум (10–12 речень) на тему «Батьківська мудрість». Дотримуйтеся орфографічної та пунктуаційної правильності.

252. I. **Попрацюйте в парах.** Сформулюйте по одному запитанню за матеріалом розділу й поставте їх один одному.

II. Доберіть кожен по десять слів на повторені в розділі орфограми й продиктуйте їх один одному. Обміняйтеся зошитами й перевірте правильність написання.

253. I. Прочитайте перелік якостей, якими має володіти сучасний підліток, щоб мати можливість знайти своє місце в житті. Чи з усім переліком ви згодні? Запропонуйте своїм однокласникам якості, якими ви хотіли б доповнити поданий перелік. Обґрунтуйте свою позицію.

Якості, якими має володіти сучасний підліток

- гнучко адаптуватися в мінливих життєвих ситуаціях;
- самостійно і критично мислити;
- уміти бачити і формулювати проблему (в особистому, професійному, суспільному плані), знаходити шляхи її раціонального розв'язання;
- усвідомлювати, де і як здобуті знання можуть бути використані в навколишньому середовищі;
- бути здатним генерувати нові ідеї, творчо мислити;
- уміти працювати з інформацією (збирати потрібні факти, аналізувати їх, висувати і обґрунтовувати гіпотези розв'язання проблем), робити необхідні узагальнення, співставлення з аналогічними або альтернативними варіантами розв'язання, встановлювати статис-

тичні закономірності, робити аргументовані висновки, використовувати їх для розв'язання нових проблем;

- бути комунікабельним, контактним у різних соціальних групах, уміти працювати в колективі, у різних галузях, різних ситуаціях;
- уміти самостійно працювати над розвитком власного інтелекту, моральних якостей, культурного рівня.

II. Напишіть твір-розповідь про те, яким має бути сучасник, використовуючи наведений вище перелік якостей. Доберіть до тексту заголовок.

III. **Попрацюйте в парах.** Обміняйтеся зошитами зі своїм однокласником (однокласницею) і перевірте один в одного орфографічну та пунктуаційну правильність виконання завдання.

САМООЦІНКА І САМОПЕРЕВІРКА

254. Мікрофон. Продовжте фрази.

1. З розділу «Орфографічно-пунктуаційний практикум» я найкраще засвоїв (засвоїла), що...
2. Одержані знання допоможуть мені...
3. Свої знання з теми я б оцінив (оцінила) на...

255. Виконайте тестові завдання. Свої відповіді звірте з тими, що подано наприкінці підручника.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Усі слова написано правильно в рядку
  - А духмяний, контрастний, мереживо, більшенький
  - Б їжджу, морквяний, менший, баластний
  - В няньчити, тоньший, сфальшивити, щасливий
  - Г між'ярусний, проїздний, дит'ясла, розхитати
2. Апостроф пишеться в усіх словах рядка
  - А м..ята, сілл..ю, від..ємний, черв..як
  - Б з..єднання, св..ятковий, м..яч, в..язнути
  - В тьм..яний, вітр..яний, миш..як, дит..ясла
  - Г комп..ютер, ад..ютант, бар..єр, пів..ящика
3. М'який знак пишеться в усіх словах рядка
  - А квіт..ці, авос..ці, бджіл..ці, у скрин..ці
  - Б внучен..ці, снігурон..ці, кізон..ці, нян..ці
  - В жмен..ці, свин..ці, колис..ці, мис..ці
  - Г оболон..ці, сопіл..ці, Натал..ці, жін..ці
4. У яких словах чи в одному слові в суфіксі замість крапок потрібно писати букву *е*?

мереж..во, пал..во, печ..во, мар..во

  - А в усіх словах
  - Б в усіх, крім останнього
  - В лише в останньому
  - Г у першому й останньому

5. Неправильно написано слово в рядку

- А вогкістю, щирістю, любов'ю, тушшю
- Б президент, преамбула, директива, дресирувальник
- В суддя, стаття, Вінниччина, тонна
- Г натхнення, важко, полехшено, віхті

6. Буква *с* пишеться в префіксах усіх слів рядка

- А (з,с)класти, (з,с)формувати, (з,с)хибити
- Б (з,с)понукати, (з,с)плавити, (з,с)чепити
- В (з,с)пиляний, (з,с)тримувати, ро(з,с)киданий
- Г (з,с)тулити, ро(з,с)хитаний, (з,с)шити

7. *Не* пишеться разом у реченні

- А Я (не)хотів нікому зробити погане.
- Б Вітер колише ніким (не)кошені трави.
- В (Не)далеко було до сусіднього села.
- Г Ні, зовсім (не)високою була його хата.

8. Виділені слова пишуться разом у реченнях

- А З/гори і сани біжать (*Нар. творчість*).
- Б Зимова ніч – вона лише до/ранку (*В. Бровко*).
- В Гілки дерева, підтримуючи склепіння крон, тяглися стрімко в/гору... (*В. Шевчук*).
- Г В/день не лише сонце – все небо, здавалось, палило, дихало спекою (*О. Гончар*).
- Г На/пам'ять усі скаржаться, а на розум – ніхто (*Нар. творчість*).

9. Складні слова написано правильно в рядках

- А жовтогарячий, червонобокий, озерно-болотний, всесвітньо-історичний
- Б яскраво-червоний, вічно-зелений, вищезгаданий, мерехтливо-червоний
- В зменшено-пестливий, кораблебудівник, здивованорозгублений, радіостанція
- Г глухонігий, червоногарячий, вічнозелений, прем'єр-міністр
- Г фото-елемент, ніжно-рожевий, легкокрилий, ячмінно-житній

10. Велику букву вжито правильно в усіх словосполученнях рядка

- А річка Південний Буг, Проспект перемоги
- Б Міністерство економіки України, сузір'я Водолія
- В свято Благовіщення, день Незалежності України
- Г сузір'я Чумацький шлях, Президент України
- Г Полтавський національний університет, Білоцерківський Район

11. Перед сполучником *і* кома не ставиться в реченні

- А Прозорий струмок перетинав стежку і через нього було перекинуто кладку з сухої деревини (*О. Довженко*).
- Б У прозорому повітрі вже не було натяку на недавній туман і високе небо синіло так, як поля неозорі синіють ранньої весни (*Є. Гуцало*).
- В Весна іде і тепловієм дише, вступає владно у свої права (*Г. Донець*).
- Г Рожевий пил спадав, синіло все кругом і коси золоті зоря вплітала в трави (*В. Сосюра*).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Які мовні норми називаються орфографічними? Яке значення мають орфографічні норми?
2. Назвіть основні випадки вживання апострофа в українській мові. Наведіть приклади двох слів, у яких апостроф не пишеться.
3. У яких випадках сумнівний голосний звук у корені слова на письмі передається буквою *е*? Яка буква, *е* чи *и*, пишеться в корені дієслова, якщо далі йде суфікс із наголошеним [а]? Наведіть приклад.
4. Розкажіть про вживання подвоєних букв для позначення збігу однакових звуків і для позначення подовжених м'яких приголосних.
5. Розкажіть про вимову і правопис префіксів *пре-, при-, прі-, над-, під-, роз-, без-*, а також *з-* та його варіантів *зі-, с-*. Наведіть приклади.
6. Як визначити, коли вживати суфікси *-ечк-* чи *-ичк-*, *-ив-* чи *-ев-* в іменниках та прикметниках?
7. Розкажіть про явище спрощення груп приголосних в українській мові. Наведіть приклади.
8. У яких випадках складні слова пишуться разом, а в яких – через дефіс. Наведіть приклади.
9. За якими правилами *не* пишеться окремо зі словами різних частин мови?
10. Розкажіть про подвоєні букви та про вживання м'якого знака й апострофа у словах іншомовного походження.

Проект

Грамаітичний брейн-ринг

- Уявіть, що учням вашого класу доручили організувати й провести мовознавчу телегру «Грамаітичний брейн-ринг» на тему «**У світі орфографії та пунктуації**».
- Визначте режисерську групу, вєдучих, експертів-мовознавців, кілька команд гравців.
- **Обов'язки режисерської групи:** розробка правил гри, підготовка оголошення про гру, облаштування студії, підготовка музичних пауз (хвилинок-цікавинок), виготовлення дипломів, вирішення організаційних питань тощо.
- **Обов'язки експертів-мовознавців:** підготовка пакета завдань для учасників гри (25–30 запитань), визначення правильності відповідей у ході гри.
- **Обов'язки гравців:** добре опрацювати тему.
- Проведіть гру у вільний від уроків час. Запросіть глядачів (учителів, класного керівника, батьків, учнів інших класів).

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Переклад фразеологізмів

Російською мовою	Українською мовою
бабьи сказки	сон рябої кобили
бить баклуши	байдики бити
было, да сплыло	було, та загуло
дать прикурить	дати перцю
два сапога пара	обоє рябое
дело в шляпе	усе гаразд
держать пари	битися об заклад
добро пожаловать	ласкаво просимо
до потери сознания	до нестями
дружба врозь	глек розбити
душа нараспашку	серце на долоні
еле-еле душа в теле	тільки живий та теплий
задирать нос	кирпу гнути
к черту на кулички	до чорта в зуби
лясы точить	теревені правити
на ночь глядя	проти ночі
не в обиду будь сказано	даруйте на слові
не в своей тарелке	ні в сих ні в тих
плакать навзрыд	ридма ридати
с бухты-барахты	ні сіло ні впало
скатертью дорога	з богом, Парасю!
строить глазки	бісики пускати
считать ворон	витрішки купувати
хиханьки да хаханьки	смішки та пересмішки
шутки в сторону	без жартів
ерунда на постном масле	Химині кури

Корисно знати

Вибачте мені

В усному мовленні помилково вживають форму *вибачаюсь*. Як стверджують учені, це слово має у своєму складі колишній займенник *ся*, що означає *себе*. Отже, людина, кажучи *вибачаюся*, ніби вибачає саму себе, хоч насправді вважає, що завинила перед кимось. Треба казати: *вибач, вибачте, вибачай, вибачайте, пробачте*.

Також ненормативним є вислів *я хочу вибачитися*. Грамотно буде так: *хочу попросити вибачення*.

Слова *вибач, вибачте* вимагають слова в давальному відмінку. Отже, *вибач мені, вибачте дітям*, а не *вибачте мене чи вибачте дітей*.

Хоч і рідко, але вживаються в ситуації вибачення слова *даруй, даруйте, те, перепошую*. Наприклад: *Перепошую, чи не підказали б ви мені, як пройти до театру?* (За С. Богдан).

Цікаво знати

Від принцеси до стюардеси

Є в українській мові «завезені» суфікси *-ис(а)* та *-ес(а)*, за допомогою яких оформляються іменники жіночого роду – назви осіб за професією, посадою, званням тощо. Проте живуть ці суфікси в небагатьох раніше запозичених словах, а для утворення нових використовуються дуже рідко. Пригадаймо найменування дворянських титулів у Західній Європі: *баронеса*, *принцеса*, *віконтеса*. Ігуменя жіночого католицького монастиря – *абатиса*. А от *патронеса* не має нічого спільного з титулами. Це назва жінки – покровительки благодійного товариства.

Серед слів із суфіксами *-ис(а)* та *-ес(а)* в наші дні повнокровним життям живуть, мабуть-що, тільки *актриса* та *поетеса*. До них приєдналося порівняно недавнє запозичення *стюардеса* (За Н. Клименко).

Як це було

Спортивні запозичення

Основним «постачальником» спортивних термінів вважається англійська мова. Це пояснюється тим, що багато видів спорту зародилося саме в англійських країнах, а англійська є однією з найпоширеніших у світі. Пригадаймо, наприклад, спортивні терміни з футболу та гандболу: *тайм*, *матч*, *гол*, *раунд*, *пас*, *голкіпер*, *пенальті*, *аутсайдер*, *плей-оф*, *форвард*, *овертайм*.

А ось бейсбол (англ. *base* – база, основа; *ball* – м'яч), який прийшов до нас не так давно, привніс в українську мову такі терміни-неологізми: *пітчер*, *бетер*, *кетчер*, *шорт-стоп* (назви гравців), *бант*, *дабл*, *сингл*, *хіт* (назви ударів) тощо. Перекласти ці терміни переважно можна лише застосувавши описову форму відтворення значення. Можливо, з подальшим розвитком в Україні бейсболу будуть знайдені точні та влучні відповідники цим запозиченням.

До речі, одним із внутрішніх чинників виникнення термінів-запозичень є прагнення замінити багатослівне найменування чужим однослівним: одинадцятиметровий штрафний удар – *пенальті* (англ. *penalty*); вихід м'яча за бокову лінію – *аут* (англ. *out*); удаваний, оманливий рух – *фінт* (англ. *feint*); повторна гра після нічиєї – *плей-оф* (англ. *play-off*).

І таке буває

Каламбури

- Де Крим, де Рим, а де дядькова груша.
- Хоч ти йди в ліс по дрова, а я буду дома, хоч я буду дома, а ти йди в ліс по дрова.
- Як гороху тих знайомих: куди не піду, то випхнуть.
- Не знав, не знав, та як на те й забув!
- Всяк розумний по-своєму: один спершу, а другий потім.

§ 21. Повторення в кінці року

256. Мікрофон. Спростуйте або аргументуйте вислів Цицерона «Неосвіченість – ніч розуму, ніч безмісячна і беззоряна».

257. I. Прослухайте текст з голосу вчителя або однокласника. Визначте його тему та основну думку. Поміркуйте, що значить цікавитися людьми. Сформулюйте на основі тексту кілька практичних порад для ефективної комунікативної діяльності.

ЦІКАВТЕСЯ ЛЮДЬМИ

Чи хотіли б ви, щоб люди виявляли до вас зацікавленість? Для здійснення такого бажання існує єдиний шлях. Цікавтеся людьми, що вас оточують, їхньою роботою, турботами та радощами, і вони, у свою чергу, цікавитимуться вами.

Є люди, які за 50, 60, 70 років свого життя не зрозуміли цієї істини, зачерствіли й озлилися на весь світ, який, на їхню думку, недобрий і якому до них немає ніякого діла. А насправді саме їм нема до світу ніякого діла: вони думають і говорять лише про себе, про те, що їх цікавить. Однак кожній людині, мабуть, подобається, щоб нею, її роботою та справами цікавилися. Тому-то люди так цінують доброго слухача. Чому ж не задовольняти їхньої потреби в цьому?

Але слухати з ввічливості і виявляти зацікавлення до розповіді – не одне й те саме. Адже розумна людина завжди відчуває, чи цікавить вас те, про що вона вам говорить. Дуже зближують людей розмови про спільні інтереси й заняття. Психологи висловлюють із цього приводу переконання, що нашу прихильність викликають люди, які поділяють наші інтереси. Така людина відразу ж припадає вам до серця.

Згодом ви переконаєтесь: яка ж то радість, цікавлячись знайомими, співпереживаючи з ними, робити людям приємне! (За І. Томаном).

II. Визначте сферу використання й мету тексту, його стиль і тип мовлення.

III. Наведіть приклади різних мовних одиниць, які функціонують у тексті. Схарактеризуйте ці одиниці.

IV. Усно стисло перекажіть прочитане.

258. Лист у майбутнє. Уявіть, що вже минуло десять років після вашого випускного балу, ви впевнено крокуєте дорогою самостійного життя. Якими ви себе бачите в майбутньому? Напишіть листа собі в майбутнє – через десять років. Розкажіть, про себе «сьогоднішнього», свої бажання, плани на майбутнє, що найбільше цінуєте в житті, чим запам'яталися шкільні роки тощо. Заклейте листи в конверти і здайте на зберігання вчителю чи адміністрації вашого навчального закладу. На

II. Ренуар. Танець у місті

зустрічі однокласників через десять років ви одержите свій лист і поринете спогадами в незабутні шкільні роки.

259. Складіть коротке повідомлення відповідно до комунікативної мети (на вибір). Поясніть значення комунікативних умінь.

1. Запишіть щонайменше два позитивних та два негативних аспекти користування мобільним телефоном.

2. Ви випадково знайшли собаку на вулиці. Напишіть коротке оголошення про те, як виглядає собака, де і коли ви його знайшли, як і коли з вами можна зв'язатися.

3. Ви зателефонували своїм батькам, щоб попередити про те, що у вас термінове зібрання в школі. Проінформуйте їх про мету зібрання та можливий час повернення додому.

4. Ви зателефонували своєму приятелю, якого не виявилось вдома. Залиште йому повідомлення про те, що ви хотіли з'ясувати.

5. Ваш приятель збирається провести літні канікули поза межами свого міста. Напишіть щонайменше п'ять пропозицій щодо того, де і як можна провести свої літні канікули.

260. З'ясуйте, у чому полягають особливості спілкування в комп'ютерних мережах: технологічні та психологічні. Зокрема, зверніть увагу на підвищену вербальну активність суб'єктів спілкування, уривчастість комунікації тощо.

261. I. Поясніть лексичне значення поданих слів. За потреби скористайтесь тлумачним словником або словником іншомовних слів. У якій сфері спілкування найчастіше використовуються подані слова? Які з них мають українські відповідники? До якої групи лексики їх можна зарахувати?

Меценат, брокер, маркетинг, провайдер, акціонер, дивіденд, аудитор, білборд, промоушн, спічрайтер, прайс-лист, екзит-пол, електорат, дистриб'ютор, дайджест.

II. Складіть і запишіть із кожним словом словосполучення. Одне словосполучення (на вибір) введіть у складне речення.

262. I. Прочитайте виразно речення вголос. Визначте їхні види за будовою, метою висловлювання та інтонацією, а також смислові зв'язки між частинами складних речень.

1. Віють вітри – тримайся, хльоскає дощ – терпи (*Г. Дудка*). 2. Я з піснею нічого не боюся, бо час її не подола в бою (*В. Сосюра*). 3. Радіє колесо на хаті: лелеченята сплять у нім (*М. Вінграновський*). 4. Сонце ходить до нас не в гості – сонце з нами живе (*В. Симоненко*). 5. Заглядали зірки в стодолу, в діамантах цвіла трава... (*Н. Сосюк*). 6. Не забувай про мудрих вчителів – вони тебе із отчих рук приймали (*Л. Гудзь*). 7. І вчувалося кленам і соснам, що над ними вже й неба нема (*М. Сингаївський*). 8. Бери до серця і затям: душа творця не переквітне (*М. Сингаївський*).

II. Знайдіть складні речення, частини яких співвідносні з односкладними реченнями. Визначте граматичні основи та види цих односкладних речень.

III. Замініть безсполучникові складні речення сполучниковими і навпаки. Змінені речення запишіть, розставте потрібні розділові знаки. Поясніть, чи можна ці речення вважати синонімічними до надрукованих.

263. Оцініть подані висловлювання літературних персонажів відповідно до їхньої культури мовлення.

1. Січас служить какось непривично, трудно звикать, що тобою командують, та все привикнецца, пайка хватає, наїдаюсь полностью (З роману О. Гончара «Собор»). 2. Не так давно я прочитала, щоб ви знали, товариші, одну дуже цікаву книжку. Прочитала всю книжку, і в тій книжці прочитала буквально все, що було написане і надруковане в тій книжці. Буквальне все. А найбільше я прочитала, щоб ви знали, таке глибокодумне місце: життя – то є все... (З п'єси М. Куліша «Мина Мазайло»).

264. Попрацюйте в парах. Відредагуйте по черзі сполучення слів. Поясніть помилки.

Перевести гроші, я вибачаюсь за спізнення, пропуск на завод, приймати участь, заключити угоду, це іменно так, по такій причині, у сім годин вечора, відділ по міжнародним зв'язкам, самий кращий день, найбільш зручніший транспорт, три кілометра, дві п'ятих частин, читати по складам, зошит по алгебрі.

265. Відредагуйте речення. Поясніть помилки.

А. 1. Дмитро, зустрінемося завтра в 10 годин біля метро. 2. Олена Петрівна, який чудовий краєвид відчиняється з Тарасової гори! 3. Ваш виступ на конференції, пан професор, був самий цікавий. 4. Юля, ти прийматимеш участь у шкільній спартакіаді? 5. У публікації йдеться мова про те, що з часом в Україні буде налагоджено промисловість і ринкові відношення в кінці кінців стануть такими, якими вони повинні бути. 6. Слід відмітити, що в статті представлені цікаві результати багаторічної роботи авторів по досліджуваній проблемі. 7. Пропозиція завідоного заслугоує уваги. 8. Він зложив свої повноваження.

* * *

Б. Вирушивши в похід, нам усміхалось сонце й повівало легеньким вітерцем. Спершу ми йшли по лісовій стежині, а далі по дорозі, що стрімчасто здіймалася в гору. Піднявшись на її вершину, нам відкрився мальовничий краєвид, і ми майже до темна любовалися чарівним пейзажем. Лише пізно в ночі, стомившись, але щасливих, нас огорнув сон. Походи – моє любиме заняття.

266. І. Прочитайте висловлювання. Який глибинний зміст прихований у них? Чи з усіма висловлюваннями ви згодні?

1. Уміння розв'язувати задачі – таке ж практичне мистецтво, як і вміння плавати, бігати чи танцювати, бо цього можна навчитися тільки шляхом наслідування і тренування (Д. Поія). 2. Океан нижчий від усіх річок, і тому всі річки впадають у нього (Лао-Цзи). 3. Одна з найзвичніших спокус, що ведуть до найбільших бід, – це спокуса словами: «Усі так роблять» (Л. Толстой). 4. З двох, що сваряться, винен більше той, хто розумніший (Й. Гете). 5. Той, кому дорога справа, повинен уміти заступитися за неї, інакше він не годен виявити себе ні в чому (Й. Гете). 6. Відчуття вини – благородне почуття вихованої людини; не переживає вини тільки дурень і дрімучий моральний неук (В. Сухомлинський).

II. Визначте, якими за будовою є подані речення – простими чи складними. Скільки частин має кожне з них? Обґрунтуйте вживання тире.

267. Підготуйте усне висловлювання про професію, яку ви плануєте опанувати, або професію, яка вам подобається. У розповіді дайте відповіді на запитання: 1. Чим приваблює ця професія? 2. Що вам відомо про професію? 3. Наскільки вона важлива, актуальна на сьогодні, на перспективу? 4. Які ділові, моральні якості допоможуть вам у професійній діяльності? За потреби скористайтеся словами та словосполученнями, поданими в довідці.

Довідка. *Працювати за спеціальністю, професійні якості, професійна культура, професійна компетентність, професійна майстерність, відповідно до обраного фаху (професії), діяльність у сфері виробництва (бізнесу, науки, економіки тощо), мати глибокі знання.*

268. I. Прочитайте виразно вірш уголос. Які загальнолюдські цінності висловлено в поезії? Визначте її основну думку.

О. Минка. Дорога до села

БАТЬКІВЩИНА

Ти даєш мені сонце погоже,
І повітря даєш, і снагу...
Не вславляти тебе я не можу
Отаку, як життя, дорогу.
Та коли б я була не людина,
А зелена береза була,
Я шуміла б про тебе в долині,
Твоя слава ще більше б росла.
І коли б солов'єм я співучим
У твоїх народилась лісах,
То про тебе, велику й могутню,
Я навчила б співать небеса.

(В. Ткаченко)

II. Доберіть синоніми на тему «Рідна земля» і виконайте одне з поданих завдань: а) складіть 4–5 речень на тему «Рідна земля»; б) складіть невелику художню розповідь або поезію на тему «Рідна земля».

269. Мікрофон. Чим вам запам'яталися шкільні роки? Що головне для себе ви винесли з уроків української мови та літератури?

УРОКИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ

Урок 1. ЧИТАННЯ МОВЧКИ

Пригадайте

- Які є види мовленнєвої діяльності та в чому полягають особливості кожного з них?
- Які є способи читання?

270. І. Прочитайте швидко текст. Визначте ключові фрази та слова.

МОЇ МЕТАМОРФОЗИ

А ще відзначавсь я надмірною мрійливістю, отим, що кажуть: дурень думкою багатіє. Уже в шостому класі я мріяв стати письменником, пробував писати вірші, оповідання. А в сьомому класі я вирішив, що буду вчитися на журналіста. Потім раптом мені схотілося зробитися художником. Отак, ні сіло ні впало, – художником і хоч ти запались. **Не вміючи** провести пряму лінію ні з лінійкою, ні без неї, незугарний* намалювати щось найпростіше, вирішив, що обов'язково буду художником. І так мені цього закортіло, таким я відчув себе знаменитим у майбутньому, що я сів за стіл, вийняв перевідні картинки, на яких були зображені в кольорах півень, курка, собака, кішка, і заходився їх змальовувати олівцями. Я так старався, що перемалював їх з надзвичайною точністю, прямо скопіював. Показав комусь із старших. Здвигнули плечима:

– Подумаєш, перевів. Що ж тут такого?

Отак я старався, отак скопіював. Усе вийшло в мене. Потім ще ціле літо я пробував малювати пейзажі, хатки із садками. Та згодом охолов. Минулося... Коли ж познайомився з театром, загорівся думкою, що стану артистом. Опинившись десь на кукурудзяному полі сам, як у лісі, я випробовував свої артистичні дані. Я починав танцювати, ішов **навприсядки**, взявшись у боки, витолочував цілі поляни в кукурудзі тими танцями. Наче виходило. Потім я починав співати на все горло. **Не маючи** елементарного музикального слуху, зіпав, ледь не лускався. Виробляв голос. Артист же мусить і танцювати, і співати, і говорити. А от як мені було говорити? Я трохи гаркавив тоді. Мені важко було вимовляти «р», то я, де

Л. Скрипченко. Регата

тільки міг, лишаючись сам із собою **наодинці**, починав гарчати, тренуючись у вимові того клятого «р». Я вичитав десь про Демосфера, який виробляв дикцію тим, що клав у рот камінці й з ними пробував говорити. Отож і я носив у кишені цілу жменю промитих камінців, набивав ними рот і намагався вимовляти слова з літерою «р». Камінці натирали мені язика, збивали до крові піднебіння і ясна, а «р» ще дужче гаркавилось.

І кінчався артистичний цикл, і вже мене вабило море, матроська форма, уже я ходив у картузі, повернутому козирком назад, і називав це безкозиркою, і хатина, що стояла через сіни від великої хати, була вже моєю каютою, вікно в садок – ілюмінатором. Я серйозно став готувати себе до служби на морі. Займався гімнастикою, бігав, кидав на відстань різні предмети замість гранати. Я так перестарався, накачуючи собі м'язи на руках, ногах, торсі, що в мене розлилася жовч од надмірної перенапруги і я зробився весь жовтий, як віск, так що мене ледве відволодали місцеві фельдшери за вісімнадцять днів. З усіх моїх маній найдовше тривала матросоманія, яка дотяглась аж до десятого класу, бо щоліта підігрівалася приїздами у відпустку моряка Балтійського флоту, сусіда Івана Власенка, якого я поважав, любив із самого малечку, мов старшого брата.

А в десятому класі я вже знав, що обов'язково буду журналістом і письменником, і готувався до цього, і писав вірші, і пробував писати прозу, страшенно наслідуючи Олеса Гончара.

Боже, які то були щасливі часи моїх **нескінчених** метаморфоз, про котрі не здогадувалася жодна жива душа (*В. Захарченко*).

*Незугърний – який не має навиків до чого-небудь, не вмiє робити чогось; нездатний, неспроможний.

II. Прочитайте текст удруге (повільно). Простежте, яка інформація залишилася поза вашою увагою при першому читанні. Придумайте 2–3 варіанти заголовка.

III. Проаналізуйте зміст, структуру тексту, оцініть використані автором мовні засоби.

IV. Зверніть увагу, як розповідає про своє дитинство і юність письменник. Які почуття переполюють його? Чи можна стверджувати, що він серйозно ставився до кожного нового вибору професії і був щасливий у своїх мріях?

V. Поясніть написання виділених слів.

271. Мікрофон. Ким ви мріяли стати в дитинстві? Чим вам подобалася ця професія і чи готували ви себе до неї? Якщо на сьогодні ваша мрія змінилася, то що на це вплинуло?

Способи читання

Ознайомлювальне	Вимагає знайти основне в тексті, з'ясувати, що саме повідомляється про питання, до якого виник інтерес
Вивчальне	Вимагає якомога повнішого охоплення змісту тексту з метою максимально повного і точного розуміння інформації
Вибіркове	Передбачає одержання загального уявлення про зміст тексту чи якусь конкретну інформацію

272. І. Прогляньте швидко текст, знаходячи в ньому інформацію про те, які пісні виконував Назарій Яремчук та з якими творчими людьми пов'язана його життєва доля.

ПІСНЯ БУДЕ ПОМІЖ НАС

Рідні гори Карпати, Говерла сріблочола, вічнозелена красуня смерічка стали символом молодості і пісенного натхнення добре знаного по всіх усяодах ансамблю «Смерічка», у юнацькому гроні якого заспівав свою незабутню, невмирущу «Червону руту» **Назарій Яремчук**. Зі співаком облетіли світ і відомі українські пісні «Водограй», «Я піду в далекі гори», «Смерекова хата», «Родина», «Гай, зелений гай», «Стожари»...

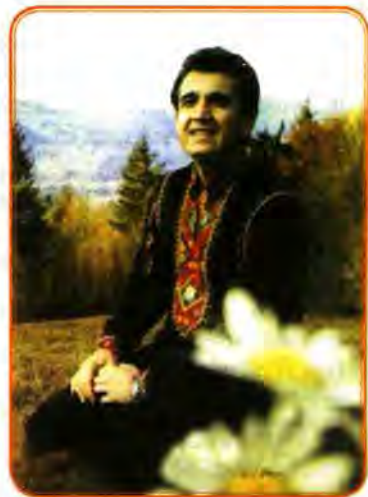
Народився і виріс Назарій у селі Рівня, що на Чернівецьщині, 30 листопада 1951 року в селянській родині, був четвертою дитиною. Батько мав чудовий тенор, співав у церковному хорі, мати теж добре співала та ще й була неперевершеною акторкою у Вижницькому народному театрі. Хлопець почав співати змалку, бо в сім'ї співали всі.

У 1969 році він закінчив Вижницьку середню школу і спробував вступити на географічний факультет Чернівецького університету, але спроба виявилася невдалою. Довелося попрацювати сейсмографом у геологорозвідувальній партії.

Саме в цей час вокально-інструментальному ансамблю «Смерічка» були потрібні юні співаки. Голос Назарія, дзвінкий і приємний, сподобався, юнак легко вписався в колектив, його полюбили всі. Пісні «Смерічки» відразу стали популярними і з часом увійшли до золотого фонду української естради, принесли всесвітнє визнання.

У 1975 році Назарій Яремчук закінчив географічний факультет Чернівецького університету і почав працювати на кафедрі економічної географії, але – перемогла пісня.

Голос Яремчука мужнів, кристалізувала ся самотутня манера виконання. Він учився у всіх, умів поважати кожного в житті, у праці, у пісні, але ніколи не цурався свого. Живлячись цілющими соками фольклору, співак протистояв модним, швидкоплинним течіям і піднявся на нові вершини: у 1984 році – лауреат Всесоюзного конкурсу до

Назарій Яремчук

40-річчя Перемоги, у 1985 році – дипломант XII Всесвітнього фестивалю молоді і студентів у Москві. Дуже багато працював, брав участь у гастрольних поїздках по всіх республіках колишнього Союзу, у популярних фестивалях. Колектив «Смерічки» був учасником культурної програми XII Олімпійських ігор, виступав для делегатів і гостей визначних форумів.

Чимало прихильників таланту буковинського митця було в Румунії, Монголії, Чехії і Словаччині, Німеччині, Лаосі, Афганістані. Звучав його голос і на Чорнобильській АЕС, де він побував з концертами тричі.

У кожній пісні співак намагався віднайти нові виконавські засоби, передати частку своєї душі. Його голос, його виконання не сплутаєш ні з ким. У кожному українському домі він як рідний, як добрий давній знайомий зі своєрідною манерою співу, прекрасним голосовим тембром, життєрадісний, врівноважений, з дитинно-широю усмішкою на вустах, скромний, без зіркової хвороби. «Кришталево чиста в мистецтві Людина», – сказав про нього поет Микола Сингаївський.

У 1987 році Назарій Яремчук отримав звання народного артиста України. 25 років виконавської творчості – це святе служіння своєму народові, тій українській пісні, що всмоктав з молоком матері. Його пісня звеличує, піднімає гідність, вертає молодим козацьку славу, дбає про невмирущу історію минулих поколінь.

Найщасливішим днем свого життя Назарій вважав день, коли Україна здобула Незалежність. Після далеких гастролей в Аргентині і Бразилії, Канаді і Сполучених Штатах він, мов дерево, що вбирає наснагу своїми коренями з рідної землі, цілував Буковинську землю і дякував долі, що знову рідна домівка чекає повернення свого вірного сина.

Життєва доля Яремчука пов'язана з талановитою плеядою українських естрадних співаків, композиторів, музикантів, поетів, починаючи з 60-х років. Це Володимир Івасюк, Софія Ротару, Василь Зінкевич, Микола Мозговий, Юрій Рибчинський, Микола Сингаївський та багато інших.

Голос Назарія, чистий, як ранкова роса, щедрий, як колосиста нива, високий, як небо голубе, завжди буде нести добро в людські серця. Адже співав, навіть будучи тяжко хворим, і вірив, що високе мистецтво врятує світ і допоможе людям жити. Як і в травні на новому Співочому полі в День Києва, так і 7 червня 1995 року в Національній опері шанувальники вітали митця стоячи, зі сльозами на очах...

Не ховай очей блакитних промінь,
Заспівай мені в останній раз.
Пісню ту візьму собі на спомин,
Пісня буде поміж нас.

Так, ми Тебе ніколи не забудемо, Твоя пісня з нами назавжди – у ширості, в усмішці, у діях і думках, у любові і радості, у дітях Твоїх (За Д. Яремчук).

II. Прочитайте мовчки текст. Поділіться своїми враженнями від прочитаного. Розкажіть, чи доводилося вам чути пісні у виконанні Назарія Яремчука та які з них ви знаєте. Хто ще з відомих українських артистів співає ці пісні?

III. Визначте тему й основну думку тексту, стиль, тип і жанр мовлення. Придумайте свій варіант заголовка.

IV. Дайте відповіді на запитання за змістом прочитаного.

1. Де народився і виріс Назарій Яремчук? Ким були його батьки?
2. Яку освіту здобув Назарій?
3. У якому ансамблі він співав і що надавало артистам цього колективу пісенного натхнення?
4. Які пісні у виконанні Яремчука стали популярними?
5. Якою була пісня митця, його голос, манера виконання?
6. Що ви можете розказати про гастрольну діяльність ансамблю «Смерічка» та її соліста?
7. З ким з українських митців співпрацював Яремчук?
8. Який день Назарій вважав найщасливішим у своєму житті? Як ви вважаєте, чому?
9. Чому пісні Назарія Яремчука живуть у людських серцях і після його смерті?
10. Якими відчуттями наповнений текст?
11. Чи міститься в прочитаному актуальна інформація? Яка саме?
12. У чому пізнавальна цінність прочитаного?

273. Мікрофон. Хто із сучасних українських співаків вам подобається найбільше? Що вас приваблює в його (її) творчості – голос, зовнішність, поведінка на сцені, музика, тексти пісень?

Для вас, допитливі

У мережі Інтернет на сайті www.pisni.org.ua ви зможете знайти тексти пісень, які виконував Назарій Яремчук. До речі, на цьому сайті зібрано колекцію найкращих українських пісень від найдавніших часів до сьогодні, а також інформацію про їхніх авторів та виконавців. До більшості пісень подано акорди, також заплановано розмістити ноти і музичні фрагменти. Поділіться «знахідками» з друзями, однокласниками.

274. Спишіть слова, розкриваючи дужки, поясніть орфограми. Знайдіть ці слова в тексті попередньої вправи і перевірте правильність виконання завдання.

(Вічно)зелена, (срібло)чола, (швидко)плинний, (не)забуття, (не)вмируща, ні(з)ким, св(')яте, зв(е,и)личує, ч(е,и)кає.

Урок 2. СКЛАДАННЯ І РОЗІГРУВАННЯ ДІАЛОГІВ

Пригадайте

- Що таке діалог? Яка роль діалогів у мовленні?
- Які стилі мовлення можуть бути реалізовані у формі діалогу?

275. І. Прочитайте мовчки текст. Про яку професію в ньому йдеться? Знайдіть у тексті професійні слова. Поділіться своїми міркуваннями щодо прочитаного.

Уранці в Павла Спаса брали на аналіз кров з вени. Для нього це була мука. Вени він мав погані, та й на тих не знайти вже живого місця від крапельниць. Щодня для того щоб ввести голку у вену, молоденька се-

стра пробує в трьох–чотирьох місцях. Ось і тепер він, сидячи в маніпуляційній, підібравсь увесь, напружився, мов на катапульти.

- Розслабтеся, – сказала літня медсестра.
- Та в мене вени погані... – одмовив Спас.
- Погані? Хто це вам таке сказав? – здивувалася вона.
- На крапельницях. Ціла морока дівчатам.
- Ану давайте свою руку. Ого! Ну й помучили ж вас!
- Можуть десь на пляжі схопити, як запеклого наркомана, – сказав Спас.

– Ой, дівчата... Не хочуть учитися, – скрушно похитала головою медсестра. Вона спритно перетисла джгутом біцепс лівої руки. – Попрацюйте пальцями. Працюйте. Так. А тепер затисніть.

Сестра відпустила джгут, торкнулася теплою пучкою вени:

– Ну, яка гарна, – посміхнулася, відкривши рядок білих-білих зубів. Легко ввела голку у вену, так що він не відчув навіть болю... Вийняла з вени голку, поклала ватку, змочену в спирт, на прокол. Спас зігнув руку в лікті, затиснув ватку.

– От і все. А ви хвилювалися, – карі очі в сестри потеплішали.

«Яка добра жінка», – подумав із вдячністю Спас.

– Ви просто ас.

– Хай аналіз буде втішний (*В. Захарченко*).

II. Назвіть і схарактеризуйте суб'єктів мовлення, визначте тему мовлення, сформулюйте мету спілкування, укажіть обставини спілкування.

III. Прочитайте виразно текст у ролях, передаючи інтонацією внутрішній стан персонажів.

276. *Попрацюйте в парах.* Складіть і розіграйте за особами діалог (14–16 реплік) до запропонованої ситуації (на вибір). Дотримуйтесь етики професійного спілкування.

1. На холодокомбінаті вийшло з ладу обладнання для виробництва морозива. Директор підприємства має намір купити нові машини, які коштують дуже дорого. Проте головний інженер підприємства пропонує відремонтувати обладнання своїми силами і знає, як це зробити.

2. Місцеве підприємство своїми викидами забруднює річку. Представник екологічної служби вирішив провести відповідну бесіду з директором цього заводу. Керівник посилається на нестачу коштів для побудови очисних споруд. Еколог пропонує кілька варіантів розв'язання проблеми.

3. Упродовж тижня працівник запізнюється на роботу. Через це інший працівник змушений виконувати його завдання, а ще й вигадувати різні пояснення щодо його відсутності перед начальником. Настав час колегам з'ясувати стосунки.

4. Підлеглий прийшов до керівника відділу з проханням уточнити і допомогти виконати доручене завдання.

5. Тренер пропонує спортсмену допінг, який неможливо викрити, що дозволить досягти успіху. Спортсмен відмовляється вживати допінг, бо хоче перемогти чесно і боїться завдати шкоди своєму здоров'ю.

277. *Попрацюйте в парах.* Складіть і розіграйте за особами діалог (16–18 реплік), можливий за поданих умов (на вибір). Використайте доречні міміку і жести.

1. Ви – фермер. Прийшли в банк взяти кредит для придбання сільськогосподарської техніки.
2. Ви – лікар. Приїхали в квартиру до хворого за викликом.
3. Ви – економіст. Зайшли в кабінет директора підприємства для обговорення питання налагодження випуску нової продукції.
4. Ви – спортсмен. Підійшли до тренера уточнити план підготовки до змагань.

Зверніть увагу! Під час ведення діалогу репліки слід будувати так, щоб заохотити співрозмовника висловити власну думку.

278. Розгляньте малюнки, схарактеризуйте ситуації спілкування. Складіть і розіграйте за одним із малюнків діалог (16–18 реплік), дотримуючись етики професійного спілкування.

279. *Попрацюйте в парах.* Прочитайте замітки. За змістом однієї з них складіть і розіграйте за особами діалог (16–18 реплік). Використайте доречні міміку і жести.

Сільськогосподарське підприємство «Плешкані» заслужено вважається одним із кращих господарств на Черкащині. Нова ферма обладнана за останнім словом техніки. Усі роботи тут автоматизовані – від видалення відходів до доїння. У просторому сухому приміщенні обживаються півтисячі породистих корівок, смакуючи духмяне сіно. Ось лунає музика, під час якої корови організовано встають і прямують до доїльного залу, де встановлена так звана «карусель». Тут круглий «майданчик» з коровами повільно рухається. Процес контролюється спеціальними датчиками, що їх відстежують оператори на моніторах комп'ютерів. Як і передбачено європейською технологією, молоко над-

ходить трубопроводом до холодильних ємностей і відвозиться на переробку.

Завдяки поступовому переходу на цілодобове утримання худоби на відкритих майданчиках теж економлять чималі кошти на освітленні та опаленні. Та й тварини стали здоровішими – жодної хвороби за останні чотири роки. Мало витрачають і на закупівлю породистого поголів'я, маючи свій племзавод. Культивують червоно-рябу породу молочного напрямку. Від кожної корови отримали торік 6,9 тисячі літрів молока. Нинішнього ж буде більше (*З газети*).

* * *

Проаналізувавши проблеми євроінтеграції та конкурентоспроможності українських товаровиробників в умовах зони вільної торгівлі з Євросоюзом, керівники провідних промислових підприємств та суб'єктів малого бізнесу Запорізького регіону запропонували власні рішення для реалізації поставлених завдань.

Вони зійшлися на думці, що полегшити життя вітчизняного бізнесу вдасться через впровадження сучасних стандартів управління якістю. Насамперед на підприємствах, що інтенсивно розвиваються (послуги, торгівля, туризм). А ще завдяки ефективному використанню ресурсів і впровадженню енергозберігаючих технологій, створенню оптимальної інфраструктури бізнесу (логістика, торгівля), залученню й ефективному використанню бюджетних коштів (інвестиції, субвенції, цільові програми), реалізації нових форм організації бізнесу (утворення кластерів, технопарків).

Щоправда, втілити в життя заплановане буде непросто. Адже, за словами президента Запорізької торгово-промислової палати Володимира Шамілева, головними ризиками є неадекватність торгових бар'єрів з боку ЄС, низький рівень конкурентоспроможності вітчизняних компаній, жорсткі умови ведення бізнесу в Україні (*З газети*).

* * *

На відміну від успіхів в інших ігрових видах спорту, для українських гандболісток участь у континентальній першості не є чимось видатним. Срібні призерки чемпіонату Європи 2000 року сприймають це як щось само собою зрозуміле; фурор викликало б, швидше, непотрапляння наших дівчат до фінальної частини. І відбір на Євро-2010 це лише підтвердив.

Українки провели відбірковий раунд упевнено, не залишивши шансів слабшим португалкам і швейцаркам та зумівши взяти три очки в дуелях із головними конкурентками за лідерство у квартеті – румунками. За тур до завершення кваліфікації «синьо-жовті» забезпечили собі першу сходинку, здобувши вольову перемогу в Швейцарії. Ще до перерви українки зрівняли рахунок, а вже за другі півгодини забезпечили впевнену перевагу. Найбільше в наших постаралася Юлія Манагарова – вона відзначилася сімома м'ячами (*З газети*).

280. I. Складіть і запишіть діалог (16–18 реплік) на тему, пов'язану з вашою майбутньою професією чи професією когось із ваших рідних.

Попрацюйте в парах. II. Запропонуйте однокласнику (однокласниці) розіграти за особами складений вами діалог.

281. Мікрофон. У чому ви бачите красу своєї майбутньої професії?

282. Попрацюйте в парах. Уявіть, що один з вас – журналіст, а інший – представник певної професії. Складіть і розіграйте за особами діалог на професійну тему (14–16 реплік), додержуючись відповідної інтонації, етикетних форм і культури мовлення.

Урок 3. ПЕРЕГОВОРИ

Пригадайте

- Які основні особливості ділового спілкування?

Поняття переговорів

Переговори – це розмова, бесіда з метою обмінятися думками або домовитися про що-небудь з кимось.

Найчастіше переговори проводяться для того, щоб домовитися. **Основне завдання** таких переговорів – якомога чіткіше і ясніше викласти свою позицію, переконати співрозмовників у її правильності й доцільності та домогтися прийняття остаточного рішення на її основі. Якщо ж сторони зацікавлені в обміні поглядами, але не готові з певних причин до спільних дій чи рішень, то в цьому випадку функція переговорів буде інформаційна.

Техніка переговорів

Техніка ведення переговорів передбачає три **основні фази**:

- уточнення позицій сторін (приблизно 10 % часу);
- пошук альтернатив розв'язання завдань (60 % часу);
- досягнення домовленості (30 % часу).

Загальні вимоги

Під час переговорів створюються такі умови, щоб усі учасники могли викласти свою точку зору і захищати її. Виступи на переговорах мусять бути **аргументованими, чіткими і лаконічними**. Слід завжди бути готовим дати відповідь на аргументацію партнера, планувати і вміло використовувати всі тактичні ходи.

Зверніть увагу! Щоб успішно провести переговори, треба вміти керувати своїми емоціями, налагоджувати міжособистісну взаємодію. Переговори – це не місце для емоцій, це місце для дипломатії.

Фіксування результатів

Результати переговорів, як правило, фіксуються в документах: договорах, угодах, протоколах, деклараціях, заявах тощо.

283. Ознайомтеся зі схемами підготовки до переговорів і ведення переговорів. На яких пунктах, на вашу думку, слід зосередити основну увагу? Розкажіть за схемами про основні особливості підготовки і ведення переговорів.

Схема підготовки до переговорів

1. Оцінити необхідність проведення переговорів.
2. Визначити склад учасників переговорів.
3. Сформулювати свою мету (цілі) на переговорах.

Під час переговорів

4. Спробувати сформулювати (визначити, з'ясувати) мету (цілі) партнерів.
5. Визначити тему переговорів (питання, винесені на обговорення).
6. Якщо передбачається декілька етапів переговорів, то виробити пропозиції щодо того, які питання слід обговорювати, на яких етапах і в якій послідовності.
7. Проаналізувати свої інтереси.
8. Спробувати сформулювати інтереси партнерів.
9. Виділити спільні інтереси і на них зосередити свою увагу.
10. Розробити кілька можливих варіантів рішення і визначити найприйнятніший для себе. Визначитися з можливими компромісами.
11. Сформулювати найкращу альтернативу пропонованому партнером варіанту рішення.
12. Домовитися про час і місце переговорів.
13. За можливості завчасно ознайомити партнерів зі своїми пропозиціями.

Схема ведення переговорів

1. У вступному слові висловити задоволення тим, що партнери взяли участь у переговорах, і надію на те, що переговори завершаться успішно.
2. Представити учасників переговорів.
3. Обґрунтувати необхідність проведення переговорів.
4. Уточнити тему для переговорів і послідовність розгляду питань. Переконалися, що сторони однаково трактують тему переговорів.
5. Визначитися з регламентом переговорів.
6. Оголосити свою мету, дізнатися про цілі партнерів.

7. Оголосити про свої інтереси, дізнатися про інтереси партнерів. Виділити спільні інтереси. Далі проводити переговори з урахуванням цієї частини інтересів.
8. Розробити декілька варіантів рішення.
9. З розроблених варіантів рішення знайти такий, який відповідає інтересам сторін. Якщо цей варіант знайдено, то завдання виконано.
10. Якщо рішення не знайдено, то необхідно визначитися, як діяти далі. Можливі дії: розробити нові варіанти рішення; переглянути критерії вибору рішення; оголосити перерву; перервати переговори, оцінивши найкращу альтернативу.
11. За потреби оформити документ про досягнуті домовленості.
12. Подякувати партнерам.

284. Мозковий штурм. Чому під час ведення переговорів важливо аналізувати не позиції, а інтереси сторін?

Мовленнєва ситуація

Дві сестри пред'являють свої права на єдиний наявний у їхньому розпорядженні апельсин. Старша говорить, що фрукт треба віддати їй. Молодша стверджує протилежне. Після тривалої суперечки вони розрізають апельсин навпіл. Потім молодша сестра вичавлює зі своєї половинки апельсина сік і випиває його, а шкірку викидає. Старша ж лише зрізає зі своєї половинки фрукта шкірку, яка їй потрібна для приготування пирога.

Поясніть, чому сестри не змогли порозумітися. Як би вчинили ви в описаній ситуації? Доведіть важливість аналізу інтересів під час ведення переговорів.

285. Мікрофон. Поясніть, як ви розумієте висловлювання французького письменника Франсуа де Ларошфуко: «Ми вважаємо розсудливими лише тих людей, які в усьому з нами згодні».

286. Проведіть переговори, співвідносні з одним із поданих інформаційних повідомлень (на вибір). Скористайтеся пам'яткою, поданою після вправи.

Переговори щодо будівництва заводу

Стрийська районна державна адміністрація веде переговори про будівництво сміттєпереробного заводу в селі Райлів. Про це журналістам повідомив представник адміністрації.

За його словами, ведуться переговори з компанією «Новотек», яка займається науковою розробкою таких заводів. За їхніми розробками вже збудовано 4 сміттєпереробних заводи у світі: в Австрії, Австралії, Ізраїлі і США. Інвестором готова виступити фірма «Імпекс», яка хоче залучити кредит одного з австрійських банків.

Завод планують збудувати на території колишньої військової частини. Голова Львівської обласної державної адміністрації Микола Кміть поінформував, що вартість будівництва становить близько 4 млн євро. Такий завод функціонуватиме за принципом безвідходного виробництва. На заводі буде відбиратися метал, органіка, а решту будуть спалювати на електроенергію. Планується, що завод перероблятиме сміття Жидачівського, Миколаївського, Стрийського, Дрогобицького та Сколівського районів (Із газети).

Переговори щодо покупки футболіста

Лондонський футбольний клуб «Челсі» почав переговори про придбання нападника іспанської «Севільї» та збірної Бразилії Луїса Фабіано.

У послугах 29-річного бразильця зацікавлений особисто головний тренер Синіх Карло Анчелотті. «Севілья» не проти покласти собі в кишеню 24 млн фунтів, пропонованих лондонцями, проте бажає здійснити операцію лише влітку. Нещодавно «Севілья» отримала пропозицію про покупку Фабіано і від італійського «Мілана». Россонері були готові викласти 14 млн фунтів, але у відповідь отримали відмову, а сам футболіст заявив, що хотів би спробувати свої сили в англійській Прем'єр-лізі.

«Севілья», у свою чергу, розуміє, що продати свого бомбардира, якому вже 29 років, через сезон чи два за добрі гроші буде вкрай складно. Але іспанці, як і раніше, виступають у Лізі чемпіонів, і відпустити Фабіано в січні було б нерозумно. Однак є ще один варіант, який може влаштувати обидві сторони. «Челсі» купує Фабіано вже зараз, а потім орендує його назад до «Севільї» до кінця сезону.

За неофіційною інформацією, «Челсі» готова запропонувати бразильцеві контракт на 4 роки із зарплатою в 100 тис. фунтів на тиждень. Повідомляється, що клуби вже вступили в діалог. Варто сказати, що Фабіано, до закінчення контракту якого залишається півтора року, має відмінні статистичні показники. У 113 матчах за свій клуб він відзначився 54 рази. У збірній результативність Луїса ще вища – 25 голів у 36 поєдинках.

«Я думаю, що вже в цьому сезоні Луїс куди-небудь піде. Проте остаточне рішення належить прийняти «Севільї», – повідомив агент бразильця Луїс Фуентес (*Із газети*).

Як вести переговори

- Не втрачайте контакт з партнером.
- Ведіть переговори в потрібному напрямку.
- Уважно слухайте партнера.
- Спостерігайте за реакцією партнера.
- Демонструйте своє розуміння позиції партнера.
- Створюйте в партнера почуття причетності до вироблення рішень.
- Прогнозуйте відповіді партнера.
- Передбачайте можливі варіанти відповідних реакцій.
- Корегуйте власну поведінку під час розмови.
- Використовуйте знаки уваги, доречні міміку і жести.

Пам'ятка

287. Проведіть переговори, можливі в описаній ситуації (на вибір).

1. Дві автомобілебудівні компанії ведуть переговори про можливість спільного виробництва легкових автомобілів.

2. Відомий футболіст веде переговори з телеканалом щодо створення спортивної аналітичної програми. Головний продюсер спортивних проєктів цього каналу вважає, що програма має радикально відрізнятись від усіх аналітичних спортивних проєктів, що виходять на інших каналах.

3. Молодіжна організація хоче домовитися з місцевою владою про допомогу в проведенні святкових заходів з нагоди Дня молоді. Проте у влади є свої умови і побажання.

4. Представники опозиції та коаліції у Верховній Раді України ведуть переговори щодо внесення змін до Конституції України. Зміни стосуються реформування місцевих органів влади.

288. І. Прочитайте текст, визначте його тему та мікротеми, обґрунтуйте поділ на абзаци. Розкажіть, з якою метою проводяться дипломатичні переговори.

ДИПЛОМАТИЧНІ ПЕРЕГОВОРИ

Переговори як форма офіційного спілкування між керівниками держав і урядів, міністрами закордонних справ, спеціально уповноваженими представниками, дипломатами, воєначальниками відомі ще з глибокої давнини. Саме слово «переговори» з'явилося, очевидно, разом із зародженням дипломатії, тобто в період появи і розвитку перших державних утворень. У ті далекі часи головною темою переговорів, як правило, були питання війни і миру, створення військових союзів, обміну бранцями (особливо представниками знаті) тощо.

Відомими ще з ранньої історії Київської Русі були переговори княгині Ольги з імператором Костянтином Багрянородним у 957 р. Посольство (делегація) київської княгині нараховувало понад сто осіб і готувалося дуже ретельно. Деколи переговори проводилися в умовах воєнних дій, наприклад переговори князя Святослава з візантійським імператором Іоаном I Цимісхієм у човні на Дунаї (971 р.). Крім гарантії особистої недоторканності і безпеки майна руських послів, купців і їхньої челяді, передбачалося також взаємне повернення полонених за викуп, а також взаємна видача злочинців. Правила протоколу поступово вдосконалювалися, набираючи форм, які частково збереглися і до сьогодні (вручення вірчих грамот, скріплення підписами договорів тощо).

З плином часу переговори стали проводитися не лише для врегулювання збройних конфліктів. Об'єктом переговорів у наші дні стають загальні питання боротьби з тероризмом, розповсюдженням зброї і наркотиків, захисту довкілля, освоєння космосу і Світового океану, боротьби проти найнебезпечніших захворювань (наркоманія, СНІД)

Сесія Парламентської асамблеї Ради Європи

і т. ін. Це наочно демонструє діяльність Ради Європи, Центральноєвропейської ініціативи, ОБСЄ, ПАРЄ, ЧЕС тощо.

У міжнародному праві не існує якихось чітких рекомендацій, як вести переговори, але дипломатичною практикою вироблено певні загальноприйнятні норми.

По-перше, усі учасники офіційних переговорів будь-якого виду повинні мати офіційні повноваження своїх урядів або інших керівних органів, що направили їх на переговори. Не потребують спеціальних повноважень лише три офіційні особи країни: глава держави, глава уряду, а також міністр закордонних справ.

По-друге, глави делегацій на переговорах обговорюють найважливіші питання, а решту великої, складної, часто невидимої роботи здійснюють експерти і радники. Вони ж готують проекти заключних документів, які потім остаточно погоджують глави делегацій, проекти комюніке* і повідомлень для засобів масової інформації (З посібника).

*Комюніке – офіційне повідомлення про важливі події. // Урядове повідомлення, здебільшого про наслідки чи перебіг дипломатичних переговорів.

II. Складіть план тексту у формі питальних речень. За планом усно перекажіть прочитане.

Урок 4. СТАТТЯ

Пригадайте

- Які основні ознаки публіцистичного стилю мовлення?
- Що таке замітка?

289. Мікрофон. На яку актуальну тему з життя вашого населеного пункту, України чи світу ви хотіли б написати статтю, якби були журналістом? Про що йшлося б у висновку вашої статті?

290. I. Прослухайте з голосу вчителя або однокласника статтю. Виділіть у ній вступ, основну частину та висновок. Визначте її тему, основну мету та адресу (на кого розрахована). У якому журналі (газеті, збірнику) доречно друкувати цей матеріал? Чому?

БАТЬКИ І ДІТИ: ЯК ПОРОЗУМІТИСЯ?

До мене на консультацію зверталися люди, які остаточно зіпсували стосунки зі своїми дітьми. Я пояснювала їм, що змінити таку ситуацію ніколи не пізно. Для цього потрібно змінитися самому, переоцінити й переосмислити свої вчинки, внутрішньо покаятися. Це відразу позитивно позначиться на спілкуванні з синами та доньками. А ще в них значно поліпшиться доля.

Батьки й діти – це дзеркала один одного. Тож ті недоліки, які ми бачимо в близьких, слід пошукати в собі. Потрібно заглянути всередину й запитати: «Що заважає мені бути щасливим? Чому мені щось не подобається в іншому – чи не тому, що воно є й у мені?». Така практика є потужним інструментом змінити себе в кращий бік.

Що стосується дітей, то їм потрібно попри всі непорозуміння, спричинені батьками, вчитися з добротою, терпимістю і вдячністю ставитися

до них. Приймати їх такими, якими вони є, й не засуджувати. Кожне нове покоління стоїть на новому щаблі світогляду. І на своєму рівні батьки зробили все, що могли. Потрібно бути вдячними їм за це, посилати енергію любові. Пам'ятайте: батьки є корінням. І псувати стосунки з ними – це означає «рубати гілля», на якому сидиш. Не було б батьків, не було б і вас.

Наша сім'я – це полігон для розкриття своєї духовності. Щоб це зробити, потрібно пройти процеси прощення й прийняття. Не приймаючи своїх батьків, ми втрачаємо енергію роду, яка тече до нас саме через них, перебиваємо для неї шляхи. Це стосується й тестя, теці, свекрухи, свекра. Адже кожна сім'я – це родове дерево. Треба дбати про його відродження, розвиток, процвітання.

Вибудовуючи стосунки у власній сім'ї, не обов'язково спиратися на досвід батьків. Слід подумати, чого хочете саме ви, чітко усвідомити це і діяти, але при цьому залишатися в гармонії зі всіма, посилаючи любов.

І ще одне. Не відпрацьовані в сім'ї проблеми згодом проявляються в соціумі, приміром на роботі. Тож, щоб бути успішним в усіх сферах життя, спочатку потрібно стати успішним у своїй родині. Тому зранку, після звернення до своїх ангелів, пошліть подумки любов і вдячність своїй родині. Дуже дієвою в досягненні порозуміння й гармонії є така фраза: «Я люблю тебе. Мені дуже шкода. Вибач. Дякую тобі». Нею подумки потрібно звертатися до людини, з якою виник конфлікт чи з'явилися якісь негативні почуття. Адже лише ми самі несемо відповідальність за все, що відбувається з нами (Із газети).

II. Поділіться з однокласниками своїми міркуваннями щодо порушеної в статті проблеми. Чи погоджуєтеся ви з автором? Як ви досягаєте порозуміння з рідними, друзями?

II. Ренуар. На терасі

Поняття статті

Стаття – це публіцистичний або науковий твір порівняно невеликого розміру, у якому автор досліджує якусь значну і важливу суспільно-політичну, літературно-мистецьку, наукову чи іншу проблему.

Стаття характеризується глибоким аналізом фактів і явищ, їхнім узагальненням, розкриттям закономірностей у розвитку явищ, багатогранним дослідженням причинно-наслідкових зв'язків.

Етапи роботи

Робота над статтею складається з таких етапів:

- попередній збір інформації;
- групування матеріалу відповідно до тематики;
- визначення структури статті (складання плану);
- написання тексту.

Зверніть увагу! Під час написання статті слід пам'ятати про її основну мету, на кого вона розрахована, а також про профіль видання.

291. Мозковий штурм. Чим стаття відрізняється від таких жанрів публіцистики, як замітка і нарис?

292. Прочитайте вступні частини публіцистичних статей. Визначте за цими уривками, що стало інформаційним поштовхом до написання кожної статті та якій актуальній темі вона присвячена. Виберіть один уривок і розкажіть, про що ви написали б в основній частині та у висновку цього матеріалу. Який заголовок дібрали б?

З наближенням річниці аварії на Чорнобильській АЕС дедалі більше політиків і журналістів згадують про трагічну долю тридцятикілометрової зони відчуження. Цю заборонену територію можна обговорювати з різних боків. Запитайте про неї в еколога – отримаєте розповідь про катастрофічні не лише для України та її сусідів, а й для всієї планети наслідки. Запитайте в політика – почуєте про розмір компенсацій і пільг, які держава щороку сплачує чорнобильцям. Запитайте в лікаря – отримаєте вражаючі дані про зростання онкозахворювань. Запитайте в етнолога – почуєте про втрату цілого унікального регіону – Українського Полісся, його самобутньої культури.

* * *

У понад 20 містах України вже вчетверте пройде акція «Всеукраїнський велодень». Найгарячіше буде в столиці – центр Києва від Європейської площі перетвориться на живий ланцюг із тисяч велосипедистів, які об'єднуються в пробігу. Організатори свята – велоспільнота Києва разом з програмою Волонтери ООН в Україні. Щорічний парад збере прихильників двоколісного транспорту з метою пропаганди здорового способу життя й екологічної альтернативи авто, створення цивілізованих умов для велосипедистів у містах України.

* * *

Днями планеристи десантувалися під стіни кримського парламенту в надії захистити гору Клементьева під Коктебелем у Криму від незаконного розпаювання та забудови. Місце вважається колискою міжнародного планеризму. Його названо на згадку про Петра Клементьева, котрий загинув тут під час випробувань нового планера. Поблизу цього місця в селі Відважному розташовувалася вища льотна планерна школа. У ній починали свій шлях майбутні генеральні конструктори Олег Антонов, Олександр Яковлев, Сергій Іллюшин.

* * *

Цими вихідними на Київському морі було ні пройти ні проїхати – люди ломами та сокирами рубали кригу й подекуди голими руками витягали десятки кілограмів сомів, коропів та окунів. Адже напередодні, щоб урятувати столицю від можливого затоплення, ГЕС різко спустила воду, тож тонни риби, що не задихнулася взимку від нестачі кисню, під самим берегом придавило товстим шаром льоду. Масштаби екологічної катастрофи поки що невідомі, однак експерти кажуть, що принаймні на п'ять років про риболовлю тут можна забути.

293. Виконайте завдання одного з поданих варіантів.

Варіант А. Напишіть статтю до шкільної стіннівки на актуальну тему зі шкільного життя. За бажанням проведіть у класі конкурс статей, а кращі з них запропонуйте для публікації в місцевій пресі чи на сайті вашого навчального закладу. Доберіть відповідний ілюстративний матеріал.

Варіант Б. Напишіть публіцистичну статтю на актуальну тему із життя вашого населеного пункту, України чи світу. За бажанням покажіть ваш матеріал рідним, друзям, знайомим. Якщо отримаєте схвальні відгуки, запропонуйте свою статтю для публікації в засобах масової інформації.

Як писати статтю

- Вдумайтеся в тему, обрану для статті.
- Визначте адресата мовлення й мету висловлювання.
- Сформулюйте основну думку.
- Зберіть і систематизуйте необхідний матеріал. Доберіть переконливі докази для своїх тверджень (приклади із життя, висловлювання інших людей).
- Продумайте структуру статті (вступ, основну частину, висновок). Доберіть заголовок.
- Подбайте про мовленнєве оформлення: вживайте мовні засоби, характерні для відповідного стилю мовлення.
- Напишіть текст на чернетці, відредагуйте його, а потім переписіть у чистовик.

Пам'ятка

294. Пошук в Інтернеті за словами «Як писати статтю» видає сотні посилань на відповідні інформаційні матеріали. Проте не менш важливо знати й «мінуси» плодів творчої праці. Підготуйте пам'ятку «Як не слід писати статтю».

295. Мозковий штурм. Що спільного й відмінного між науковою і публіцистичною статтею?

296. Напишіть невелику науково-популярну статтю на довільну тему, співвідносну з профілем вашого навчання. Скористайтеся при цьому кількома інформаційними джерелами та оформіть список використаної літератури.

Проект

• Об'єднайтеся в групи. Підготуйте випуск стінної або електронної газети (журналу) одного з напрямків: суспільно-політичного, науково-популярного, пізнавально-розважального, культурологічного, спортивного.

• На першому етапі роботи над проектом обміркуйте, про що ви хотіли б розповісти у своїй газеті, придумайте їй назву, доберіть епіграф, рубрики тощо, а також розподіліть обов'язки в групі. Зверніть увагу на те, щоб у вашому виданні були вміщені матеріали різних жанрів, зокрема замітка, стаття, малюнок тощо. Доберіть відповідний ілюстративний матеріал.

Урок 5. ВІДГУК НА ТЕЛЕПЕРЕДАЧУ

Пригадайте

- Що таке відгук?
- Як працювати над відгуком на книжку?

297. Уявіть, що до вас на канікули приїхав ваш ровесник з іншої країни. Які вітчизняні телепередачі ви порекомендували б переглянути йому передусім і чому?

298. Мікрофон. Яких телепередач, на вашу думку, сьогодні бракує на українських телевізійних каналах? Чи хотіли б ви взяти участь у створенні однієї з таких передач?

299. І. Прочитайте текст. Чи можна його назвати відгуком? Визначте основну думку тексту, укажіть зачин та підсумок-оцінку. Знайдіть речення, у яких висловлюється думка про телепередачу. Наскільки чітко уявлення про передачу формує це висловлювання в читача?

«УКРАЇНА МАЄ ТАЛАНТ!»

Пародист-мільйонер, художниця – пісочний аніматор, баскетбольний фрістайліст, людина-ртуть – усі вони без телевізійної уваги навряд чи пережили б свої 5 хвилин слави.

Напередодні прем'єри телепередачі «Україна має талант!» я мала підозри, що побачу просто конкурс художньої самодіяльності. На щастя, побоювання не виправдалися, а каналу СТБ вдалося створити шоу, сприйняте на одному диханні, а також довести, що не лишень п'ятірка політиків і десятка **фонограмних співаків** здатні «зробити рейтинг». Що поруч з нами живе дуже багато цікавих талановитих людей, яких телебачення протягом довгих років відверто ігнорувало.

У численних візуальних дрібницях та й загалом у концепції передачі легко помітити сильну руку режисера. Заслуговує на увагу й тонка робота сценаристів, реалізована в міні-новелах про учасників. Декілька історій, інтегрованих у загальну канву шоу, розповідають про долі тих, хто наважився взяти участь у відборі. Можливо, варто було б розділити конкурсантів за віком, принаймні це було би справедливо. Проте тоді б ми втратили інтригу, коли зрілі люди поступаються талантом і досвідом своїм молодшим колегам...

Неможливо оминати увагою й саму **телевізійну картинку**. Телеоператори задіяли і численні крани, і гелікоптерні зйомки, а вступне привітання ведучої зі стартом шоу взагалі знімали на верхівці київського хмарочосу. Вийшло красиво, а **динаміка планів** не дає глядачеві змоги знудитися.

Ведуча Оксана Марченко не байдужа до учасників, вона підбадьорює їх, утирає їм сльози, часом не стримує власних емоцій, а часом їй бракує слів. Оксана щира, життєрадісна, співпереживає героям, демонструючи доброзичливість, уміння спілкуватися, особливо з дітьми. Стилiсти каналу вдало підібрали ведучій гардероб і зачіску.

По суті, в «Україна має талант!» не один, а четверо ведучих. Разом із Оксаною Марченко цю роль виконують і члени журі: сором'язливий

У телевізійній студії

Влад Яма, смішлива Слава Фролова і в'їдливий Ігор Кондратюк органічно доповнюють один одного.

Основний підсумок від «Україна має талант!» – позитив. І цей позитив стосується не тільки самої програми, а й країни, у якій живеш. Країни талановитих людей, яку відкрили на СТБ (За М. Закусило).

II. Знайдіть речення, у яких оцінюється внесок різних спеціалістів у створення телепередачі.

III. Поясніть значення виділених словосполучень.

VI. Випишіть із тексту 5–8 слів (словосполучень) на тему «Телепередача». Складіть із цими словами (словосполученнями) невеликий текст.

Особливості відгуку

Структура відгуку

Відгук – це текст, у якому дається оцінка прочитаного, почутого, побаченого, висловлюється ставлення до нього.

Відгук складається з двох частин. У першій частині висловлюється думка про те, сподобалось чи не сподобалось побачене, а в другій – обґрунтовується висловлена позиція.

Орієнтовна схема відгуку на телепередачу

1. Тема передачі.
2. Актуальність тематики передачі.
3. Стислий переказ змісту (з елементами оцінки). Найбільш яскраві частини передачі.
4. Враження від роботи ведучих, авторів, сценаристів, режисерів, редакторів, оформлення студії, музичного супроводу тощо.
5. Загальне враження і оцінка телепередачі.
6. Висновки й побажання.

300. *Попрацюйте в парах.* Обміняйтеся один з одним враженнями щодо кількох телепередач, які виходять на українських телевізійних каналах.

301. Виконайте одне з поданих завдань.

Варіант А. Уявіть, що ви стали учасником обговорення переглянутої телепередачі. Підготуйте письмовий відгук у вигляді статті публіцистичного стилю до періодичного видання. Скористайтеся поданою нижче довідкою та пам'яткою.

Варіант Б. Напишіть відгук про вашу улюблену телепередачу. Скористайтеся поданою нижче довідкою та пам'яткою.

Довідка. Сполучення, які можна використати під час складання відгуку: *дуже вразило...; передача цікава тим...; особливо запам'яталося...; увагу привертає...; глядач не залишається байдужим до...; ведучий не обминув і...; ведучий переконливо (вдало, захоплююче)...; оператор (режисер) вдало...; порушується питання...; стверджується думка...*

Як працювати над відгуком на телепередачу

Пам'ятка

- Вдуматися в завдання висловлювання.
- Визначити адресата і мету спілкування.
- Дібрати форму відгуку (лист, повідомлення, записи вражень у щоденник, стаття до періодичного видання тощо).
- Визначити стиль і тип мовлення.
- Обґрунтувати свою думку про передачу. Дібрати переконливі аргументи.
- Дбати про мовленнєве оформлення відгуку.
- Дотримуватися вимог до мовлення та культури спілкування.

Урок 6. УСНИЙ ПЕРЕКАЗ ІЗ ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

302. І. Прочитайте текст. Визначте його тему та основну думку. Розкажіть про наукове відкриття Фредеріка Жоліо-Кюрі. Від чого застерігав учений? Чим ще, крім науки, він захоплювався?

ДОСЛІДНИК РАДІОАКТИВНОСТІ

Дослідник радіоактивності Фредерік Жоліо-Кюрі відомий світу як учений, відкриття якого стали основоположними в **ядерній фізиці** і проклали шлях розвитку **атомної енергетики** ХХ століття.

Народився Жан Фредерік Жоліо в Парижі. Він був молодшим із шести дітей у сім'ї успішного комерсанта. Ще студентом захоплювався фізикою, хімією, механікою. Зразком для нього було відоме подружжя французьких учених-дослідників – П'єр і Марія Кюрі. У 1925 р. Фредеріку пощастило: він почав працювати в лабораторії Марії Кюрі в Інституті радіо. М. Кюрі була дуже вимогливим учителем, проте новий лаборант здивував її своєю працьовитістю, вдумливістю, винахідливістю.

Фредерік доволі швидко оволодів методикою дослідження **радіоактивних елементів**. З 1926 р. разом з Ірен Кюрі, яка стала його дружиною, вони почали складні дослідження явищ радіоактивності, самі кон-

струювали прилади, перевіряли їх, ще не усвідомлюючи постійного ризику і небезпеки своїх занять. Результати експериментальних зусиль подружжя Жоліо-Кюрі лягли в основу відкриття англійським фізиком Чедвіком нейрона (1932) та підтвердили існування відкритого американським фізиком Андерсоном позитрона.

15 січня 1934 р. Фредерік та Ірен Жоліо-Кюрі подали до Французької академії наук доповідь, яка увічнила їхні імена. Вони відкрили штучну радіоактивність. Раніше були відомі лише природні радіоактивні елементи (уран, радій, полоній). Відкриття було відзначене низкою нагород, у тому числі **Нобелівською премією**. Одержуючи її, Фредерік пророче говорив про грандіозну перспективу штучних радіоактивних перетворень, водночас попереджаючи: «Якщо ці перетворення охоплять усі елементи нашої планети, то ми маємо з тривогою думати про наслідки такої катастрофи...». Сам Фредерік, продовжуючи свої дослідження, не забував, що вченим не під силу вберегти свої відкриття від шкідливого для людини використання. У ядерних лабораторіях світу тривав штурм атомного ядра, науковці наближалися до створення **ядерної зброї**.

Під час Другої світової війни вчений організував виробництво звичайної вибухівки для потреб французьких повстанців, разом з Ірен був учасником руху Опору, зробив усе, щоб приховати від гітлерівців результати своїх наукових досліджень. Після визволення Парижа повернувся до науково-дослідної роботи, згодом очолив Національний центр наукових досліджень, став Верховним комісаром з атомної енергії Франції, керував запуском першого французького ядерного реактора. Ірен і Фредерік наполегливо закликали до повної відмови урядів усіх країн від виробництва і застосування атомної зброї, дбали про Науку з великої літери.

Свої наукові і суспільні погляди Фредерік викладав у численних публікаціях, блискучих виступах. Він добре **володів пером**, його статті відзначалися оригінальністю і популярністю. Його обдарування виявлялися і в іншому: він добре грав у футбол, малював пейзажі і натюрморти, був музикантом. Ілля Еренбург, який знав його особисто, відзначав, що Фредерік втілював найкращі риси французького характеру: дотепність, товарицькість, доброзичливість. Усі, хто спілкувався з ним, пам'ятали його також як людину чутливу, добру, терплячу.

Ім'я Фредеріка Жоліо-Кюрі увійшло в історію науки. Результати його досліджень використовуються у фізиці, хімії, біології, геології, сільському господарстві, медицині, хоча ядерна фізика, розвитку якої він віддав своє життя, викликала багато проблем у житті людства. Вона

Хмельницька атомна електростанція

привела до трагедії Хіросіми, Нагасакі, Фукусіми, Чорнобиля. Ми завжди мусимо пам'ятати застереження великого вченого щодо розумного використання атомної енергії (З довідника «*Знаменні дати. Календар*»).

II. Складіть план тексту, випишіть ключові слова та словосполучення.

III. Поясніть лексичне значення виділених сполучень. За потреби скористайтеся тлумачним словником або енциклопедією.

IV. Прочитайте текст удруге. Усно стисло перекажіть прочитане, доповнивши переказ розповіддю про використання атомної енергії в сучасному світі та роздумами про Чорнобильську трагедію.

303. Спишіть слова, розкриваючи дужки, поясніть орфограми. Знайдіть ці слова в тексті попередньої вправи і перевірте виконання завдання.

Столі(т,тт)я, дослідже(н,нн)я, водно(час), пер(е,и)творення, персп(е,и)к-
тива, експер(е,и)ментальний, (радіо)активність, (науково)дослідна.

304. I. Прочитайте текст. Визначте його тему та основну думку. Розкажіть, у чому особливість турніру «Парад надій».

«ПАРАД НАДІЙ» – ВИДОВИЩЕ І НАУКА

Славетний киянин, якого називали «богом танцю» і який був президентом Всесвітньої ради танцю ЮНЕСКО та Французької академії балету, професором Сорбонни, Сергій Лифар свого часу сказав: «Український танець і Київський балет – це перший Надзвичайний і Повноважний Посол України, котрий відкрив світові неповторну красу нашої національної культури і щедрю душу нашого народу». Нині це чудове висловлювання можна поповнити й спортивним танцем, який гідно презентує Україну в світі. Саме завдяки високому іміджу наших вітчизняних пар і тренерів Київ, Харків і Одеса стають **спортивно-танцювальною Меккою**.

Значний внесок у це зробила, зокрема, заслужений тренер України, президент дитячо-юнацького спортивно-танцювального центру «Спорт-Данс» Валентина Федорчук. Нещодавно в столичному Палаці спорту відбулися традиційні змагання «Парад надій», організатором якого пані Федорчук є вже 21 рік. І хоча з роками провести великомасштабні змагання стає дедалі важче, Валентині Володимирівні це вдається. Цього року ХХІ турнір «Парад надій» зібрав близько тисячі спортсменів із п'яти країн, які презентували 153 клуби. І судді до нас приїхали елітні. А ніщо так не приваблює учасників, як «зоряне» суддівство, перед яким хочеться продемонструвати свій талант і результати праці.

Спортивний танець

Програма була надзвичайно насиченою, пари змагалися зі стандарту й латини, від «бейбі» до «сеньйорів» за віком. Апофеозом турніру став Кубок світу IDSA (Міжнародної асоціації спортивного танцю) з **латиноамериканської програми**, і ця пристрасна феєрія на паркеті зробила оті два дні справжнім святом спорту й мистецтва. Особливо ефек-

тним видався фінал Кубка світу серед дорослих (тут змагалися 46 пар). Шість пар-фіналістів фахівці уявляли саме так, адже вони на сьогодні найсильніші, їхні прізвиська на найвищих щаблях підсумкових протоколів чемпіонатів України та міжнародних змагань. І тренери-лідери теж відомі: Святослав Влох, Валентина Федорчук, Костянтин Бобрусь, Юрій та Яна Васютяки... Інтрига фіналу увінчалася очікуваним результатом: киянин Дмитро Влох з новою партнеркою Катериною Вагановою без особливих перешкод дісталися **найвищої сходинки п'єдесталу**. За ними розташувалися харків'яни Ігор Яременко і Яна Ярославська та їхні земляки Сергій і Дар'я Числови.

– Мені подобається не лише результат і не тільки те, що **пари прогресують**, а й їхнє ставлення до танцю. Вони так «викладалися», так прагнули сподобатися глядачам! І фіналісти протанцювали двадцять танців у чотирьох турах, – поділився спостереженням экс-чемпіон світу з латиноамериканського секвою Сергій Рюїн.

– На тренуваннях ми маємо навантаження вдвічі-втричі більші! Тож до останнього танцю – джайву – я не дійшла виснаженою. А улюблений мій танець – румба, пристрасна і лірична водночас, – ділиться враженнями Катя Ваганова, студентка Московського університету культури і мистецтв.

Кожен турнір – наука для тих, хто хоче вчитися. Як сподобатися суддям? Як витримати психологічний тиск? Як опанувати нерви, коли здається, що сьогодні – «не твій» день? Цього, зокрема, навчає і такий великий турнір, як «Парад надій», і такий досвідчений тренер, як Валентина Федорчук (*Л. Воскобойнікова*).

II. Складіть план тексту, выпишіть ключові слова й словосполучення.

III. Поясніть лексичне значення виділених слів і сполучень. За потреби скористайтеся тлумачним словником або енциклопедією.

IV. Прочитайте текст удруге. Усно стисло перекажіть прочитане, доповнивши переказ розповіддю про свого тренера, турнір, у якому ви брали участь, чи красу та велич спортивного танцю.

Урок 7. ТВІР НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ ТЕМУ

305. Мікрофон. Які морально-етичні проблеми, на ваш погляд, сьогодні є надзвичайно гострими? Чи турбують вони сучасну молодь?

306. I. Пригадайте, що таке мораль, етика. Запропонуйте кілька морально-етичних тем.

II. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Поділіться своїми міркуваннями щодо змісту прочитаного.

ЛЮБОВ З ДИТИНСТВА

Любов виростає з дитинства.

Чарівне це слово знаємо змалечку, навчилися вимовляти його з-поміж перших слів і дорожити ним, як молитвою. Але не пригадаємо тієї часиночки, коли воно вперше засяяло в душі і наповнило її ясною хвилиною тепла. Бо чи ж дано запам'ятати ту благодатну мить, коли білими крилами чистоти війнула над нами коліскова, коли блиснуло в небі сонце і земля постелилася для найпершого кроку?

І тиха колісанка, і святий образ мами, і сонце в блакитному небі, і земля – усе це дається як найдорожчий дарунок світу і приходять у життя непомітно, як являється у всій красі і силі добро і любов.

Усе ж таки настає та добра година, коли витворюється велике диво, – на чистих берегах дитинства враз вириває перший знак життя і на весь вік западає в небеса пам'яті.

Людина починається з любові. А любов виростає з дитинства.

Виростає з лагідного дотику маминих рук і ласкавого слова, з тихої коліскової і веселки в небі, з квітки і вишні або яблуні під вікном, бо в квітці і дереві так багато добра до людини. Торкнувшись цнотливої дитячої душі, воно впродовж цілого життя зоріє, як неопалима купина (За Я. Гояном).

III. Поясніть уживання тире в реченнях тексту.

307. I. Прочитайте вголос виразно вірш, дотримуючись норм літературної вимови. Визначте його основний мотив. Розкажіть про красу і щирість почуттів ліричного героя.

В. Рекуненко. Бузок

Весна бузками підпалила
Твоє сліпе й глухе вікно.
Ти ще нікого не любила,
А я люблю. Тебе. Давно.
В полоні мрійного розмаю
Ти ще не знаєш, далєбі,
Що ці скарби пахкого маю
Усі – тобі, тобі. Тобі!
До тебе всі стежки приводять,
Для тебе – щєбети гаїв,
Де солов'яточок народять
Безсмертні наші солов'ї.
Не встигнуть збутись квіту віти,
Як я вагання допалю
І принесу тобі... не квіти –
Своє зачасне «люблю».
Якщо ж полюбиш кого-небудь,
Я це в собі переболю,
Бо я за себе і за тебе,
За нас обох тебе люблю.

(Д. Іванов)

II. Розгляньте репродукцію картини. Розкажіть, що зображено на ній, яким настроєм вона наповнена. Чи співзвучна картина з віршем? Яку ілюстрацію до цього вірша дібрали б ви?

308. Прочитайте висловлювання про любов. Оберіть два з них та поясніть, як ви розумієте їхній зміст. Пригадайте інші крилаті вислови на цю саму тему.

1. Любов виникає з любові: коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю (Г. Сковорода).
2. Любити ближнього – як складно і як просто. Не з примусу, не з шани чи за щось. Прийти до нього в дім приємним, добрим гостем і запитати: «Як тобі жилось?» (Ю. Вавринюк).
3. Любов – хліб голодного, чиста вода спраглого, сонце заціпенілої лю-

дини, необхідний для живого сік (*М. Кваст*). 4. Мало бачити. Мало – розуміти. Треба любити. Немає загадки Таланту. Є вічна загадка Любові (*Гр. Тютюнник*). 5. Любов все терпить, любов лагідна, любов не заздрить, любов не чваниться, не горда, не поводить нечесно (*Послання до коринтян апостола Павла*). 6. Не потрібно багато багажу, щоб пуститися в дорогу життя, – достатньо любити (*М. Кваст*). 7. Коли мовчиш – мовчи з любов'ю. Коли говориш – говори з любов'ю. Коли виправляєш – виправляй з любов'ю. Коли вибачаєш – вибачай з любов'ю. Май завжди в глибині серця корінь любові. З того кореня виростуть тільки добрі справи (*Св. Августин*).

- **309.** Напишіть твір на одну з тем: «Любити ближнього – як складно і як просто», «Вічна загадка любові», «Любов усе терпить», «Любов виникає з любові», «Любов виростає з дитинства». Використайте як цитати висловлювання, подані в попередній вправі або дібрані самостійно. Скористайтеся поданою нижче пам'яткою.

Як складати твір

- Продумати тему твору і його зміст.
- Опрацювати потрібну літературу.
- Визначити основну думку твору.
- Продумати послідовність твору.
- Скласти план.
- Вибрати стиль викладу.
- Відтворити висловлювання спочатку подумки, а потім письмово.
- Під час написання твору дбати про розкриття його теми, бути уважним до вживання мовних засобів.
- Відредагувати текст.

Пам'ятка

310. Прочитайте висловлювання на тему добра і зла. Оберіть два з них і поясніть, як ви розумієте їхній зміст. Пригадайте інші крилаті вислови на цю ж тему.

1. Добро треба шукати, а зло саме прийде (*Нар. творчість*). 2. Як можна на зло відповідати добром? На зло відповідають справедливістю. На добро відповідають добром (*Конфуцій*). 3. Добра людина з доброї скарбниці серця добре виносить, а лиха з лихої виносить лихе. Бо чим серце наповнене, те говорять уста його (*Лк. 5.45*). 4. Зло в людях, як море, не припиняє бушувати, доки не виснажить самого себе (*В. Шекспір*). 5. Не від грошей народжується добро, а від добра бувають у людей гроші і всі інші блага як в особистому житті, так і в громадському (*Сократ*). 6. У самому собі, у тобі джерело добра. Воно не перестане бити, поки ти будеш розкопувати його (*Марк Аврелій*). 7. Найбільша наука життя – мудрість, а найбільша мудрість – бути добрим (*Гр. Тютюнник*).

311. Мікрофон. З якими словами ви звернулися б до свого друга, знайомого, якби помітили, що він чинить зло? Що ви йому порадили б?

- **312.** Поміркуйте над поданими проблемними запитаннями. Напишіть твір-роздум, теза якого була б співзвучна з одним із цих запитань. Використайте як цитати висловлювання, подані в попередній вправі або дібрані самостійно.

1. Як ви розумієте добро і зло, їхню взаємодію чи протидію?
2. Що частіше трапляється в житті – добро чи зло? Чи завжди зло карається?
3. Що, на вашу думку, є рушієм у світі (зло, добро, любов, патріотизм, кар'єра інше)?
4. Чи помічали ви, щоб вчинки, спрямовані на добро, перетворювалися в зло? Чому так сталося?
5. Як виникає зло і чим відповідати на зло: злом, добром, справедливістю?
6. У чому «живе» добро? Що спонукає людей на добрі вчинки?
7. На вашу думку, за добро треба боротися чи просто жити з ним у серці?

313. Напишіть твір на одну з тем: «Дружба – не послуга», «Гляди не забудь: людиною будь», «Чи сучасно бути вихованим?», «Шануймо старість», «Хто поважає себе, того поважають інші», «І малі люди виростають».

Урок 8. ЧИТАННЯ МОВЧКИ

314. І. Прочитайте мовчки текст. Доберіть свій варіант заголовка. Визначте пізнавальну цінність прочитаного.

ГАЛІЛЕО ГАЛІЛЕЙ

Галілей народився в італійському місті Пізі 1564 р. Батько майбутнього астронома, Вінченцо Галілей, з бідних дворян, був учителем музики, композитором, знав математику й інші науки. На життя Вінченцо Галілей заробляв уроками музики, але в країні, де вчителів музики було більше, ніж чоботарів, це давало небагато. А сім'я зростала.

Галілео був найстаршим сином у сім'ї. Батько примушував хлопця грати на скрипці, розучувати свої композиції, щоб син міг продовжити справу його життя. Але викладача музики з Галілео не вийшло, хоча він і став великим її знавцем.

Вінченцо, прагнучи знайти вихід з важкого становища, віддав хлопчика на виховання до монастиря, де його схилили прийняти чернецтво. Галілео збунтувався і втік.

Тоді батькові спало на думку зробити з сина лікаря. Сімнадцятирічний Галілео стає студентом Пізанського університету.

Цікаво, що до цього часу юному Галілею зовсім не доводилося вивчати математику і він абсолютно не був у ній обізнаний. А в університеті майбутнім лікарям серед інших навчальних предметів викладали й математику. Нова, досі не знайома йому наука зацікавила юнака, і батько, бачачи захоплення сина, порадив йому познайомитися з творами великих математиків давнини Евкліда і Архімеда.

Сталося те, чого зовсім не чекав старий Вінченцо: математика цілком захопила Галілео, він покинув вивчати медицину й заглибився в нову для нього галузь науки.

У молодого Галілея виявилися незвичайні математичні здібності, праці з математики він читав, як цікаві романи.

Галілей покинув Пізу й перебрався до Флоренції, де за кілька років до цього оселилася його сім'я. Батько дуже лютував через те, що Галілео покинув медицину, яка обіцяла йому гарний заробіток. Але матема-

тика, особливо геометрія з її послідовністю аксіом і теорем, де все незаперечно витікало одне з другого, зачарувала Галілея. У 19 років він розробляє закони коливання маятника, а в 24 роки стає одним з найвідоміших учених Італії. І це всього за 7 років від часу, коли він уперше познайомився з математикою! У 25 років Галілео Галілей, медик-недоучка, людина, яка не має вченого ступеня, очолює кафедру математики в Пізанському університеті. Згодом він – професор математики в Падуї.

За цей час молодий науковець зробив низку великих відкриттів у галузі механіки, фізики, математики, астрономії, хоча не публікував їх, бо вони заперечували вчення Арістотеля про будову Землі.

Захоплення Галілея астрономією почалося, коли він 1609 р. дізнався, що в Голландії з'явився «прилад-дальновидець» – телескоп. Він не мав уявлення про те, як цей прилад сконструйований, тому сам узявся за його створення. Зробивши телескоп, учений перший спрямував його до зірок, саме тому Галілея називають Колумбом неба. Галілео Галілей споглядав Місяць, Юпітер, бачив чотири його супутники, він перший відкрив плями на Сонці, довів, що воно обертається навколо своєї осі. І Земля також, виявляється, обертається навколо своєї осі і навколо Сонця! Ось тоді й з'явилася книжка «Зоряний вісник», де вчений розповів про свої дослідження, продовжуючи вчення Миколая Коперника та Джордано Бруно.

Проте наукові знахідки Галілео Галілея суперечили загальноприйнятому вченню про будову Землі і Всесвіту, тому незабаром він був схоплений інквізицією. Тюрма, допити, погрози, тортури... Під страхом жахливої смерті 70-літнього Галілео Галілея змусили зректися своїх наукових поглядів, визнати, що Земля – твердь і не обертається навколо Сонця. Хворий, змучений старець не витримав тортур. Але, кажуть, прочитавши текст свого зречення, Галілей тупнув ногою й вигукнув: «І все ж таки вона обертається!».

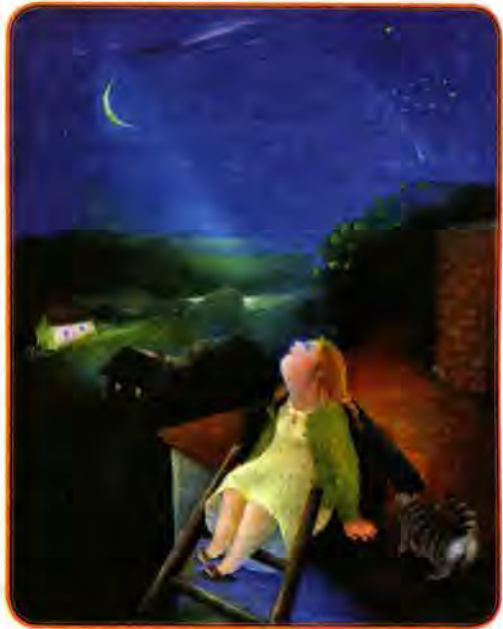
Помер Галілео Галілей 1642 року і в останні роки життя встиг багато зробити для науки (Із журналу).

II. Виконайте тестові завдання.

Тестові завдання для оцінювання читацьких умінь і навичок

1. Галілео Галілей народився і жив у

- А Голландії
- Б Росії

Віллон Н. Дивлячись у нічне небо

- В Італії
Г Франції
2. Батько Галілея заробляв на життя тим, що
А давав уроки музики
Б давав уроки математики
В шив чоботи
Г лікував людей
3. Батько Галілея віддав сина на навчання до Пізанського університету, щоб той став
А астрономом
Б музикантом
В священником
Г лікарем
4. Галілео покинув вивчати медицину тому, що
А захопився математикою
Б його родина перебувала в скрутному матеріальному становищі
В батько примусив його займатися музикою
Г переїхав жити в інше місто
5. У реченні *«У 25 років Галілео Галілей, медик-недоучка, людина, яка не має вченого ступеня, очолює кафедру математики в Пізанському університеті»* вислів *«медик-недоучка»* вжито з метою
А глузування з рівня освіти молодого Галілея
Б захоплення швидким опануванням юнаком наук
В обурення діями керівництва Пізанського університету
Г нейтральної характеристики біографічного факту
6. Поштовхом до захоплення Галілея астрономією можна вважати
А поради батька
Б появу телескопа
В зацікавлення математикою
Г навчання в університеті
7. У тексті Галілея названо Колумбом неба, бо він
А довів, що Сонце обертається навколо своєї осі
Б створив телескоп
В був видатним астрономом свого часу
Г першим спрямував телескоп у небо
8. Галілео Галілей був схоплений інквізицією, тому що
А його наукові знахідки суперечили загальноприйнятому вченню
Б він відмовився прийняти чернецтво
В він закликав до повалення існуючого режиму
Г він розповсюджував заборонені наукові твори
9. Речення *«Але, кажуть, прочитавши текст свого зречення, Галілей тупнув ногою й вигукнув: "І все ж таки вона обертається!"»* виконує роль
А епілога
Б кульмінації
В елементу розвитку дії
Г розв'язки

10. На думку автора тексту, Галілей увійшов в історію як приклад людини, яка

- А домоглася ще з дитинства обраної мети
- Б через страх перед небезпекою поступається принципами
- В присвятила своє життя боротьбі за справедливість
- Г попри все впевнена у власній правоті

11. За стильовими ознаками текст є

- А художнім
- Б розмовним
- В науковим
- Г публіцистичним

12. За типом мовлення текст є

- А описом
- Б розповіддю
- В роздумом
- Г розповіддю з елементами опису

315. Спишіть слова, розкриваючи дужки, поясніть орфограми. Знайдіть ці слова в тексті попередньої вправи і перевірте виконання завдання.

(З,с)хіяли, (з,с)хоплений, (з,с)пало, (з,с)конструйований, пр(е,и)йняти, в(е,и)ликий, ч(е,и)кав, (не)заперечно, на(в)коло, Го(л,лл)андія.

Урок 9. АУДІЮВАННЯ. ТЕМАТИЧНІ ВИПИСКИ, ТЕЗИ, ПЛАН ПОЧУТОГО

Пригадайте

- Що таке аудіювання? Які є способи аудіювання?
- Що таке тематичні виписки, тези?

316. *Попрацюйте в парах або в групах.* Виконайте подані завдання на вдосконалення пам'яті, умінь аналізувати почуте.

Завдання 1. Прослухайте з голосу однокласника (однокласниці) слова (словосполучення). Спробуйте відразу повторити їх, не заглядаючи до книжки.

- Обід, молоко, надія, сила, сад, світло, ніч, одяг, фізкультура, дружба.
- Птах, кінь, миша, ліс, щастя, любов, перемога, фізика, помилка, стілець.
- Дорога, поле, алгебра, справедливість, мрія, страх, розум, зірка, космос.
- Теплий вечір, смачний обід, голодна дитина, сміливий вчинок, стрибки у висоту, снігова буря.
- Холодне море, зоряна ніч, швидка ходьба, батьківська хата, гарна жінка, завдання з хімії.

Завдання 2. Прослухайте три фразеологізми. Спробуйте відразу повторити два з них, які є протилежними за значенням (антонімічними).

- Як на долоні, як у тумані, як на пожежу.
- Як кіт наплакав, як камінь під гору котити, як Сірку муху з'їсти.
- Як бджіл у вулику, як у ката сліз, як у тумані.
- Як дві краплі води, як баран на нові ворота, як свиня на коня.

Завдання 3. Прослухайте слова, записуючи лише початкову літеру кожного з них. Спробуйте відразу повторити слова за виписаною літерою.

Ваза, лінійка, гіпотенуза, озеро, аркуш, осел, лазер, Тернопіль, факс, хокей.

Астрономія, Україна, катет, радість, село, плеєр, гімнастика, диск, вода, криниця.

Завдання 4. Прослухайте пари слів, виписуючи лише перше з них. Спробуйте відразу повторити друге слово в парі, користуючись виписаним словом.

Тарілка – стакан,
коло – квадрат,
ніж – виделка,
стіл – диван,
книжка – портфель,
яблуко – дерево.

Високо – низько,
далеко – близько,
сміливий – хоробрий,
гарний – красивий,
тепло – холодно,
швидко – повільно.

Завдання 5. Прослухайте слова. Спробуйте відразу замінити їх абстрактними малюнками.

Хвиля, сонце, гора, стріла, квітка, усмішка.
Дощ, парус, зірка, стіл, хмара, запитання.

Завдання 6. Прослухайте слова, записуючи власні асоціації до них (наприклад: зірка – небо). Спробуйте відразу повторити почуті слова, користуючись словами-асоціаціями.

Київ, спорт, теорема, гори, фонограма, пісня, урок, мама, вишивання, молоток.

Відеокліп, мобільник, осінь, гандбол, Юпітер, синус, море, автомобіль, радість, ніч.

Завдання 7. Прослухайте слова. Визначте «третє зайве» слово в кожному рядку. Поясніть відповідь.

Іменник, дієслово, доданок.
Оля, Андрій, Денис.
Трамвай, кінь, тролейбус.
Комбайн, автобус, скутер.
Яблуня, пшениця, гречка.

Способи аудіювання

Ознайомлювальне	Вимагає від слухача загального охоплення змісту повідомлення, уміння визначити його тему, основну думку, розрізнати елементи композиції
Вивчальне	Передбачає якнайповніше сприймання змісту повідомлення, усвідомлення деталей змісту, кожного з його елементів
Критичне	Вимагає висловлення власної думки з приводу почутого, мотивованої оцінки сприйнятого твердження, критичного осмислення сприйнятого на слух повідомлення

317. І. Прослухайте текст з голосу вчителя чи однокласника. Визначте пізнавальну цінність тексту та актуальну інформацію в почутому.

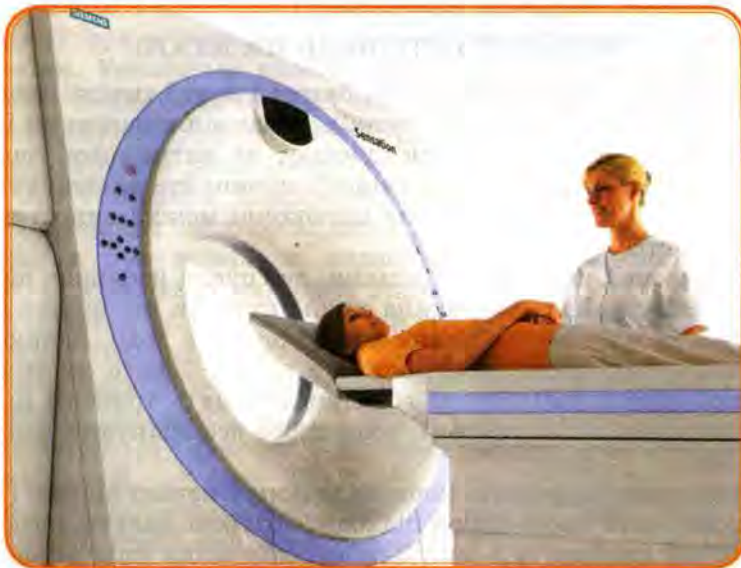
ЩО ТАКЕ МРТ?

Для обстеження центральної нервової системи, зокрема головного чи спинного мозку, і виявлення в нервовій тканині вогнищ судинного, склеротичного, інфекційного походження застосовується магнітно-резонансна терапія (МРТ). Це досить точна діагностична процедура, за допомогою якої лікар має змогу виявити патологічний процес, дізнатися про його розташування, поширення і навіть походження. Про точність методу свідчить те, що за його допомогою можна виявити навіть найменші осередки величиною до 1 мм.

Людину поміщають у спеціальну камеру, у якій створюється магнітне поле. Від напруги магнітного поля залежить точність методу. Для точнішого обстеження і діагностування вогнищ, які не можна вловити магнітно-резонансним томографом, хворому внутрішньовенно вводять контрастну речовину – магневист. Вона посилює діагностичну точність томографа і дає змогу побачити найдрібніші вогнища. На нових установках результати обстеження можна отримати на рентгеноплівці, що дає лікарю точніше уявлення про стан хворого. Старі машини з низькою напругою магнітного поля видають результати на папері.

Показань для застосування МРТ існує дуже багато. Наприклад, МРТ головного мозку призначають, якщо є перші ознаки внутрішньочерепної гіпертензії, частий головний біль, що з часом посилюється, підозра на менінгіт, мозочкові розлади, осередково-неврологічні симптоми (двоїння в очах, обмеження гостроти зору) у поєднанні з головним болем.

Скутість у ногах під час ходіння, порушення функції тазових органів, біль невідомого походження в попереку чи грудному відділі хребта – показання для проведення МРТ спинного мозку.

Обстеження на магнітно-резонансному томографі

Призначають МРТ лише після детального неврологічного огляду у лікаря-невропатолога зазвичай для уточнення діагнозу або якщо у хворого з'являються певні симптоми, які лікарю важко пояснити.

В Україні МРТ почали використовувати з 1995 року. Сьогодні в Києві є близько 10 установ, де роблять таке обстеження. Наприклад, можна звернутися до Інституту нейрохірургії ім. А.П. Ромоданова АМН України, Київського міського діагностичного центру, Київської міської центральної лікарні. Тут роблять обстеження на найновішому обладнанні (Із газети).

II. Виконайте подані завдання до тексту.

1. Складіть і запишіть простий план почутого.
2. З'ясуйте, якої галузі знань стосується інформація.
3. Визначте тему та основну думку тексту.
4. Визначте стиль, тип і жанр мовлення.
5. Вкажіть на характер побудови тексту (мовлення діалогічне чи монологічне).
6. Визначте елементи композиції.
7. З'ясуйте, яку основну та другорядну інформацію містить текст.
8. Запишіть терміни, які ви запам'ятали. Звірте свої записи з надрукованим. Зробіть висновок про роль термінів у викладі теми.
9. Визначте, який вид аудіювання ви використали.
10. **Попрацюйте в парах.** Сформулюйте і поставте один одному по два запитання за змістом тексту. Вислухайте й оцініть відповіді.

III. Уявіть, що вам треба виступити з повідомленням на тему «Сучасні методи діагностики в медицині». Складіть тези прослуханого тексту, які ви могли б використати під час свого виступу.

318. I. Прослухайте текст з голосу вчителя або однокласника. Випишіть інформацію про особливості вирощування 2–3 рослин, про які розповідається в тексті (на вибір).

ЗЕЛЕНИЙ ОСТРІВЕЦЬ НА КУХНІ

Пучечок зелені можна купити на базарі і в найлютіші морози. Але хіба при цьому вам не дошкуляє сумнів – а де він вирощений і чим підживлений? Отож, щоб позбутися сумніву, не витрачайте грошей і не чекайте, доки вас наздожене авітаміноз*, починайте вирощувати зелень у себе на кухні. Не дивуйтеся – на підвіконні можна виростити багато дечого корисного.

Цибулю і часник саджають у ящики, де ґрунту насипано на 7–10 см, на відстані 1–2 см. Цибулю можна прилаштувати на склянку з водою так, щоб нижня частина цибулини ледь торкалася води. Ліпше вирощувати на сонячному підвіконні, поливати слід 1–2 рази на тиждень теплою водою. До речі, досвідчені городники радять тримати ці рослини не тільки на кухні, а і в спальні: вони добре дезінфікують повітря і поліпшують сон.

Кріп і петрушку саджають коренеплодами у високі ящики (15–20 см) або в горщики (для цього добре підходять літрові пакети з-під молока), насінням – на глибину 0,5 см. Для вирощування слід вибрати добре освітлене місце, найліпше кухню з вікном на південь. До того часу доки

з'являться сходи, поливати треба щодня, а пізніше – тільки тоді, коли ґрунт підсохне.

Листкову гірчицю висівають у ящики на глибину 0,5–1 см, а до появи паростків ящик тримають у темному місці, з появою паростків виставляють на підвіконня. Слід вибрати найсвітліше і найтепліше місце в квартирі. Рослина дуже любить воду, тому ґрунт мусить бути постійно зволеним. Не слід тримати ящики на протягах.

Якщо бажаєте вирощувати лавр (наукова назва – лавр благородний), то найліпше купити в магазині горщик з цією рослиною. Лавр дуже живучий, любить світло, але не загине і в напівтіні. Поливати взимку треба помірно, але в сухому приміщенні слід скроплювати листя. Лавр добре переносить прохолодну температуру, але не нижчу нуля.

Насіння крес-салату висівають у ящики з неглибоким (5–7 см) шаром ґрунту. Можна в горщики для квітів. Виставляють у добре освітлене і тепле місце. Поливати слід через день-два, але не заливати водою.

Продукцію, готову для вживання, можна виростити за 20–25 днів (Із газети).

* *Авітамініз* – захворювання, зумовлене недостатністю або відсутністю того чи іншого вітаміну в раціоні або порушенням процесу їх засвоєння.

II. Визначте тему тексту, його тип і стиль мовлення. Розкажіть, що нового ви дізналися з цього висловлювання і якою інформацією можете його доповнити. Який вид аудіювання ви використали, виконуючи вправу?

319. I. Прослухайте текст з голосу вчителя або однокласника. Випишіть інформацію про українців, які вибороти звання олімпійських чемпіонів.

ІСТОРІЯ ОЛІМПІЙСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ

Історія олімпійського руху в Україні розпочалася в 1952 р., коли спортсмени України у складі збірної команди Радянського Союзу вперше взяли участь в іграх XV Олімпіади в Хельсінкі. З 1952 по 1990 р. олімпійський рух в Україні розвивався та зміцнював свою позицію в житті країни. Українські атлети складали щонайменше 25 % кожної олімпійської команди СРСР. Під час ігор XXII Олімпіади 1980 р. деякі матчі футбольного турніру з великим успіхом проводилися в Києві. 22 грудня 1990 р. Перша Генеральна асамблея засновників ухвалила рішення про створення Національного олімпійського комітету (НОК) України, і ця дата є офіційною датою його створення. У вересні 1993 р. НОК України був остаточно визнаний Міжнародним олімпійським комітетом. Основні завдання НОК України – організація підготовки та участі спортсменів в Олімпійських іграх, розширення міжнародного співробітництва, популяризація масового спорту і здорового способу життя, фізичне і духовне збагачення людей.

Першим президентом НОК України був обраний олімпійський чемпіон Валерій Борзов (ігри XX Олімпіади в Мюнхені, легка атлетика, біг на 100 та 200 м).

Яна Клочкова

На іграх XXVI Олімпіади в Атланті національна команда України завоювала 9 золотих, 2 срібні і 12 бронзових медалей, посівши 9-те загальнокомандне місце. Разом 959 атлетів України брали участь в Олімпійських іграх. Ними завойовано 207 золотих, 134 срібні і 139 бронзових медалей.

Українці ставали олімпійськими чемпіонами, репрезентуючи Радянський Союз і незалежну Україну.

Найтитулованішим українським олімпійським чемпіоном є херсонська гімнастка Лариса Латинина. Вона завойовувала звання олімпійського чемпіона 9 разів і одержала загалом 18 олімпійських медалей.

За часів незалежності першим олімпійським чемпіоном стала Оксана Баюл. На літніх іграх у 1996 р. перше звання олімпійського чемпіона виграв борець класичного стилю В'ячеслав Олійник.

Найбільшу кількість разів золоті медалі олімпіад у складі збірної України вигравала «золота рибка» Яна Клочкова. Вона ставала олімпійським чемпіоном 4 рази (*Із журналу*).

II. Визначте тему тексту, його стиль, тип і жанр мовлення. Розкажіть, що нового ви дізналися з цього висловлювання і якою інформацією можете його доповнити.

III. Запишіть ключові фрази і слова тексту. Доберіть свій варіант заголовка.

Урок 10. ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ПРОТОКОЛ. ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ

Пригадайте

- Які основні ознаки офіційно-ділового стилю мовлення?
- Що таке ділові папери? Які види ділових паперів ви вивчали в попередніх класах?

320. Відредагуйте усно фрагменти ділових паперів. Поясніть характер допущених помилок.

1. У цьому році профспілка домоглася виділення земельних ділянок під забудову сараїв для співробітників. 2. До заяви додається справка з місця роботи, виписка з протоколу зборів трудового колективу, характеристика. 3. Дотримання правил користування газовими приладами є запорукою нещасних випадків. 4. Магазин працює щодня, крім неділі, понеділка та середи. 5. Упродовж звітного періоду нами приділялася велика увага виконанню недоліків, зазначених у рішенні комісії. 6. Повістку дня зборів затвердили одноголосно. 7. Слухали: завідуючого Лещенка О.Я., який сказав, що мені треба путівку в санаторій. 8. У конференції прийняли участь п'ятеро науковців.

321. I. Пригадайте, чи доводилося вам бути учасником зборів (нарад, засідань, конференцій). Які питання на них обговорювалися? Які рішення ухвалено?

II. Прочитайте зразок протоколу. Визначте його вступну й основну частини. Укажіть реквізити та зверніть увагу на місце розташування кожного з них. Розкажіть, з якою метою складається протокол. Які обов'язкові елементи цього документа?

Протокол № 8
зборів учнівської ради
загальноосвітньої школи № 5 м. Луцька

23 квітня 2011 р.

м. Луцьк

Голова – Борисевич Т.Л.

Секретар – Загородня Л.В.

Присутні: члени ради школи – 9 осіб (список додається).

ПОРЯДОК ДЕННИЙ

1. Про заходи щодо впорядкування та озеленення шкільного саду.

Доповідач – Каневський В.О.

2. Про підсумки конкурсу «Наша класна кімната».

Доповідач – Стрілець Т.О.

I. СЛУХАЛИ:

Інформацію Каневського В.О. про незадовільний стан шкільного саду та необхідний обсяг робіт.

ВИСТУПИЛИ:

1. Міщенко О.П. запропонував утворити групи за добровільним принципом для упорядкування території саду.

2. Кузисин О.І. вніс пропозицію звернутися за посадковим матеріалом до міського розсадника.

УХВАЛИЛИ:

1. Затвердити графік робіт для впорядкування шкільного саду та призначити відповідальним за його додержання Решетаря А.П.

2. Формувати групи учнів за добровільним принципом кількістю 5–7 осіб.

II. СЛУХАЛИ:

Інформацію Стрілець Т.О. про підсумки конкурсу «Наша класна кімната».

ВИСТУПИЛИ:

1. Юхимчук Є.А. із пропозицією затвердити список переможців конкурсу.

2. Маліцький В.О. запропонував рекомендувати педагогічній раді школи нагородити учнів 11-А класу поїздкою до м. Києва.

УХВАЛИЛИ:

1. Затвердити список переможців конкурсу «Наша класна кімната».

2. Рекомендувати педагогічній раді школи нагородити учнів 11-А класу поїздкою до м. Києва.

Додаток:

1. Список учасників зборів на 1 арк.

2. Графік робіт для впорядкування шкільного саду на 3 арк.

3. Список переможців конкурсу «Наша класна кімната» на 1 арк.

Голова зборів

/Підпис/

Т.Л. Борисевич

Секретар

/Підпис/

Л.В. Загородня

Поняття протоколу

Протокол – це документ, у якому фіксують хід і результати роботи нарад, засідань, зборів, конференцій. У протоколах відображають усі виступи з питань, що розглядаються, а також рішення, ухвалені в результаті обговорення.

Структура протоколу

Текст протоколу складається з двох частин: вступної та основної.

У **вступній частині** вказують дату проведення зібрання, зазначають прізвища та ініціали присутніх. За великої кількості присутніх їхній список складають окремо й додають, а в протоколі зазначають лише загальну кількість присутніх. У цій частині також подають **порядок денний**, у якому зазначають перелік питань, винесених на розгляд, прізвища та ініціали доповідачів, а в разі потреби – вказують їхні посади.

Основний текст протоколу поділяється на **розділи**, які відповідають пунктам порядку денного. Розділи нумерують римськими цифрами. Кожний розділ містить такі частини:

СЛУХАЛИ	ВИСТУПИЛИ	УХВАЛИЛИ
вказуються доповідач і тема доповіді; викладається зміст доповіді	вказуються виступаючі; викладається зміст виступу	записується ухвалене рішення

У тексті протоколу слова **СЛУХАЛИ**, **ВИСТУПИЛИ**, **УХВАЛИЛИ** пишуть без відступу від межі лівого берега і, як правило, великими літерами. Після цих слів ставлять двокрапку, а наступний текст викладають з абзацу.

Зверніть увагу! Текст протоколу викладають від третьої особи множини.

Реквізити протоколу

Протокол має такі **реквізити**:

- назва виду документа;
- порядковий номер;
- назва зібрання (*збори, нарада, конференція* тощо);
- найменування установи (підприємства, організації), де відбувається зібрання;
- дата проведення;
- місце складання (назва населеного пункту);
- прізвища та ініціали присутніх (або кількість присутніх);
- посади, прізвища, ініціали голови та секретаря зібрання;
- порядок денний (у називному відмінку) із зазначенням доповідачів з кожного питання;
- основний текст;
- перелік матеріалів, які додаються до протоколу, із зазначенням кількості сторінок і примірників;
- підписи голови і секретаря зібрання.

Зверніть увагу! Датою протоколу є дата проведення зібрання.

Види протоколів

За обсягом фіксованої інформації протоколи бувають трьох видів:

- **короткі** (записуються лише обговорювані питання, прізвища доповідачів, прийняті рішення);
- **повні** (відрізняються від коротких стислим поданням виступів доповідачів та інших учасників);
- **стенографічні** (записуються дослівно всі виступи, репліки, запитання, відповіді).

322. Уявіть, що ви берете участь у зборах лідерів молодіжних громадських організацій. Яке питання ви запропонували б до порядку денного цього зібрання? Складіть усно основний текст протоколу вказаних зборів, який би складався з одного розділу і містив частини «Слухали», «Виступили», «Ухвалили».

323. Прочитайте зразок витягу з протоколу. Укажіть його реквізити та зверніть увагу на місце їхнього розташування. Порівняйте цей документ із поданим вище зразком протоколу. Поміркуйте, з якою метою укладаються витяги.

**Витяг з протоколу № 8
зборів учнівської ради загальноосвітньої школи № 5 м. Луцька
від 23 квітня 2011 р.**

II. СЛУХАЛИ:

Інформацію Стрілець Т.О. про підсумки конкурсу «Наша класна кімната».

УХВАЛИЛИ:

2. Рекомендувати педагогічній раді школи нагородити учнів 11-А класу поїздкою до м. Києва.

Голова зборів

Т.Л. Борисевич

Секретар

Л.В. Загородня

Згідно

Заступник директора школи

/Підпис/

Г.О. Ковальчук

27.04.11

Поняття витягу

Витяг з протоколу є копією частини протоколу, яка стосується певного питання порядку денного. Ці документи використовують для доведення прийнятих на зібранні рішень до зацікавлених осіб або організацій.

Реквізити витягу

Під час складання витягу з протоколу з оригіналу документа до витягу без будь-яких змін і скорочень переносять такі **реквізити**:

- порядковий номер;
- назва зібрання (*збори, нарада, конференція* тощо);
- найменування установи (підприємства, організації), де відбувається зібрання;

Засвідчення
витягу

- дата проведення;
- місце складання (назва населеного пункту);
- прізвища та ініціали присутніх (або кількість присутніх).

Інші реквізити переносять так:

- з порядку денного вибирають лише ті питання, рішення з яких цікавить замовника витягу з протоколу (при цьому порядкові номери цих пунктів порядку денного залишають без змін);
- з основної частини протоколу вибирають тільки той розділ або кілька розділів, що стосуються відповідних питань порядку денного;
- з реквізиту «Підпис» переносять прізвища та ініціали голови і секретаря зібрання. Проте ці особи витяг із протоколу не підписують.

Обов'язковим реквізитом витягу з протоколу є **відмітка про засвідчення документа**, яка складається з напису «Згідно», найменування посади особи, яка її оформила, підпису особи і дати засвідчення. Підпис особи може бути скріплений печаткою установи (підприємства, організації).
Наприклад:

Згідно

*Начальник відділу кадрів /Підпис/ В.М. Добровольський
15.08.11*

324. І. Складіть протокол на одну з уявних ситуацій: а) збори учнів класу, на яких обговорювалися важливі питання шкільного життя; б) конференція юних математиків (біологів); в) засідання спортивного комітету школи з питань організації дозвілля та проведення чемпіонату з певного виду спорту; г) батьківські збори у вашому класі; г) збори керівників загонів молодіжної організації вашого району.

II. Укладіть витяг зі складеного протоколу.

Урок 11. ЗВІТ ПРО ВИКОНАНУ РОБОТУ

325. Прочитайте звіт про виконану роботу. Укажіть реквізити цього документа, стисло перекажіть його текст. Поміркуйте, з якою метою складають звіти.

ЗВІТ

учня 11 класу Сквирської загальноосвітньої школи
Назаренка Олексія Павловича
про навчальну практику з 10 по 24 червня 2011 року

Навчальну практику я проходив на Сквирській дослідній станції Інституту агроєкології Української академії аграрних наук. Детальну програму практики в основному виконано успішно.

Упродовж перших двох днів я ознайомився з роботою установи, з темами, над якими працюють її наукові співробітники, а також пройшов інструктаж з охорони праці. Основним напрямком діяльності станції є створення конкурентоспроможних сортів і гібридів овочевих культур, стійких проти шкідників та хвороб. Тут вирощується широкий асортимент насіння моркви, буряку столового, редьки зимової, селери, капус-

ти, цибулі та інші. Лабораторії обладнані сучасними засобами, забезпечені довідковою літературою, ведуться журнали обліку, наявна техніка для обробітку земельних ділянок.

В інші дні я спостерігав за ростом і розвитком рослин, проводив сільськогосподарські досліди, а також виконував різні роботи, зокрема поливав, проріджував і прополював рослини. Під час виконання завдань особливих труднощів не виникало. Результати роботи було обговорено з моїм наставником.

Практика на дослідній станції допомогла мені отримати практичне уявлення про професію селекціонера, набути досвіду вирощування рослин, поглибити і закріпити здобуті в школі знання з ботаніки, селекції, генетики.

25.06.11

/Підпис/

Поняття звіту

Звіт – це документ про виконання певної роботи, завдань, доручень тощо. У звіті повідомляють про роботу окремої людини чи діяльність колективу, організації за певний проміжок часу. Звіт може бути усний чи письмовий, оформлений у вигляді тексту або цифрових даних.

Реквізити

Звіт про виконану роботу має такі **реквізити**:

- назва виду документа;
- заголовок (вказують прізвище, ім'я та по батькові особи, найменування установи, звітний період);
- текст (вид роботи, опис та аналіз виконаної роботи, пропозиції, зауваження, перспективи на майбутнє);
- підпис;
- дата складання.

Великий за обсягом звіт поділяють на частини, кожна з яких має свій заголовок.

326. І. Прочитайте документ і зробіть висновок про його зміст і оформлення. Поміркуйте, чим цей звіт відрізняється від звіту, поданого в попередній вправі.

ЗВІТ

президента ради учнівського самоврядування
Малинівської загальноосвітньої школи Поліщук Н.В.
про виконану роботу за перше півріччя 2010/2011 н.р.

Згідно з планом роботи ради учнівського самоврядування Малинівської середньої школи (далі – рада) упродовж першого півріччя проводилася робота щодо вдосконалення системи самоврядування в навчальному закладі.

15 вересня 2010 року проведено збори лідерів учнівського самоврядування школи. Їм передували збори в класних колективах, які визначили по два делегати на загальношкільні збори. Представники класів узяли участь в аукціоні ідей, обмінялися досвідом своєї діяльності. Результатом роботи зборів стало:

1) створення шести комітетів ради: з питань освіти, з питань інформації, з питань дозвілля, з питань захисту прав учнів, з питань партнерства і фінансів, з питань екології, спорту та здорового способу життя;

- 2) вибори керівного складу ради;
- 3) затвердження плану роботи ради на 2010/2011 навчальний рік;
- 4) підписання угоди між адміністрацією школи та радою і погодження спільного плану дій на виконання цієї угоди.

Протягом звітного періоду двічі проведено засідання ради, на яких розглянуто питання організації діяльності учнівського самоврядування в класних колективах. Комітетом з питань інформації проведено соціологічні опитування щодо організації життєдіяльності учнів та започатковано випуск стінної газети «Школа – родина». Комітетом з питань партнерства налагоджено співпрацю з органами учнівського самоврядування шкіл району. Крім того, комітетами ради реалізовувалися такі програми:

- 1) «На лінії душі» (виявлення, підтримка обдарованої молоді, презентація її творчих надбань);
- 2) «Наші права» (інформування учнів з питань правового захисту, надання допомоги в проблемних ситуаціях);
- 3) «Ми за здоровий спосіб життя» (формування мотивацій на здоровий спосіб життя).

У жовтні за підтримки Спілки української молоді проведено семінар для лідерів учнівського самоврядування «Участь молоді в процесах прийняття рішень на рівні навчального закладу». Члени ради стали учасниками тренінгів на формування лідерських навичок «Я – ваш лідер», «Лідерство – запорука успіху», які були проведені практичними психологами.

Радою організовано і проведено акцію «Молодь проти СНІДу» до Всесвітнього дня боротьби зі СНІДом, а наприкінці грудня – святкову програму «Новорічні усмішки» для дітей, які потребують соціальної підтримки.

Інформація про роботу ради та органів учнівського самоврядування класів розміщується на спеціальному стенді. Крім того, започатковано створення сайту школи, в окремому розділі якого розповідатиметься про діяльність органів учнівського самоврядування.

Наразі розпочалася підготовка концерту, кошти з якого підуть на придбання музичного обладнання для проведення вечорів відпочинку. На кінець січня заплановано семінар «Організаційні питання діяльності органів учнівського самоврядування».

18.01.2011

/Підпис/

II. Розкажіть про роботу органів самоврядування вашого класу (навчального закладу).

327. Спишіть слова, розкриваючи дужки, поясніть орфограми. Знайдіть ці слова в тексті попередньої вправи і перевірте правильність виконання завдання.

(На)разі, ро(з,с)почалася, ро(з,с)повідатиметься, самоврядува(н,нн)я, прийня(т,тт)я, потр(е,и)бують, дел(е,и)гати.

328. Складіть і запишіть звіт про виконання якоїсь роботи (проходження літньої практики, чергування класу по школі, проведення благодійної акції, участь у громадських заходах тощо) або звіт про діяльність колективу, організації за певний проміжок часу.

Урок 12. ВИСТУП НА СЕМІНАРАХ, ЗБОРАХ, КОНФЕРЕНЦІЯХ

Пригадайте

- Які основні вимоги до мовлення?
- Що таке публічний виступ?

329. Мікрофон. Поясніть, як ви розумієте висловлювання відомого філософа Сократа: «Мистецтво красномовства – це вміння захопити душі словами».

330. І. Прочитайте виразно вголос виступ науковця Інституту технічної теплофізики на науково-практичній конференції «Енергозбереження». Визначте основну думку та мету висловлювання, його композиційні елементи. Сформулюйте тези виступу (усно).

Шановні учасники конференції!

У своєму виступі я зупинюся на питанні істотного зменшення споживання природного газу за рахунок використання альтернативних видів палива.

Учені Інституту технічної теплофізики підрахували, що потенціал заміщення природного газу в Україні тільки за рахунок біомаси (відходів) становить 5,2 млрд кубометрів на рік. Наші фахівці розробляють нові технології отримання тепла від різних джерел, наприклад вугільних териконів, затоплених шахт, річок. Для сільських шкіл і лікарень був створений найпростіший і найдешевший котел, який працює на тюкованій соломі. Один тюк горить 4 години. Цього вистачає на цілий день для опалювання і нагріву води. Ще одне джерело палива – сміттєзвалища. У Маріуполі запущено технологію збору і переробки біогазу звалищ, який іде на спалювання для отримання електроенергії і тепла.

У деяких промислово розвинених регіонах серйозно погіршується екологічна ситуація через викид газів в атмосферу. В інституті на основі утилізації **низькокалорійних** газів (гази металургійних виробництв, шахтний метан, метан геотермальних вод, супутній газ **нафтовидобутку**, біогаз) були розроблені технології з використанням когенераційних установок, що дають змогу отримувати тепло й електричну енергію водночас.

Нещодавно наші вчені отримали новий патент на винахід, що об'єднав когенераційну установку з тепловим насосом. За цим принципом розроблена і повністю готова до реалізації могутня система теплових насосів на 50 мегават для установки на Чорному морі, біля міста Севастополя. Упровадження комплексу дасть змогу зменшити споживання природного газу на 25 млн метрів кубічних за рік, а також знизити емісію парникових газів до атмосфери на 84 000 тонн CO₂-еквівалента.

Альтернативні джерела енергії

Але попри те, що в усьому світі теплові насоси набули великого поширення, у нас досі багато скептиків стверджують, що цього не може бути, тому що це суперечить законам фізики. Взагалі, мушу зазначити, що все нове важко торує дорогу. Найраще переконання – наочна демонстрація. Тому ми почали будувати спеціальний центр **теплонасосної** техніки, куди запрошуємо тих, хто сумнівається, і демонструємо, як це працює.

Завершуючи свій виступ, я хотів би наголосити на тому, що на сьогодні для місцевих керівників немає більш насущного завдання, ніж економія природного газу. Фахівці Інституту технічної теплофізики завжди готові надати консультації і необхідну підтримку при складанні регіональних програм.

Дякую за увагу!

II. Поясніть вимову і написання виділених слів.

Вимоги до виступу

Для усного виступу велике значення мають такі чинники, як врахування особливостей аудиторії, особистість мовця (зовнішність, характер тощо), його вміння зацікавити слухачів та утримувати їхню увагу. Мовлення має бути виразним, що забезпечується передовсім правильністю інтонації, компонентами якої є сила і висота голосу, темп мовлення, паузи, тембр. Доповненням до мовлення є жести, проте слід пам'ятати, що зайві рухи заважають слухачам, не дають їм зосередитися.

Зверніть увагу! Віра у власні сили – невід'ємна складова вдалого виступу.

Структура виступу

Будь-який виступ складається з трьох основних частин: вступу (початку), основної частини і висновку (закінчення).

Структура виступу

Частина	Зміст частини	Завдання промовця
Вступ	звертання, повідомлення теми, мети та завдань, наголошування на актуальності проблеми	подолати хвилювання, встановити контакт зі слухачами, зацікавити аудиторію, створити потрібний настрій
Основна частина	чіткий виклад думок, представлення доказів на підтримку власної позиції	підтримувати увагу слухачів
Висновок	узагальнення основних думок, спонукання до обговорення, виголошення заклику	посилити вплив на слухачів

331. *Попрацюйте в парах.* Поясніть по черзі один одному, що означають такі змістові характеристики вдалого виступу: об'єктивність, чіткість, образність, цілеспрямованість, підвищення напруги, повтор, несподіваність, змістова насиченість, стислість. Поміркуйте, чи є серед цих ознак менш або більш важливі. Обгрунтуйте свою думку.

332. Уявіть, що ви є учасником семінару (конференції) на одну з поданих тем: «Здорова планета – здоровий ти», «Політична палітра сучасної України», «Міжнародні пісенні конкурси», «Зірки спорту», «Медицина ХХІ століття», «Обличчя світової економіки», «Світовий океан», «Сім чудес України», «Таємниці природи», «Ідеали сучасної молоді».

Сформулюйте відповідно до обраної теми зібрання тему свого виступу так, щоб зацікавити слухачів. Підготуйте відповідний виступ (3–5 хвилин), скориставшись поданою нижче пам'яткою.

Як підготуватися до виступу

Пам'ятка

- Обдумайте тему виступу та з'ясуйте мету, якої ви хочете досягти (поінформувати, переконати, розважити, спонукати до чогось).
- Доберіть матеріал, що стосується теми, осмисліть його, упорядкуйте.
- Сформулюйте основну думку.
- Складіть план виступу, зафіксуйте ключові слова та словосполучення.
- Напишіть повністю текст, або підготуйте тези, або проговоріть текст.
- Поміркуйте, як можна поліпшити композицію виступу, зробити виразнішими, чіткішими окремі фрази. Відредагуйте текст.
- Зафіксуйте в пам'яті план виступу, основну думку, її зв'язок з окремими думками, аргументами.
- Проговоріть текст спочатку подумки, а потім уголос.

333. I. Підготуйте невеликий виступ на урочистих зборах, присвячених відзначенню річниці вашого навчального закладу чи населеного пункту.

II. Послухайте виступи ваших однокласників і вкажіть на сильні сторони їхніх висловлювань. Порівняйте думку вчителя про ці виступи із власною оцінкою.

334. Відредагуйте речення з виступів. Поясніть суть допущених недоліків.

1. Деякі представники тваринного світу не тільки здібні сприймати ультрафіолетові коливання, а й утворювати їх. 2. У торговельну мережу міст і сіл поступає дедалі більше товарів. 3. Лише після досягнення успіху мова йдеться про ефективність виробництва. 4. Моє кредо – відноситися до людей так, як я б хотіла, щоб вони відносилися до мене. 5. Аудиторська фірма може створюватися на підставілюбих форм власності.

Урок 13. КОНСПЕКТУВАННЯ ВИСЛОВЛЮВАНЬ, ЩО СПРИЙМАЮТЬСЯ НА СЛУХ

Пригадайте

- Що таке конспект?
- Що таке цитата? Як її оформлюють?

335. I. Розкажіть, чи доводилося вам конспектувати висловлювання, що сприймаються на слух (наприклад, пояснення вчителя на уроці). Які труднощі при цьому виникали?

II. Прочитайте уривок з лекції. Уявіть, що ви студент вищого навчального закладу, слухаєте під час лекції подане висловлювання і вам треба законспектувати його. Користуючись поданою нижче пам'яткою, розкажіть, як би ви виконували це завдання і що саме записали б.

ТЕПЛОВИЙ БАР'ЄР

При великих надзвукових швидкостях польоту тертя об повітря призводить до значного нагрівання обшивки літака. При швидкості, що втричі перевищує звук, температура обшивки сягає понад 300 °С.

При такому нагріванні звичайні авіаційні матеріали змінюють свої властивості й не можуть ефективно працювати. Подальше нарощування швидкості призводить до різкого погіршення стійкості металу, внаслідок чого ця стійкість досягає критично малих величин. На деяких ділянках конструкції температура підвищується настільки, що навіть тугоплавкі матеріали наближаються до своєї точки плавлення. Варто ще трохи збільшити швидкість – і літака не стане. Це і є тепловий бар'єр.

На поверхні літака, який сягає швидкості, що дорівнює восьми швидкостям звуку, на висоті 27 тисяч метрів, температура на більшій частині поверхні досягає 760–1000 °С. Чи можна в таких умовах ще більше прискорювати швидкість?

Вихід може бути знайдено, якщо використати нові вогнетривкі матеріали, створені на основі нікелю, кобальту, а також молібдену, ніобію, танталу і вольфраму. Що це дає? Науково доведено, що сплави на основі тугоплавких матеріалів можна використовувати в інтервалі температур 980–2200 °С. Подають надію і нові різновиди вогнетривких сталей: наприклад, сплав залізо–нікель–титан або ж залізо–нікель–кобальт–молібден.

Використання вогнетривких матеріалів, надійна система термоза-

Р. Галянов. Політ

хисту екіпажу й приладів дозволять літакам найближчого майбутнього успішно долати тепловий бар'єр і досягати швидкостей, про які сьогодні можна тільки мріяти (*З енциклопедичного словника юного фізика*).

III. Доведіть стильову приналежність опрацьованого тексту, підтверджуючи свою думку прикладами з висловлювання.

Запис інформації

Щоб краще запам'ятати і засвоїти почуте чи прочитане, доцільно складати тези, робити тематичні виписки, конспектувати. Цими способами запису інформації можна скористатися під час підготовки повідомлення, доповіді, виступу тощо.

Зверніть увагу! Запис почутого чи прочитаного змушує краще заглибитися в зміст, привчає виділяти основне, сприяє міцнішому засвоєнню, повторенню і закріпленню матеріалу.

Конспект

Конспектування передбачає стислий письмовий виклад змісту висловлювання (лекції, доповіді, статті тощо).

Розрізняють такі види конспектів:

- **текстуальний** (виклад основних думок висловлювання словами автора);
- **вільний** (виклад своїми словами);
- **змішаний** (цитування, поєднане з вільним викладом).

Як складати конспект тексту, що сприймається на слух

Слід водночас аналізувати почуте і записувати в такій послідовності, у якій ми його сприймаємо. Зокрема необхідно:

- осмислювати основний зміст тексту;
- виділяти смислові частини (інформацію, що стосується однієї мікротеми);
- у кожній смисловій частині виділяти ключові слова і фрази;
- виокремлювати головну й додаткову інформацію в кожній частині;
- фіксувати основну інформацію в конспекті (основну думку, стислі докази і приклади).

Пам'ятка

336. Мозковий штурм. У чому полягає відмінність між конспектом, тематичними виписками і тезами?

337. I. Уявіть, що ви є учасником науково-популярної конференції для старшокласників на тему «У світі фактів і гіпотез». Законспекуйте подане висловлювання з голосу вчителя чи однокласника. За потреби скористайтесь поданою вище пам'яткою.

ЗУБАМИ МУДРОСТІ КЕРУЄ МОЗОК

Усі ви, напевне, чули про зуби мудрості. Це корінні зуби, які зазвичай з'являються в людини у віці 17–25 років. Серед сучасних стоматологів прийнято вважати, що зуби мудрості називають так тому, що вони

прорізаються значно пізніше за інші зуби – у віці, коли людина мудріша, ніж у дитинстві. Але чи все так просто?

Усього зубів у людини – 32, причому 4 з них – зуби мудрості, «зайві», адже вони не впливають на функціонування жувальної системи. Зуби мудрості можна назвати своєрідним рудиментом*, оскільки в сучасній людини вони не задіяні в процес травлення. Річ у тім, що в процесі еволюції щелепа людини зменшилася за рахунок вживання більш м'якої їжі і вийшло так, що для зубів мудрості в ній просто не залишилося «роботи». Тому, коли прорізається зуб мудрості, людина переважно страждає від нестерпного болю, переживає вкрай неприємні відчуття.

Можливі три негативні варіанти розвитку, пов'язані із зубом мудрості. По-перше, він може прорізатися не до кінця, заважаючи при цьому прилеглим зубам. Такий процес зазвичай супроводжується запаленням і болем. По-друге, зуб мудрості іноді прорізується дуже довго, а отже, запалення буде тривалим і при цьому супроводжуватиметься підвищенням температури й нестерпним болем. Це загрожує ускладненнями, наприклад запаленням прилеглих тканин. Нарешті, ще один імовірний варіант – це коли зуб мудрості не прорізується взагалі. Однак, незважаючи на відсутність, він небезпечний, адже може спричинити ушкодження коренів сусідніх зубів або зачепити нерви. У цьому разі необхідна термінова консультація в стоматолога і, можливо, операція з видалення зуба мудрості.

Зуб мудрості міститься в глибині щелепи, тому не завжди доступний для чищення, в результаті чого може розвинутися карієс. Його пломбування через віддаленість не завжди буває успішним.

То що ж виходить: зуб мудрості абсолютно безкорисний? І тільки завдає шкоди? Але для чого ж тоді природа нам дала його? Хіба в природі є непотрібні елементи? Відомий американський психолог Луїза Хей, відповідаючи на ці запитання, пише, що зуби в нашому організмі символізують рішучість, а труднощі саме із зубами мудрості свідчать про те, що «людина не відводить місця у своїй свідомості для закладання міцного фундаменту подальшого життя». Отже, ідеться про таке звичне поняття – про «мудрість». Виходить, що, найімовірніше, мудрість у назві «зубів мудрості» наші предки розуміли не так буквально, як це сприймають сучасні стоматологи.

За психофізичним зв'язком видно, що якщо людина до 17–25 років володіє мудрістю настільки, щоб бачити власне життя, розуміти його сенс і виявляти рішучість втілювати свої плани в життя, то жодних проблем із зубами мудрості не буде. Тобто ці зуби чітко виявляють, наскільки людина є мудрою. То, може, саме тому вони так і називаються? Наші предки були набагато спостережливішими за сучасних лікарів і шукали причину не в тканинах і яснах, а в людській душі.

Щоб перевірити, наскільки ці думки мають сенс, звернімося і до історії. Виявляється, що із зубами мудрості пов'язано дуже багато легенд і прикмет. Причому в різних культурах до зубів мудрості ставляться по-різному, але однаково вважають ці зуби особливими. Давні слов'янські повір'я свідчать, що цей зуб з'являється тоді, коли людина досягає мудрості, духовної зрілості, набуваючи захисту вищих сил і предків. Той же, в кого прорізалися всі чотири зуби мудрості, завжди вважався наймогутнішим духовно, його називали охоронцем роду. Було також прийнято заговорювати зуби мудрості окремо від решти зубів. Для цьо-

го сам «власник» цих незвичайних зубів нашіптував на воду заклинання: «Мудрість – моя, захист – мій, цур, хвороба – не моя!». Після цього воду слід було випити або пополоскати рота.

У наукових дослідженнях теж є докази того, що зуб мудрості пов'язаний із внутрішнім світом людини. Так, німецький лікар Фолль у своїх працях доводить, що кожен зуб пов'язаний із певним органом тіла людини, а захворювання певного зуба – це сигнал про те, що якийсь орган нездоровий. Так-от зуби мудрості Фолль пов'язує із психікою.

Ми живемо в епоху, коли люди перестали бути жертвами свого організму і перетворилися на його господарів. Сьогодні всі фізичні проблеми закорінені в наших мізках. Відповідно, виходить, що якщо ви володієте мудрістю, тобто рішуче йдете життям, проблем із зубами взагалі і з зубами мудрості зокрема просто не має існувати.

Тож будьте мудрими у повному сенсі цього слова і пишайтеся своїми здоровими зубами мудрості! (Із журналу).

* *Рудимент* – те саме, що *рудиментарний орган* (недорозвинений, зникаючий, залишковий).

II. Зіставте свій конспект з надрукованим у підручнику текстом. Зверніть увагу, чи всі основні положення висловлювання ви зафіксували та чи зрозумілі вам ваші записи.

III. Поміркуйте, чи можна вважати прослуханий текст науково-популярним. Визначте сферу його використання, тему й основну думку. Проаналізуйте роль вступної, основної і заключної частин тексту.

IV. Розкажіть про почуте своїм рідним, друзям, користуючись конспектом.

338. Спишіть слова, розкриваючи дужки, поясніть орфограми. Знайдіть ці слова в тексті попередньої вправи і перевірте правильність виконання завдання.

Змен(ь)шилася, (з,с)причинити, пр(е,и)несе, зач(е,и)пити, закл(е,и)нання, з(')являється, пов(')язаний, мудріс(т,тт)ю.

339. Виконайте завдання одного з поданих варіантів.

Варіант А. Прослухайте вдома по радіо чи телевізору висловлювання певної особи і законспекуйте. Підготуйтеся до усного відтворення змісту почутого (з використанням конспекту).

Варіант Б. Доберіть із газети (журналу, посібника) науково-популярну чи публіцистичну статтю. Законспекуйте цю статтю з голосу однокласника чи когось із рідних. Підготуйтеся до усного відтворення змісту висловлювання (з використанням конспекту).

Урок 14. ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ ІЗ ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

340. I. Прочитайте або прослухайте з голосу вчителя текст. Визначте його тему та основну думку. Чому ситуація з водними ресурсами у світі викликає тривогу?

ГІДРОСФЕРА – УЧОРА, СЬОГОДНІ І ЗАВТРА

За останні роки все частіше чуємо судження про «водяне голодування» планети. Може, це перебільшення песимістів? Чи це й справді реальна небезпека? Дослідження останніх десятиліть, на жаль, підтвер-

А. Мещерський. Біля лісового озера

джують, що ситуація з водними ресурсами у світі викликає **тривогу**. Загальна кількість води на планеті практично не зменшилася, але різко погіршилась її якість. Крім того, дедалі швидше зменшуються ресурси прісної води.

В історії взаємодії людини з гідросферою можна виділити найдавніший період, який тривав майже 2 мільйони років. Загальна кількість населення Землі становила тоді десь приблизно 4 мільйони осіб. Використовуючи природні води для пиття й побутових потреб, людина ще не впливала на цілком закономірний хід природних явищ. Найдавніший період змінився допромисловим, який становив приблизно 10 % часу існування біосфери. Його визначальною ознакою є розвиток землеробства, виникнення міст, ремесел. Людина стала використовувати значно ширше коло природних ресурсів, активніше і в більших масштабах залучати води підземної гідросфери для пиття, зрошення, лікування хвороб. Найважливішою особливістю обох періодів було те, що запаси водних ресурсів і їхнє природне відтворення лишалися незмірно більшими, ніж їхнє споживання.

Наступний період, який може бути названий промисловим, продовжується до наших днів. Для нього характерне вдосконалення виробництва, винайдення машин, будівництво фабрик, заводів тощо. Науково-технічний прогрес дав людині засоби перетворення природи, і людство почало активно впливати на хід природних процесів. Цей період вирізняється тим, що саме в ньому виникла проблема скорочення втрат води в промисловості і сільському господарстві, а також проблема зростання темпів забруднення водних ресурсів.

Найважливішими заходами, які стосуються балансу водопостачання нашої планети, є боротьба за **економію** води, запобігання забрудненню, удосконалення технології очищення, повторне використання вод, а також пошуки нових джерел водопостачання. У багатьох випадках кардинальні заходи щодо постачання води немислимі без міжрегіонального перерозподілу водних ресурсів з районів з надмірною вологістю в посушливі райони або створення підземних водоймищ в надрах землі. Важливим завданням майбутнього є збереження прісної води для забезпечення основи життя.

Попри всі труднощі в розв'язанні водної проблеми, вчені з оптимізмом дивляться в майбутнє, вони прагнуть поєднати зусилля спеціалістів багатьох країн світу, щоб зберегти для **майбутніх** поколінь найдорогоціннішу корисну копалину, якою є вода (*Із журналу*).

II. Складіть і запишіть план тексту. Проаналізуйте роль вступної, основної і заключної частин тексту, а також роль останніх речень абзаців основної частини.

 III. Випишіть терміни, поясніть їхнє значення. За потреби скористайтеся тлумачним словником. Доберіть синоніми до виділених слів.

 IV. Прочитайте текст удруге. Стисло письмово перекажіть прочитане, доповнивши переказ розповіддю про водні ресурси вашого населеного пункту (регіону) та роздумами про необхідність дбайливого ставлення до води. Відредагуйте свій текст.

Урок 15. ПЕРЕКЛАД ТЕКСТІВ

341. I. Перекладіть і запишіть текст українською мовою. Визначте стиль і тип мовлення.

Идешь по зимнему лесу и не налюбиешься. Глубокие и чистые лежат под деревьями сугробы. Высокие, неподвижные, спят сосны, синеватые **тени** их стройных стволов лежат на белых нетронутых сугробах. Над лесными тропинками кружевными белыми арками согнулись под тяжестью инея стволы молодых берез, тяжелыми шапками белого снега покрыты ветки высоких и маленьких елей. Сорвется такая белая шапка с вершины высокой ели – долго серебрится в морозном воздухе легкая снежная пыль.

Тихо в спящем зимнем лесу, но чуткое ухо улавливает **живые** тонкие звуки (*И. Соколов-Микитов*).

II. Зіставте ваш переклад з надрукованим. Порівняйте вимову і написання виділених слів в обох мовах.

III. Зіставте вживання розділових знаків в обох текстах. Який висновок можна зробити?

Зверніть увагу!

1. Під час перекладу перекладайте не окремі слова, а думки. Перечитуйте все речення після перекладу.

2. Добирайте з низки можливих слів (синонімів) те слово, яке є доречним в оточенні інших слів і точніше передає думку.

342. I. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку, стиль і жанр мовлення. Які типи мовлення поєднано в тексті?

ЛИВАДИЙСКИЙ ДВОРЕЦ

Самое замечательное здание всего дворцового комплекса в Ливадии – это Белый дворец, построенный в стиле раннего Возрождения. Белый дворец стоит на фундаменте из серого мраморовидного известняка, а основным архитектурным мотивом для его возведения послужило зодчество Флоренции. Из итальянской архитектуры было заимствовано и оформление внутреннего двора и центрального входа. Однако не весь дворец построен в стиле итальянского Возрождения: автор проекта Николай Краснов соединил (или по-своему переработал) элементы нескольких архитектурных стилей.

Удивительной частью ливадийского дворцового комплекса является итальянский дворик – прекраснейший уголок всего ансамбля. Со всех четырех сторон он окружен полуциркульными арками, опирающимися на колонны дорического* ордера. От капителей** колонн идут выступы, и в результате получается тенистая лоджия. Строгие пропорции, четкий ритм арок и колонн, легкая балюстрада*** над арками, четкие прямоугольные окна второго этажа, дорожки к фонтанчику, вечнозеленые растения – все это навевает покой и гармонию. Завершают убранство флорентийские фонари, решетки окон и особенно металлические кованые ворота работы уральских мастеров, которая исключительной тонкостью своего исполнения вызывает неизменное восхищение всех посетителей.

Предметом особой заботы Краснова был антиквариат. При оформлении дворцового парка реставрировались и заново украшались греческие и турецкие беседки, восстанавливались старинные фонтаны и вазы. Архитектор сам в поисках древностей выезжал в Италию, посылал за ними своих помощников. Он сохранил упоминавшийся выше фонтан с нимфой. Над лестницей высокого крыльца нависла химера – копия химеры

Лівадійський палац

собора Парижской Богоматери, олицетворяющей собой доброго духа, охраняющего дом (По Н. Ионину).

* *Дорический* – (укр.) *доричний*. Який походить із Дориди – області Стародавньої Греції. Доричний ордер – один з основних давньогрецьких архітектурних ордерів, що відзначається простотою і монументальністю оздоблення.

** *Капитель* – (укр.) *капітель*. Горішня частина (завершення) колони, на яку спирається балка.

*** *Балюстрада* – (укр.) *балюстрада*. Невисока огорожа, поручні балконів і т. ін., утворені з ряду фігурних стовпчиків або колонок.

II. Випишіть із тексту слова, переклад яких викликає у вас труднощі, і перекладіть їх за допомогою словника.

III. Перекладіть усно текст, користуючись вписаними словами.

IV. За можливості усно доповніть перекладений текст інформацією про Лівадійський палац, яку ви отримали з літератури, телепередач тощо.

Поняття синхронного перекладу

Синхронний переклад – це усний переклад, здійснений одночасно з виголошенням тексту-оригіналу.

Під час синхронного перекладу перекладач відтворює промову оратора іншою мовою із затримкою максимум у долі секунди. Для цього використовується спеціальне обладнання (навушники, мікрофон, ізольована кабінка). Перекладач знаходиться в ізольованій кабінці (кімнаті), щоб його голос не заглушав голос оратора і не заважав останньому говорити. За допомогою апаратури підсилення переклад подається слухачам у навушники.

Навички перекладача

Отже, перекладачеві-синхроністу треба одночасно слухати, запам'ятовувати і говорити.

Особливістю синхронного перекладу є те, що перекладач не повинен дослівно перекладати весь текст, а може замінювати словосполучення і речення оратора коротшими синонімічними одиницями, а також пропускати частини висловлювання, які дублюють інформацію з попереднього контексту. Якщо перекладач не володіє цими навичками, то його переклад буде суцільною малоприємною скоромовкою.

Сфера застосування

З використанням технологій синхронного перекладу, як правило, організуються заходи у великих конференц-залах чи аудиторіях за участю великої кількості людей (конференції, семінари, презентації і т.д.).

Зверніть увагу! Синхронний переклад слід відрізнити від послідовного перекладу, який здійснюється після прослуховування певної одиниці тексту, у паузах між цими одиницями.

343. Попрацюйте в парах. Прочитайте повільно один одному подані речення і виконайте їхній синхронний переклад (без спеціального обладнання).

1. Когда мы возвращались домой, было темно и тихо (А. Чехов).
2. Цветущие вишни надели наряд, будто их кто-то осыпал снегом (В. Ко-

роленко). 3. В каждом из нас природой заложена способность воспринимать прекрасное (Л. Волинский). 4. Сквозь ночную тьму, словно чьи-то недремлющие очи, пламенеют сигнальные огни на кораблях (О. Гончар). 5. Когда я вижу эти далекие неприступные горы, мне хочется взобраться на них и посмотреть, какой мир откроется моим глазам за горами (А. Чайковский). 6. Мы знали, что под рыхлым снегом, если разгрести его руками, еще можно найти свежие лесные цветы (К. Паустовский).

344. Запишіть за допомогою спеціального обладнання (мобільний телефон, диктофон, магнітофон) фрагмент теле- або радіопередачі російською чи англійською мовою. Виконайте синхронний переклад цього тексту українською мовою. Крім того, під час перекладу ви можете, скориставшись навушниками і мікрофоном, зробити аудіозапис свого мовлення, а потім проаналізувати переклад.

345. І. Виконайте синхронний переклад тексту (на вибір) з голосу вчителя або однокласника (однокласниці).

ЗАКОНЫ ЭКОЛОГИИ

Сила любого закона – в том, что никто не может безнаказанно его нарушать. Нельзя нарушать и законы экологии.

Сто лет компании, выпускающие автомобили, продавали их и считали свое дело успешно сделанным. А теперь во многих странах либо разрабатываются, либо уже приняты законы, обязывающие автомобилестроителей (впрочем, как и многих других товаропроизводителей) нести ответственность за свою продукцию и после того, как ее перестали использовать. Автомобильные компании теперь вынуждены налаживать сбор и захоронение отработавших свой срок **автомашин**. Сейчас в промышленной экологии разработана даже концепция так называемого **жизненного цикла** вещей: давая согласие на выпуск какого-то продукта, общество должно ясно представлять, что будет с этим продуктом в дальнейшем, где закончится его существование и что придется делать с его «останками». Ответ всегда один и тот же: надо наладить производство таким образом, чтобы отходы и конечные результаты (любая вещь в конце своего жизненного цикла) одного промышленного производства стали сырьем для другого.

Сейчас настает время **расплаты** за экологическое невежество и авантюризм и для космической промышленности. До сих пор мы достаточно беззаботно запускаем многотысячетонные **аппараты** в атмосферу, дальний и ближний космос и не думаем всерьез об экологических последствиях этого сверхмощного вмешательства в деликатнейшие химико-физические **процессы**. Человечеству может аукнуться загрязнение околоземного пространства – жаль, что тогда уже не будет в живых людей, бездумно создавших эти проблемы, и решать их придется тем, кто только сегодня входит в жизнь (По А. Яблокову).

Либо – (укр.) або, чи то; безнаказанно – (укр.) безкарно; невежество – (укр.) неосвіченість, неучтво, невігластво; сверхмощный – (укр.) надпотужний; околоземный – (укр.) навколосезмний.

УЧЕНИЕ С УВЛЕЧЕНИЕМ

Проделаем такой маленький эксперимент. Зададим ученику третьего класса и машине одну и ту же задачу. Несложную, но такую, которую ни машина, ни ученик никогда не решали. Что сделает машина? Она переберет все правила решения более или менее похожих задач, обнаружит, что ни одно из этих правил к задаче не подходит, и откажется решать.

А ученик? Он тоже скоро обнаружит, что задача совсем новая. И все-таки он будет продолжать размышлять! Если информации не хватает машине, она перестает работать. Если же информации не хватает человеку, в данном случае нашему **третьекласснику**, он начинает... волноваться! Поиск и волнение, поиск и чувство связаны между собой неразрывно.

«Когда я натолкнулась на статью “Учение с увлечением”, – рассказывает Вера, – я подумала: какое может быть в учении увлечение? Но, прочитав, решила проверить. На другой день у нас была алгебра – самый скучный для меня предмет. “Откройте учебники на странице 104, задача номер 761. Решайте самостоятельно”, – сказала учительница. Я со скучным лицом открыла учебник и устала в задачу. В общем-то, я в них немного разбираюсь, но делаю это со страшной скукой. Прочитав задачу раз, другой, я, ничего не поняв, стала смотреть задачи, которые мы раньше решали. Затем, вспомнив об “учении с увлечением”, усмехнулась. Но потом сказала себе: “Нечего улыбаться. Давай решай”. И снова со всей волей начала читать задачу. Прочитала, подумала и вдруг словно вышла из **темного** леса на залитую **солнцем** поляну, такой простой показалась мне задача, что я схватила ручку, начала быстро писать, и вскоре ответ был готов. Сверилась с ответом, оказалось, что задачу я решила правильно. С того самого урока я словно изменилась, алгебру жду, словно после долгой зимы лета. Учение с увлечением!»

Вся хитрость в том, что без восторга, без страсти Вера не смогла бы решить задачи! Она не училась чувствовать, но страстно стремилась к ответу, и чувство восторга, необходимое для решения задачи, само родилось в ее душе (По С. Соловейчику).

Скучный – (укр.) нудний; страстно – (укр.) прїстрасно, жагїче; устаться – (укр.) тут: устївитися, упїятися, утїпитися; словно – (укр.) мов, немїв, нїче, ненїче, нїби, бїцїм.

ПРЕКРАСНАЯ ИГРА – ФУТБОЛ

«Так как в городе создается много беспорядков из-за игры в большой мяч, мы распоряжаемся и запрещаем именем короля и под страхом **тюрьмы** впредь играть в футбол». Это строки из указа **английского** короля Эдуарда II (1284–1307). Но грозный указ игроков «в большой мяч» не остановил.

Слово футбол произошло от английского foot – стопа и ball – мяч. Игра называлась «ножной мяч», но англичане долгое время играли и руками тоже. В середине XIX века среди любителей футбола даже образовались две враждующие группировки. Одна группировка высту-

В. Рижих. Київський футбол

трибуні і вирішувати спори тільки по просьбі самих гравців. Ворота представляли собою два стовпи, поверх них натягувалась веревка. Спустя деякий час в воротах з'явилась **сетка-невод**. Невод запропонував торговець риболовній снастю з Ліверпуля після того як суддя не замітив голу, забитий його улюбленою командою (*Із журналу*).

Групування (група) – (укр.) угруповання; бурний – (укр.) бурхливий; сторонник – (укр.) прихильник, прибічник; риболовний – (укр.) риболовний, риболовський; снасть – (укр.) снасть.

II. Зіставте переклад з надрукованим. Перевірте за допомогою словника правильність перекладу слів та словосполучень, які викликали у вас труднощі під час роботи.

III. Порівняйте вимову й написання виділених слів в обох мовах.

346. *Попрацюйте в парах.* Начитайте і запишіть заздалегідь за допомогою спеціального обладнання (мобільний телефон, диктофон, магнітофон) російськомовний текст відповідно до профілю вашого навчання. Запропонуйте однокласнику (однокласниці) виконати синхронний переклад цього тексту українською мовою (текст прослуховується через навушники). Проаналізуйте переклад.

Урок 16. АУДІОВАННЯ

347. I. Прослухайте текст з голосу вчителя чи однокласника. Складіть план почутого. Придумайте свій варіант заголовка.

КВІТКА НА АСФАЛЬТІ

Далеко не всім у нас відома Квітка Цісик – американка українського походження, майже містична співачка. Ця аудіомісіонерка зробила для пропаганди української душі у світі, мабуть, більше, ніж президенти. Її неповторне виконання – просвітлена приреченість, а її доля – фатальний відхід майже на зльоті.

Ті, хто чув її композиції (а це відомі пісні, у тому числі «Два кольори», «Я піду в далекі гори», «Чуєш, брате мій...»), не можуть звільнитися від їхнього енергетичного впливу. Перший диск записаний у 1980 р., другий – через дев'ять років. Кожен з «утаменичених» у її творчість може розповісти, як уперше почув і здивувався: «А звідки тут янголи?».

Виявилося, янгол оселився у старій касеті. Хіба вгадаєш, у якій подобі Творець відправляє на землю своїх гінців, і хіба завбачиш, якої миті він покличе їх назад? От тільки ті 1990-ті були не янгольські. І ніщо не віщувало появи цього голосу «нізвідки» – на диво місцевій естраді.

Зірок тоді напалося необлікована кількість. Більше, ніж на небі. Творець навіть розгубився... Але ж душа все одно лишалася байдужою до підступів. Тріскотіть, співайте, вийте! А ми, можливо, й дочекаємося свого – янгола...

...І тут доведеться згадати добрим словом свідомих українських піратів. Спасибі, друзі, за те, що з далекого берега доставляли в тривожний час не тільки товари народного вжитку, а й перлини у вигляді касет – цю саму Квітку.

Після того як її записи стали проникати в місцеві програвачі й у деякі серця, з'явилися легенди. Адже багато хто чув, але ніхто не бачив, а голос хвилював. Кажали, ніби її предки – із аристократичного музичного роду, наче в Америці вона вмирає від хвороби. І співає на паперті українських пісень, бо «не має на що жити!». І то правда: у деяких її піснях проривалося щось зрошене сльозою розлуки, благанням про милість. Ніби стоїть ця гарна дівчина посеред Брукліна, коханим покинута, долею скривджена, батьківщиною забута, і виводить пісню знетямлено, протяжно, жалібно. І я навіть уявляв собі її самозаглиблений погляд і відсторонену байдужість до світу. Оскільки і світ байдужий до неї, бо в ньому місце не квіткам, а будякам.

Згодом усе виявилось не таким драматичним. У дівчини справді було романтичне минуле. Її родина ніколи не забувала про рідну землю, на якій тільки у мріях і ростуть виняткові квіти. І долю доньки, названої вигадливо, як для техногенної Америки, – Квіткою, її батьки бачили виключно в музичному орнаменті.

Квітка вступила до нью-йоркської консерваторії. Та розчарую шанувальників американської мрії. Оперне майбутнє не склалося, а її американською «дійсністю» стає... рекламний конвеєр, і ось вона – цей янгол – співає дивним тембром сто мільйонів разів якісь «трелі»-заставки для кока-коли.

Було в її кар'єрі й залучення до «великого» кіно. Але це так – мимохідь – так і не розквітла для «Оскара». Але родичі чітко усвідомили: призначення цього херувима* не кока-кола, а щось неземне. Те, що залишається тільки у творчості. Тому і сподобилися допомогти їй у «сі-

Квітка Цісик

мейній вигадці» – записі українських пісень, які вона ввїбрала з материнським молоком.

Свої кривні 200 тисяч доларів ця вродлива й розкута американка вкладає в «український проект». У сімейні альбоми. Ніби «не для продажу». Українська – не найдосконаліша в її розмовній мові (м'яко кажучи). Але вимову контролює мама. У результаті народжується щось ніким не очікуване... Наче «відкриваючи» для себе українську мову, Квітка «з чистого аркуша» розповідає відомі пісенні сюжети. А ми сприймаємо їх – «як уперше».

Виконує хрестоматійні «Два кольори». Мільярд разів чути. Але небесний тембр – мимохить – ніби вириває зі строфи одне слово: «Червоне – то любов, а чорне – то... журба». І в «то» – горе знання і небажання зустріти «журбу». Вона немовби відтягує цю зустріч і хоче залишитися на іншому кінці «кольору» – тільки в любові.

«Чуєш, брате мій...» – про смерть на чужині. Співає, як поминальну молитву. Голос злегка тремтить. У кожній інтонації – прощання. І це, скажете, не передчуття янгола, якому невдовзі доведеться... «повернутися»?

1998-го вона й розтанула свічкою на «рідній чужині» – від невиліковної хвороби.

...Ще вона фантастично записала за дев'ять років до смерті «Я піду в далекі гори». І саме в американській українки виявилось найбагатше змістове й емоційне аранжування. Так виходить... коли «як уперше». Магнетичний тембр летить над Карпатами, а там – загублений Іван із «Тіней забутих предків» усе шукає і шукає свою Марічку. Вслухайтесь – пригадаєте однойменний фільм... До речі, хто знав, що вже інший янгол зовсім в інший час пролетить над Карпатами і торкнеться крилом тоді ще маловідомого режисера Сергія Параджанова і в результаті народиться «кіномелодія» на всі часи. І ніхто ніколи переспівати її не зможе.

Саму Квітку дехто намагався «переспівати». Тільки без усіляких реклам поціновувач якщо шукає, то знаходить не удаваних, а справжню. Ніякі продюсери не «прорахували» б подібну Квітку, яка співає. Співає за океаном, а українську душу відчуває глибше, ніж ті, що з нашого «асфальту».

Як і раніше, вона існує не «всупереч», а просто окремо. Хто почує – той молодець. У її голосі – туга за надіями марними, гарними, такими – як у «раю» (За *О. Вергелісом*).

* *Херувїм* – у біблійній символіці – надприродна шестикрила істота з очима по всьому тілі; у християнському віросповіданні – ангел вищого чину, наступний після серафимів ангельський чин.

II. **Мікрофон.** Чому долю Квітки Цісик не можна вважати здійсненням американської мрії?

III. Виконайте тестові завдання.

Тестові завдання для оцінювання аудіативних умінь і навичок

1. Квітка Цісик стала відомою широкій громадськості як

А оперна співачка

Б виконавиця українських пісень

- В кіноактриса
Г меценат
2. Розповідаючи про талановиту дівчину, автор порівнює її з
- А трояндою
Б калиною
В зіронькою
Г янголом
3. На думку автора, Квітка Цісик зробила більше, ніж президенти, для
- А пропаганди української душі
Б пропаганди українського кінематографа
В розвитку дружби між народами
Г розвитку української естради
4. Український слухач уперше ознайомився з творчістю Квітки Цісик за допомогою
- А телевізійних програм
Б касет, які привозили з Америки
В концертів, організованих місіонерами
Г кінофільмів
5. Згадуючи «свідомих українських піратів», автор передусім
- А говорить про спроби наслідування стилю Квітки Цісик на українській естраді
Б схвалює поширення української музики в обхід авторських прав
В наголошує, що вони сприяли знайомству з мистецтвом української діаспори
Г романтизує незалежних підприємців, які випробовували долю, вирушаючи за кордон
6. Пишучи, що талановита дівчина стоїть «посеред Брукліна, коханим покинута, долею скривджена, батьківщиною забута, і виводить пісню знетямлено, протяжно, жалібно», автор прагне
- А ствердити, що талант співачки не був поцінований
Б наголосити на впливі матеріальної скрути на творчість співачки
В викликати в читача співчуття до дівчини
Г підкреслити щирість і майстерність виконання героїні
7. Батьки Квітки пов'язували долю своєї доньки виключно з
- А музикою
Б образотворчим мистецтвом
В торгівлею
Г медициною
8. Свою кар'єру співачки Квітка почала з
- А оперної сцени
Б естрадного театру
В озвучування рекламних роликів
Г церковного хору
9. Основою репертуару Квітки Цісик стали
- А власні пісні
Б оперні арії

- В пісні, написані матір'ю
- Г відомі українські пісні

10. Квітку Цісик і кінорежисера Сергія Параджанова порівняно в тексті, тому що вони

- А були відірвані від батьківщини
- Б геніальні своєю неповторністю
- В постраждали за любов до України
- Г створили свої шедеври незадовго до смерті

11. За стильовими ознаками текст є

- А художнім
- Б офіційно-діловим
- В науковим
- Г публіцистичним

12. За типом мовлення текст є

- А описом
- Б розповіддю
- В роздумом
- Г розповіддю з елементами опису

348. Спишіть слова, розкриваючи дужки, поясніть орфограми. Знайдіть ці слова в тексті попередньої вправи і перевірте виконання завдання.

Все/одно, до/речі, не/в/довзі, ні/хто, ні/коли, де/хто, тр(е,и)вожний, ро(з,с)танула, зле(г,х)ка.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Узагальнювальні таблиці

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

Члени речення				
Головні		Другорядні		
Підмет	Присудок	Означення	Обставина	Додаток
простий; складений	простий; складений іменний; складений дієслівний	узгоджене; неузгоджене	способу дії; міри і ступеня; місця; часу; причини; мети; умови; допусту	прямий; непрямий

Складені присудки		
Види присудків	Склад присудків	Приклади
складений дієслівний	інфінітив + допоміжне дієслово	<i>почав працювати, треба спати, радий бачити</i>
складений іменний	іменна частина (<i>іменник, прикметник, дієприкметник, займенник, числівник</i>) + дієслово-зв'язка	<i>має право, був учнем</i>

Погодження форм підмета і присудка	
Форма підмета	Форма присудка
Виражений сполученням кількісного або збірного числівника з іменником	1. Має форму однини , якщо увагу зосереджено на кількості: <i>З лісу йшло <u>дві дороги</u>.</i> 2. Має форму множини , якщо увагу зосереджено на назві виконавців: <i>Раптом підійшли <u>три жінки</u></i>
До складеного підмета входить неозначено-кількісний числівник (багато, мало, чимало, трохи та ін.) або іменник із значенням кількості (десяток, сотня, частина, решта, половина, більшість та ін.)	Переважно має форму однини : <i>Багато <u>людей</u> не змогло потрапити на концерт</i>
Виражений сполученням зі значенням сумісності	Має форму множини : <i>Батько із сином <u>говорили про погоду</u></i>
Виражений словосполученням зі значенням вибіркової	Має форму однини : <i>Кожен з <u>них</u> знає правду</i>
Складений підмет означає часовий відрізок (вік людини, кількість років, годин)	Має форму однини : <i>Минуло <u>десять років</u></i>
При складеному підметі стоїть означення у формі множини	Переважно має форму множини : <i>Оти <u>два роки</u> швидко минули</i>

Тире між підметом і присудком	
Умови вживання тире	Приклади
Якщо підмет і присудок виражені іменниками в називному відмінку	<i>Бджола – відома трудівниця...</i> (А. Пашківський)
Якщо підмет і присудок виражені інфінітивами	<i>З правдою дружити – щастя заслужити</i> (Нар. творчість)
Якщо один з головних членів виражений інфінітивом, а інший – іменником у називному відмінку	<i>Наше завдання – здобувати знання</i>
Якщо підмет і присудок виражені числівниками	<i>П'ять плюс два – сім</i>
Якщо перед присудком є слова <i>це, то, ось, значить</i>	<i>Поезія – це діло совісне...</i> (А. Малишко)
Тире також може ставитися і в деяких інших випадках за умови, що підмет є логічно наголошеним і між ним та присудком наявна пауза: <i>Ми – сірі гуси в хмарі</i> (А. Малишко)	

Односкладні речення		
Вид	Спосіб вираження головного члена	Значення
Означено-особові	дієслово у формах: а) 1-ї та 2-ї особи однини й множини теперішнього чи майбутнього часу; б) наказового способу	головний член означає дію, яку виконує конкретна особа
Неозначено-особові	дієслово у формах: а) 3-ї особи множини теперішнього чи майбутнього часу; б) множини минулого часу; в) множини умовного способу	головний член означає дію, яка здійснюється невизначеною особою
Узагальнено-особові	дієслово у формі 2-ї особи однини теперішнього чи майбутнього часу або наказового способу. Рідше – інші форми	головний член означає дію, що може стосуватися будь-якої особи в будь-який момент часу
Безособові	<ul style="list-style-type: none"> • безособове дієслово; • особове дієслово в безособовому значенні; • інфінітив або інфінітив у поєднанні з прислівником чи присудковими словами <i>треба, можна, час, слід, жаль</i>; • прислівник з допоміжним дієсловом або без нього; • слова <i>нема, не було, не буде</i>; • дієслівні форми на <i>-но, -то</i> 	головний член називає дію або стан, які не мають виконавця чи носія або реалізуються незалежно від них
Називні	іменник або займенник у називному відмінку або іменне словосполучення	головний член стверджує наявність предметів чи явищ у реальній дійсності

Розділові знаки в реченнях з однорідними членами		
О, О, О О, О і О О, але О О і О, О і О	О і О і О, і О, і О як О, так і О	Δ : О, О, О О, О, О – Δ Δ : О, О, О – ... Δ, як-от: О, О, О (Δ – узагальнювальне слово)

Вставні слова і словосполучення

Групи за значенням	Приклади
Виражають упевненість, невпевненість, сумнів	<i>безумовно, певна річ, правда, здається, видно, мабуть, може, очевидно, може бути, либонь, а може, правду кажучи</i>
Виражають задоволення, незадоволення, радість, жаль, здивування	<i>на щастя, на диво, слава Богу, на жаль, як на зло, чого доброго, дивна річ</i>
Указують на джерело повідомлення	<i>по-моєму, кажуть, мовляв, на мою думку, бачу, як відомо, за словами...</i>
Указують на зв'язок думок, послідовність викладу	<i>по-перше, нарешті, до речі, між іншим, крім того, навпаки, отже, наприклад, інакше кажучи, таким чином</i>
Привертають увагу співрозмовника	<i>чуєте, уяви собі, зверніть увагу, між нами кажучи, зрозумійте</i>

Відокремлені означення

Умови відокремлення	Приклади
Якщо означення стосуються особового займенника	<i>Заспокоєний, я усміхнувся світу... (М. Стельмах)</i>
Якщо означення відділені від означуваного слова іншими членами речення	<i>Срібним маревом повиті, коло сіл стоять тополі (Леся Українка)</i>
Якщо поширені означення стоять після означуваного слова	<i>В лісі бродив туман, підзолочений сонячним промінням (Гр. Тютюнник)</i>
Якщо означення мають додаткове обставинне значення (умови, причини та ін.)	<i>Наляканий громовицею, кінь тихенько заіржав (М. Стельмах)</i>
Якщо два і більше одиничні означення стоять після означуваного слова, перед яким уже є залежне від нього означення	<i>Стояла темна ніч, холодна, вітряна... (Є. Гуцало)</i>

Відокремлені прикладки

Умови відокремлення	Приклади
Якщо прикладка стосується особового займенника	<i>І ось він, Київ, за валами він!.. (Л. Костенко)</i>
Якщо прикладка поширена і стоїть після іменника (часто власної назви)	<i>Завершенням їхньої подорожі була Нова Каховка – славетне молоде місто (О. Гончар)</i>
Якщо одинична прикладка стоїть після означуваного слова і має додаткове самостійне значення	<i>А он уже видніє з далини столиця Вишневецького – Лубни (Л. Костенко)</i>
Якщо прикладка приєднується до означуваного іменника словами <i>тобто, або (тобто), наприклад, чи (тобто), навіть, зокрема, як-от, а саме, на ім'я, так званий</i> та ін.	<i>У Сквирі лікар був, на прізвище Рушилов (М. Рильський)</i>
Якщо прикладка приєднується до означуваного слова за допомогою сполучника <i>як</i> і має додатковий відтінок причини	<i>Івась, як менший, завжди терпів від Карпа (Панас Мирний)</i>

Відокремлені обставини	
Умови відокремлення	Приклади
Майже завжди відокремлюється обставина, виражена дієприслівником або дієприслівниковим зворотом	1. <i>Блакитний час, прикинувшись водою, тече в піщаних, чистих берегах</i> (Є. Гуцало). 2. <i>І я, заплакавши, назад поїхав знову на чужину</i> (Т. Шевченко)
Але не відокремлюється обставина, виражена одиничним дієприслівником, що означає спосіб дії, а також обставина, виражена дієприслівниковим зворотом фразеологічного типу: <i>Підеш собі зажурившись гаєм по долині</i> (Т. Шевченко)	
Якщо обставина виражена іменником з прийменниками <i>незважаючи на, закінчуючи, починаючи з</i>	<i>Незважаючи на погану погоду, біля освітленого під'їзду театру панувало пожвавлення</i> (В. Собко)
За бажанням автора може також відокремлюватися обставина, виражена іменником з прийменниками <i>всупереч, наперекір, попри, на випадок, на відміну від, у зв'язку з, внаслідок, завдяки, згідно з, відповідно до, подібно до тощо</i>	

Відокремлені додатки	
Умови відокремлення	Приклади
Якщо додатки виражені іменниками з прийменниками <i>крім, окрім, oprіч, замість, за винятком, зокрема, особливо, на відміну від</i> та ін. Такі конструкції мають значення виключення, включення або заміщення одного предмета іншим	<i>Ця несподівана зустріч зворушила всіх, особливо дітей</i> (В. Минко)

Складні речення		
Вид речення	Тип та засоби зв'язку	Приклади
Сполучникові	Складно-сурядні Сурядний зв'язок: • сполучники сурядності; • інтонація	<i>І діти сміються, і вітер привітно в каштанах шумить</i> (В. Сосюра)
	Складно-підрядні Підрядний зв'язок: • сполучники підрядності або сполучні слова; • інтонація	<i>Не може кермувати людьми той, хто сам не бачить шляху із тіьми</i> (Д. Павличко)
Безсполучникові	Безсполучниковий зв'язок: • інтонація	<i>Осіпається листя, жмуться і горбляться берези</i> (М. Стельмах)

Смислові зв'язки між частинами складносурядного речення			
Види зв'язків	Засоби вираження зв'язків	Значення	Приклади
Єднальні	Єднальні сполучники; інтонація	Дії, події або явища можуть відбуватися одночасно або послідовно	<i>Згорнула тиша крила на зорі, і ранок вже перебирає струни</i> (Г. Дудка)
Протиставні	Протиставні сполучники; інтонація	Зміст однієї частини протиставляється змістові іншої	<i>Ще стояли сонячні дні, але роси довго не висихали</i> (Б. Харчук)

Продовження таблиці

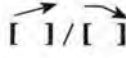
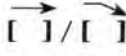

Смислові зв'язки між частинами складносурядного речення			
Види зв'язків	Засоби вираження зв'язків	Значення	Приклади
Зіставні	Сполучник <i>а</i> ; інтонація	Розрізняються, розмежовуються зіставлювані твердження	<i>Із гілочки зросла в пісках верба, а з пісні в світі виросло безсмертя</i> (Є. Летюк)
Розділові	Розділові сполучники; інтонація	Міститься вказівка на чергування дій, явищ або ж вказується на їх несумісність, взаємне виключення	<i>То сонце усміхнеться нам крізь хмари, то дощик рясно землю полива</i> (Г. Чубач)

Розділові знаки в складносурядному реченні		
Розділовий знак	Умови вживання	Приклади
Кома	Здебільшого ставимо між частинами речення	<i>Буде чисте небо ніжне і тривожне, і земля вбереться в золоту красу</i> (С. Жадан)
Кому не ставимо, якщо частини речення з'єднані одиничним сполучником і при цьому мають спільне слово (сполучення слів) або ж речення є питальним, спонукальним чи окличним: <i>В одну мить розсунувся простір і стали ближчими зорі</i> (Ю. Мушкетик)		
Тире	Якщо обидві частини виражають причинно-наслідкові відношення, різке протиставлення або швидку зміну подій	<i>Ще мить – і сад загубить пишну вроду</i> (Д. Луценко)
Крапка з комою	Якщо частини речення ускладнені або далекі за змістом	<i>Усе зраділо, стрічаючи день; і день зрадів, розцвітаючи, ясний, теплий, погожий</i> (Панас Мирний)

Види складнопідрядних речень	
Вид	Питання, на які відповідає підрядна частина
З підрядними означальними частинами	який? чий? котрий?
З підрядними з'ясувальними частинами	питання непрямих відмінків (кого? чого? кому? чому? та ін.)
З підрядними обставинними частинами:	
місця	де? куди? звідки?
часу	коли? відколи? чи довго? з якого часу? відколи?
способу дії і ступеня	як? у якій мірі? наскільки? яким способом?
умови	за якої умови? при якій умові?
причини	чому? з якої причини? через що?
мети	чого? з якою метою?
порівняльні	як? подібно до чого?
допустові	незважаючи на що? всупереч чому?
наслідкові	на питання не відповідає

Розділові знаки в безполучниковому складному реченні		
Розділовий знак	Умови вживання	Приклади
Кома	Якщо частини речення виражають одночасність або часову послідовність подій чи явищ і вимовляються з інтонацією переліку	<i>Нас кличе у мандри дорога, нам грає чарівна струна</i> (С. Фоменко)
Крапка з комою	Якщо частини речення далекі за змістом або дуже поширені і всередині мають інші розділові знаки	<i>Ми просто йшли; у нас нема зерна неправди за собою</i> (Т. Шевченко)
Двокрапка	Якщо друга частина виражає причину того, про що говориться в першій	<i>Не кидай іскри в соломку: і сама згорить, і село спалить</i> (Нар. творчість)
	Якщо друга частина доповнює зміст першої	<i>Ти чуєш: плачуть за тобою</i> (М. Вінграновський)
Двокрапка	Якщо друга частина пояснює зміст першої	<i>Закон життя один: вірно служити своїй державі</i> (М. Стельмах)
Тире	Якщо зміст частин зіставляється або протиставляється	<i>Літо дбає – зима поїдає</i> (Нар. творчість)
	Якщо частини виражають швидку зміну подій	<i>Оглянувся – в пору вже кипить бій</i> (О. Гончар)
	Якщо перша частина виражає час або умову того, про що говориться в другій	<i>Захочеш пити – підеш до струмка</i> (Нар. творчість)
	Якщо друга частина виражає наслідок, результат, висновок з того, про що йдеться в першій	<i>На поле набігла тінь – ділянка темніє</i> (В. Бабляк)
	Якщо друга частина містить порівняння з тим, про що йдеться в першій	<i>Гляне – холодною водою обіллє</i> (Нар. творчість)

Інтонація у безполучниковому складному реченні		
Види інтонації	Особливості	Приклади
Переліку 	невелика пауза між частинами; кожна частина вимовляється однотипно, з поступовим підвищенням голосу; зниження голосу в кінці речення	<i>Настало літо, настали й жнива</i> (І. Нечуй-Левицький)
Пояснення 	значна пауза між частинами; частини вимовляються рівним тоном; пояснювальні слова підкреслено наголошуються; зниження голосу в кінці речення	<i>Тільки скажу одне: хочеться, так хочеться мені вчитись</i> (М. Стельмах)
Зіставлення 	тривала пауза між частинами; перше речення вимовляється високим тоном, а друге – низьким	<i>Думав доля зустрінься – спіткалося горе</i> (Т. Шевченко)

Розділові знаки в реченнях з прямою мовою		
Місце прямої мови відносно слів автора	Схеми	Приклади
Після слів автора	А: «П». А: «П!?»	Дівчинка радісно вигукує: «Весна!»
Перед словами автора	«П», – а. «П!?» – а.	«Весна!» – радісно вигукує дівчинка.
У середині слів автора	А: «П», – а. А: «П!?» – а.	Дівчинка радісно вигукує: «Весна!» – і біжить у сад.
Перед словами автора і після них	«П, – а, – п». «П, – а, – п!?» «П, – а. – П». «П,(! ?) – а. – П!?» «П, – а: – П». «П, – а: – П!?»	1. «Весна! – радісно вигукує дівчинка і додає: – Як гарно». 2. «Мамо, – радісно вигукує дівчинка, – весна!»

Заміна прямої мови непрямою		
Тип речення та як оформлюється заміна	Приклади	
	Речення з прямою мовою	Речення з непрямою мовою
<i>Розповідне</i> (за допомогою сполучника <i>що</i>)	Учителька сказала: «Мене звать Світлана Павлівна».	Учителька сказала, що її звать Світлана Павлівна.
<i>Спонукальне</i> (за допомогою сполучника <i>щоб</i>)	«Принеси, будь ласка, квіти», – попросила мама Сергія.	Мама попросила Сергія, щоб він приніс квіти.
<i>Питальне</i> (за допомогою сполучника <i>чи</i> або займенників і прислівників: <i>хто, який, коли</i> та ін.)	«Тарасе, ти прийдеши до мене?» – запитав я. «Хто написав статтю?» – запитав учитель.	Я запитав Тараса, чи він прийде до мене. Учитель запитав, хто написав статтю.

Розділові знаки при цитатах	
Цитати беруться в лапки	
Коли цитата оформлюється як пряма мова, тобто супроводжується словами автора, вживаються розділові знаки, як і при прямій мові. Наприклад: <i>В одному зі своїх творів український філософ Григорій Сковорода писав: «Похибки друзів ми повинні зміти виправляти або зносити, коли вони несерйозні».</i>	
Якщо цитата є частиною речення і зливається зі словами автора, то вона пишеться з малої букви. Наприклад: <i>У своїх сонетах Рильський часто висловлював «пейзажем те, для чого слів нема людських» (Д. Павличко).</i>	
Якщо цитата наводиться не повністю, то на місці пропущених слів ставиться три крапки	
Коли після цитати йде вказівка на її джерело, цю вказівку беремо в дужки, а крапку ставимо після другої дужки – за умови, що вона написана в одному рядку з цитатою. Якщо ж посилання на джерело чи автора стоїть нижче цитати, після неї ставиться крапка, а посилання береться в дужки, після яких не ставиться ніякий розділовий знак	

Розділові знаки при цитатах	
<p>Увага! Лапки не ставимо при цитуванні віршованого тексту з дотриманням віршованих рядків. При цьому слова автора записуємо на окремому рядку. Наприклад:</p> <p style="text-align: center;"><i>Не жди ніколи слушної пори – Твоя мовчанка може стать ганьбою! –</i></p> <p><i>писав український поет Дмитро Павличко.</i></p>	

Стилістичний синтаксис	
Стиль	Синтаксичні особливості
Художній	Використовуються всі типи речень, синтаксичних зв'язків, особливості інтонування і ритмомелодики
Офіційно-діловий	Специфікою є використання ускладнених довгих речень з дієприкметниковими і дієприслівниковими зворотами, однорідними членами, підрядними реченнями, але при цьому зміст речення не губиться завдяки членуванню його на окремі блоки, що створюють своєрідну синтаксичну комбінацію. Характерним є широке використання односкладних речень, зокрема безособових, а також називних речень у заголовках різних документів
Публіцистичний	Характерним є експресивний синтаксис із риторично-питальними реченнями, вставними конструкціями, звертаннями, фразеологізмами, з багатозначною й експресивно-емоційною лексикою, неологізмами. Широко використовується діалогічна форма мовлення
Науковий	Переважають речення складної будови, часто ускладнені зворотами, нанизуванням іменних форм. У реченнях багато іменників і відносних прикметників, мало дієслів, зокрема особових форм. Частіше вживаються безособові, узагальнено-особові та неозначено-особові односкладні речення. Синтаксис наукового стилю має книжний характер, чітко організовану будову речень, без чого неможливо було б висловити складну думку. Велика питома вага тут належить складнопідрядним реченням, зокрема з причинним та наслідковим зв'язком
Розмовний	Характерним є широке використання неповних та еліптичних речень. Найтиповішою формою є діалогічне мовлення
Конфесійний	Характерним є вживання речень з непрямим порядком слів, риторичних речень, речень з порівняльними зворотами, звертаннями

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

Схема лінгвостилістичного аналізу тексту

- Визначити стиль тексту та сферу його використання.
- Визначити тему та основну думку тексту.
- Встановити жанр тексту.
- Встановити тип мовлення тексту.
- Вказати на характер побудови тексту (мовлення діалогічне чи монологічне).
- Проаналізувати мовні засоби, що мають ідейно-естетичне навантаження, є основою тропів і стилістичних фігур.
- Зробити висновок про роль мовних одиниць у викладі теми та основної думки тексту.

Композиція ССЦ

Частини ССЦ	Особливості частин
Зачин	виражається основна думка висловлювання. Це найбільш самостійне значуще речення в межах ССЦ, що може навіть виділятися в окремий абзац
Середня частина	розгортається, конкретизується думка, виражена в зачині. Складається здебільшого з кількох речень
Кінцівка	виражається підсумок, який впливає зі змісту середньої частини. Кінцівка не обов'язкова

Засоби зв'язку речень у тексті

Лексичні	Граматичні
Повторення слів (<i>Озеро знаходиться в лісі. Біля озера стоїть хатина.</i>)	Уживання займенників, прислівників, числівників замість іменних частин мови (<i>людина – вона; серед долини – там</i>)
Синоніми	Видо-часове співвідношення форм дієслів
Антоніми	Сполучники та частки, що виражають логічні відношення між висловлюваними думками (<i>і, але, тому що, лише</i>)
Спільнокореневі слова	Вставні слова (<i>по-перше, отже, як відомо</i>)
Родова назва замість видової	Порядок слів і речень
Загальна назва замість власної	Речення однотипної будови
Слова із часовим, просторовим значенням (<i>тоді, згодом, праворуч, з одного боку</i>)	Паралелізм побудови речень (наприклад, два перших речення – розповідні, а інші – спонукальні)

Типи мовлення

Тип мовлення	Про що йдеться в тексті?	Композиційно-змістові частини тексту
Розповідь	Про події чи дії, які розгортаються в часі та просторі	Зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка

Типи мовлення		
Тип мовлення	Про що йдеться в тексті?	Композиційно-змістові частини тексту
Опис	Про певні ознаки чи властивості предмета (явища, місця, стану середовища, характеру людини, її портрета)	Загальне уявлення про предмет, ознаки предмета, висновок. Ознаки предмета, висновок
Роздум	Про причинно-наслідкові зв'язки між подіями, явищами, предметами	Теза, аргументи, приклади, висновок

Мовні особливості текстів різних типів мовлення	
Тип мовлення	Мовні особливості
Розповідь	вживання обставин часу, що вказують на послідовність перебігу подій або виконання дій (<i>спочатку, пізніше</i>), та обставин місця (<i>на обійсті</i>); використання дієслів-присудків із значенням послідовності дій, що стосуються однієї особи (<i>працював</i>); можливість уживання в одному тексті дієслів різних часових форм
Опис	вираження одночасності через дієслова однієї часової форми (тільки в теперішньому, тільки в минулому або тільки в майбутньому часі); вживання однорідних членів речення; використання неповних речень з пропущеним присудком
Роздум	вживання складнопідрядних речень з підрядними причинами, мети, умови; використання обставин причини, мети, умови; вживання вставних слів, що вказують на порядок вислову думок, джерело інформації, впевненості чи невпевненості

ОРФОГРАФІЯ

Велика літера у власних назвах	
Правила	Приклади
З великої літери пишемо імена людей, назви найвищих державних посад, свят, міфологічних істот, сортів рослин у спеціальній літературі, сторін світу (якщо під цими назвами розуміють краї чи народи), державних, партійних, громадських установ та організацій, пам'яток архітектури, історичних подій, астрономічні назви тощо	<i>Президент України, Великдень, День учителя, Антей, Західна Україна, Білий налив (яблуна), Академія наук України, Міністерство юстиції України, Софійський собор, епоха Відродження, Сатурн, проспект Миру, орден Незалежності, гора Говерла</i>
При цьому з великої літери пишемо всі слова в назвах населених пунктів, держав, найвищих державних установ України і міжнародних організацій, релігійних понять, дійових осіб у казках чи байках, кличок тварин, в астрономічних і географічних назвах	<i>Біла Церква, Верховна Рада України, Організація Об'єднаних Націй, Божа Матір, Син Божий, Червона Шапочка, Біле Вухо (кличка), Чумацький Шлях, Далекий Схід</i>

Продовження таблиці

Велика літера у власних назвах	
Правила	Приклади
<p>Увага! З малої літери пишемо назви сторін світу, сортів рослин у загальному вжитку, посад, звань, підрозділів установ, родові означення при власних назвах (північ, антонівка, директор, заслужений діяч мистецтв, кафедра, море, комета, вулиця,</p>	

Правопис складних слів	
Пишемо разом:	Пишемо через дефіс:
слова, утворені від підрядних словосполучень (у яких від одного до іншого слова можна поставити питання): <i>новобудова, східнослов'янський</i>	слова, утворені від сурядних словосполучень (у яких усі слова рівноправні): <i>українсько-англійський</i>
слова з першими частинами <i>авіа-, авто-, агро-, водо-, кіно-, макро-, мікро-, супер-, теле-, фото-</i> і под.: кіномистецтво	слова з першою частиною <i>віце-, екс-, лейб-, максі-, міні-, обер-, воєнно-, військово-:</i> <i>міні-футбол</i> . Виняток: <i>військовополонений</i>
прикметники <i>глухонімий, хитромудрий, зловорожий</i>	прикметники, які означають відтінки кольору: <i>темно-зелений</i> . Виняток: <i>жовтогарячий, червоногарячий</i>
	слова, утворенні поєднанням тих самих слів, синонімічних слів, антонімічних слів, близьких за значенням слів, слів з тим самим коренем: <i>білий-білий, тишком-нишком, більш-менш, батько-мати, великий-превеликий</i> . АЛЕ: <i>кінець кінцем, чин чином, сама самотою</i>
	слова, у яких перше слово підкреслює певну прикмету чи особливість предмета, явища, названого другим словом: <i>свят-вечір, стоп-кран, яхт-клуб</i>

Написання прислівників		
Разом пишемо складні прислівники, утворені сполученням:	Окремо пишемо прислівники та прислівникові сполуки, що складаються:	Через дефіс пишемо складні прислівники, утворені:
прийменника з прислівником, іменником, коротким прикметником, числівником або займенником: <i>по-всюди, внизу, удвоє, внічию</i> . АЛЕ: <i>по двоє, до чого, за віщо</i>	з прийменника та іменника, у яких іменник зберігає своє конкретне лексичне значення: <i>без жалю, уві сні, на бігу</i>	за допомогою прийменника <i>по</i> та закінчення – <i>ому</i> або <i>(-к)и</i> : <i>по-українському, по-сусідськи</i>
кількох прийменників із будь-якою частиною мови: <i>знадвору, вдосвіта</i>	з двох іменників та одного або двох прийменників: <i>день у день, з дня на день, час від часу</i>	за допомогою прийменника <i>по</i> від порядкових числівників: <i>по-перше</i>

Написання прислівників		
Разом пишемо складні прислівники, утворені сполученням:	Окремо пишемо прислівники та прислівникові сполуки, що складаються:	Через дефіс пишемо складні прислівники, утворені:
кількох основ (із прийменником чи без нього): <i>мимохідь, стрімголов, по-всякчас, насамперед</i>	з прийменника з повним прикметником чоловічого роду: <i>в цілому, в основному</i>	за допомогою часток <i>будь-, -будь, -небудь, казна-, -то, хтозна-</i> : <i>казна-де, хтозна-як, так-то</i>
		з двох прислівників: <i>вряди-годи, сяк-так</i>
		повторенням слова чи основи без службових слів або зі службовими словами між ними: <i>вічна-віч, де-не-де, ось-ось</i>
Увага! Відрізняйте: <i>повернув убік</i> (прислівник) – <i>ударив у бік</i> (прийменник + іменник) і под.		
Запам'ятайте! Прислівникові сполуки: <i>до ладу, до речі, без упину, до вподоби, до смаку, до сьогодні, до снагъ, в цілості, на відмінно, на віку, на жаль, на сміх, над силу, по змозі, по суті, у стократ</i>		

Написання НЕ з різними частинами мови	
Пишемо разом:	Пишемо окремо:
зі словами, які без <i>не</i> не вживаються: <i>негода, ненароком, нехтувати</i>	з числівниками, займенниками: <i>не троє, не наш.</i> АЛЕ: <i>неабиякий, неабихто</i>
з іменниками, прикметниками, займенниками, прислівниками, які з <i>не</i> означають одне поняття (можна замінити синонімом без <i>не</i>): <i>неспокій (тривога)</i>	зі словами різних частин мови, коли в реченні є протиставлення: <i>не високо, а низько</i>
з дієсловами, яким <i>не</i> надає нового значення: <i>неславити (ганьбити).</i> АЛЕ: <i>не славити</i> (у значенні <i>не прославляти</i>)	з дієсловами, дієприслівниками (крім тих, які без <i>не</i> не вживаються): <i>не знає, не маючи</i>
з дієприкметниками, крім випадків, коли пишемо окремо: <i>незавершена робота</i>	з дієприкметниками, при яких є залежні слова або які виступають у функції присудка: <i>не закінчена мною робота; твір не написаний</i>
у складі префікса <i>недо-</i> , який означає дію, стан або якість у неповній мірі: <i>недобачати, недописаний.</i> АЛЕ: <i>не дослухати</i> (<i>не</i> виражає заперечення дії)	з прикметниками у функції присудка, якщо часткою <i>не</i> заперечується ознака: <i>Вітер не сильний</i>
у заперечному слові <i>немає</i> (можна замінити формою <i>нема</i>): <i>у нього немає олівця.</i> АЛЕ: <i>він не має олівця</i>	з підсилювальними прислівниками та зі словами, що пишуться через дефіс: <i>не зовсім, не нашому, не сьогодні-завтра</i>

Написання НЕ з різними частинами мови	
Пишемо разом:	Пишемо окремо:
Якщо в реченні немає протиставлення і слово може вживатися без <i>не</i> , то <i>не</i> з іменниками, прикметниками й прислівниками треба писати залежно від змісту – окремо (якщо щось заперечуємо) чи разом (якщо стверджуємо)	

Букви <i>и</i> , <i>і</i> в словах іншомовного походження	
Букву <i>и</i> пишемо:	
<ul style="list-style-type: none"> • у загальних назвах після д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р (дев'ять букв) перед буквою на позначення приголосного (<i>динамо, диплом, риф</i>); • у географічних назвах: <ul style="list-style-type: none"> а) які закінчуються на <i>-ида, -ика</i> (<i>Атлантида, Корсика, Мексика</i>); б) після ж, ч, ш, щ, ц перед буквами на позначення приголосних (<i>Чилі, Алжир, Вашингтон, Чикаго, Лейпциг</i>); в) із сполученням <i>-ри-</i> перед буквами на позначення приголосних, крім <i>й</i> (<i>Крит, Париж, Мадрид, але Австрія</i>); г) у деяких назвах після д, т та в деяких випадках згідно з традиційною вимовою (<i>Аргентина, Бразилія, Ватикан, Сирія, Сицилія, Братислава, Пакистан</i>). 	
Букву <i>і</i> пишемо в усіх інших випадках, а саме:	
<ul style="list-style-type: none"> • на початку слова (<i>ідея, Гліада</i>); • у кінці невідмінюваних слів (<i>журі, таксі</i>); • після букв на позначення приголосних перед буквами на позначення голо-сних, є, ї (<i>геніальний, аудієнція</i>); • після букв, що не входять до «дев'ятки» (бізнес); • у власних назвах перед буквами на позначення приголосних, крім шиплячих (<i>Лісабон, Міссісіпі, Дідро, Грім</i>). 	
Примітка. Пишемо и , а не і : а) у словах, що давно засвоєні українською мовою (<i>бурмистер, лимон, миля, спирт, вимпел, єхидна, кипарис</i> та ін.); б) у словах церковного ужитку (<i>диякон, єпископ, митрополит</i> тощо).	

Апостроф у словах іншомовного походження	
Апостроф у словах іншомовного походження пишемо перед я, ю, є, ї після: а) б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р ;	<i>комп'ютер, кар'єра, Монтеск'є, миш'як, прем'єр;</i>
б) префікса, що закінчується буквою на позначення приголосного	<i>ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура</i>
Апостроф НЕ пишемо, коли я, ю позначають один звук [а], [у] і пом'якшення приголосного	<i>бязь, бюджет, бюро, Мюллер</i>

М'який знак у словах іншомовного походження	
М'який знак пишемо після <i>д, т, з, с, л, н</i> у таких випадках:	
а) перед я, ю, є, ї, йо	<i>ад'є, конференсьє, ательє, мільярд, кан'йон</i>
б) відповідно до вимови в кінці слів	<i>магістраль, Рафаель, АЛЕ рулон</i>
в) відповідно до вимови після л перед буквами на позначення приголосних	<i>альбатрос, фільм, Нельсон, але залл</i>

НАПИСАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Букви <i>и, і</i> в словах іншомовного походження	
Букву <i>и</i> пишемо:	
<ul style="list-style-type: none"> • у загальних назвах після <i>д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р</i> (дев'ять букв) перед буквою на позначення приголосного (<i>динамо, диплом, риф</i>); • у географічних назвах: <ul style="list-style-type: none"> а) які закінчуються на <i>-ида, -ика</i> (<i>Атлантида, Корсика, Мексика</i>); б) після <i>ж, ч, ш, щ, ц</i> перед буквами на позначення приголосних (<i>Чилі, Алжир, Вашингтон, Чикаго, Лейпциг</i>); в) із сполученням <i>-ри-</i> перед буквами на позначення приголосних, крім <i>й</i> (<i>Крит, Париж, Мадрид, але Австрія</i>); г) у деяких назвах після <i>д, т</i> та в деяких випадках згідно з традиційною вимовою (<i>Аргентина, Бразилія, Ватикан, Сирія, Сицилія, Братислава, Пакистан</i>). 	
Букву <i>і</i> пишемо в усіх інших випадках, а саме:	
<ul style="list-style-type: none"> • на початку слова (<i>ідея, Іліада</i>); • у кінці невідмінюваних слів (<i>журі, таксі</i>); • після букв на позначення приголосних перед буквами на позначення голосних, <i>є, ї</i> (<i>геніальний, аудієнція</i>); • після букв, що не входять до „дев'ятки” (бізнес); • у власних назвах перед буквами на позначення приголосних, крім шиплячих (<i>Лісабон, Міссісіпі, Дідро, Грімм</i>). 	
<p>Примітка. Пишемо <i>и</i>, а не <i>і</i>: а) у словах, що давно засвоєні українською мовою (<i>бурмистер, лимон, миля, спирт, вимпел, єхидна, кипарис</i> та ін.); б) у словах церковного ужитку (<i>диякон, єпископ, митрополит</i> тощо).</p>	

Подвоєні букви в словах іншомовного походження	
Подвоєння зберігається в таких випадках:	Приклади
а) в окремих загальних назвах	<i>ванна, тонна, манна, панна, мадонна, нетто, брутто, вілла, бунна, аніблі, дэрра</i> (рослина), <i>мірра</i> (смола), <i>пенні, білль, бэлла, муллб</i>
б) у власних назвах та похідних від них	<i>Голландія, Марокко, Руссо, голландський</i>
в) при збігу однакових приголосних префікса і кореня, але лише тоді, коли в мові вживається паралельне слово без префікса	<i>інновація, бо є новація; ірраціональний, бо є раціональний</i>
<p>Увага! У загальних назвах іншомовного походження букви звичайно НЕ подвоюються: <i>бароко, маса, грип, група, шасі, комісія, лібрето, піца, сума, інтермецо</i></p>	

Апостроф у словах іншомовного походження	
Апостроф у словах іншомовного походження пишемо перед <i>я, ю, є, ї</i> після:	
а) <i>б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р</i> ;	<i>комп'ютер, кар'єра, Монтеск'є, миш'як, прем'єр</i> ;
б) префікса, що закінчується буквою на позначення приголосного	<i>ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура</i>
Апостроф НЕ пишемо, коли <i>я, ю</i> позначають один звук [а], [у] і пом'якшення приголосного	<i>бязь, бюджет, бюро, Мюллер</i>

ОСНОВНІ ПУНКТОГРАМИ

КОМА

- між однорідними членами речення
- перед словами *а саме, як-от, як*, що стоять у реченні з однорідними членами після узагальнювальних слів
- при повторенні слова
- для виділення звертань
- після вигуків
- після стверджувальних слів *так, еге, авжеж* та ін., заперечення *ні*, запитання *що*
- для виділення вставних слів, словосполучень і речень
- для виділення порівняльних зворотів
- для виділення відокремлених членів речення
- для виділення уточнювальних членів речення
- між частинами складного речення

КРАПКА З КОМОЮ

- між поширеними однорідними членами речення
- між частинами складносурядного і безсполучникового складного речення
- між поширеними однорідними підрядними реченнями

ДВОКРАПКА

- після узагальнювального слова, що стоїть перед однорідними членами речення
- між частинами безсполучникового складного речення
- у реченні з прямою мовою

ТИРЕ

- між підметом і присудком
- на місці пропущеного члена речення
- перед узагальнювальним словом, що стоїть після однорідних членів речення
- для виділення прикладок
- між частинами безсполучникового складного речення
- між частинами складносурядного речення
- для виділення вставних (вставлених) конструкцій
- у реченні з прямою мовою

ТРИ КРАПКИ

- на позначення перерваності або недокінченості мови
- на позначення уривчастості мови
- на позначення пропуску в цитаті

ДУЖКИ

- для виділення вставних (вставлених) конструкцій
- для виділення прізвища автора, що стоїть після цитати

ЛАПКИ

- для виділення цитат
- у реченні з прямою мовою

ОСНОВНІ ОРФОГРАМИ

1. Букви *е, и*, що позначають ненаголошені голосні в коренях слів.
2. Велика буква у власних назвах.
3. Букви, що позначають звуки, які уподібнюються.
4. Подвоєні букви.
5. Роздільне написання прийменників з іменниками і займенниками.
6. Перенос частин слова з рядка в рядок.
7. Уживання м'якого знака.
8. Уживання апострофа.
9. Написання складних слів разом і через дефіс.
10. Букви *о, е, є* в складних словах.
11. Букви *о, а* в коренях дієслів.
12. Букви *е – і* в коренях дієслів.
13. Букви *е – и* в коренях дієслів.
14. Букви *о – і, е – і, є – ї* в коренях слів.
15. Букви *и, і* після шиплячих та *г, к, х*.
16. Букви *чч, щ* в іменниках із суфіксом *-ин(а)*.
17. Буквосполучення *-чн-* у прикметниках із суфіксом *-н-*.
18. Буквосполучення *-зьк-, -цьк-, -ськ-, -зтв-, -цтв-, -ств-*.
19. Букви *з, с* у префіксах *з-* (*зі-, с-*).
20. Буква *з* у кінці префіксів.
21. Букви *е, и, і* в префіксах *пре-, при-, прі-*.
22. Букви *и, і* в словах іншомовного походження.
23. Написання складних слів.
24. Написання складноскорочених слів.
25. Написання разом та через дефіс слів з *пів-*.
26. *Не* з різними частинами мови.
27. Букви *е(є), и* в суфіксах *-ечк- (-счк-); -ив-, -ев-* в іменниках.
28. Букви *н, nn* у прикметниках.
29. Написання разом числівників.
30. *Ні* в заперечних займенниках.
31. Дефіс у неозначених займенниках.
32. Букви *е(є), и(ї)* в особових закінченнях дієслів.
33. Букви *н і nn* у прислівниках.
34. *Ні* з прислівником.
35. Написання прислівників разом, окремо і через дефіс.
36. Написання сполучників разом і окремо.
37. Написання часток окремо.
38. Дефіс у вигуках.

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК

Список основних скорочень

ч. – чоловічий рід   ж. – жіночий рід
с. – середній рід   одн. – одина

ВЕРБАЛЬНИЙ, -а, -е, *книжне*. Такий, що стосується мови та мовлення; словесний, усний. *Вербальні контракти (угоди)* – договори, що укладаються в усній формі.

ВІТВІР, -вору, ч. 1. Те, що зроблене, створене ким-небудь і реально існує в тій чи іншій формі. 2. Те, що утворилося завдяки розвиткові чого-небудь або якоїсь дії, є породженням, наслідком чогось. *Витвір природи*.

ДЕМАГОГІЯ, -ї, ж. Аморальний спосіб впливу на людей за допомогою брехливих обіцянок, лестощів, спотворення фактів для досягнення своїх корисливих цілей. // Обман політично відсталих верств народних мас всілякими привабливими, але брехливими обіцянками і гаслами. // *розм.* Цілеспрямований вплив на почуття, інстинкти людей для досягнення мети.

ДІАСПОРА, -и, ж. 1. Частина народу, що проживає поза країною свого походження; діаспори утворилися в результаті насильницького виселення, загрози геноциду та інших соціальних причин. // Релігійні та етнічні групи, що живуть у нових для себе районах як національно-культурні меншини. 2. *біол.* Частина рослини, що природно відокремлюється та виконує функцію поширення і розмноження.

ДІЛОВИЙ, -а, -е. 1. Який стосується суті справи; має практичне значення. // Заповнений роботою, сприятливий для роботи; робочий. 2. Добре підготовлений, досвідчений, працьовитий. // Власт. зайнятій людині; діловитий, заклопотаний. // Зайнятий практичним аспектом справи, пов'язаним із матеріальною вигодою. 3. *спеціальне*. Придатний для господарських потреб, промислового та ін. використання; товарний.

ЗМІСТОВНІСТЬ, -ності, ж. Властивість за значенням *змістовний*.

ЗМІСТОВНИЙ, -а, -е. Багатий за змістом.

ЕМІГРАЦІЯ, -ї, ж. 1. Переселення з Батьківщини в іншу країну, зумовлене соціально-економічними, політичними або релігійними причинами. 2. Перебування за межами Батьківщини внаслідок такого переселення.

ІММІГРАЦІЯ, -ї, ж. 1. В'їзд чужоземців до якої-небудь країни на постійне проживання. 2. *збірне*. Імігранти. 3. Вселення тварин на певну територію з території, що була раніше їхньою батьківщиною. 4. Один зі способів гастрюляції, при якому окремі клітини потрапляють всередину зародка і розміщуються під його поверхневим шаром.

ІНФОРМАТИВНІСТЬ, -ності, ж. Кількість відомостей, елементів змісту; насиченість змістом, інформацією; поінформованість.

ІНФОРМАЦІЯ, -ї, ж. 1. *тільки одн.* Повідомлення про що-небудь. 2. Відомості про які-небудь події, чиясь діяльність і т. ін.; повідомлення про щось. 3. Коротка стаття, допис у газеті, що містить фактичні дані. 4. *тільки одн.* Відомості в будь-якій формі та вигляді, на будь-яких носіях.

КОНГРЕС¹, -у, ч. 1. З'їзд, нарада з широким представництвом, перев. міжнародного характеру. 2. Законодавчий орган (парламент) у США та більшості латиноамериканських країн. 3. У ряді країн – назва деяких громадсько-політичних організацій.

КОНГРЕС², -а, ч. Рідка тканина, основа для вишивки.

КОНФЕСІЙНИЙ, -а, -е. Який стосується віросповідання, релігії; релігійний, духовний; конфесіональний.

КОМУНІКАБЕЛЬНИЙ, -а, -е. Товариський, контактний.

КОМУНІКАБЕЛЬНІСТЬ, -ності, ж. 1. Властивість за значенням *комунікабельний*. // Здатність бути комунікабельним; товариськість, контактність. 2. Зв'язок, спілкування між ким-, чим-небудь.

КОМУНІКАТИВНИЙ, -а, ч. Особа, яка приймає повідомлення в процесі комунікації.

КОМУНІКАТИВНІСТЬ, -ності, ж. Здатність до спілкування, контактів; зв'язок, спілкування, контакти між ким-, чим-небудь; комунікабельність.

КРАСНОМОВНІСТЬ, -ності, ж. Здатність, уміння гарно, майстерно говорити; ораторський хист. // Майстерність, доладність мови.

ПРОДУКТИВНИЙ, -а, -е. 1. Спрямований на створення матеріальних благ. *Продуктивна праця*. // Який створює матеріальні блага. // Який дає, приносить бажаний результат; результативний. // Який сприяє одержанню бажаного результату. 2. Пов'язаний з нагромадженням продукції (перев. сільського господарства). *Продуктивні землі*.

ПРОФЕСІЙНИЙ, -а, -е. 1. Прикм. до *професія*. // Пов'язаний з певною професією. // Який об'єднує людей однієї професії чи близьких професій. 2. Прикметник до *професіонал*. // Який є професіоналом. // У якому працюють професіонали.

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ, -у, ч. 1. Оволодіння основами та глибинами якої-небудь професії. // Висока майстерність, професіональне виконання своєї справи, глибокі професійні знання. 2. Слово або зворот, властиві мовленню людей певної професії.

ОРАТОРСЬКИЙ, -а, -е. Прикметник до *оратор*. // Властивий ораторові, ораторам.

ОРАТОРСТВО, -а, с. Майстерність оратора. // Мистецтво створювати і виголошувати промови.

ОРАТОРСТВУВАТИ, -ую, -уєш, *зневажл.* Надто довго й нудно виголошувати промову, говорити про що-небудь (перев. з претензією на красномовність).

ОРАТОР, -а, ч. 1. У Стародавній Греції та Стародавньому Римі – оратор і вчитель красномовства. // Оратор, який має хист красномовця. 2. Оратор, який, володіючи мистецтвом красномовця, говорить красиво, але беззмістовно. 3. У братських школах і в академії України та в духовних семінаріях дореволюційної Росії – учитель або учень класу риторики.

РИТОРИКА, -и, ж. 1. Наука красномовства, ораторське мистецтво. // Навчальний предмет, у якому викладено теорію красномовства, ораторського мистецтва. // *рідко*. Підручник із цього предмета. 2. *перен.* Зовнішньо красиве, але позбавлене змісту красномовство. 3. *заст.* Назва молодшого класу духовної семінарії.

РИТОРИЧНИЙ, -а, -е. Стос. до риторики. // Написаний за правилами риторики (у 1 значенні). *Риторичні фігури* – засіб підсилення емоційної впливовості художньої та ораторської мови.

САМОБУТНІЙ, -я, -е. Який відзначається природною своєрідністю, не схожий на інших (інші); самостійний у своєму розвитку, незалежний від будь-яких впливів; неповторний, оригінальний. Самобутній талант. // Те, що відзначається природною своєрідністю, не схоже на інше.

СЛОВОБЛЇДСТВО, -а, с., *зневажл.* Пусті, беззмістовні розмови, балачки.

СЛОВНИК СИНОНІМІВ

Список основних скорочень

заст. – застаріле слово. *зневажл.* – зневажливе слово.

- Активний**, діяльний, ініціативний, завзятий, наполегливий, беручкий.
- Актуальний**, важливий, злободенний, сучасний.
- Багатозначний**, значущий, промовистий, красномовний, багатомовний, багатослівний.
- Безперечний**, незаперечний, беззаперечний, неспростовний, безсумнівний.
- Благородний**, чесний, порядний, шляхетний.
- Близький**, рідний, товариський, споріднений, подібний.
- Блискучий**, гарний, видатний, вдалий, талановитий.
- Болочий**, вразливий, болісний, пекучий, злободенний.
- Важкий**, тяжкий, масивний, нелегкий, складний, скрутний.
- Важливий**, великий, визначний, значущий, помітний, серйозний, поважний, грандіозний.
- Вакантний**, вільний.
- Великий**, чималий, немалий, колосальний, гігантський, просторий, широкий, грандіозний, капітальний, об'ємний, громіздкий, дорідний.
- Виголошувати**, проголошувати, промовляти, ораторствувати, проговорювати, проказувати, прорікати, *заст.* ректи, *заст.* віщати, *заст.* вірікати, зачитувати, читати, прочитувати.
- Взаєморозуміння**, згода, порозуміння, контакт.
- Взірець**, приклад, зразок, ідеал.
- Вимова**, дикція, говірка.
- Вимовлятися**, звучати, мовитися.
- Відповідальний**, головний, важливий, високий, керівний, критичний.
- Відповідний**, доречний, належний, слухний.
- Вільний**, вакантний, незалежний, нецензурний, неробочий, широкий.
- Вірний**, постійний, незрадливий, відданий, незмінний.
- Вірогідний**, імовірний, правдивий, достовірний.
- Вправний**, умілий, майстерний.
- Галузь**, поле, нива, ділянка, сфера, царина, цілина, арена.
- Головний**, центральний, найважливіший.
- Голосно**, гучно, звучно, розкотисто, на весь голос.
- Громадський**, публічний, загальний, спільний, суспільний.
- Делікатний**, витончений, пристойний, тактовний.
- Демагогія**, фразерство, риторика (*позбавлене змісту красномовство*), риторизм, *заст.* риторство, *зневажл.* словоблуддя, словоблудство.
- Діловий**, діловитий, організований, ефективний, результативний, робочий.
- Докладний**, вичерпний, детальний, розгорнутий, точний.
- Домовлятися**, договорюватися, погоджуватися.
- Економний**, вигідний, ощадливий, стриманий.
- Елементарний**, найменший, найпростіший, початковий.
- Зовнішній**, закордонний, навколишній, поверхневий, показний.
- Зручний**, вигідний, комфортабельний.
- Інтенсивний**, напружений, посилений, яскравий.
- Істотний**, вагомий, дуже важливий, суттєвий.
- Керівник**, провідник, керуючий, голова, директор.
- Колектив**, персонал, громада.
- Компетентний**, знайомий *із чим*, обізнаний *із чим*, поінформований, посвячений.
- Конфіденційний**, секретний, суто приватний, таємний.
- Короткий**, недовгий, нетривалий, малий, лаконічний, стислий, тезисний.

- Красномовний**, солодкомовний, пишномовний, високомовний, *заст.* проречистий.
- Легкий**, невагомий, неважкий, незначний, несерйозний, дармовий, приємний.
- Людяний**, щирий, чоловічний, гуманний.
- Майстерність**, завершеність, уміння, вправність, мистецтво.
- Мовчазний**, маломовний, неговіркий, небалакучий.
- Монотонний**, однозвучний, однотонний, одноманітний.
- Нав'язливий**, набридливий, надокучливий, надоїдливий, невідступний, докучливий, причепливий.
- Нагальний**, настійний, доконечний, невідкладний, раптовий, терміновий, наполегливий.
- Наголошувати**, акцентувати, підкреслювати, виділяти.
- Надійний**, певний, вірний, випробуваний, безпечний.
- Одностайний**, загальний, дружний, одноголосний.
- Оратор**, красномовець, *заст.* златоуст, *заст.* витія, речник, трибун, ритор.
- Організація**, товариство, спілка, громада, асоціація, ліга, союз, альянс, коаліція.
- Основний**, найважливіший, переважний, провідний, центральний.
- Особистий**, суб'єктивний, приватний, персональний, індивідуальний, осібний.
- Переконливий**, умотивований, вагомий, доказовий, промовистий, аргументований.
- Переконуватися**, впевнятися, впевнюватися, пересвідчуватися.
- Пересічний**, посередній, ненадзвичайний.
- Пильний**, ревний, запопадливий, невтомний, невисипущий, уважний, зосереджений, проникливий, пронизливий, зіркий, всевидючий.
- Повідомляти**, сповіщати, оголошувати, інформувати, доносити до відома, давати знати.
- Постійний**, безперервний, сталий, безупинний, повсякчасний, незмінний, штатний, стабільний.
- Промова**, виступ, мова, слово, *заст.* річ, *заст.* орація, *заст.* рація. промовець, доповідач, проповідник, оратор, красномовець.
- Професійний**, фаховий.
- Прямий**, буквальний, безперечний, безпосередній, відвертий, невідхильний, рівний.
- Систематичний**, періодичний, послідовний, постійний, регулярний, упорядкований.
- Спілкування**, зносини, контакт, контактування, комунікація, порозуміння.
- Стандартний**, однотипний, типовий, трафаретний, уніфікований.
- Суспільність**, громадськість.
- Сучасний**, теперішній, сьогоднішній, актуальний, новітній, модерний.
- Схвалювати**, підтримувати, благословляти, підтакувати, підспівувати.
- Таврувати**, клеймити, позначати.
- Твердити**, повторювати, товкмачити, товкти, довбити.
- Узагальнений**, типовий, типізований, сумарний, збірний.
- Умовний**, набутий, штучний, фіктивний, уявний.
- Усний**, словесний, вербальний.
- Фамільярний**, панібратський, розв'язний.
- Фах**, спеціальність, професія, кваліфікація, ремесло.
- Фахівець**, професіонал, спеціаліст, майстер.
- Чисельний**, кількісний, цифровий, числовий.
- Численний**, наявний у великій кількості, неодноразовий, чималий.
- Чільний**, головний, передовий, центральний.
- Широкий**, розлогий, просторий, вільний, обширний, великий, необмежений, різноманітний, розширений, розкидистий.

СЛОВНИК СТАНДАРТНИХ ДІЄСЛІВНИХ СПОЛУЧЕНЬ

- Брати** (взяти) – брати до відома, брати участь, брати під сумнів, брати в свої руки, брати слово, брати зобов'язання, брати до уваги, брати приклад, брати уроки, брати на облік, брати в борг, брати на себе відповідальність, брати за основу.
- Вести** – вести справу, вести протокол, вести облік, вести боротьбу, вести лінію (чийось), вести далі, вести дискусію, вести розмову, вести гру, вести вперед.
- Віддавати** (віддати) – віддавати наказ, віддавати команду, віддавати належне, віддавати честь, віддавати в користування, віддавати борг, віддавати голос, віддати перевагу.
- Впадати** (впасти) – впадати в око (в очі), впадати у крайність (у крайнощі), впадати в істерику, впадати у відчай.
- Давати** (дати) – давати відсіч, давати слово, давати початок (чому?), давати лад, давати знак, давати собі раду, давати волю рукам, давати концерт, давати зрозуміти, давати згоду, давати дозвіл, давати можливість.
- Доводити** (довести) – доводити протилежне, доводити справу до кінця, доводити до відома, доводити до пуття, доводити до ладу, доводити до гніву.
- Дотримувати** (додержувати) – дотримувати слова, дотримувати регламенту, дотримувати порядку, дотримувати правил, дотримувати тиші.
- Докладати** (докласти) – докладати зусиль, докладати праці, докладати рук, докладати розуму.
- Досягати** (досягти) – досягати поставленої мети, досягати успіхів, досягти вершини, досягти перемоги, досягати віку.
- Доходити** (дійти) – доходити висновку, доходити згоди, дійти до ручки, доходити розуму, доходити до діла.
- Завдавати** (завдати) – завдавати шкоди, завдавати прикрощів, завдавати болю, завдавати поразки, завдавати клопоту, завдавати мороки, завдавати смутку.
- Засвідчувати** (засвідчити) – засвідчувати підписом, засвідчувати правильність чогось, засвідчувати факти, засвідчувати прихильність до.
- Мати** – мати авторитет, мати вигляд, мати значення, мати репутацію, мати надію, мати зв'язок, мати користь, мати час, мати справу, мати вплив, мати нагоду, мати зустріч, мати попит, мати честь, мати рацію, мати сумнів, мати стаж, мати знання, мати на меті, мати можливість, мати на увазі, мати намір, мати право, мати силу, мати при собі, мати під руками, мати на думці.
- Набирати** (набрати) – набирати висоту (висоти), набрати швидкості, набирати розуму, набирати сили (силу), набирати розуму.
- Набувати** (набути) – набувати досвіду, набувати ваги, набувати знань, набувати пози, набувати значення, набувати прав, набувати вигляду, набувати розголосу, набувати нових якостей, набувати чинності.
- Надавати** (надати) – надавати значення, надавати відпустку, надавати слово, надавати кредит, надавати змогу, надавати вигляду, надавати ділянку, надавати підтримку.
- Опановувати** (опанувати) – опановувати науки, опановувати страх, опановувати себе, опановувати ситуацію.
- Освоювати** (освоїти) – освоювати кошти, освоювати потужності, освоювати землі, освоювати професії, освоювати тему, освоювати досвід.
- Оформлювати** (оформляти, оформити) – оформлювати документацію, оформлювати відпустку, оформлювати справу, оформлювати дані, оформлювати візу.

- Передавати** (передати) – передавати досвід, передавати вітання, передавати естафету, передавати доручення, передавати обов'язки, передавати інформацію, передавати справи.
- Підбивати** (підбити) – підбивати підсумки, підбивати баланс.
- Підвищувати** (підвищити) – підвищувати платню, підвищувати рівень, підвищувати ступінь, підвищувати на службі.
- Підводити** (підвести) – підводити ризику, підводити до теми, підводити під критику.
- Підтримувати** (підтримати) – підтримувати ідеї, підтримувати однодумців, підтримувати вогонь, підтримувати чистоту, підтримувати традиції.
- Поділяти** (поділити, розподіляти) – поділяти думки, поділяти ідеї, поділяти погляди, поділяти на групи, розподіляти обов'язки, розподіляти функції.
- Порушувати** (порушити) – порушувати питання, порушувати слово, порушувати мовчанку, порушувати рівновагу, порушувати клопотання, порушувати закон, порушувати тишу.
- Приймати** (прийняти) – приймати допомогу, приймати звіт, приймати замовлення, приймати бій, приймати на себе удар, приймати іспит, приймати рішення, приймати форму, приймати як належне, приймати пропозиції, приймати присягу.
- Розв'язувати** (розв'язати) – розв'язувати задачу, розв'язувати війну, розв'язувати руки, розв'язувати язик, розв'язувати вузол проблем.
- Розглядати** (розглянути) – розглядати питання, розглядати тему.
- Свідчити** – свідчити повагу, свідчити подяку, свідчити підпис, свідчити особу, свідчити про рівень.
- Складати** (скласти) – складати подяку, складати присягу, складати іспит, складати уявлення, складати ціну, складати шану, складати звіт, складати протокол, складати твір.
- Ставати** (стати) – ставати на службу, ставати на вахту, ставати до розмови, ставати в чергу, ставати на облік, ставати до праці, ставати на захист, ставати на заваді.
- Тримати** – тримати владу, тримати в руках, тримати себе, тримати в курсі, тримати слід, тримати в полі зору, тримати в таємниці, тримати дистанцію, тримати слово.
- Триматися** – триматися нейтралітету, триматися курсу, триматися поглядів, триматися разом.
- Укладати** (укласти) – укладати договір, укладати речі, укладати словник.
- Установлювати** (встановити) – установлювати порядок, установлювати графік, установлювати моду, установлювати закони, установлювати істину.

СКЛАДНІ ВИПАДКИ ПЕРЕКЛАДУ (з російської мови на українську)

была не была – що буде, те й буде
 ввести закон в силу – надати чинності законові
 вид из окна – краєвид з вікна
 издавший виды – бувалий, який побував у бувальцях
 виды на будущее – плани (перспективи) на майбутнє
 вкалывать – чорно працювати, бути чорноробом, гарувати
 восторг – захват (наголос на першому складі)
 в порядке исключения – як виняток
 все в мире преходяще – усе в світі минуще (скороминуще)
 в то время как... – тоді як...
 вылитая мама – викапана мама
 гвоздь сезона – окраса сезону
 Глушости! – Дурниці! Пусте!
 глухая ночь – глупа ніч
 давать (делать) поблажку – потурати, попускати
 действовать на основании – діяти на підставі
 держать путь – прямувати, простувати, верстати путь (шлях, дорогу)
 для видимости – для годиться, про людське око
 добиваться *чьего* расположения – запобігати ласки (*у кого*)
 жаркое – печеня
 задевать самолюбие – ображати самолюбство
 значимый – значущий (а не значимий)
 из виду (из вида) скрыться – зникнути (щезнути, пропасти) з очей
 издеваться над кем-то – знущатися з когось
 иметь в виду – мати на увазі
 к вашему сведению – до вашого відома
 корпеть (напрягая зрение) – сліпати
 корешок (квитанции, книги и т. п.) – корінець
 лихорадочная дрожь – гарячкове тремтіння
 на цыпочках подошел – навшпиньках підійшов
 нелюдимый характер – відлюдний (відлюдькуватий) характер
 неприятельный – невибагливий, невимогливий
 неприятие – спротив
 неприятие идеи – спротив до ідеї
 неудобь – непридатна земля
 неуживчивый характер (*у кого*) – незлагідний (*хто*)
 неурядицы – розбрат, чвари
 нечленораздельная речь – нерозбірлива мова
 низвергать – скидати, валити
 ничего себе *кто* – нівроку (нічогенько собі, нічого собі) *хто*
 обремененный заботами – обтяжений турботами
 обходительный – делікатний
 оказывать знаки внимания – виявляти увагу
 оказывать сопротивление – чинити опір
 околпачивать – ошукувати, обдурювати
 оскверняют память – паплюжити пам'ять
 оставить в покое *кого, что* – давати спокій *кому, чому*
 откуда это видно? – з чого це видно?
 правильная мысль – слушна думка

по вкусу хорош – на смак добрий
 по возможности – якщо (коли, як) можна
 повредить механизм – зіпсувати (пошкодити) механізм
 повредить палец – ушкодити палець
 попасть на обед (*к кому*) – нагодитися на обід (*до кого*)
 порядочный заработок – чималий (неабиякий, пристойний) заробіток
 праздно жить – розкошувати
 предвкушать радость (наперед) – тішитися, радіти
 пресекать – класти край, припиняти
 претерпеть изменения – зазнати змін
 претить (*кому*) – бути неприйнятним (*для кого*)
 привести себя в порядок – причепуритися
 признать недостачу – визнати нестачу
 прийти к убеждению – переконатися
 прикидываться – прикидатися
 приличная сумма – пристойна (чимала, неабияка) сума
 приличные результаты – (цілком) задовільні результати
 приличный (порядочный) – порядний
 приносит неприятности – завдавати прикростей
 прихотливый – примхливий
 приходование товара – прибуткування товару
 причинить зло – заподіяти (учинити) зло, завдати лиха
 причинить убытки – завдати збитків (втрат)
 причиняют хлопоты – завдавати клопоту
 продолжай учиться – учись далі
 прошу без личностей – прошу без особистих образ
 разбаловать кого-либо – розбестити кого-небудь
 раньше времени – завчасно, завчасу
 речистые факты – промовисті факти
 рвение – запал
 с боку припека – приший кобилі хвіст, п'яте колесо до воза
 с этого времени – відтепер, віднині
 сверх оплаты – понад плату
 склоняться к предложению – погоджуватися з пропозицією
 со временем – згодом
 упорный в науке – завзятий до науки

ПОЯСНЕННЯ ЩОДО ВИКОНАННЯ ДЕЯКИХ ВИДІВ ЗАВДАНЬ

1. «Попрацюйте в парах»

Порядок виконання

1. Уважно прочитайте завдання.
2. Визначте, хто говоритиме першим.
3. По черзі висловте свої думки.
4. Дійдіть спільного висновку.

2. «Два – чотири – всі разом»

Ця вправа дає можливість спочатку обмінятися ідеями з партнерами і лише потім озвучити свої думки перед класом.

Порядок виконання

1. Уважно ознайомтеся із завданням.
2. Обговоріть свої ідеї із сусідом по парті. По можливості дійдіть спільної думки.
3. Об'єднайтеся в четвірку (наприклад, з учнями, що сидять за найближчою до вас партою). Обговоріть попередньо досягнуті рішення. По можливості дійдіть спільної думки, хоча в деяких випадках у групі може бути особлива думка, яка теж має право на існування. Визначте, хто з вас висловлюватиме думку групи.
4. Висловте свою ідею (рішення, погляд, думку).

3. «Мозковий штурм»

«Мозковий штурм» допомагає знаходити рішення з конкретної проблеми шляхом вільного висловлювання своїх думок усіма учасниками колективного обговорення.

Порядок проведення

1. Уважно ознайомтеся з проблемою.
2. Усі учасники штурму за бажанням висувають свої ідеї щодо розв'язання проблеми. Чим більше ідей – тим краще!
3. Обговоріть запропоновані ідеї, оберіть ті, що допомагають дійти істини.

Увага! Забороняється обговорювати й оцінювати ідеї на етапі їх висловлювання. Дозволяється повторювати або розширювати ідеї, запропоновані будь-ким. Пам'ятайте, що об'єднання кількох ідей часто веде до висунення нових.

4. «Мікрофон»

«Мікрофон» надає можливість кожному за бажанням висловити думку швидко й лаконічно.

Порядок проведення

1. Визначте, хто за ким буде висловлюватися.
2. По черзі висловіть думку лаконічно й швидко.

Увага! У «Мікрофоні» висловлюються лише за бажанням, а відповіді не коментуються і не оцінюються. Також забороняється перебивати того, хто висловлюється, викрикувати з місця. Учитель може обмежити час для висловлювання.

СКОРОЧЕНІ ВІДПОВІДІ ДО ДЕЯКИХ ВПРАВ

15. 7. Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш.
59. 3. Жодний доповідач, на жаль, не дав яких-небудь конкретних рекомендацій, які можна було б... 4. Народ бере активну участь ... 5. Зобов'язання не було як належить продумано. 6. Це не позначається негативно на роботі. 7. Він нашкодив не тільки собі, а й...
63. 1. Миколаївськими археологами знайдено на території городища... 2. У клітинах тіла людини виявили близько 88 хімічних елементів.
84. 12-річний, невдовзі.
93. Вставними конструкціями ускладнено сім речень. Треба поставити 18 ком.
94. У четвертому, п'ятому і шостому реченнях вставні конструкції слід взяти в дужки.
99. В смак, вволю, спинився.
111. Треба поставити два тире, 12 ком; у першому і сьомому реченнях – дво-крапки.
112. У першому реченні треба поставити 5 ком. У четвертому реченні після слова «неквапливо» треба поставити крапку з комою.
114. 1. Хлопець був дуже схвильований, оскільки (*бо, тому що*) такого не сподівався. 3. Головне, на чому наполягав доповідач, це необхідність захисту земель.
115. Потрібно поставити 12 ком і 2 тире.
129. 1. Г; 2. 1-Г, 2-Г, 3-А, 4-В; 3. Б; 4. Г; 5. А; 6. Б; 7. Г; 8. Б; 9. Г; 10. В; 11. Г; 12. А; 13. В; 14. Б; 15. Б.
154. 1. Для текстів математичної тематики більш характерний роздум, фізичної – опис і роздум, біологічної – опис, історичної – розповідь, спортивної – розповідь і опис.
159. Першим ділом – насамперед (передусім), слідуючий – наступний, згідно плану – згідно з планом, відповідно вимогам – відповідно до вимог, відому – відома, приймати участь – брати участь, у жовтні місяці – у жовтні.
164. 1. Б; 2. В; 3. А; 4. В; 5. А, Г, Г; 6. Б; 7. А; 8. Г.
197. 1. Антитеза. 2. Градація. 3. Метафора. 4. Порівняння. 5. Епіфора.
213. 1. Г; 2. А; 3. Б; 4. А; 5. В.
255. 1. А; 2. Г; 3. Б; 4. В; 5. Г; 6. А; 7. В; 8. В, Г; 9. А, Г; 10. Б; 11. В.
334. 1. Деякі представники тваринного світу здатні не тільки сприймати ультрафіолетові коливання, а й утворювати їх. 2. Поступати – надходити. 4. Відноситися – ставитися.
340. Синоніми: тривога – неспокій, занепокоєння; майбутній – прийдешній, наступний; економія – ощадність, ощадливість, бережливість.
347. Метою життя Квітки Цісик стала творчість, а не соціальний статус і матеріальні статки.

**ПОКАЖЧИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ,
ЯКІ ПОЯСНЮЮТЬСЯ В ПІДРУЧНИКУ**

- Актуальне членування речення 92
 Аудіювання 197
 Вербальний код комунікації 12
 Виступ на семінарах, зборах 127
 Витяг із протоколу 202
 Відгук про телепередачу 186
 Двоскладне речення 44
 Ділове спілкування 19
 Діловий текст 99
 Етика професійного спілкування 23
 Жанри мовлення 98
 Звіт про виконану роботу 206
 Коди в комунікації 12
 Комунікабельність 22
 Комунікативні бар'єри 13
 Комунікація 12
 Конспектування 212
 Культура мовлення 13
 Лінгвістика тексту 85
 Міжкультурна комунікація 25
 Модель комунікації 12
 Національне в комунікації 26
 Невербальний код комунікації 12
 Неповне речення 45
 Непоширене речення 44
 Непряма мова 72
 Одиниці синтаксису 36
 Односкладне речення 45
 Переговори 177
 Повне речення 44
 Полеміка 134
 Полемічні прийоми 134
 Поширене речення 44
 Промова 122
 Протокол 202
 Професійне спілкування 135
 Пряма мова 72
 Пунктуація 36
 Речення 37
 Риторика 109
 Символіка в комунікації 26
 Синтаксис 36
 Синтаксичні норми 50
 Синтаксичні синоніми 37
 Синхронний переклад 217
 Ситуація спілкування 16
 Складне речення 52
 Складне синтаксичне ціле 91
 Словосполучення 36
 Способи зв'язку речень 92
 Стаття 182
 Стилї мовлення 98
 Стилїстика 36
 Текст 85
 Типи мовлення 98
 Універсальне в комунікації 25
 Ускладнене речення 46
 Цитата 73
 Читання мовчки 194

ЗМІСТ

Шановні одинадцятикласники!	3
ВСТУП	
Українська мова у світі. Українська діаспора	4
КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ І КОМУНІКАЦІЯ	11
§ 1. Комунікативна діяльність	12
§ 2. Ділове спілкування. Комунікація в професійній сфері	18
§ 3. Міжкультурна комунікація	25
ПОГЛИБЛЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ВІДОМОСТЕЙ ІЗ СИНТАКСИСУ, ПУНКТУАЦІЇ І СТИЛІСТИКИ	35
§ 4. Словосполучення і речення. Стилiстичні особливості простих і складних речень	36
§ 5. Особливості вживання в мовленні та інтонування різних видів простих речень	43
§ 6. Особливості вживання в мовленні та інтонування різних видів складних речень	52
§ 7. Основні пунктограми в простому реченні	60
§ 8. Основні пунктограми в складному реченні. Пунктуаційний аналіз	65
§ 9. Пунктограми в реченні з прямою мовою та в діалозі. Способи цитування	71
ПОВТОРЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ВІДОМОСТЕЙ З ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ І СТИЛІСТИКИ	84
§ 10. Текст і його ознаки. Текст у професійному спілкуванні	85
§ 11. Зміст і будова тексту. Складне синтаксичне ціле (ССЦ)	91
§ 12. Види і типи текстів	97
РИТОРИКА	108
§ 13. Риторика як наука і мистецтво	109
§ 14. Риторичні вимоги до мовця	115
§ 15. Підготовка промови	122
§ 16. Структурування ораторської промови. Мовне оформлення висловлювання	127
§ 17. Полемічна майстерність	134
ОРФОГРАФІЧНО-ПУНКТУАЦІЙНИЙ ПРАКТИКУМ	144
§ 18. Уживання м'якого знака, апострофа, спрощення груп приголосних, передача на письмі сумнівних голосних та приголосних. Пунктуація	145
§ 19. Основні орфограми в коренях, префіксах і суфіксах. Пунктуація	149
§ 20. Правопис власних назв. Написання слів разом, окремо і через дефіс. Пунктуація	154
§ 21. Повторення в кінці року	165
УРОКИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ	169
<i>Урок 1.</i> Читання мовчки	169
<i>Урок 2.</i> Складання і розігрування діалогів	173
<i>Урок 3.</i> Переговори	177

<i>Урок 4.</i> Стаття	182
<i>Урок 5.</i> Відгук на телепередачу	186
<i>Урок 6.</i> Усний переказ із творчим завданням	188
<i>Урок 7.</i> Твір на морально-етичну тему	191
<i>Урок 8.</i> Читання мовчки	194
<i>Урок 9.</i> Аудіювання. Тематичні виписки, тези, план почутого	197
<i>Урок 10.</i> Ділові папери. Протокол. Витяг з протоколу	202
<i>Урок 11.</i> Звіт про виконану роботу	206
<i>Урок 12.</i> Виступ на семінарах, зборах, конференціях	209
<i>Урок 13.</i> Конспектування висловлювань, що сприймаються на слух	212
<i>Урок 14.</i> Письмовий переказ із творчим завданням	215
<i>Урок 15.</i> Переклад текстів	217
<i>Урок 16.</i> Аудіювання	222
ДОДАТКИ	227
<i>Додаток 1.</i> Узагальнювальні таблиці	227
<i>Додаток 2.</i> Основні пунктограми	240
<i>Додаток 3.</i> Основні орфограми	241
<i>Додаток 4.</i> Тлумачний словник	242
<i>Додаток 5.</i> Словник синонімів	245
<i>Додаток 6.</i> Словник стандартних дієслівних сполучень	247
<i>Додаток 7.</i> Складні випадки перекладу	249
<i>Додаток 8.</i> Пояснення щодо виконання деяких видів завдань	251
<i>Додаток 9.</i> Скорочені відповіді до деяких вправ	252
<i>Додаток 10.</i> Показчик термінів і понять, які пояснюються в підручнику	253

Навчальне видання

ЗАБОЛОТНИЙ Олександр Вікторович
ЗАБОЛОТНИЙ Віктор Вікторович

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 11-го класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рівень стандарту

*Рекомендовано Міністерством освіти
і науки України*

2-ге видання

Завідувачка редакції мови та літератури
Наталя Заблоцька
Редактор *Ольга Дубчак*
Художнє оформлення *Олени Мамаєвої*
Комп'ютерна верстка *Олени Білохвост*
Коректори *Алла Кравченко, Інна Іванюс*

Формат 70×100/16.

Умовн. друк. арк. 20,8. Обл.-вид. арк. 19,64.

Тираж 3023 пр. Вид. № 1104.

Зам. № 12-204.

Видавництво «Генеза», вул. Тимошенка, 2-л, м. Київ, 04212.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 3966 від 01.02.2011.

Виготовлення фотоформ та друк на
ПАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»,
вул. Л. Курбаса, 4, м. Біла Церква, 09117.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4063 від 11.05.2011.